

Творческо

дв

ГРАММАТИКА

Українського язика

ЧАСТКА I.

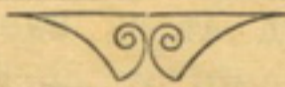
ЕТИМОЛОГІЯ.

ДЛЯ ДВОХ
НИЖЧИХ КЛАССІВ ГІМНАЗІЙ
ТА ДЛЯ
ДВОХКЛАСНИХ
І ТРЬОХКЛАСНИХ НАРОДНІХ
ШКОЛ.

85598

10676

Івана Нечуя-Левіцького.

КИЇВ.

Друкарня Другої Артїлі. Володимирська, 43.
1913.

B537/123

B5234/123456789

4
45

УНІВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

РИТМОМНТЕ

КОВД РДВ
БІСАНМТ ДІСОАДЖ ХІРЖИИ
РДВ АТ
ХІНГОСАДЖХОНД
ХІНДОРАН ХІНОСАДЖХОНЯТ
ДІСОА

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 2685500

ДІБ АН УРСР-1965

2

8 B537/1 - 12(25)

УКРАЇНСЬКА ГРАММАТИКА

ЕТИМОЛОГІЯ.

Мова й речення.

§ 1.

Мова, котрою ми розмовляємо, і котрою пишуть книжки, складається з часток. Через це мову можна поділити, або пошматувати на опрічні частки.

Я прийшов до школи пізно, бо наша хата дуже далеко од школи; і вчитель розсердився на мене, а школярі продражнили мене пізнюром. Цю мову можна поділити на опрічні думки, мислі. Ці опрічні, нарізно взяті мислі зуться реченнями.

Я прийшов до школи пізно. Вчитель розсердився на мене. Школярі продражнили мене пізнюром.

Ці опрічні шматочки мови зуть думками або реченнями. Як вони написані нарізно, то після кожного речення ставляють точку (цятку), а першу букву в думці після кожної точки й с початку першого речення треба писати велику, а не маленьку.

Той головний предмет, за котрий говориться в реченні, зветься діючий предмет або діяльник, а те, за що кажуть, або пишуть за цей предмет, що він робить, або що з ним робиться, або який він, — це слово зветься **скажуєме**, або **скажуємість**. Дієвий предмет легко впізнати меж инчими словами й предметами в рядку слів, бо він впізнається, як докласти до його питання: хто? що? Скажуєме, чи скажуємість можна впізнати, як спитаємо, що робить діяльник,

діючий предмет, або що з ним робиться, що з ним трапилось, як от приміром: чоловік оре на полі, плуг поламався.

Завдання. Настала весна, сонце почало добре припікати, зараз ростав сніг, вода постікала в ставок, а деякі пташки защебетали в садках, ще й жайворонки защебетав над полем; школярі зараз покинули школу, батьки послали їх у поле, вони погнали вівці та товар у поле на пашу.

Подробіть на опрічні часточки чи речення й поставте точки. Підведіть пером діючі предмети чи діяльники й сказуемі. Напишіть великі початкові букви після точок в кожному реченні.

Діяльники й сказуемі звуться головними частками кожної мислі й речення.

§ 2.

Речення бувають довгі, а часом і дуже довгі, бо окрім головних часток в реченнях буває багацько ще інших слів, доданих до діяльників і сказуемих. Ці додані слова розвивають кожну простеньку й коротеньку мисль і роблять її яснішою, повнішою й виразнішою. Такими другорядними, не головними частками речення бувають **слова додаткові, слова прикметні чи обзначувальні й слова обставні.**

1. **Слова додаткові** завжди відповідають на питання: кого, чого? комú, чомú? кого, що? ким, чим? при комú, при чомú й назначують другорядні опрічні предмети: я люблю тата, маму й братів. Мати дала міні гостинця. Сонце осіяло поле й ліс. Брат пішов с товаришом до дядька.

2. **Слова обзначувальні** відповідають на питання: який? яка? яке? чий? чия? чие? скільки? Добрий чоловік любить добро. Моя книжка стара, не переплетяна. Я памятаю перший сніг. Я вступив три чоловіки. Стрілець застрелив два зайці.

3. **Слова обставні** діляться на слова **обставні часу**; вони відповідають на питання—**коли?** я вчора дав товаришові книжку; б) на слова **обставні місця**; вони відповідають на

питання: де? в якому місці? куди? кудою? звідкіль? я живу далеко од школи; ти прийшов с хутора; йди он тудою, через село; женці пішли на поле; на слова **способу діяння**; вони одповідають на питання: як? яким способом? ти робиш усе хапкѳм, погано; на слова **причини** — на питання: од чого? помер од сухот.

Завдання. Перепишіть ці речення й підведіть пером усі додаткові чи доповнюючі слова, пояснюючі слова прикметні й обставні.

Вчора школярі гуляли в садку дуже довго. Мама сиділа під яблунею й шила сорочки маленьким братам. Батько поїхав у Київ ще вранці. Спішній чоловік робить діло похапцем і погано. Заліз туди, звідкіль трудно й вилізти. Верба б'є, не я б'ю; за тиждень великдень; недалечко червоне явчко. Важке залізо тоне на дно, а легке пір'я плаває зверху. Чорні хмари дають zalивний дощ, а білі хмарки не дають дощу. Злий погонич б'є коні часом нещадимо. Маленький соловейко співає найкраще. Кудою пішли люде на поле?

Напишіть зверху над другорядними словами, доданими до дієвих предметів та сказуємих, що вони назначують у реченні, окрім діяльників чи головних предметів та сказуємих. Пишіть зверху над словами вкорочені назвища другорядних слів в реченнях; як от: додатк. прикмет. прик. обст. міс. обст. час. і т. д.

Окрім цих часток речення ще трапляються слова **клікальні**, або слова **дивування**, котрі звуться покликальними словами: Петре, піди на поле! Дочко, ходи лиш сюди! Ой гаю зелений, який ти гарний!

Після таких реченнів на кінці треба писати знак клікальний (!). А як у реченні когось питають, то на кінці такого речення ставляють знак питання (?). Що ти робиш? Чом ти не слухаєш мене? Куди йдеш? Кудою міні йти через село до греблі та до млина? Слова обертання до когось в середині ставляються меж двома зап'ятыми по обидва боки його: дай, Боже, вам здоров'я!

Звук і слово.

§ 3.

Кожне окроми написане слово в реченнях складається с кількох букв. Кожне слово сказане устами в розмові складається з звуків. Ці усі звуки в писанні назначаються опрічними значками. Такі значки зуться буквами.

Букв в українські мові 32: а, б, в, г, г, д, е, є, ж, з, и, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь. Усі ці букви зуться азбукою *).

Буква г з цяткою зверху вимовляється, як кг, як от в словах: дзиґа (дзикга), гава (кгава), галаган (кгалакган).

Букви діляться на повнозвучні й півзвучні. Повнозвучні вимовляються повним голосом самі, одні, так що одна повнозвучна буква може быть опрічним словом: а! це ти? о! чи ти ба! де це ти взявся? Півзвучних букв неможна вимовить голосно, повним голосом; їх трудно вимовлять голосно поодинці, як з ними вкуші не стоїть повнозвучна буква, і одна півзвучна буква не може вважаться, як опрічне слово.

Повнозвучних букв 9: а, е, є, и, і, о, у, ю, я. Півзвучних букв 21: б, в, г, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Буква й назначає в вимові половину мягкого звука і; ставляють її на кінці слів: добрий, синій, або перед буквою о та і, щоб вимовлять о, і, як йо, або як йі: його, їхать, йісти. Буква ь сама не назначає ніякого звука, і її пишуть після півзвучних букв для їх м'якішання, щоб вони вимовлялись м'яко, а не твердо: гість, вісь, тінь, з'їхав, з'явився, бур'ян.

§ 4.

Повнозвучні букви бувають в вимові тверді: а, е, и, о, у, і відповідні їм м'які: я, є, і (йі, йо), ю.

Правило. В українські мові букви у та і с початку слів скрізь змінються на букви в та й для полегкости в

*) В церковно-славянські мові букви зуться инакше: аз, буки, вѣди, глаголь, добро, есть, живете і т. д. Од назвища перших двох букв і пішло загальне назвище усіх букв—аз-бука, азбука.

вимовлянні слів і легкозвучности мови, коли перед ними стоять слова, котрі кінчаються на повнозвучні букви: пішов улицею, на вулиці курява; вона й він рідня, він і вона рідня; на вугіллі, (а не на угіллі), бо вимовлять дві повнозвучні букви трудно, та ще там, де трапляється буква у, наприклад: ми ішли укупі з людьми. Тут треба писати: ми йшли вкупі з людьми.

§ 5.

Усі букви загалом вимовляються горлом та ротом с поміччю гортані (верхнього кінця горла), піднебення, язика, зубів та губів: бо горло й рот це неначе музичній інструмент, як от сопілка, примитикований для мови й вимови усякових звуків мови й співу. З цієї причини півзвучні букви бувають голосніші чи гучні, як от: б, в, г, д, ж, і тихіші чи одгучні, як от: п, ф, х—г', т, з. Загалом букви діляться на:

Губні, котрі вимовляються губами: б, в, м, п, ф.

Зубні: д, з, с, т, ц.

Піднебенні: ж, ч, ш, щ.

Язичні: л, н, р.

Гортанно-піднебенні, що вимовляються гортанню й глибокою часткою піднебення: г, к, х.

Гортанна: г, котра вимовляється горлом, гортанню, верхнім краєчком горла.

Ще до того декотрі півзвучні букви звуться шиплячими: ж, ч, ш, щ, з, с; плавкими: р, л; носовими: н, м.

Гортанно-піднебенні: г, к, х, та гортанно-горлова г, як цупкі й тверді на вдачу, м'якішають у словах і для полёгкости в вимові змінюються на шиплячі й на сичачі чи свистячі на такий спосіб:

г змінюється на ж та з: луг, лу́же, в лузі; друг, дру́же, в друзі; Бог, Бо́же, в Бозі.

к змінюється на ч та ц: рундук, рундуче, на рундуці; бік, бо́че, на боці; вік, ві́чний, но́га, на нозі, ру́ка, на руці, чо́ловік, чо́лові́че.

х змінюється на ш, с: кожух, кожуше, в кожусі; дух, душе, в дусі *).

Завдання. Напишіть слова й змініть гортанно-піднебенні на шиплячі й сичачі: берег, плуг, жінка, кружка, різка, чоловік, небіж—(небога), собака, вухо, горох, круг, балка, сіртек, річка, козак, кішка, пірох, дочка, ненька, дошка, мишка, миска, ложка.

§ 6.

Слова складаються з кількох складів.

В кожному складі доконче повинна бути одна буква повнозвучна. По числі складів слова бувають **односкладні**, як вони мають один склад, цеб-то одну повнозвучну букву, і **многоскладні**, як вони мають більше складів; наприклад: кінь, віл, ніс, во-да, го-ло-ва. В деяких складах часом трапляється одна повнозвучна буква: о-ко, о-вес, а часом трапляються склади, в котрих при одній повнозвучній букві буває кілька півзвучних, як от: книж-ка, верст-ва, верст-ів.

Як при писанні зостається мало місця на папері в рядку слів, і слова неможна змістити, тоді ставляють значок переносу (-), і решту складів переносять на другий рядок. Як при переносі трапляється дві або більше півзвуч-

*) Знаряддя мови й вимови часом бувають в людей не однакові, як от приміром буває й неоднакова гортань (голос). Один має гортань, а другі не співають. Бувають люде з природженою ганжею. Діти шепеляють, бо в їх язик ще дуже м'який, і не спроможуться вимовлять звуки шиплячі. Старі беззубі люде шамкають, бо не можуть без зубів вимовлять зубних букв з, с. Трапляються люде, котрі кажуть: ністо, кіло, зязав, гиндик, гива замість—тісто, тіло, звязав, индик, ива. Скільки я прикмітив, в цих людей верхня губа буває тонесенька й корочка од спідньої, і це заважає їм вимовлять виразно букву т, а коло початкового и чуть гикання—букву г. Трапилось міні говорити з людьми, котрі замість букви ц вживали в розмові букву т, а одна пані й зовсім не вимовляла букви с. Казав міні один добродій Мал—ж з звенигородського повіта: в нас є от які слова: ставів чоловік, ти чоловік тапленний, навіжений. А товариш д. Мал—а каже: то він не вимовляє гаразд букви ц, бо кажуть в Керелівці: чи ти зцапів? ти чоловік цаплінний, навіжений. І справді д. Мал—ж не каже цап, а тап. В його мабуть язик занадто короткий і не достає до зубів, а

них букв, то одна з їх зоставляється, а одна або дві переносяться на початок нового рядка, окрім тих складів, що починаються з букв с, ц з кількома півзвучними буквами, наприклад: пань-ство, убоже-ство, хлібороб-ство, бра-цтво, бурла-цтво. Як часом при перенесінні слова трапляється двоє нн, то друге н переноситься на новий рядок: мочін-ня, переселін-ня.

Після приставок с початку слів треба переносить усе слово на другий рядок, з якої букви ни починався б склад: при-йшов, зна-йшов, наді-йде, обь-іхав, про-йдуть. Таксамо треба переносить і половини складчастих слів, складяних з двох слів: водо-спад, дурі-світ, підчі-хвіст.

§ 7.

В двохскладних та багатоскладних словах завжди один склад вимовляється голосніше, ніж інші, та ще й с протягом. Цей протяг звука сливе вдвоє довший, ніж у других складах, зветься **наголоском** і часом назначується значком ('), що й зветься наголоском, як от у таких словах: замóк та зáмок, пáша поживок для худоби, пашá турецький пан.

тільки черкається об піднебення. Одна панія каже міні на мое питання, як її фамилія: я Тавінська. Назвище здалось міні чудним, я питаю вдруге, а її товаришка каже: вона Ставінська. Придивився я до неї, а в неї верхні щелепи висунуті вперед сливе на палець над спідньою губою так, що як вона осміхнеться, то верхні зуби неначе висять над спідньою губою. Очевидячки в неї язик не достає до верхніх щелепів, щоб свиснуть букву с. (Один записувальник великор. пісень так і записав, що в вороніжські губерні кажуть: твѣток, твѣты уже твѣтуть,—цвѣтокъ, цвѣты уже цвѣтуть). Є люде, що гарькають в мові, замість р вимовляють г; він говоге міні, щось тгіщить (тріщить). В цих язик цупкий, достає до піднебення тільки кінчиком, і вони вимовляють добре л, але язик не може задрижать під піднебенням, і в їх виходе замість р якесь ніби г. В усіх цих людей буває якась своя опрічня ганжа в органах вимови, як бувають чудні звуки в поповані катеринці. І в птиці, і в животин є свої звуки крику, але і в їх ця їх мова буває не однакова. Гусак свистить і шищить—сссс доволі чисто. Ягнята кажуть виразно—ме, вівці—бе, а старий баран кричить якесь ніби бле! од чого й вийшло великоруське слово: овца блееть.

Частки мови.

§ 8.

Уся мова складається з багатьох слів. Ці слова дуже не однакові й не схожі одно на одно. Через це уся мова ділиться на частки. Таких часток мови девять: 1) ймення предметне, 2) ймення прикметне, 3) ймення числове, 4) займення, 5) дієслов, 6) прикметник, 7) предлог (прийменник), 8) союз, 9) вікрлик.

Ймення предметне.

§ 9.

Люде, животіни й усяке живе сотворіння, і усякові неживі предмети мають свої ймення або назвища, наприклад: Петро, Павло, чоловік, людина, вовк, соловейко, ящірка, дуб, береза, піч, сокира, вода, земля, пісок.

Усякові предмети на світі бувають такі, що мають в тілі живоття й самохитне рушіння, переходячи з місця на місце по свої волі, як, приміром, людина, звір, птиця, і такі, що не мають доброхитнього рушіння та й живоття, і тільки животіють на світі. Перші предмети звуться **животні** (живі), а другі **неживотні** (неживі): чоловік, риба, муха, гусінь, дуб, ялина, крейда, пісок, вітер, філя, вода. Окрім того є ще предмети **умові**, котрих ми не бачимо, а тільки уявляємо собі в умі, наприклад: розум, ум, радощі, гнів.

Завдання. Напишіть оці вірші й підведіть пером один раз кожне ймення животніх предметів, і подвічі підведіть кожне ймення неживотніх предметів.

По діброві вітер віє,	Кругом поле, як те море
Гуляє по полю,	Широке синіє.
Край дороги гне тополю	Чумак іде, подивиться,
До самого долу.	Та й голову схилить;
Стан високий, лист широкий,—	Чабан вранці з сопілкою
Нащо зеленіє?	Сяде на могилі.

(„Тополя“ Тараса Шевченка).

§ 10.

Те назвище, котре дають люде тільки якомусь одному предметові, що тільки один знаходиться на світі, чи буде щось животне чи й неживотне, для одлічки його од інших схожих на його предметів, цеб-то, щоб краще одрізнять його од інших таких самих предметів,—зветься **йменням** єдинчим або **єдиничнім** *).

Ці єдинічні ймення завсегда в писанні починаються з великої букви: Іван Новохацький, Тарас Шевченко, Київ, Полтава, Чорне море, Дніпро, гора Ельборус, гора Чатир-даг, Крим, Россія.

Назвища, котрі подавали люде предметам однаковим та схожим між собою в цілому гурті, зуться **йменнями гуртовими** або **загальними**: річка, село, людина, звір, море, листок, дерево, камінь, зірка.

Назвища цілих гуртів або куп однакових предметів зуться **йменнями збірними**: отара, військо, громада, рій, череда, ко́машник, ліс, пашня, (що складається з зернин, пшеничин, просин,) бадилля с поодинчих бадилін, деревня в сажнях і на дриветні—з опрічних деревін, намисто (з намистин, як лічить ці частки нарізно, поодинці).

Завдання. Напишіть назвища сіл та міст або містечок, які знаєте, ймення й прізвища своїх товаришів у класі, ставляйте після кожного слова знаки спиняльні, запяту, або точку; після ймення й прізвища кожного товариша ставляйте таксамо запяту, а на кінці точку (цятку). Напишіть кілька йменнів предметних гуртових чи загальних та збірних і ставляйте після кожного слова запяті.

Окрім того ймення предметні бувають: **зменчувальні** й **збільшувальні**, котрими назначують предмети й речі маленькі, дрібненькі, або дуже великі, зателенуваті й завальні, приміром: ручка, рученька—рука, дитинка, дитиночка—дитина, очища—очі, столице—стіл, Петрище—Петро, вов-

*) Ой я в батька єдиниця; полюбила Гриця чорнобривця. Народ. пісня.

чище—вовк, хлопчище—хлопець. Ймення предметні ще бувають ласкавні й зневажальні або нехтувальні, котрі вживаються, щоб виявити до когось або ласкавість та прихильність, або показати зневагу та нехтування кого-нибудь: Петрусь, дядечко, зіронька, звірюка, тваріюка — як марюка, відюга, дідуган, бабьюга, бабище. Деякі слова мають багацько ласкавних слів: слово—слівце, словечко; мати—матінка, мама, мамочка, мамця, матіночка, матуся, матусенька, неня, ненька, ненечка; тато, татко, таточко, татусь. Більше од усіх слів в мові має ласкавних слів—слово **мати**. Решта назвищ мають по двоє зменчувальних слів: вода — водиця, водичка, дитина—дитинка, дитиночка, дитинонька; ніс—носик, носичок; міст —містóк, місточок.

Рід йменнів предметних і число.

§ 11.

Ймення предметні мають три роди: мужеський (чоловічий), жіночий і середній: чоловік, батько, брат, стіл, жінка, мати, річка, перо, вікно, море. Окрім того, ймення предметні бувають роду спільного, цеб-то такі ймення, котрими можна називати однаково чи чоловіків, чи жінок, або й дітей, бо вони стосуються до їх усіх, як от, прикладом: сирота, каліка, п'яниця, нетяма, недотепа, причепа, роздява, коняка, сплюха, дитина, мяло, мурло, мурляка, мурмило, одоробало, убоіще.

Ймення предметні мужеського роду кінчаються на усякі півзвучні букви: брат, сволок, ставок, образ, овес.

На букви—**ь** та **й**: кінь, гість, край, рай.

На букву **о**: батько, ледащо, Грицько, Петро, Дніпро.

На **а**: бурлака, гайдамака, вовкулака, сіпака, заводіяка, волоцюга, староста, п'янюга, катюга, кмита, злодіяка, Микита, Ярема, нетяма, немова, недотéпа, зателéпа, дріндза, причéпа.

На **я**: п'яниця, неробітниця, суддя. Ці слова чоловічого роду по їх значінні, бо ці предмети чоловічого пола.

Ймення предметні жіночого роду кінчаються:

На **а, я**: дочка, вишня, сестра, вода.

На **ь**: сіль, цвіль, шерсть, користь.

На півзвучні шиплячі або губні: піч, річ, па́толоч, Па́волоч, ніч, любов, кров. Опріч того слова: нехворощ (віникова рослина), при́горщ, непóтриб, твар (лице), прóжир (в шуки в животі рибка). Належа́ться до жіночого роду й слова на **и** та **і**: мати, пані (панія в черн. губ.).

Ймення предметні середнього роду кінчаються на: **о, е, а, я**: море, поле, вікно, лоша (лошя), гусиня, бадилля, здоровья, ймення, дівча́.

Завдання. Напишіть ці слова й поназначуйте зверху початковими першими буквами назвища роду: м. ж. с. спіл: мороз, зіма, теля́, сиротина, ненька, ступінь, потилиця, сúdeць, миска, відро, одоробало (здоровецький чоловік), опу́дало (що ставляють на дрючку в коноплях, щоб лякати горобці), обруч, діжка, мя́ло, пригорщ, нехворощ, телиця, порося, кабанець, лялька, худоба, вирій, рай, колодязь, піч, слово, злість, зависність, завидливість, зірниця, удівець, повітка, дитинча́, лівша, правша́, час, кров, сімя, вімя, курча (я), ре́гіт, роздя́ва.

§ 12.

Ймення предметні мають двоє чисел: **поодинче** *), як кажуть про один предмет, про одну річ, і **множественне**, як кажуть про багацько предметів: **стіжок—стіжки, ступінь—ступіні, вікно—вікна, парубок—парубки.**

*) В давніших галицько-українських граматиках, і само по собі в усіх граматиках „русского языка“ слово единственное число вже стало надто стародавнє. Теперички в великоруські мові слово единственный має инче значіння: предмет видатний, один і єдиний трохи не в цілому світі, „единственный въ своемъ родѣ“. Але який же це буде один і єдиний такий предмет, як от: **столь, сапогъ, сестра, окно?** Ці граматичні назвища склалися ще в дев'ятому віку в Болгарії й примитиковані до латинських. Було б краще змінити його в великоруських граматиках на слово единное число, котре назначує звичайні усякові предмети, а не якісь ніби-то видатні, одні й єдині.

Окрім того деякі ймення предметні жіночого та середнього роду мають ще й двойствене (двойча́сте) число, коли кажуть за які-нібудь два або три й чотирі предмети: дві нозі, дві вікні, дві відрі, дві вербі, дві кімнати, три минуті, три селі. В народні пісні співають: Чи диво, а чи не диво! збудували дівки три селі, а молодиці три городі (а не три гóрода).

Деякі ймення предметні мають тільки одно число множествене: ворота, санкі, сіни, давильця, вила; деякі мають тільки одно поодинче: молоко, сить (жир), трин (риб'яче топляне сало, риб'яча сить), кров, любов, по́мета і т. д.

Склоніння.

§ 13.

Ймення предметні, ймення прикметні, ймення числові й займенники змінюють свої закінчення по падіжах. Усіх падіжів (змін, випадків) сім: йме́нний, ча́сточний, дава́льний, винува́льний, кліка́льний, ору́дний та місце́вий. Їх можна впізнавати, приклавши до слів питання, щоб слова відповідали на ті питання:

Йменний падіж на питання: хто? що?

Ча́сточний—кого? чого? од кого? з чого? звідкіля?

Давальний—кому? чому?

Винувальний—кого? що?

Клікальний—хто? що?

Орудний—ким? чим?

Місцевий—на кому, на чому?

Йменний падіж показує назвище або ймення кожного предмета, кожної речі, або назвище усяких прикмет предмета: білий, розумний, малий, гарний, перший.

Ча́сточний падіж показує частку якого-нібудь предмета: скибка хліба, клопоть сукна; або частку простору, часу й міри: од села до міста, од Різдва до Великодня, мірка пашні.

Давальний падіж показує належність одного предмета кому-нібудь або давання кому-нібудь чогось: дай дитині молока, братові треба книжок.

Винувальний падіж буває тоді, коли діяння діючого предмета переходить на другий предмет, приймаючий на себе це діяння, часом як страждання ніби-то за якусь провину: чоловік оре поле, погонич поганяє коні, люде їдять хліб, пьють воду, прачка оджимає сорочки, люде бьють худобу.

Кликальний вживається тоді, коли кличуть когось, або дивуються чомусь: братіку Петре! йди лиш сюди! Пишна земле, яка ти гарна!

Орудний назначує орудник, чим роблять роботу люде, або якийсь спосіб: оремо плугом, міркую розумом, працюю руками.

Місцевий назначує найчастіше місце, де робиться що-нибудь: на столі, в хаті, було діло при свідках.

Перше склоніння *).

§ 14.

До першого склоніння йменнів предметних належаться слова чоловічого роду, котрі кінчаються на півзвучні тверді букви, на **о, а та ь, й**. Ймення, що кінчаються на твердий півзвук та на **о, а**, склоняються по твердому склонінні, а ймення на **ь та й**—по м'якому.

Зразці склоніння твердого.

П о о д и н ч е ч и с л о.

Ймєнний	чоловік	батьк-о	кожух
Ча́сточний	чоловік-а	батьк-а	кожух-а
Дава́льний	чоловік-ові	батьк-ові	кожух-ові
Винувáльний	чоловік-а	батьк-а	кожуха, кожух
Клікальний	чоловіч-е	батьк-у	кожуш-е
Орудний	чоловік-ом	батьк-ом	кожух-ом
Місцевий	на чоловік-ові	на батьк-ові	на кожус-і

*) В галицьких і в українських граматиках української мови слова: відміна (одміна, склоненіє), відмінок (одмінок, падіж), увага 1, увага 2 (примітка, а по-русьському виході: 1 вниманіє, 2 вниманіє, а не примітка, як от ~ українські грам. Тимченка),—взяті з польської граматики.

Множественное число.

Йм.	чоловік-и	батьк-и	кожух-и
Част.	чоловік-ів	батьк-ів	кожух-ів
Дав.	чоловік-ам	батьк-ам	кожух-ам
Вин.	чоловік-ів	батьк-ів	кожух-и
Кл.	чоловік-и	батьк-и	кожух-и
Ор.	чоловік-ами	батьк-ами	кожух-ами
Міс.	на чоловік-ах	на батьк-ах	на кожух-ах.

Зразці склоніння м'якого.

Число поодинче.

Йм.	вчител-ь	ступін-ь	лиході-й	кра-й
Част.	вчител-я	ступін-я	лиході-я	кра-ю
Дав.	вчител-еві	ступін-ю	лиході-еві	кра-ю
Вин.	вчител-я	ступін-ь	лиході-я	кра-й
Кл.	вчител-ю	ступін-ю	лиході-ю	кра-ю
Ор.	вчител-ем	ступін-ем	лиході-ем	кра-ем
Міс.	на вчител-еві	при ступін-і	на лиході-еві	в кра-і (ю)

Множественное число.

Йм.	вчител-і	ступін-і	лиході-і	кра-і
Част.	вчител-ів	ступін-ів	лиході-ів	кра-ів
Дав.	вчител-ям	ступін-ям	лиході-ям	кра-ям
Вин.	вчител-ів	ступін-і	лиході-ів	кра-і
Кл.	вчител-і	ступін-і	лиході-і	кра-і
Ор.	вчител-я́ми	ступін-я́ми	лиході-я́ми	кра-я́ми
Міс.	на вчител-я́х	при ступін-я́х	на лиході-я́х	в кра-я́х

Ймення предметні, котрі кінчаються на ар і мають в часточному падіжі букву я, склоняються по м'якому склонінні, як слово вчитель: крамар, дзвонар, крамаря, дзвонаря, крамарі, дзвонарі, крамарів, дзвонарів; а як слова на ар і яр мають в част. пад. букву а, то склоняються по твердому склонінні: вівчара, вівчаром.

Завдання. Напишіть зразці склоніння, одрізняючи падіжні закінчення пружком (-): луг, голуб, дядько, кобзарь, місяць, звичай.

Імення предметні чоловічого роду, котрі мають закінчення на **ко** та **о**, склоняються по твердому склонінні: Грицька, опудала, мурла. Слово близнюк має в множині дві форми: близнюки і близнята.

§ 15. Загальні примітки

З загальних правил першого склоніння іменнів предметних вилучаються деякі слова, що мають деякі одлички в падіжах.

Єсть гурт слів, котрі замість звичайного закінчення в часточному падіжі на **а**, **я** мають закінчення на **у**, **ю**.

1) Це ті імення предметні, котрі назначують предмети збірні, дрібні, с котрих складається ніби один суцільний предмет, або сукупна яка-нибудь масса, або купа: снігу, льоду, меду, маку, гороху, паперу, воску, перцю, піску, гряди, дощу, броду, туману, барвінку, шовку, попелу, вогню, жару, сахару, попасу, бору, хворосту, хмизу, труску, посліду, (полова пополовині з одвійками), ціду, кулішу, цвіту, часу, року, шинку, тину, рясту, сону, ярмарку, гурту, току, боку (але до ганка, до потіка), ліку, збору, торгу, борщу, квасу, запасу, спашу, з Дону (мифічного, казочного), до віку — до Суду, а в мякому склонінні: чаю, краю, раю, Дунаю (казочної річки), кисілю, гною.

2) Назвища предметів розумових, котрих ми не бачимо, і котрі дуже давнім людям в уявліннях здавались не простими єдинчими предметами, а чимсь складчастим, якоюсь сукупною потаємною силою: розуму, спокою, хисту, дотепу, реготу, сміху (смішки), мізку, зору, смутку, клопоту, гармі-деру, плачу, заходу, шелесту, сліду, одчаю, попару, останку, до ранку, ляку, переляку, страху, остраху (опасеніє), шляху, вірію, захисту, зросту. Ці слова, назначуючі збірні купи, маси, або невідомі сили, для одлички од инчих поодинчих предметів народ позначкував опрічнім закінченням в часточному падіжі на **у** та **ю**, як важчими й густішими звуками.

Неможна вживать з закінченням в часточному падіжі на **у**, **ю** отаких слів, як вони вживаються в українських говірках та підмовах на окраїнах: труду, стиду, броду, обіду,

до празнику, до лісу, до народу, чину, дару, до гробу, олію (олій—олія польське й галицьке слово), потоку, до сиру, од гріху, до Одесу, до Херсону, до Перéмишлю, до Кам'янцю (польське) до Харкову, до базару (і базарю, сахарю), до Риму, до **встиду**; або й таких вже не народніх слів: **сего** факту, акту, для фундаменту, для контракту. Це все або польські форми, або остача старовини, що була під впливом польської мови, вже вимерла на Україні в українській мові й по-зоставалась в Галичині до нашого часу.

Слова стіл та двір в часточному падіжі мають закінчення на **у** тільки тоді, як кажуть за стіл застеляний й заставляний посудом для обіда, та за дідицький та царський двір. Кажуть так на селі: виїхав з двора, пішов мій чоловік у двір, до двору, це б то в дідицький двір, до дідича; просимо вас до столу! не доходить близько до стола!

Слова, назначуючі предмети неживотні, в давальному падіжі мають на кінці **ові**, **еві** й рідко **у** та **ю**: столові, коржеві, кожухові, рублеві; але кажуть: тому звичаю, тому зеленому гаю, тому краю, гною. І тільки в нар. піснях часом трапляються слова, навіть назначуючі предмети животні з закінченням на **у** та **ю** в давальному падіжі: „доброму чоловіку (ові) продовж, Боже, віку! Зажди, дівчинонько, дай коню води!“

Винувальний падіж, як говорять за предмети животні, буває однаковий с часточним, а як кажуть за предмети неживі, то буває однаковий с падіжем йменним: найняв парубка, купив плуг, зробив стіл; найняв пастухів, купив столи й плуги; але кажуть ще й так: посунь стола, купив плуга.

Деякі ймення предметні, назначуючі гурти животніх предметів, а найбільше гуртових домашніх животин та птиць, у множенному числі мають винувальний падіж такий самий, як і йменний, а не часточний, як звичайно буває в склонінні слів, назначуючих предмети животні, бо тут треба розуміть слова—гурти, зграї: коні, воли, корови, вівці, кози, миші, пацюки, свині, гуси, кури, качки, индики, телята, ягнята, бджоли, черви, горобці, мухи, ворони, зайці, воші, блохи і т. д.

напій воли та коні, оджени мухи, стреляє ворони, зайці. Це таксамо, як в церковно-славянській мові: паси агницы моя; Спаси, Господи, люди твоя.

Слово папір має в усіх падіжах замість і букву е: паперу, папери; а слова колір, комір не змінюють букви і в усіх падіжах: коміра, коміру, коліра, колірів. В слові падіж, буква і не змінюється в падіжах на е.

В твердому склонінні ймення з закінченнями на ко, ок та йк мають в кликальному падіжі не е, а у: Грицько—Грицьку, Панько—Паньку, дядько—дядьку, візку, цвяшку, загвіздку, смітнику, курятнику. Такий самий кінець в кликальному падіжі мають слова: шинк—ой шинку! дід—діду! тато—ой тату! товариш—ой товаришу! й загалом слова з закінченням на ш: ой Довбишу. Слово син має закінчення в цьому падіжі не на е, як в церковно-славянській мові (сине мой Авесаломе!), а на у, як в давній церковнославянській мові: сину мой! Таке саме закінчення мають і здрібнілі слова: синаш—синашу, синку! Слова день, пень мають кликальний падіж, як слово вчитель: ой літній дню, який ти довгий!

Місцевий падіж йменнів с кінцевою буквою к буває в живій народній звичайній мові схожий на давальний: не кажуть—на чоловіці, на козаці, на раці, в віці, а кажуть: на чоловікові, на козакові, на ракові, або часом—на козаку, на чоловіку, як от мають це закінчення слова: на меду, на льоду, в спашу, на тину, тісто на ціду, на току, в шаплику, в цебрику, в курятнику і всі слова на к: току, цвяшку, на загвіздку, на задвірку, в уліку, на соняшнику, в VII віку (а не віці), на віку, на ярмарку, на ганку, в курнику. Такі слова, як: селянин, міщанин, городянин, англичанин в множ. числі гублять склад ин і мають у йменному падіжі и, а не е: „Ой селяни, городяни, просимо вас! не становіть доріженьки проти нас“.

В словах швець, жнець, мрець буква е переставляється наперед і ставляється після ш, ж, м в усіх падіжах: шевця, женця, мерця, шевці, женців, мерців. Слово мертвець скло-няється в усіх падіжах так: мерцвя, мерцвеві, мерцві, мерцвів.

В слові попіл буква **і** не змінюється в падіжах на **е**: пошілу, попілом.

Слова з шиплячими буквами на кінці мають закінчення в давальному падіжі на **еві**, а в орудному **ем** тільки тоді, як над ними стоїть наголосок, а без наголоска мають **ові, ом**: панич^еві, с панич^ем, Кайдаш^еві, Кайдашем, карандаш^ем, стóрожові, Довбишові, нож^ем, корж^ем. Такі самі одлички в ціх падіжах мають слова на **ар** та **яр** при твердому й мякому склонінні: столяр, столяра—столярові, с столяром; дзвонар, кобзарь—дзвонаря, кобзаря, дзвонареві, з дзвонарем, кобзареві, с кобзарем; а слава на **яр** мають в ціх падіжах закінчення під наголоском і на **еві, ем**, і на **ові, ом**: маляр^ові, і маляр^оеві, з маляр^ом, і з маляр^ом.

Слово чоловік після ліку чималого числа людей має закінчення на **а** так, як в часточному й винувальному падіжі; це число двойствене: прийшло десять чоловіка, найняв сорок чоловіка.

Слова день, год, рік, раз не змінюються після чисел, як стоять після їх: сім день, „Ой ходив чумак сім рік по Дону“; „сім рік мак не родив, та й голоду не було“, десять год хлопчикові, пят раз перелічив. Але як вони стоять перед яким-нибудь числом, то ставляються в часточному падіжі множест. числа з звичайним закінченням: це було за днів сім до Різдва; за років, за годів пять до смерти батка; разів з десять гукав на наймитів. Слово гóрод має в множ. числі закінчення **и**—городі, а слово год має в йменному падіжі множ. числа—годи і годá: важкі годá настали: я старий на годá (на літа): „Запрягайте, хлопці, коні вороні, доганяйте літа мої, літа молодіі“. (пісня).

Слова твердого склоніння, котрі закінчуються на букву **р**, у множест. числі мають мяку букву **і** (а не **и**) з наголоском, як у мякому склонінні: докторі, профессорі, хуторі, столярі, кобзарі, мулярі (мурівщики), редакторі, комірі, колірі, вятірі, бляхарі. Але такі слова, як поводитарі, плугáтарі й инчі, де трапляється двоє а поспіль, мають наголосок не на останньому складі, а на першому од початку **а**, хоч би вони були й чужомовні, як от, приміром: орандáтарі (в народні мові—орандарі, посессорі), експлуатáтарі і т. д.

Імення предметні, що складаються з двох або й більше складів, гублять у всіх падіжах обох чисел букви **о** та **е**, а буква **і** в деяких словах змінюється на **й**: кружок—кружка, місток—містка, ганок—ґанка, каганець—каганця, молодець—молодця, заїць—зайця *).

Ті слова (здебілшого односкладні), в котрих буква **і** вийшла з букви **о**, в усіх падіжах мають букву **о**: рік—року, тік—току, кінь—коня, конем, коні, роки, пиріг—пирогá.

Імення предметні: чобіт, сусід, цїган, день, год, рік, раз в часточнім падіжі множ. числа зостаються такі самі без зміни падіжного закінчення. Але слова чобіт, циган змінюють наголосок: дві парі чобіт, багацько циган; а решта цих слів, як вони стоять перед яким-нибудь числом, склоняється звичайно, як і всі ймення предметні першого склоніння: ро́ків десять передніше; минуло вже годів шість.

Назвища городів та сіл с кінцем на **ів** по всіх падіжах змінюють **ів** на **ев**: Канів—Канева, Стеблів—в Стеблеві, Мліів—Млієва, окрім слова Кнів, в котрому кінець **ів** не змінюється в усіх падіжах: в Києві, до Києва, хоч на Поліссі подекуди кажуть—до Києва, (але це буде вже по-білоруському).

Слово людина в множ. числі буде—люде, (в церков. слав. людіє веселітеся). Імення предметні: Христос. Господь, Великдень, чернец та брат склоняються окроми од инчих йменнів з деякими одличками. Слово Христос в усіх падіжах губить склад **ос**: Христа, Христом. Слово Господь, хоч має на кінці мяку півзвучну, склоняється по твердому й мякому склонінні: Господа, Господом, в кликальному падіжі має закінчення на **и**: Господи! а в давальному падіжі по мякому склонінні має закінчення на **еві**: Господеві. На селі дякують за обід так: дякую за обід Господеві милосердному й тобі, хазяйко, що наварила. В слові Великдень в усіх

*) При цьому треба зауважить, що в таких словах, як от. флот, класс, клуб, клумби, колоші неможна змягчувать букви **л** на галицький і польський зразець: фльот, клясса, клюб, кљумби, кальоші, або писать ймення й прїзвища с твердими буквами на польський спосіб: Теодозий, Левицький, Пресмицький, Заклинський, (або слава жіноч. роду: поезия, нация, і т. д.). Усе це чудне й смішне.

падіжах вставляється буква **о** після букви **к** для легкозвучности: до Великодня, перед Великоднем.

Слово чернець по всіх падіжах викидає букву **р** таксамо для легкозвучности, бо стикалось би три півзвучні букви поспіль вкупі, трудні в вимові: ченця, ченці.

Слово брат буде в йменнім і кликальному падіжі множ. числа—брати і браття (брацця—це взяте с польського), а в слові овес буква **о** змінюється на **ві** в усіх надіжах: вівса, вівсом, вівса, вівсів.

Завдання 1). Напишіть склоніння слів: луг, дух, корж.

2) Напишіть склоніння: зять, крутій (чоловік), вирій (теплий край), звичай, деревій (трава).

3) Напишіть склоніння слів: дружок, віявок, кравець, селянин, жнець, чобіт, Господь, проявок.

§ 16. Друге оклоніння

До другого склоніння належаться ймення предметні з закінченнями на **а, я, ь** жіночого роду, на **а, я** чоловічого й спільного роду. Воно буває таксамо тверде й м'яке, як і перше.

Зразці склоніння твердого

Ч и с л о п о о д и н ч е

Йменний	воин-а́	рук-а́	груш-а
Ча́сточний	воин-и	рук-и́	груш-и́
Давальний	воин-і	руц-і	груш-і
Винувальний	воин-у	рук-у	груш-у
Кликальний	во́йн-о	ру́к-о	груш-о
Орудний	воин-ою	рук-ою	груш-ею
Місцевий	на воин-і	на руц-і	на груш-і.

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е

Йм.	во́йн-и	ру́ки	груш-і
Част.	во́йн	рук	груш
Дав.	воин-ам	рук-ам	груш-ам
Вин.	во́йн-и	рук-и	груш-і

Кл.	воин-и	ру́к-и	груш-і
Ор.	воин-ами	рук-ами	груш-ами
Міс.	на воин-ах	на рук-а́х	на груш-ах

Деко́трі ймення предметні жіноч. роду кінчаються в часточнім падіжі множ. числа на ів: баби—бабів, торби—торбів, хата—хатів, сакви—саквів.

Зразці склоніння м'якого

Ч и с л о п о о д и н ч е

Йм	цариц-я	дин-я	мрі-я
Част.	цариц-і	дин-і	мрі-і
Дав.	цариц-і	дин-і	мрі-і
Вин.	цариц-ю	дин-ю	мрі-ю
Кл.	цариц-е	дин-е	мрі-е
Ор.	цариц-ею	дин-ею	мрі-єю
Міс.	на цариц-і	на дин-і	у мрі-і

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е

Йм	цариц-і	дин-і	мрі-і
Част.	цариц-ь	дин-ь	мрі-й
Дав.	цариц-ям	дин-ям	мрі-ям
Вин.	цариц-ь	дин-і	мрі-і
Кл.	цариц-і	дин-і	мрі-і
Ор.	цариц-ями	дин-ями	мрі-ями
Міс.	на цариц-ях	на дин-ях	у мрі-ях

Зразці м'якого склоніння на ь

Ч и с л о п о о д и н ч е

Йм.	тін-ь	вдячність-ь	пóвіст-ь	піч
Част.	тін-і	вдячність-и	пóвіст-и	печ-і
Дав.	тін-і	вдячність-і	пóвіст-і	печ-і
Вин.	тін-ь	вдячність-ь	пóвіст-ь	піч
Клик.	тін-е	вдячність-е	пóвіст-е	пéч-е
Ор.	тінн-ю	вдячність-ю	пóвіст-ю	пічч-ю
Міс.	в тін-і	при вдячність-і	в пóвіст-і	на печ-і

М н о ж е с т в е н е ч и с л о

Йм	тін-і	вдячност-і	повіст-і	пéч-і
Част.	тін-ів	вдячност-ів	повіст-ів	пéч-ів
Дав.	тін-ям	вдячност-ям	повіст-ям	пéч-ам
Вин.	тін-і	вдячност-і	повіст-і	пéч-і
Клик.	тін-і	вдячност-і	повіст-і	пéч-і
Ор.	тін-ями	вдячност-ями	повіст-ями	пéч-ами
Місц.	у тін-ях	о вдячност-ях	у повіст-ях	на пéч-ах

Завдання. Напишіть склоніння слів: наріжніця, бурлака, животи́на (животное), вантага (груз), кміта, душа.

Напишіть склоніння слів м'якого склоніння: клуня, радість, злість, ніч, осінь (як тінь), річ, здатність, свіжість, байдужність, по́шесть, вартість (як слово радість).

§ 17. Примітки й вилучіння з загальних правил 2-го склоніння.

Імення предметні твердого склоніння, котрі мають в останньому складі перед буквою **а** шиплячі букви, в часточному падіжі поодинчого числа і в йменному падіжі множеств. числа мають закінчення на **і**, як в м'якому склонінні, а не на **и**: межа́—межі́, ме́жі, душа́—душі́, ду́ші, (множ. ч. ду́ші), груша—груші́, (множест. число стиглі груші), рожа—рожі́, (множ. число червоні рожі́), пожежа—пожежі́, па́ша—па́ші, мерéжа—мерéжі́ (морські великі во́локи), а не души́, гру́ши, ро́жи, ква́ши, як кажуть в деяких підмовах та говірках. В кликальному падіжі поодин. числа такі слова мають закінчення на **е** по м'якому склонінні: душе́, роже́, пожеже́, мерéже.

Усі слова 2-го склоніння, котрі мають на кінці букви **б, в, ч, щ, р, ль**, мають таксамо закінчення в показаних падіжах і в місцевому падіжі поодин. число на **і**, а не на **и**: твар (лице)—тварі́, на тварі́, любов—любові́, в любові́, мисль—мислі́, на мислі́, кров—крóві, в крові́, церковнослав. со́вість—совісті́ (сумління), прогорі́щ—пригорі́щі, в пригорі́щі, нехворо́щ—нехворо́щі, непóтрі́б (дрянь)—непóтрі́бі, прóжир (рибка в шлунку в щуки)—прóжирі́, а не любові́, в крові́, на мислі́, пéчи, на печі́, і церковнослав. со́вісти—на совісти́ (сум-

лінія): „Ти міні до любові, ти міні до мислі;“ „Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні: скажи, скажи, моє серце, що в тебе на мислі (народ. пісня). Слово *осінь* в часточнім падіжі подин. числа буде *осіні* (як *тіні*), а не *осени*, бо слово *восені* це вже буде прикметник, як слова *влітку*, *взімку*: „Не тепер, не тепер по гриби ходити; *восені*, *восені*, як будуть родити. (Канів пов. Київ губерні).

В словах, де трапляються гортанно—піднебенні букви на кінці, *г, к, х*, ці букви змінюються на *з, ц, с*; як у церковнославянські мові: *нога—нозі*, на *нозі*, *рука—руці*, на *руці*, *задұха—задусі*, в *задусі*, *дзиґа—дзизі*, на *дзизі*, *балабушка*, *балабуха—на балабушці*, на *балабусі*.

Слова *різнація*, *поведенція*, *труднація*, *панія* склоняються, як слово *мрія*: *різнаціі*, *поведенціі*, *різнацію*, *різнацією*, в *різнаціі*.

Слова, назначуючі назвища животніх предметів, мають в часточному то винувальному падіжах множест. числа звичайно однакове закінчення: *бачив молодиць*, *багато бабів та політниць*,—окрім назвищ гуртових чи збірних йменнів предметних: *пасу на полі вівці та свині*, *загнав качки та гуси*, *подоїла корови*, *одлучила телята од коров і залучила їх у хлів*. Ці слова мають винувальний падіж схожий з йменним.

Имення предметні жіночого роду з закінченням на *я* в часточному падіжі множ. числа закінчуються на *ий*, як перед *я* трапляється повнозвучна буква: *шия—ший*, *надія—надій*, *сулія—сулій*.

Усі загалом слова жіночого роду цього склоніння, що кінчаються на *ь*, в часточ. падіжі множеств. числа мають закінчення на *ів*: *тінь—тінів*, *ціль—цілів*, *міль—молів*, *оброть—обротів*, *свість—свістів*, *повість—повістів*. Під це правило підводиться й слово *стаття—статтів*. Слова *хіть* та *міць* (мощь церков. сл.) не змінюють і на *о*: *хіті*, *хіттю*, *міць*, *міці*, *з міццю*: *аби добра хіть*, то все зробиш; *нема міці в руках*.

Як у часточному пад. множеств. числа стикаються вкупі на кінці слів дві півзвучні букви, то меж ними вставляються букви *о* або *е* для полегкості в вимові й легкозвучності: *дірка—дірок*, *нитка—ниток*, *молитва—молитов*, *кроква—кроков*, *макітра—макітер*, *довбня—довбень*, губер-

ня—губерень, цяцька—цяцьок, петелька—петельок, куделька—кудельок, верства—верстов, цегельня—цегельень, ціновка—ціновок.

В одному тільки часточному падіжі множеств. числа в кінцевому складі в деяких словах буква **о** (та **ьо**) змінюються на **і**: коса—кіс (жіноча), сльоза—сліз, корова—корів (і корів); але як в останньому складі трапляються шиплячі букви, то буква **о** не змінюється на **і**; рожі—рож, ноші—нош (носилки), колоша—колош, коса—кос (косарська), роби—рос, та в словах: школа—школ, підлога—підлог.

В славах, котрі мають закінчення на **ість**, буква **і** змінюється на **о** в усіх падіжах окрім винувального й орудного подин. числа тоді, як буква **і** вийшла з букви **о**: радість, злість, дурість, здатність, штучність (исскуство), (церковнослав. радость, зло, українське радісті, дурости), безпешність (безпечность), діяльність, вдячність, відомість, (невѣдомый):—радісти, штучности, тверезости, злости, дурости, діяльності; в оруднім падіжі з радістю, з злістю, вдячністю, штучністю, діяльністю і т. д.

Але як слова з закінченням на **ість** мають букву **і**, котра вийшла з букви **е**, або з якоїсь инчої, то в усіх падіжах обох чисел буква **і** не змінюється: творчість (творчество), свіжість (свѣжесть), більшість (білший), менчість (менчий):—творчісти, свіжісти, більшісти, творчістю, свіжістю, більшістю, а не більшости, творчости, свіжости, що здається чудернацьким і дуже неприємно вражає чуття, бо не одповідає вдачі народньої мови. Усі вони склоняються, як церковнославянське слово совість. (со-вѣм, вѣсть), навіть в часточному падіжі краще буде ставлять на кінці букву **і**: до совісті, до свіжості, до більшісті.

Неможна писати слова жіночого роду з закінченням на **ія**, змінюючи **ія** на **ия**, як пишуть у Галичині: нація, поезія, резиденція, традиція, бо це польські закінчення, а по-український треба писати: нація, поезія, труднація, поведенція, резиденція, колонизація.

В чужомовних словах, по українські вимові, неможна вживати скрізь без вилучки в словах букву **і**, а треба змінити на **и**, як це і трапляється раз: традиція, колонизація;

а коли трапляється в чужомовних словах двоє **і**, то одно з їх доконешно треба змінити на **и**: політика, принцип, діететика, Індія, Іспанія, біблія, бо для українців здаються чудними слова: клімат (климат), цивільній (цивільний). Великоросси таксамо кажуть в розмові: нація традиція, але по правилах граматики пишуть: нація, традиція *).

В слові пошесть буква **е** не змінюється на **і** в усіх падіжах. Після шиплячих букв треба писати в оруднім та місцевім падіжі **я, ю** (а не **а, у**): під піччю, ніччю, на заріччі, за заріччям (за річкою): поклади дрова в підпіччя (а не підпічча).

В орудньому падіжі перед **ю** півзвучні букви подвоюються: сіллю, тінню, під оссю (вісь), кроввю, (і—з любовью), міць—міццю, мідь—міддю, (мати—матірю), окрім слів на букву **т**: пошесть—пошестю, корість—корістю, з радістю, ристь—ристю: „Ристю, коники, ристю! ми веземо користю“ (весільна пісня, Канівск, пов.); але в слові міть—т подвоюється: міттю.

Слово філя в наших класиків пишеться з буквою **ф**, а не **хв** (хвиля).

Вилучаються в загальних правил склоніння слів пані (і панія) та мати. Слово Матер Божа склоняється, як одно слово: образ Матербожі, Матербожу. Слово панія (Черніг губ.) склоняється, як усі слова с кінцем на ія: паніі, панією, паніі, паній. Слово пані склоняється так: йм. част. давал., клик. пані; винув. паню, місц. при пані; а в множ. числі буде так: паніі, паній, і т. д. Слово мати має приросток **ер**, ір в падіжах окрім кликального: ой мати! люблю свою матір, з матірю, матері, матерів і т. д. Слово коси (волосся), буває в орудньому падіжі в двох формах: кісмі й косами; а од слова коса (косарська) буде косами: йшли косарі с косами на плечах. В слові річ (вещь) змінюється **і** на **е** в усіх падіжах обох чисел: речі, реччю, речі, речів: „Приста-

*) Слово правило церковнославянське і значиться—зразець: „Правило вѣры и образъ кротости“, так называють в тропарі святого Миколая, тоб-то, що він був зразцем віри й смирности. А українське слово правило—це плісковата вузька дощечка, як ніж, котрою перепльотчики виглажують що-нибудь склеяне.

вила до печі (горщик з зіллям), приказала три речі“ (пісня). Слова: дитина й людина будуть в множ. ч. діти, люде. Слово вісь в усіх падіжах змінює **ві** на **о** окрім, винув. на осі, оссю, в осі, óсів, осям.

§ 18. Третє склоніння

До третього склоніння належаться ймення предметні серед. роду съ кінцемъ на **о** в твердому склонінні, і с кінцем на **е, я** в м'якому склонінні та слова на букву **а** після шиплячих: лоша (лошя), курча (курчя) і т. д. (котрі одначе на подніпрянщині мають закінчення не на **а**, а на **я**).

Зразці склоніння твердого й м'якого

П о о д и н ч е ч и с л о

Йменний	слов-о	ліжк-о	реместв-ó
Часточний	слов-а	ліжк-а	реместв-á
Давальний	слов-у	ліжк-у	реместв-ý
Винувальний	слов-о	ліжк-о	реместв-ó
Кликальний	слов-о	ліжк-о	реместв-ó
Орудний	слов-ом	ліжк-ом	реместв-óm
Місцевий	в слов-і	на ліжк-у	в реместв-і

М н о ж е с т в е н е ч и с л о

Им.	слов-á	ліжк-а	реместв-á
Част.	слів	ліжок	реместв
Дав.	слов-ам	ліжк-ам	реместв-ám
Вин.	слов-а	ліжк-а	реместв-á
Клик.	слов-а	ліжк-а	реместв-á
Оруд.	слов-ами	ліжк-ами	реместв-áми
Місц.	в слов-ах	на ліжк-ах	в реместв-áх

Завдання: Напишіть по цих зразцях склоніння йменнів предметних з кінцем на **о, е**: діло, вікно, рядно, паньство (гурт панів), сторожівство (гурт старожів), назвище, зьявище, промислівство.

П о о д и н ч е ч и с л о

Йм.	лиц-е	пол-е	почуванн-я *)	йменн-я
Част.	лиц-я	пол-я	почуванн-я	йменн-я
Дав.	лиц-ю	пол-ю	почуванн-ю	йменн-ю
Вин.	лиц-е	пол-е	почуванн-я	йменн-я
Клик.	лиц-е	пол-е	почуванн-я	йменн-я
Ор.	лиц-ем	пол-ем	почуванн-ям	йменн-ям
Місц.	на лиц-і	на пол-і	в почуванн-і	при йменн-і

М н о ж е с т в е н е ч и с л о

Йм.	лиц-я	пол-я	почуванн-я	йменн-я
Част.	лиц-ь	пол-ів	почуванн-ів	йменн-ів
Дав.	лиц-ям	пол-ям	почуванн-ям	йменн-ям
Вин.	лиц-я	пол-я	почуванн-я	йменн-я
Клик.	лиц-я	пол-я	почуванн-я	йменн-я
Оруд.	лиц-ями	пол-ями	почуванн-ями	йменн-ями
Місц.	на лиц-ях	на пол-ях	в почуванн-ях	на йменн-ях

Завдання. Напишіть по цих зразках яке склоніння кількох слів, що кінчаються на **е** або на **я**: море, сонце, місце, паліччя, життя (жизнь),—життя (житьє)—(не мають множ. чис.), заросся (частка села за річкою Россю, заросся не має множеств. числа), питання (част. пад. множ. ч. питаннів), вімя, тімя. Сонце буде в частк. пад. множ. числа—сонців, як от—серців.

Зразці склоніння йменнів предметних середнього роду с приростками

Ч и с л о п о о д и н ч е

Йм.	тел-я	лош-я (а)
Част.	тел-ят-и	лош-ят (ат)-и
Дав.	тел-ят-і	лош-ят (ат)-і
Вин.	тел-я	лош-я (а)
Клик.	тел-я	лош-я (а)
Оруд.	тел-ям	лош-ям (ам)
Місц.	на тел-ят-і	на лош-ят (ат)-і

*) Чувство.

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е

Йм.	тел-ят-а	лош-ят (ат)-а
Част.	тел-ят	лош-ят (ат)
Дав.	тел-ят-ам	лош-ят (ат)-ам
Вин.	тел-ят-а	лош-ят (ат)-а
Клик.	тел-ят-а	лош-ят (ат)-а
Оруд.	тел-ят-ами	лош-ят (ат)-ами
Місц.	на тел-ят-ах	на лош-ят (ат)-ах.

Завдання. По цих зразках склоняйте ймення предметні з закінченням на **я** та **а**, котрі в падіжах приймають приросток **ят** або **ат**: горня, курчя (а), дитинчя (а), циганчя (а), дівчя, множес. число—дівчата. „Пішло дівча по горішки, та не знало, що за гай“. Волин. пісня.

§ 19. Загальні примітки й одхилення од загальних правил.

Ймення предметні середнього роду з шиплячими буквами в останньому складі мають на кінці **я**, **ю**, а не **а**, **у**: обличчя, підпіччя, заріччя, заріччям, підпіччям, подружжя, а в місцевому падіжі мають на кінці букву **і**, а не **у**, (як в деяких черніговських та галицьких говірках); треба писати: на заріччі, в підпіччі, на паліччі, а не на заріччу, в підпіччу, на паліччу, підпіччам, і т. д.

Коли ймення предметні закінчуються на **я** з буквою **н** перед ним, то буква **н** подвоюється, і обоє **н** вимовляються мяко. Треба писати: читання, дивування, а не—читаня, дивуваня. Буква **р** перед буквою **я** в словах не подвоюється, і треба писати—подвір'я, пір'я, вір'я, куп'я, на подвір'я, на пір'я, на вір'я, а не подвірря, або подвірра, пірря, пір'я, на подвіррі; але трапляється подекуди в народні мові—подвірря, на подвіррі, бо буква **р** на Україні перед їмякими повнозвучними буквами мякішає сливе так, як і буква **н**, або **в**, **з**, **с**, **ц**: зьвір, сьвіт, цьвах (за Россю, с кровью, с кровью). Буква **р** вимовляється дуже твердо в усіх словах тільки в Черніговщині, на Поліссі та в Гиличині. В давальному падіжі поодиначого числа ймення предметні мають закінчення частіше на **ові**, **еві**: сіно—сінові, кружало—кружалові, яйцеві, сонцеві, ніж на **у** та **ю**: ділу, слову.

Винувальний та кликальний падіжі в словах середнього роду завжди схожі на йменний падіж в обох числах.

Ті слова, що мають перед буквою **о** шиплячі букви, в місцевому падіжі поодиночого числа змінюють їх на гортанно-піднебенні: око, віко, вухо, на оці, на віці, на вусі. Слова око й плече в йменнім падіжі множ. числа мають на кінці букву **і**, а не **и**: очі, плечі (а не очи, плечи), а в часточнім падіжі закінчуються на **ей**: очей, плечей, але слово—вухо в часточному падіжі буде—вух. В орудному падіжі ці слова склоняються так: очима, плечима, вухами, коліньми.

Слово небо треба склонять у множ. числі в усіх падіжах по правилі цирковнославянської мови с приростком—**ес**: небеса, небес; а слово—чудо склоняється без приростка по показаних зразках на **о**: чудá, чуд. чудáм.

В словах, котрі закінчуються на **о**, **е**, (вікно, кільце), в часточнім падіжі множест. числа, де збігаються дві півзвучні букви (вікн, кільць) вставляються для легкозвучности букви **о**, **е**: вікно—вікон, рядно—ряден, простирядло (простиня, або тонке рядно)—простирадел, весло—весел, ребро—ребер, губерня—губерень; а як трапляються в словах букви **й**, або м'яка півзвучна з буквою **ь**, то букви **й** та **ь** змінюються на **е**: яйце—яець, кільце (ковбаси, каблучка)—кілець, сільце (для ловління пташок)—сілець.

Деякі слова з закінченням на **о**, **е**, **це**: море, поле, місце, серце, сонце, сіто, сало (в здоров'ї, або в бодні) мають в часточнім падіжі множест. числа закінчення на **ів**: полів, морів, місців, серців, сонців, ситів, салів, сельце—сельців, денце—денців, мясце—мясця, мясців, і т. д. але слова ряденце, ральце, полотенець мають закінчення на **ець**: ряденець, ралець, полотенець. Слово дно в мн. ч. буде: дна, ден, днам.

Слово село в падіжах множ. числм не змінює під наголоском букви **е** на **і**: села, може с тієї причини, щоб не стикнутись у йменнім падіжі з словом-я сіла; але в часточному падіжі воно буде—сіл, а не сел, як дехто пише. З цієї причини треба писати—сільський (як кажуть на селі, а не сельський). Слово дитя (трапляється більше в піснях: „Ой узяла мале дитя під білі боки, та вкинула мале дитя в Дунай глибокий) склоняється в поодиночій числі с приростком

окрім орудного: дитяти, дитяті, дитям, на дитя́ті, а в множ. числі склоняється звичайно: діти, дітей, дітям, дітей, дітьмі, на дітях.

Стародавнє слово *имя* (частіше *ймя́*) вживається ще тільки в йменному та в винувальному падіжі, [а в інших падіжах с приростком *ен* не вживається в живі мові. Слова: сімя, тімя, вімя (а не *вимя*), полумя, племя, время*), рамя, склоняються в обох числах, як слово ймення. Для одлічки слів сімя (усяке насіння і конопляне сімя) і сімья́ (посемейство) треба писати слово сімья́ з м'яким знаком після букви *м*. В часточнім падіжі множ. числа ці всі слова мають закінчення на *ів*: тімьів, вімьів. Слово рамя (дрáнтя) не має множ. числа. Слова: пірья, купья́, (кúпина; сидить, як чорт на кúпині, приказка), війя́, вірья́ не мають множест. числа, і тільки часом кажуть: потягся попід вірьями (рядком огорожі з вірья́).

Слова середнього роду на *ння* пишуться з буквами *і* та *є*, перед *ння*. Буква *і* пишеться тоді, коли в цім складі перед *ння* трапляється на́голосок: одродіння, народіння, лічіння, завідомління, поздоровління, уявління, пересеління, застережіння, перенесіння; пражіння (молока), поновління, захопління, засеління, витворіння, натхніння, заведіння (школ) спряжіння, склоніння, переведіння. Буква *є* пишеться в підхожих до цих словах в тих випадках, як над нею нема на́голоска: засвідчення (а не свідоцтво—польське). пересьвідчення (убѣ́жденіе, а не польське пероконання), досьвідчення, свідчення (на суді свідками), окрім церковнославянських слів: благословє́ння, речє́ння і т. далі.

Завдання: Напишіть склоніння слів; око, віко (од діжі), дівча (множ. число—дівчата), сито, сітечко.

§ 20. Примітки до всіх склоніннів.

Деякі ймення предметні в українській мові мають тільки одно число: або поодиче, або множествене.

*) Нема міні время вранці. Волин. губ. Изяславського пов.

Множественного числа не мають ймення предметів умовіх: зависність (або завидливість), кохання, гнів, лютість, вдячність, любов, честь, загалом такі, що назначують добротинки, або злочинки. Не мають множ. числа деякі слова збірні: купья, сарана, комашня, черва, моква, хлющ, негідь, (довга негода, або дощ), ожеледь (ожеледиця), сльота; клочья, волосся, пирья (дерте).

Назвица усякої пашні мають множественне число тільки тоді, коли кажуть за посіви на полі: пшениці, житá, просá і т. д. Тоді ці назвица кінчаються в часточному падіжі на **ів**: жита,—житів, пшениці—пшениців, проса—просів, ячмінь—ячмінів, вівса—вівсів, окрім слова гречка—гречок.

Ймення предметів єдиничних звичайно не сколяються в множественім числі (хіба часом в сьмішки їх склоняють): Кавказ, Казбек, Дніпро; і всі людські ймення та прізвища, навіть прізвища животніх предметів, як от усякових жиживотин: Барбос, Сірко, Крутько, Шутий (віл з збитими рогами).

Є багацько йменнів предметних, котрі вживаються тільки в однім множеств. числі: ворота, гроші, ножиці, давитьця, щипці, санкі, ґринджоли, мари, кайдани.

Ті слова, котрі закінчуються на букву **а**, роду середнього: ворота, дрова, уста. В решті цих слів за їх рід можна дізнатись по закінченнях часточних падіжів, схожих з закінченнями 1 2 й 3-го сконіння. Ціх слів є чимало: па́чоси-ів, граблі-ів драглі (холодець), ласоці-ів, кайдани-ів, давитьця-ів, обценьки-ів—чоловічого рода 1-го склон. склоняються по зразцях 1-го склон.—диби, одіржини (с конопель), святки, вхідчини, (вступління в нову хату), милини, вихідчини, христини, похристини, санки, ґринджоли, сіни, родини, згόνини (з змолоченої пашні), прóводи (після Великодня), рóзигри і рóзирги (русальчані проводи після Зелених Свят по дітях породжених неживими), висівки, ночови, одвійки, переносини, ножиці, висідки. Є цих слів багатенько, як от. радоці пахоці, любоці, моці (мбців), ноші (носилки), мари.

Слова дріжчі, двері, груди, сані, гроші, сіни, люде, вилучаються в загального правила й мають в часточному падіжі закінчення на **ей**: людей, грошей, сіней, саней, дріж-

чей, дверей, грудей. Слова ворота, груди, люде, сані, сїни, в орудному падїжі склоняються так: ворітьми, людьми, грудьми, сїньмі, саньмі; гроші, двері—за двермі і за дверима, гроші—грошима й грішми, ворітьми й ворóтами (за нашими ворóтами Орда с козаками бьється (народ. пісня) *).

Слова христини, похрїстини, христиться треба писать з буквою **и**, як кажуть в Київщині, та і в других губернях, а не з **е** (хреститись, хрестини). Слово христиться е в „Поченїи Владимира Мономаха“. Ці усі слова виведяні не од слова хрест, а од слова *Христос*, як слова христїянство, христосаться, бо в цих усіх словах показується зьєднання людей с Христом і христїянською вірою, а не з знаком—хрест. В грецькі й латинські мовах для слова *хрест*, *христить* кого е опрїчні слова: $\zeta\alpha\beta\rho\varsigma$, $\sigma\upsilon\chi$ —хрест, $\beta\alpha\pi\tau\iota\zeta\omega$, *baptiso*—хрищу, охристить дитину; і тільки в церковнослав. мові е з одного коріня слова крест, крещеніе; але ж людей христять не ради *креста*, а для Христа. В українські мові в Київщині та й і в других місцях зостався слїд впливу давнього, ще грецького. Можна писати тільки „Хрещення Іоанново“, Іоани Хреститель, бо це діялось ще до христїянства. Та й у инчих мовах е опрїчні слова в цьому випадку: в німецькі мові *Kreuz*—хрест, *taufen*—христить; в франц. *la croix*—*baptiser*, Іван Хреститель—*Jean Baptist*; в молдавські мові *креш*—хрест, *баптізма*—христїння дїтей.

Є чимало йменнів предметних, котрі вилучаються з загальних правил і мають в часточному падїжі множ. числа закінчення на **ей**. До таких назвищ належяться назвища

¹⁾ Деякі ймення предметні 3-го склоніння, як от, прикладом: *повідомлення*, обьєднання й инчі, неправильно виведяні й складяні. Треба писати: *завідомління*, бо в українські народні мові нема слова *повідомить*, а е одповідні йому й підхожі до його: *заіновістить*, *засвідчить*, *заявить*, од котрих вивадяться слова—*заповіщення*, *засвідчення*, *заявління*. Нема в нас і слова *обьєднать*. Є слова *поєднать*, *зьєднать* (*Поєднався сокіл з орлом*, або—*Побратався сокіл з орломъ* (народ. пісня). З цієї причини треба писати: *зьєднання*, *поєднання* когось с кимсь; усі люде однієї партії зьєднались до купи, поєднались в думках, в напрямі, в прямуванні до якоїсь мети.

гуртових, стадових домашніх і инчих животин, птиць, комах й инчих живітніх і неживотніх предметів: гуси—гусей, кури—курей, свині—свиней, коні—коней, миші—мишей, черви—червей, воші—вошей, діти—дітей, гості—гостей, люде—людей, і слова: двері—дверей, гроші—грошей, очі—очей, плечі—плечей, груди—грудей, дріжчі—дріжчей, сіни—сіней, сані—саней. Слово сані (санкі) трапляється не в живій народній мові, а тільки в пісьнях: „В нашого пана собака п'яна, лежить на ліжку, задерла ніжку; лежить на санях в червоних штанях“ (щедрівка). Решта слів, належачих до инчого якого склоніння на ь, не мають закінчення в часточній падіжі множ. числа на ей, і всі кінчаються на ів: ночів, речів, обротів, печів, а не ночей, печей, речей, обротей, і на це закінчення в словах треба вважати, як на вимерше, або виміраюче. Тут списані усі слова, котрі мають в част. падіжі множ. числа закінчення на ей; тим-то, усі такі слова, як от: відомостей, цілей, тіней, як теперечки дехто пише, пишуться неправдиво, на старовинній церк.-славянській зразець. Слово ночови має в часточ. пад. множест. число—ночів (багацько ночів було на ярмарку). Це певно для одлічки од слова—ночів.

Слова, взяті з чужоземських мов, в українській мові склоняються, як вони закінчуються на о: пальто, пальта, палтам, пальтами; а ті, що закінчуються на е або на і, не склоняються: Кале, Шпре, Мадзині, Гарибальді, Гете. Кажуть тільки: на шоссі, шоссем, шосса́.

§ 21. ЙМЕННЯ ПРИКМЕТНЕ.

Йменням прикметним зветься назвище усякої прикмети або признаки, які має кожний живітній і неживітній предмет, і по котрих можна одрізнати один предмет од инчих, схожих на його: чоловік добрий, брат лихий, ліс зелений, сукно чорне, сукно червоне, сукно біле, хліб свіжий, хліб вчорашній, позавчорашній, брат жінчин, брат дядьків. Ймення предметні легко впізнати в мові по питаннях: який? чий?

Ім'єння прикметні, як і ім'єння предметні змінюються в числах та падіжах, але окрім того вони ще змінюються і по родах, бо мають усі три роди. В чоловічій роді вони мають закінчення на **ий, ій**, в жіночому на **а, я**, а в середньому на **є, є**. Опрім того деякі ім'єння прикметні закінчуються на усякові півзвучні букви, в жіночому на **а**, в середньому на **є**: добрий, добра, добре; синій, синя, синє; дядьків, дядькова, дядькове, материн, материне.

Ім'єння прикметні діляться на **змінливі** й **незмінливі**; **змінливі** діляться на **стосункові** ім'єння прикметні й **родові**. Ім'єння прикметні **змінливі** назначують такі прикмети й признаки в предметах, котрі бувають не завсідні й не одномірні й можуть змінитися в одному предметі, бо які-небудь прикмети білшають або менчають в предметах, або ще й буває якої-небудь прикмети дуже багацько в одному предметі, наприклад: малі люде як ростуть, то стають великі люде; розумний чоловік стає згодом розумніший, або найразумніший; синє небо стає часом червоне; білі й чорні хмари часом бувають дуже білі й дуже чорні; як малий, то дурний, а як стане великий, то стане розумніший.

Незмінливі або **стосункові** ім'єння прикметні назначують такі прикмети в предметах, котрі бувають в предметах незмінні, не білшають і не менчають, а часом бувають завсідні й споконвічні. Вони показують на такі прикмети, котрі стосуються до матеріяла, с котрого зробляні предмети, або с котрого вони сотворені, і животіють на світі споконвіку, або стосуються до часу й місця, наприклад: земляний, водяний, залізний, срібний, деревяний, лісовий, небесний, липовий, березовий, споконвічній, вчорашній, денний, щоденний, польовий, побережній, річаний, ставній, криничаний, соняшний день, лісовий звір.

До стосункових ім'єннів предметних належаться й **родові**, котрі назначують прикмету родинну, сімйову, животінну, пріміром: батькова хата, а поле материне; Катерина материна, а я батьків син; заячий, вовчий, ведмедячий. Сюди ж належаться й усякі людські прізвища й назвища з закінченням на **ий**: Котляревський, Павловський, Старосільський, Городиський.

До йменнів прикметних належаться слова, виведяні од назвищ міст, містечок, усяких сіл, держав і т. д. київський, одеський, корсунський, богуславський, сорочинський, та назвища губернь: Полтавська, Гроднянська, Таврічеська, Бессарабська, французький, німецький і т. д.

Завдання 1. Пододавайте до цих йменнів предметних ймення прикметні по одному й по кільки слів і попідводьте пером ймення прикметні: чоловік, людина, мед, лід, горщик, горня, коцюба, кочерга, дуб, береза, листя, квітка, квітки, мак, сніг, сокира, пилка, сонце, земля, хмара, сахар, полинь, яблуко, вишня, черешня, очі, брови, замо́к, лопата, трава, дзвіниця.

Задвання 2. Напишіть оці речення й понадписуйте зверху над йменнями прикметними, котрі з їх змінливі, незмінливі, стосункові та родові. Доброму чоловіку продовж, Боже, віку. Ой не шуми, луже, зелений байраче! Не плач, не журися, молодий козаче. Зімою ліси стають чорні, а борі зелені. Бувають будинки деревяні й муровані. Люде бувають розумні й здатні до науки, бувають і дурні. Згадав торішній сніг. Єсть лісові птиці й звірі, є й степові й водяні. Бігла теличка та з березнічка та в дядьків двір. Я тобі, дядьку, заколядую, дай же пиріг. (Щедрівка).

§ 22. Степені порівняння.

В предметах живітніх і неживотніх усякі признаки й усякова прикметність (якість) буває неоднакова. В одніх предметах буває білше якоїсь прикметности, в других менше, а в декотрих предметах буває її дуже багацько: солодкий, солодчий, дуже солодкий, найсолодчий, пресолодкий; високий, вищий, найвищий; розумний, дуже розумний, розумніший, найрозумніший.

Як ми рівняємо які-небудь предмети, то ми рівняємо якусь їх прикметність, призначність, або скількість (количество). Як ми рівняємо сніг та борошно, то ми вважаємо на те, що сніг біліший од борошна, а борошно м'якше, ніж сніг. З цієї причини декотрі ймення мають **ступені** або

міри порівняння. Таких **степенів порівняння** три: звичайна або проста, порівняльна й надмірна.

Звичайна степінь йменнів прикметних це звичайне на́звище якої-небудь прикмети без порівняння її с підхожими або схожими прикметами в інших предметах: білий, червоний, добрий, розумний.

Порівняльна степінь буває тоді, як ми рівняємо два предмети й хочемо показати, що в одному якому-небудь предметі більше якоїсь прикмети, ніж у другому. Вона робиться в звичайної простої степені, як змінить закінчення йменнів прикметних **ий, ій** на **іший**, а в деяких словах на **ший, щий, чий**: білий—біліший, милий—миліший, білший, багатий—багатіший і багаччий, дужчий, ужчий, кращий, поганчий.

Надмірна степінь виводиться од порівняльної, як додати до неї с початку приставку **най**: найбільший, найбільший, найдужчий, найбагаччий, найбагатіший. Ця степінь показує, що ми рівняємо одні якийсь предмет якоюсь його прикметою з цілим гуртом предметів, схожих на його, і що цей взятий з гурту або купи предмет стоїть найвище од їх усіх. Робиться ще ця степінь, як приставимо приставку **пре** просто до звичайної степені: прегарний, пречудовий, прехороший, препишний, або слова: дуже, надто.

Усі три степені порівняння мають тільки ймення прикметні **змінливі**, бо тільки в їх якась прикмета може більшати і менчати: зелений, зеленіший, найзеленіший; високий, вищий, найвищий; дурний, дурніший, найдурніший. Незмінливі й родові ймення прикметні не змінюються в степенях, як от, приміром: залізний, водяний, дерев'яний, молошній, дядьків, братів, тітчин, батьків, вчорашній, торішній.

Завдання. Виведіть степені порівняльну й надмірну з оціх слів і напишіть їх: новий, старий, довгий, короткий, жовтий, рідкий, дикий, широкий, твердий, гострий.

Деякі ймення прикметні мають порівняльну й надмірну степінь на свій опрічній спосіб і не виводяться по показаних правилах з звичайної степені: великий—білший, найбільший; здоровий—білший, найбільший, малий—менчий, найменчий, поганий (недобрий)—гірший, найгірший, як кажуть

за вдачу чоловіка; гарний, красний—кращий, найкращий (а не красший); хороший—луччий, найлуччий (а не лутший), поганий (як кажуть за негарний вид)—поганчий, найпоганчий, препоганий, дуже поганий.

Примітка. Ймення прикметне **красний** (гарний, хороший) в живій народній мові ще животіє тільки в Галичині і в північних повітах Гроднянської губернії. На Україні воно зосталося тільки в піснях, колядках та щедрівках. „Ой в ліску, ліску на жовтім піску красная панна вино (виноград) стерегла“. „Угадай, Ганно, красная панно, на чії руці, на мережанці перстень упав“ (веснянка з гулянкою „В перстня“, як з двох стуляних долонь одна дівчина, обходячи рядок, випускає перстень в чії-небудь стуляні руки).

Слова: високий, низький, узький, рідкий, глибокий, близький, широкий, молодий мають порівняльну й надмірну степінь так: вищий—найвищий, нижчий—найнижчий, ужчий, рідчий, глибший—найглибший, ближчий—найближчий, молодчий—наймолодчий, (а не висший, глибокий, молодший, узший, ближчий), широкий, ширший—найширший. Слово гладкий (гладенький) має ці степені так: гладкіший—найгладкіший, а слово гладкий (чоловік товстий, дуже ситий) має ці степені инакше: гладкий, гладчий, найгладчий (ситіший, найситіший). Решта слів на **кий** мають обидві степені по загальному правилі: дерзкий (стойкій чоловік)—дерзкіший, найдерзкіший, мілкий—мілкіший, стремкий—стремкіший, гіркий—гіркіший, жалкий (за кропиву)—жалкіший, мульткий—мульткіший.

Як і ймення предметні, ймення прикметні таксамо бувають **поменчені, побілшені, ласкавні** й навіть **нехтувальні**. Ймення прикметні поменчені показують, що в будлі—яких предметах якої-небудь прикметности обмаль, небагацько. Вони закінчуються на **ватий, ястий** найбільше тоді, як щось стосується до смаку й колірив: білуватий, зеленкуватий (про овощі й хліб), зеленуватий (про колір), гіркуватий, солодкуватий, червонястий, зозулястий (за кури), глінястий (за гуси й качки), попільастий, придуркуватий, прицуцуватий, рябуватий.

Поменчені і вкупі с тім ласкавні закінчуються на **енький, есенький**, показують часом ласкавість, часом неповність якої-небудь прикметности в предметах. Декотрі вживаються і в звичайні степені, і в порівняльні: білий—біленький, білесенький; гарний—гарненький, гарнесенький; низький—низенький, низесенький, нижченький; високий—височенький, вищенький; гарний—гарненький, гарнесенький, кращенький; багатенький (не зовсім багатий), дурненький. Закінчення на **ісінський** назначає часом найменшу міру якої-небудь прикмети, доведяну до краю: малісінський, голісінський, як Адам, нікчемнісінський, дрібнісінський, самісінський дрібязок.

Ймення прикметні побілшені показують дуже багацько прикметности в предметах, або часом нехтування й смішки. Вони закінчуються на **езний, енний, ецький, елецький, ущий, ящий, ющий**: старезний, престарезний, страшенний, здоровецький, довгелецький, товстелецький, завзятущий, тямущий, трудящий, роботящий, презлющий, добращий (про матері, сукна, чоботи).

Деякі ймення прикметні вживаються, як ймення предметні: будівничий (строитель), скарбівничий (скарбник), пригінчий (і пригонич, наглядач на буряках за роботою), прихожа, столова (кімнати), хорунжий. До цього правила залічуються назвища сіл, містечок та міст в формі йменнів прикметних і людські прізвища: Стрий (м. в Галичині), Рівне (місто на Волині), село Високе (в Таращан. пов. Київ. губ.), Безпешна (село в Уманс. пов.), Новохацький, Радний і т. д. Назвища губернь і повітів треба писати с початковою великою буквою.

Примітка для уваги. Неможна писати: розумніщий, веселіщий, добріщий, як кажуть в говірках, або вживать надмірну степінь таку: найдобрий, найвищий (в Катеринослащині, у д. Яворн). Так кажуть певно змішані з українцями усякові переселенці чужоземці, не потрапляючи на українські форми мови.

З стародавньої церковно-славянської мови в нас на Україні в вкорочені формі є тільки оці ймення прикметні: ладен, невинен, винен, здоров (в привитанні: бувай здоров!). Такі форми zostались тільки в піснях, як остача старовини:

„Пливе човен води повен“, та в галицьких і черніговських старих підмовах, як от: кожен, певен, кажен, добер (у Ко-нісського, великорус—добьор), як позоставалися в піснях і стародавні форми с повним закінченням: „Гей, не дивуйте, добрії люде“. „Зелена ліцинонька од сонечка ізовяла; молодая дівчинонька козаку світ завязала“. Ціх форм неможна вживать в літературні мові, як остачу помершої стародавньої мови.

Правило до ваги. Недобре складяні ймення прикметні **обмежений** і **зрозумілий**. Од слова межа добре виведяне слово сумежний. На Україні нема слова мѣжить, бо кажуть: межувать, обмежувать, обмежовувать, розмежувать поля — розмежовувать, одмежувать—одмежовувать своє поле й свій хутор од сусідських полів й одкопаться окопом. З цих слів виводяться ймення прикметні: обмежоване поле, розмежований ґрунт, або межований; під лісом поля немежовані, і є тільки два суголовки (ніби заголовки) широченькі для прїзда возомь. Слово зрозумілий (і зрозуміло) невдатне й неправильно виведяне в Галичині. Пишуть теперечки так: ця справа зовсім нам незрозуміла; це все буде зрозуміло. Виходе так, ніби **справа** чогось не зрозуміла, і якесь **це** чогось не зрозуміло. Треба писати:—це усе написано темно, неясно й незрозуміливо *), як от: настирливо, навратливо. Неправильно пишуть ймення прикметні шкідливий (шкодливий), вільний (вольність), невільний, (шкіл) шкільний. Ці слова виведяні од йменнів предметних: шкода, воля, школа. А въ таких йменнях предметних

(*) Ймення предметні с кінцем на ливий назначують вдачу або людини, або чого-небудь инчого: часу, політики, вдачі слів і мислів: настирливий, нарікливий (Київ. пов.), навратливий (рѣшительный, завзятий характерь), вважливий, лайливий, битливий, наважливый, втямливий. Так повинні вживаться слова зрозуміливий, зрозуміливо. На Україні нема слова розуміть, а є одповідні йому слова: тямить, тямкувать (понимать), втямить, стямить, втямкувать (понять), стямкувать (сообразить, понять), (Київ і Звенигор. повіт в селі Кирилівці, чи Керелівці, записано од керелівського селянина Д. Маламужа і д. Кротевичової). Ці всі слова само по собі пішли од слова тяма, тямка (записані мною въ Васильк. пов.). Є це слово і в Галичині, бо його вживав давно небіжчик Ом. Огоновський. Тим часомъ в народні мові є виведяні од його слова—тямущий, нетямущий чоловік (Київськ. пов.), і можна вивести слова: втямливий, невтямливий чоловік (понятливый), втямливо, невтямливо й неясно написана книжка, втямок (понятіе), тямлучість (Борз. пов.) (пониманіе), а не розуміння, або незрозуміло написана книжка.

жіночого роду, як от пріміром доля, воля, врѳда, згода, школа, вподоба (вкус) буква **О** хоч і стоїть під наголоском, але в виведяних од їх йменнях прикметних буква **О** не змінюється на **і** в народні мові: вольний, погѳжа вода, погѳдливий день (Таращан. пов. Київск. г.), погѳжий день, шкодливий, уподѳбний (правлящійся). З цієї причини треба писати: вольний, вольність, шкодливий, школьний, школ, а не шкіл: Ой чого ти почорніло, зеленее поле? Почорніло я од крові за вольную волю (Шевченко). Кропивницький написав драму „Невольник“. Неможна писать галицького й черніговського слова яскравий, бо воно польське (в Черніговщині є й тепер в народн. мові чимало польських слів), а в нас є слово **ярій** (яркий); воно значиться і **лютий** (ти чорт ярої баби, приказка), і дуже ясний (яра рута): Посіяла яру руту над водою, та виросла яра рута з лободою (пісня), ярій колір. Польське слово яскравий (од искра) буде по-український—искряній.

Примітки до уваги за фонетичній правопис йменнів прикметних.

В йменнях прикметних в жіночому роді часточних падіжів, як і в йменнях числових та займенниках найчастіше трапляється і йотіроване (**йі**): доброї, твоєї, моєї, однієї, другої, мої, твої і т. д. *). Над цім **і** можна ставлять дві точки (цятки), щоб позначкувати його цім значком задля читальників. Але для пісьмеників це буває завадою при писанні; та у цих випадках буква **і** після повнозвучних букв і сама по собі вимовляється м'якіше, й вимовляється мяко й без букви **й**. Але с початку слів доконешно треба ставлять букву **й** перед **і** в словах, котрі починаються з букви **і**: йістівний (сіно трохи пріле, але таке, що його може йісти худоба й коні), Йівжин (од слова Йівга), йіжаковий, йіжаків (йіжак), йікономський, йіконómів, йіконómний (од—йіконом, йікономія), йіздців (од слова йіздець—Їздок).

У йменнях прикметних, в котрих с початку єсть приставка **в** перед **і** йотірованим, треба після **в** писати мякий знак **ь**, бо перед мякими повнозвучними буквами мякішають сливе усі півзвучні букви, навіть по дві вкупі: вьідливий,

*) Йод в латинській азбуці зветься бука **і**, що вимовляється, як наше **й**, в грецькі азбуці єсть буква йота, котра вимовляється, як **й**.

выздна брама в дідицькі дворі, як от, пріміром в словах
вбюнкій, ббючий, пбючий.

§ 23.

Склоніння йменнів прикметних буває тверде й м'яке.
До твердого склоніння належаться слова з закінченням
твердим: на **ий, а, е, й** на яку-небудь півзвучну букву в
йменнях прикметних родових; до м'якого склоніння налєжаться
слова з м'яким кінцем на **ій, я, є**.

Зразець твердого склоніння

Ч и с л о п о о д и н ч е

чоловічий рід жіночий рід середній рід.

Йменний	мал—ий	мал—а	мал—е
Ча́сточний	мал—ого	мал—ої	мал—ого
Давальний	мал—ому	мал—і ій	мал—ому
Винувальний	мал—ого мал—ий	мал—у	мал—е
Кликальний	мал—ий	мал—а	мал—е
Орудний	мал—им	мал—ою	мал—им
Місцевий	на мал—ому на мал—ім	на мал—і на мал—ій	на мал—ому на мал—ім

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е

Всі роди

Им.	мал—і
Част.	мал—их
Дав.	мал—им
Вин.	мал—их, мал—і
Клик.	мал—і
Ор.	мал—ими
Міс.	на мал—их

Завдання. Просклоняйте слова: сивий, добрий, поганий,
рябий.

Зразець мягкого склоніння

Ч и с л о п о о д и н ч е

	<i>чоловічий рід.</i>	<i>жіночий рід.</i>	<i>середній рід.</i>
Йм.	опрічн—ій	опрічн—я	опрічн—є
Част.	опрічн—ього	опрічн—ьої	опрічн—ього
Дав.	опрічн—ьому	опрічн—і їй	опрічн—ьому
Вин.	опрічн—ього опрічн—ій	опрічн—ю	опрічн—є
Клик.	опрічн—ій	опрічн—я	опрічн—є
Ор.	опрічн—ім	опрічн—ьою	опрічн—ім
Міс.	на опрічн—ьому на опрічн—ім	на опрічн—і на опрічн—ій	на опрічн—ьому на опрічн—ім.

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е

Всі роди

Йм.	опрічн—і
Част.	опрічн—іх
Дав.	опрічн—ім
Вин.	опрічн—іх і
Клик.	опрічн—і
Оруд.	опрічн—іми
Місц.	на опрічн—іх

Завдання. Просклоняйте ймення прикметні: вчорашній, синій, крайній.

Ймення прикметні родові, котрі мають закінчення на **ів**, **ин**, склоняються по зразцеві твердого склоніння, але в жіночому роді та в середньому в усіх падіжах закінчення **ів** змінюється на **ов**, та на **ев**, а закінчення **ин** скрізь вдержується: синів, синова, синове, синового; вчителів, вчителева, вчительеве; сестрин, сестрина, сестринога; тестів, тестева дочка, тестеве ягня, зятева хата.

Завдання. Просклоняйте ймення прикметні: батьків, материн, зятів.

§ 24. Загальні правила.

Усі ймення прикметні, як вони стоять вкупі з йменнями предметними й показують яку-небудь їх прикметність або число, зводяться з ними в роді, числі й падіжі, цеб-то ставляються в такому роді, числі й падіжі, який мають спаровані з ними ймення предметні: високе дерево, добрий чоловік, синє небо, с першим снігом, доброму чоловікові. Як ймення прикметне стосується до предметів животніх і стоїть вкупі з ним, то воно має винувальний падіж однаковий з часточним; а як воно стосується до предметів неживотніх, до яких-небудь речів, тоді має винувальний падіж однаковий с падіжем йменним: я купив сірого вола, я бачив рябий камінь.

Вилучаються з цього правила ті ймення прикметні, котрі стоять вкупі с такими словами, що назначують і животні предмети, але в множині числі мають винувальний падіж схожий з йменним падіжем, як от назвища гуртових животин та птиць: чередник зайняв наші сірі воли до череди. Купив на ярмарку старі гніді коні. Вижені з горба маленькі поросята. Ці назвища гуртових животин вважаються, як щось суцільне, і вживаються замість загального назвища: гурти, купи, стадо, зграя.

В зменчених йменнях прикметних приросток **есеньк** змінюється на **ісіньк**, як слово показує опрічне значіння, що яка-небудь прикмета в предметі доведяна до краю, до повної закінченої міри: зимою день малісінький; обід вже готовісінький. В хаті усе чистісіньке. Полотно тонісіньке. Напряла тонісіньких ниточок. Павук снує тонісіньку павутину. Я zostався в хаті однісінький. В кошику zostались яблука самісінькі вибірки та поденки.

В закінченні слів **ський**, **зький**, **цький** в українській мові пишеться знак **ь**: паньський, низький, Котляревський, дівоцький, парубоцький, дідицький, дідівський. Частина мови **не** ніколи не зливається до купи з йменнями прикметними стосунковими й родовими: не деревяний, не батьків, не вчорашній, а пишеться вкупі тільки з декотрими словами, котрі показують прикмету, що може побілшати і поменчати в пред-

меті: нерозумний, негарний, незручний, незугарний, нехибний, нездатний, недобра людина, нездатливий, недотепний, невчений, невеличкий на зріст, невдячний дядько. Загалом кажучи, не пишеться вкупі в тих йменнях прикметних, котрі показують в предметі якусь суцільну в людські вдачі прикметність, як от приміром: нехибний чоловік, але він і нещади-мий, і нездатливий, бо на вдачу суворий, жорстокий. З цього правила підуть у вілучку ті ймення прикметні, котрими на-значується усяковий колір: не білий, а сірий, не чорна курка, а зозуляста.

В йменнях прикметних, виведяних од слів в закінченнях на **іст**, **исть** і т. д. викидається буква **т** для легкозвучности: піст—пісний, власть—власний, волость—волосний, звістка—звісний; але в йменнях предметних буква **т** не викидається: вістник, перстень, перстня, звістка, як і в дієсловах: постить (але піснюкати).

В писанні **й** у розмові змішують і неправдиво вживають ймення прикметне штучний (прекрасно сдѣланный, искусно) штучно, чудово зробляний, і вживають його замість слова робляний (робляні квітки с паперу, з матері), певно не знаючи його значіння в народній українській мові. Штучний, штучно значиться гарно, чудово зробляний. А з цих слів виводиться слово—штучність, штучниство (искусство), як от: малярство, музика, поезія, будівництво (зодчество) і т. д. Од цих слів пішли й слова: штукар (искусникъ), штукарський. Слово штукований має значіння: зробляний з шматків, з часток чого-небудь, не суцільний: килимок пошитий с клаптиків матері усякових колірив, а не з суцільного шматка матері; круглі ряма зробляні з стуляних шматків.

Примітка до ваги. Окрім неправильно збудованого слова обмежений, в пісьменстві вживають ще кілики йменнів прикметних, таксамо хибно виведяних: особівий (личный)*), науковий

*) Слова: особистий (личный), особистість (личность) виведяні од слова особа, есть і в польській мові. Ці слова в українській мові в своєму словозбудуванні підхожі по суффіксах до слів: мак коріністий, головістий, капуста головиста, і їх словозбудування показує на зовсім інше значіння: гарний мак має великий корінь і великі маківки. Польська форма

та службовий, виведяних од іменнів предметних особа, наука та служба. Слова схожі по закінченнях с словом особа от які: хвороба, худоба, вподоба (вкус). Од цих іменнів предметних виводяться імення прикметні так: уподобний, сподобний (угодный, правящийся кому-нибудь), хвороблива людина (болѣзненный человекъ), хворобні пошесті, можна сказати і худобні пошесті, хворобна місцина (нездоровая мѣстность). З цієї причини треба б писати не особовий, а особний (личный), особість (личность), як вживаються в народні мові підхожі слова: сподобний, уподобний сподобність, уподобно, жалібний і т. д. Слово науковий виведяне по хибному словозбудуванні—не од імення предметного жіночого роду, а на зразець іменнів прикметних, виведяних од іменнів предметних чоловічого роду (через це воно здається чудним), в котрих є буква **к** в закінченні, як от, прикладом: бузók—бузковий, стосúнок—стосункóвий, бук—бúковий, кружók—кружковий.

Од слів жіночого рода, маючих в закінченні букву **к** й букви зміняні з бунви **к** і підхожих до слова наука, в народі мові виведяні імення прикметні на инчий спосіб: ріка—річанá вода, лука—лучанé сіно, рука—ручанá робота, нога—ножанá ступа, склянка—склянйй, нитка—нитяний, петрівка—петрівчаний, пиліпка—пеліпівчаний, криниця—кринйчана вода (Васильк. пов.), кринйшна, кринйчна вода (Канів. повіт). З цієї причини, по правилах словозбудування, треба писати імення прикметне не науковий, а научний, на зразець народніх слів: штучний (а не штучаний), виведяного од слова штука, зручний (рука), підручній (кінь або віл с правого боку запряжений, а з лівого—борóзній). Од инчих іменнів предметних жіночого роду виводяться імення прикметні на усяковий спосіб: рожа—рожевий, душа—душéвний, служба—служебний, од слова церковносл. служебник, або службенний, береза—березовий, липа—липовий, вода—водяний млин, хата—хатній, стіна—стінній. Але усі ці слова належаться до инчих гуртів, зовсім не підхожих до слова—наука.

Після іменнів прикметних порівняльної й надмірної степінів ставляються усякові імення в часточному падіжі доконешно с предлогом **од**, або в винувальнім падіжі с предлогом **за**: церкви в нас звичайно бувають багато вищі од домів та хатів, але в Америці в остній час ставляють велитенські дома на двацять або й сорок етажів в пять раз вищі од церков, вдвое вищі од київської

таких слів, як особистий, особистість дала б зовсім инче значіння: чоловік значний, сановитий, урядовець високопоставляний. Ці слова колись передніше вживав і я, поки не розібрав горазд йіх словозбудування й словосклада порівняльним методом і не втямив йіх значіння, яке надають йому суффікси української мови в відповідних словах.

Лаврської дзвіниці. Гори Гімалаї в Індії найвищі од усіх гір на світі. Амазонська ріка чи Амазонка в Америці в державі Бразилії найдовша й найширша за усі річки в світі, бо вона при самому вливанні в окіян ще далеко од устя буде завширки на тридцять верстов. Мій старший брат старший за мене на три роки, але трохи нижчий од мене.

Неможна писати, як пишуть усякі пісьменики в Галичині отак: не було щасливішої по-над неї *); бо предлог по-над показує рушіння якогось предмета десь угорі, зверху по-над инчими предметами, а не долі, на землі, і не остаронь од предмета, як це назначує предлог **од**, що буває при порівнянні одного предмета з инчими, котрі стоять ніби поруч, або рядком, або десь за ним.

ЙМЕННЯ ЧИСЛОВЕ

§ 25.

Йменням числовимъ зветься така частка мови, котра назначує число й лічбу (цифри) предметів, або порядокъ предметів. Ймення числові змінюються або тільки в самих падіжах, або й у числах, падіжах та в родахъ, як ймення прикметні: один, два, перший, другий.

Ті ймення числові, котрі назначують тільки звичайний лік та число предметів і відповідають на питання **скільки?** зветься **лічбеними**, і ми їх вживаємо тоді, як лічимо якісь речі або предмети поодинці: один, два, три, чотири, сто, двісті і т. д. а ті, що відповідають на питання **котрий?** і назначують цілий рядокъ яких-небудь предметів та речів, зветься **порядкóвими**: перший, другий, десятий і т. д.

До лічбених йменнів числових належаться ще ймення числові **збірні**, котрі показують число предметів, зібраних до купи, або назначують який-небудь цілий їх гурт: двоє, троє, семеро, десятеро, по-двоє, по-троє, двійко́, трійко́, п'ятірко́, півтора, півторі́, півтретя, півчварта, півшоста, двоєчко, троєчко, десятокъ, сотня і т. д.

Завдання. Напишіть ці мислі, попідводьте пером ймення числові й понадписуйте зверху над словами одними почат-

*) „Літерат. Науков. Вістн. 1912 рік, кн. XI. стор. 195“. Через кладку О. Кобильн.

ковими буквами, які то ймення числові: Ой ходив чумаць сїм рік по Дону. Од нашого села до Київа двадцять верстѡв, а до другого села двї верствї. Перша ластївка не робить весни. Теперички в нас тисяча девятьсот дванадцятий рік.

§ 26. Склоніння йменнїв числовїх

Зразець перший

Число поодинче

	<i>чолов. рїд.</i>	<i>жїн. рїд.</i>	<i>серед. рїд.</i>	<i>число множ.</i>
Йменний	один	одн-à	одн-о	одн-ї
Часточний	одн-óго	одн-ї-ї-ї-ї-ї-ї	одн-ого	одн-их
Давальний	одн-óму	одн-їй, ї	одн-óму	одн-им
Винувальн.	одн-ого, один	одн-у	одн-о	одн-их одні
Кликальний	один	одн-а	одн-о	одн-ї
Орудний	одн-им	одн-ї-ю-ю	одн-им	одними
Місцевий	на одн-ому-їм	на одн-ї, їй	на одн-ому	на одн-их на одн-їм

Зразець другий

	<i>чолов. р.</i>	<i>жїн. р.</i>	<i>серед. р.</i>	<i>чол. р.</i>	<i>серед. р.</i>	<i>всї роди</i>
Ймен.	дв-а	дв-ї	дво-є	три	трое	пят-ь
Част.	дв-ох	дв-ох	дв-ох	трьох		пят-и ѡх
Дав.	дв-ом	дв-ом	дв-ом	трь-ом		пят-и ѡм
Вин.	дв-а	дв-ї	дво-є	три	трое	пят-ь
Клик.	дв-а	дв-ї	дво-є	три	трое	пят-ь
Оруд.	дв-омá	дв-ома	дв-ома	трь-ома		пят-ь-мá
Місц.	на дв-ох	на дв-ох	на дв-ох	на трь-ох		на пят-и на пят-ь-ох

Слово чотирї склоняється так, як три, але не має середнього роду. Шість, сїм, вісім, девять, десять, одинадцять, дванадцять, пятдесят, шісдесят, девятдесят склоняються, як пять; шість змінює *ї* на *є*: вь част. і дав. падіжах: до шестї, хата на шести стовпах; в слові сїм буква *ї* змінюється

на **е**: до семи день, семи чоловікам, а в орудн. падіжі буде—сьомá: ходив з сьомá товаришами. Слово вісім в част. дав. й оруд. змінює букву **і** на **о**: вісімь, до восьми день, восьми днями. Решта ліку до ста склоняється, як слово п'ять: двадцяти, двадцятьма, дев'яности — дев'янтсьятма́, шісдесятъ—шісдесяти, шісдесятма́.

Слова сорок і всі ймення числові, починаючи од 200, склоняються в усіх падіжах так:

Ймен.	сорок	двісті	п'ятьсот
Част.	сорок-á	двохсót і двохсотень	п'ятисот і п'ятисотень
Дав.	сорок-ý	двохстам	п'ятистám і п'ятисотням
Вин.	сорок	двісті	п'ятьсот
Клик.	сорок	двісті	п'ятьсот
Оруд.	з сорока́	двохстами	п'ятистами
Місц.	на сорока́	на двохстах	на п'ятистах

Число сто склоняється, як число сорок, але в оруднім падіжі буде—стомá. Слова тисяча, мільйон, мільярд (10 мільйонів) склоняються звичайно, як ймення предметні з схожими закінченнями. Вони склоняються в обох числах.

Завдання. Склоняйте ймення числові: десять, п'ятнадцять, шісдесят, тисяча.

Слово обидва склоняється так:

	<i>чолов. рід.</i>	<i>жіноч. рід.</i>	<i>серед. рід.</i>
Ймен.	обидв-а	обидв-і	об-оє
Част.	об-óх	об-оx	об-оx
Дав.	об-óм	об-ом	об-ом
Вин.	об-óх обидв-а	об-оx обидв-і	об-оx об-оє
Клик.	обидв-а	обид-ві	об-оє
Оруд.	з об-омá	об-омá	з об-ома
Місц.	на об-óх	на об-оx	на об-оx

Правило до ваги. Як кажуть про будлі—які предмети, с котрих один предмет чоловіч. роду а другий жіночого, то слово обидва вживається в середньому роді: і дід, і баба жили обоє, як діточок двоє. Жили б ми с тобою ввесь вік обоє, бо я с тобою, як риба з водою.

В деяких говірках замість один кажуть: еден, йіден, оден, але писати так в книжках неможна.

Ймення числові порядкові склоняються таксамо, як ймення прикметні твердого склоніння в обох числах і в усіх падіжах. Вони таксамо зводяться в роді, числі й падіжі з своїми йменнями предметними.

Завдання. Просклоняйте ймення порядкові: перший, шіснадцятий, сотий, п'ятсотий, шіссотий.

§ 27. Загальні правила й вилучки с правил

Ймення числові два, три, чотири зводяться з своїм йменням предметним в усіх падіжах множ. числа: два чоловіки, трьох чоловіків, з обома сусідами живу мирно. Але слова два, три, чотири мають винувальний падіж схожий з йменним, хоч би вони стояли вкупі з йменнями предметів животніх: купив два воли; застрелив три зайці; бачив чотири душі на греблі; маю три дочки. Слово обидва зводиться з своїм йменням предметним, як ймення прикметні, коли вони назначуватимуть предмети животні або неживотні: я бачив обох сусідів; хтось спалив наші обидва хліви.

Після йменнів числових лічбових, починаючи с п'яти, часом ставляють ймення предметні в двойственім числі: було на роботі тридцять чоловіка, прийшло двадцять робітника.

Як слова два, три, чотири стосуються до предметів жіночого та середнього роду й стоять з ними вкупі, то вони зводяться з ними в усіх падіжах на звичайний спосіб окрім йменного та винувального, бо в цих падіжах вони з своїм йменням предметним будуть стоять в двойственім числі: я найняв на роботу дві жінки; прийшли на роботу дві дівки. Слова жінки, дівки це не йменний падіж множ. числа, (як от-прийшли до нас жінкі, дівкі); це падіжі ймен. та винув. двойственого числа: замазав в болоті дві нозі; скалічив дві руки; причепурів три кімнати, ждав три минуті, кушив дві селі (і двоє сіл); налий в діжку дві відрі води (і двоє відер); обмий три вікні (і троє вікон). Ці слова стоять не в місцевому падіжі йменнів предметних, а в винувальному

двойственого числа таксамо, як і після слів півтора, півтори, півтретя ймення предметні с прикметними ставляються в двойственнім числі в усіх родах: півтора року (а не роки), півтори бочки (а не бочки): щоб тебе трясла (трясця) півтора року, щоб с тебе витрясла пшениці копу (народня пісня). Слова півтора, півтретя і т. д. не змінюються в падіжах. Кажуть так: купив с півтора мішка жита; налив с півтори бочки води.

Неправильно буде, як дехто пише: три питання; чотири оповідання; в цьому випадкові треба писати: троє питаннів, четверо оповіданнів.

При великому ліку предметів, де стоїть поспіль багатько чисел, вони усі склоняються тільки тоді, як усі вони будуть лічбові: с тисячі семисот п'ятдесяти трьох пудів вилучи триста дев'яност і напиши останок. А як при цілому рядку лічбових йменнів числових стоїть на кінці одно порядкове, тоді усі числа не склоняються, а склоняється тільки останнє, порядкове: це було в тисяча дев'яност дванадцятому году.

Завдання. Просклоняйте ймення числові з йменням предметним: триста двадцять чотири воли; тисяча вісімсот дев'яност другий рік.

Як ймення числові порядкові стосуються до йменнів предметних, то вони мають падіжі однакові з ними: ми бачили перший сніг; впізнав одного чоловіка; купив одні воли; прогнав одного вовка.

Ймення числове півтора вживається тоді, як воно трапляється в писанні вкупі з словами чоловічого й середнього роду: жав півтора дні; блукав півтора года; кінь випив півтора відра; а при жіночому роді це слово вживається в жін. роді півтори: нажав на полі півтори копій пшениці; набрав води півтори бочки. Ці ймення предметні після слів півтора, півтора будуть двойственого числа.

Ймення числові ласкавні: двобечко, тробечко й решта їх на о—семеро, восьмеро, десятеро не склоняються і належаться до середнього роду на о: було нас у батька семеро, а в брата було всього двоєчко, та й ті повмірали, ще як були в сповитку.

§ 28. ЗАЙМЕННИК

Займенником зветься та частка мови, котру ми вживаємо замість йменнів предметних, йменнів прикметних і числових задля того, щоб не називати кожний раз якогонебудь предмета в розмові, як ми за його розмовляємо. Замість того, щоб сказати своє ймення або ймення інших людей, ми кажемо: я, ти, він: я читаю, ти пишеш щось, він дивиться.

Займенники діляться на:

1) **Особні**, котрі вживаються замість ймення своєї особи, або назвища й прізвища другої людини, або інших кількох людей загалом: *перша особість я, ми, друга особість ти, ви, третя особість він, вона, воно.*

2) **Вертальний** є тільки один займенник—**себе**, що показує таке діяння якогось предмета, котре вертається до самого таки предмета: чоловік хвалить себе; ти винувєш сам себе. **Себе** не має йменного падіжа, і тут треба розуміть *я, ти, він* і т. д. не має воно й множественного числа.

3) **Присвóювальні**, котрі ми вживаємо замість назвища того предмета, котрого ми присвоюємо собі або інчим людям та предметам: *мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їх*: це мій плуг, а твої воли, а коні їх, отіх наших дядьків.

4) **Показувальні**, котрі вживаємо тоді, як показуємо на яку-небудь особу або річ: *цей, оцей, той, отой, такий, отакий, той самий.*

5) **Питальні**, що вживаються для питання: *хто? що? що? котрий? який? чий? скільки?* Хто прийшов? Що робиш?

6) **Стосункóві**, котрі зовсім схожі на питальні, але не означають питання, а тільки показують, як одні предмети стосуються до інших: *хто, що, котрий, який*: прийшов чоловік, котрого усі поважають; хто рано встає, тому Бог дає. Ти лети, співай тим людям, котрі веселяться. До стосункових належаться слова: *його, її, їх*, як вони відповідають на питання *чий?* Оце ходив до його брата, до її батька.

7) **Обзначувальні** *), котрі вживаються тоді, коли ясно й докладно показуємо на якісь предмети: *сам, самій, самі-сінький, усей, ввесь, увесь, всякий, кожний, инчий, усяковий.*

8) **Необзначувальні**, котрими не назначується ясно й певно якась особа, або якась річ: *хтось, щось, якийсь, деякий, ніякий, хто-небудь, що-небудь, будлі-хто, будлі-що будлі-який, дехто, дещо, котрийсь, ніхто, ніщо, якийсь.*

Завдання. Перепишіть оці Шевченкові вірші й поповідуйте пером займенники:

Думи мої, думи мої,	Перебендя—старий, сліпий,
Лихо міні з вами!	Хто його не знає?
Нащо стали на папері	Він усюди вештається
Сумними рядами?	Та на кобзі грає.
Чом вас вітер не розвіяв	А хто грає, того знають
В степу, як билину?	Ї дякують люде:
Чом вас лихо не приспало,	Він їм тугу розганяє,
Як свою дитину?	Хоть сам світом нудить.

§ 29. Склоніння займенників особних **).

Число поодиче

Ймен.	я	ти	він	вона	воно
Част.	мене	тебе	його	її неї	його
Дав.	міні, міні	тобі	йому	її (їй)	йому
Вин.	менє	тебе	його	її неї	його
Клик.	я	ти	—	—	—
Оруд.	мною	тобою	з ним	з нею	з ним
Місц.	на міні на мині	на тобі	на йому	на її	на йому.

*) На полях хлібороби обзначують свою частку поля, закопуючи на чотирьох кутках каміні з вугіллям.

***) В українські грамматиці Шерстюка слово „мѣстоименіє“ заміняно словом *містойменни*. Відомо, що слово *місто*—це город, і вийшло—*городойменник*. Чом пак не *селойменник*?

Ч и с л о м н о ж е с т в е н е .

Для всіх родів обох чисел

Ймен.	ми	ви	вони	—
Часточн.	нас	вас	їїх	себе
Давальн.	нам	вам	їїм	собі
Винув.	нас	вас	їїх	себе
Клик.	ми	ви	—	—
Оруд.	нами	з вами	з ними	з собою
Міщев.	на нас	на вас	на їх	на собі

В давальному ^{Даліш}падіжі поодинчого числа займенника першої особности—я треба писати міні, або мині, а не мені, бо вже нігде не кажуть—мені; це старе слово тільки ще вживається в мові в Хотинському повіті на Бассарабії. Винув. пад. од. вона—буде їїі, а не єі, як пишуть галичани.

В орудному падіжі усіх трьох родів поодинчого числа особного займенника він треба писати: ним, нею, ним (а не з їїм, з ньою, з їїм) в усіх випадках, хоч-би ці слова стояли й без предлога: я гуляв з ним; я хочу покористуватись ним, і білше ніким.

Коли часточний і винувальний падіжі особного займенника третьої особи—вона трапляються с предлогом, то замість їїі пишеться неі: я обернувся до неі, ти задивився на неі (а не їїі); але як предлог правує другим яким-небудь словом, а не займенником **вона**, тоді треба писати їїі, а не неі: я ходив до їїі брата, зайшов і до їїі дочки начасок; бо в цім випадку слово їїі буде не особний займенник, а стосунковий, і буде одповідать не на питання кого? (їїі), а на питання чийого? як і в чоловічому роді: ходив у гості до його брата (до брата його). В цім випадку усі три особні займенники ставляються перед йменнями предметними після предлогів: пішов до їїі дочки, зайшой до його брата начасок.

В инчих падіжах особного займенника він приставки **н** нетреба приставлять, як от пишуть: до нього, до него, до ньої, на нім, на ній, на ні (як в Хотинськ. пов.): одежа

на ній, глянув на ню, на ю (на неї), або на єі, до ньої, як пишуть в Галичині *); ще пишуть: гуляв з йім (з ним), бо такі стародавні слова позостовалися в усяких окраїнних говірках або в декотрих селах в закутках на Поліссі та в горах Карпатах **).

Як займенник часом трапляється с предлогом, то предлог притягує до себе наголосок на перший склад: йогó—до йóго; мене, тебе—до мéне до тéбе, себе—до сéбе.

§ 30. Склоніння займенників показувальних

Ч и с л о п о о д и н ч е

	<i>чол. рід.</i>	<i>жіноч. рід.</i>	<i>серед. рід.</i>	<i>множ. число.</i>
Ймен.	той	та тая	те тее	ті тії
Ча́ст.	того	тіві тії	того	тіх тих
Дав.	тому́	ті тій	тому́	тім тим
Вин.	того той	ту тую	те тее	тіх тих ті тії
Клик.	той	та тая	те тее	ті тії
Оруд.	с тім с тим	с тією	с тім с тим	с тіми тими
Місц.	на тім—то́му	на ті—тій	на тім—то́му	на тіх—тих

Ч и с л о п о о д и н ч е

	<i>чоловіч. р.</i>	<i>жіноч. р.</i>	<i>серед. р.</i>	<i>Число мн.</i>
Ймен.	цей	ця цяя	це цев	ці ції
Ча́ст.	цього	ціві цеі	цього	ціх цих

*) „Аркас пізнав з ньої минувшину“, цеб-то дізнався з неї за минувшину... „жерелом єі (історії)... охота на єі (до неї)—навчити сина її (цього й я не розберу гаразд). Аркас. Історія України. Передмова, ст. 10. Богдана Лепкого. Статті д. Лепкого, вставляні в „Історію України“ Аркаса, написані неясною мовою.

**) В ці плутанині склоніння слова він в окраїнних говірках, котрі межуються з чужими сусідніми мовами, ще й позоставались давні церковно-славянські падіжі: на ню, на ю (в ню же внидуть, вземь ю), або польські—до него „до піего“ на Волині, на нім, на ній (польське й великоруськ.—на нёмъ, на ней, або галицькі—до ньої, на єі (на неї, на йії). Усього цього нема на Україні, де мова чиста.

Дав.	цьому	ці (цій)	цьому	цім цим
Вин.	цього цей	цю цюю	це цеє	ціх цих ці ціі
Клик.	цей	ця цяя	це цеє	ці ціі
Оруд.	цім	з цією з цею	цім	з ціми з цими
Місц.	на цім на цьому	на ці (на цій)	на цьому на цім	на цих на цих

Інчі показувальні займенники склоняються, як ймення прикметні: *оцей, отой, отакий, такий*. Приставка букви **о** в цих словах зосталася од показувального викрика **от**: от такий, от цей. Цей викрик с плином часу злився до купи з словами, а букви **тс** змінилися на **ц**: оцей, оце (отсе).

Завдання. Просклоняйте показувальні займенники: такий, оцей, отой.

Склоніння займенників питальних

Поодинче число

чолов. і жіноч рід.

середн. рід.

Ймен.	хто	ніхто	що шо	ніщо
Част.	кого	нікого	чого	нічого
Дав.	кому	нікому	чому	нічому
Вин.	кого	нікого	що шо	ніщо
Клик.	—	—	—	—
Оруд.	с ким	з ніким	з чим	з нічим
Місц.	на кому	на нікому	на чому на чім	на нічому

Неможна писати—*нічо*, як пишуть в Галичині: шляхта не вміла радити собою (дать собі ради) і нічо не хотіла другим дати*). Що має с початку додатки: казна-що (катзна-що), незнать-що, незнаті-що.

Займенник обзначувальний *ввес, вся, все, усей, увесь, уся, усе* склоняються так:

*) Аркас. Історія України ст. 393. Писано д. Лепким.

	<i>чолов. рід.</i>	<i>жіноч. рід.</i>	<i>серед. рід.</i>	<i>усі роди</i>
Ймен.	ввесь усей увесь	вся уся	все усе	всі усі
Част.	всього усього	всієї всеї	всього усього	всіх усіх
Давал.	всьому усьому	всі всій усі усій	всьому усьому	всім усім
Вин.	всього весь усього усей	всю усю	все усе	всіх усіх всі
Клик.	ввесь усей	вся уся	все усе	всі
Оруд.	всім усім	всею з усею	всім усім	всіма з усіма
Місц.	на всьому в усьому на всім усім	на всі на всій	на всьому на усьому на всім	на всіх на усіх

Склоніння займенників присвоювальних

Число подинче

Число множ.

	<i>чолов. р.</i>	<i>жіноч. рід.</i>	<i>серед. рід.</i>	<i>всі роди</i>
Ймен.	мій	моя	моє	мої
Частк.	мого	моєї	мого	моїх
Давал.	моєму	мої моїй	моєму	моїм
Винув.	мого мій	мою	моє	мої моїх
Клик.	мій	моя	моє	мої
Оруд.	моїм	моєю	моїм	моїми
Місц.	на моїм на моєму	на мої на моїй	на моїм на моєму	на моїх

По цьому зразцеві склоняються займенники присвоювальні: твій, свій, чий, але слово чий має в часточному, давальн., винув. і міс. падіжах подин. числа—чийого, чийому, чийого, на чийому, на чиім, чиеі: чийого вола ви зайняли на луці й держите в займані?

Неможна писати—до могого, до твогого, до свогого, могому, до меі, до твеі, до свеі хати, кажу меі жінці (мої жінці), звелів свеі наймичці (свої, своїй наймичці), як кажуть в деяких говірках на далеких окраїнах, на волинському поліссі і в Галичині.

Завдання. Просклоняйте займенники: твій, свій, чий.

Обзначувальний займенник сам склоняється так:

	П о о д и н ч е ч и с л о			Множ. число.
	чолов. рід.	жіноч. рід.	серед. рід.	усі роди.
Ймен.	сам	самá	самó	самі
Част.	самóго	самої	самóго	саміх
Дав.	самóму	самі самій	самóму	самім
Вин.	самóго	саму́	самóго	саміх
Оруд.	з самім	з само́ю	з самім	з саміми
Місц.	на самóму на самім	на самі на самій	на самому на самім	на саміх

Слово **сам** вживається, як займенник особний **я, ти, він**, і склоняється він укупі з ними, або замість їх: **я сам** зостався вдома, **я самá** пораюсь скрізь: і в хаті, і на городі, і в дворі; прийшов оце в гості **сам**, а дітей не забрав; ми **самі** робимо дома усяку роботу **й** не держимо наймички.

Займенник **самій** назначує будлі—яку межу, або місце і вживається замість—тільки: вимети **самій** двір до **саміх** воріт, до **самого** току, а **тік я сам** потім здогом замету. Поіли **усі** білші яблука, а **міні** зоставили **самій** дрібязок. Шукай сорочки на **са́мому** дні в скрині. Зостались **самі** за себе (або **самісінькі**) шкурки, а **сальце** спожили **коти**. **Самий**, наш, ваш, такий, сякий, котрий, який, инчий, усякий, усяковий **й** инчі схожі на їх склоняються, як **ймення** прикметні **твердого** склоніння.

Завдання. Просклоняйте займенники: наш, який вкупі з якими-небудь **йменнями** предметними.

Займенники **необзначувальні**: **хтось, щось, якийсь, який-небудь, котрийсь, дехто, дещо, декотрий, аби-який, неаби-який, будлі-хто, будлі-що, будлі-який, будлі-котрий** склоняються, як **хто, що, який** і до кожного **падіжа** прикладається **додаток сь**, або **приставки де, будлі, аби, неаби, небудь**: **когось, чогось, с кимсь, декого, дечого, декотрих, будлі-кого, будлі-якого, з будлі-ким.**

Нетреба писати в **падіжах** **додатка ся** замість **додатка сь**: бачив **якогося** чоловіка, **якуся** молодицю, **ходив з якимсь** чоловіком, а не **з якимся** чоловіком, як кажуть в деяких **говірках** **черніговських** та **харківських.**

До займенників залічують і слова: *стільки, скільки, кільканадцять, кілька, багато, багацько*, котрі вживаються замість цілої купи, або усього гурту предметів. Вони скло- няються в множині для всіх родів так:

Ймен.	багато багацько	скільки
Част.	багатьох	скільких
Дав.	багатьом	скільким
Вин.	багатьох багацько	скільких скільки
Оруд.	з багатьома з бататьма	скількима
Місц.	на багатьох	на скільких

Слово *кільканадцять* скло- няється, як ймення числове п'ять або десять. *Кільканадцяти, с кільканадцятьма і т. д.*

Займенник—все вживається, як прикметники завжди, завжди: а дід все собі щось теше та цюкає в пасіці, й за- бувся, що була неділя, бо й дні погубив у лісі.

§ 31. Д І Є С Л О В *)

Дієсловом зветься частка мови, котра означає діяння животних чи живих предметів, або яке-небудь становище, в котрому знаходяться неживі предмети. Дієслова відповідають на питання: що діє, що робить предмет, або що робиться с

*) Ймення предметне *дієслово* (глаголь), складяне галицькими грам- матистами в середнім роді, невдатне. Воно не підхоже ні до церковно- славянського, ні до українського народнього словозбудування, і через це воно здавалось міні чудним, як і слова: науковий, особовий, службовий (служ- бений), помилковий (помилочний). В цих складових словах, де другою часткою буває ймення предметне—слово, і в церковнослав. мові, і в українські закінчення буває в чоловічій роді—слов: *часословъ*, а по- український *часловець*, Григорій Двоєсловъ (написав дві книжки), бого- словъ і т. д. Народне слово *часловець* таксамо своїм словозбудуванням підхоже до церковнослав.—*пѣснословецъ*. „Твоя пѣснословцы, живый и независный Источниче.... духовно утверди в божественной Твоей славѣ“ (піснь канона). В нас (в м. Стеблеві Канів. пов.) пішло слово двоєслов: двоєсловом звать людину, котра раз каже так, а другий—інакше. Це те, що в російській мові кажуть: *двоєдушний*, але й це слово невдатне, бо відома річ, що в кожній людині є *одна*, а не *дві душі*, а слов багато.

предметом: паймички копають картоплю, віл п'є воду, річка тече, сніг росте, земля сохне, коноплі в воді мокнуть. Дієслова можна впізнати через питання: що робити? що діяти? читати, співати, вчитися, гуляти, сваритись.

Дієслова змінюються по особах, числах, часах, видах і загонах.

Дієслова змінюються по трьох особах: *перша особа* буває тоді, коли що-небудь дію **я й ми**; *друга особа* буває, коли щось дієш **ти або ви**; *третья особа* дієслів буває тоді, як діє що-небудь **він, вона, воно або вони**: я роблю, ти робиш, він робить (робе), ми читаємо, ви пишете, вони гуляють.

Дієслова мають двоє чисел: **поодиче** число означає дію однієї особи, або одного предмета; **множественне** число показує дію кількох осіб або предметів: школяр читає, школярі читають, ти ходиш, ми сидимо.

Дієслова змінюються по часах. Часів чотири: **теперішній, минувший, давноминувший і будучий** *).

Теперішній час означає дію або роботу, котра діється теперішній, в теперішній час: я ще вчусь, сонце саме сходить, ти сьогодні читавш, вони співають.

Минувший час означає роботу й дію, котра робилась або вже зробилась передніше: я вчора вчився, вже я навчився читати, орав, виорав, я довго гуляв вчора й нагулявся донесхочу.

Давноминувший час дієслів показує дію, котра робилась колись передніше або давніше, ніж робилась дія минувшого часу: я був робив, ти був малював, ми були ходили.

Будучий час означає дію або роботу, що колись ще буде робитись, або як колись щось станеться: буду малювати, малюватиму, буду нудьгувати, веселитимусь.

*) Слова—**минувший і будучий** народні: це було на минувшому тижні (а не на минулому); дай, Боже, будучого року діждати. Київської губ. Канівськ. пов.

Завдання. Напишіть оці вірші Тараса Шевченка й позначуйте зверху початковими буквами над дієсловами їх особість, число й час, ще й вивчіть ці вірші напам'ять.

Рече та стогне Дніпр широкий, І блідий місяць на ту пору
Сердитий вітер завива, Із хмари де-де виглядав:
Додолу верби гне високі, Неначе човен в синім морі
Горою хвилю підійма. То виринав, то потопавав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів;
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен разураз скрипів.

§ 32. Види й залоги

Дієслова змінюються по видах. Види показують, як довго тягнеться час діяння предметів, чи воно скінчилось, чи ні, й показують протягання часу якого-небудь діяння або становища предметів.

Дієслова мають чотири види: **скінчений і нескінчений; многоразний і одноразний** *).

Дієслова **нескінченого** вида показують яке-небудь діяння або роботу предметів, котра ще тільки робиться, і що робота вже розпочалася. Цей вид дієслів має усі чотири часи діяння: теперішній, минувший, давноминувший і будущий: я пишу, ти писав, я читатиму, буду читати, я був читав колись давно. Після його завжди ставляється винувальний падіж: я люблю брата, ти читав книжку.

Дієслова **скінченого** вида обзначують якусь роботу або діяння, котре вже скінчилось й минуло, або безпремінно

*) Назвища в граматиках видів: доконаний, недоконаний (совершенный, несовершенный видъ) мають зовсім инче значіння: конать, конання мають значіння—мучиться в передсмертних муках, вмірання в муках. Слово доканать значиться: подоліти, подужать кого (осилить кого): аж світом мене доканав сон (Словар Грінч.), довести кого або що до краю, занастить кого, запугубить: я тебе такі доканаю колись. Доконаний має значіння: померший в муках конання. Виходе, що дієслова бувають *помершого* й *непомершого* вида.

скінчиться. Вони мають тільки три часи: *минуший, давно-минуший і будуций*: прочитав, був прочитав, прочитаю, сказав, скажу.

До вида скінченого належаться ще два види: **многоразний і одноразний**.

Многоразний вид обзначає діяння предметів, котре бувало або траплялось часто, по кільки раз. Дієслова цього вида мають дві приставки с початку—**попо**: попоходить, я попоробив, попоісти, попомерзнуть, попограти; попоходив же я, поки випросив у хазяїна гроші. Многоразний вид має тільки минуший та будуций час: попоїв, попоїм, попомерз, попомерзну.

Одноразний вид обзначає діяння, котре трапилось тільки раз, та ще й с притиском, і несподівано спинилось. Дієслова цього вида кінчаються на—**нуть**: свиснуть, гуркнуть, тріснуть. Дієслова одноразного вида мають тільки минуший та будуций час: свиснув—свисну, гукнув—гукну, ірвонув—ірвону, крикнув—крикну, крикнув—крикнуну; стусонув мене в груди; одчепись од мові душі, бо як стусону тебе в спину, то й ноги задереш; гуркнув дверима, аж вікна задзвеніли.

Завдання: Напишіть дієслова й понаписуйте зверху, якого вони вида: говорить, сказати, попросив, прошу, роблю, зробив, я йшов, ми прийшли. Гуркнув дверима. Потривай, я попоїм всмак. Миша писнула. Хтось свиснув батогом і здорово ляснув.

§ 33.

Окрім того дієслова мають **залоги**. Залоги показують, як і куди прямує та йде діяння од одного предмета на другий. Залогів пять: **діяльний** *), **страждальний**, **середній**, **обопільний**, **загальний і вертальний**.

*) В давніших галицьких та і в руських граматиках діяльний залог має назвище *дѣйствительный залогъ*. Це стародавнє слово в наш час має зовсім инче значіння: дійсний, *настоящий*, (*дѣйствительный* статській совѣтникъ), дійствительно такъ, вѣрно, истинно. Це слово в наш час вже не обзначає діяльності (дѣйствія). Слово—*дѣйствователь-*

Діяльний залог дієслів означає таку дію, котра переходить од діючого предмета на инчий предмет, на другу річ, і ймення цієї речі або предмета ставляється доконче в винувальнім надіжі на питання кого? що? рибалка ловить рибу, батько рубає дрова, кінь їсть обрік (овес).

Страждальний залог дієслів показує, що головний предмет в реченні сам не діє, а приймає діяння, або вплив і залежність од инчих предметів, котрі дають йому яке-небудь становище. Це становище й показує страждальний залог дієслів: ясне небо вкрилось хмарами; це б то хмари дали небу инче становище, колір і тіні, з сінього зробили його чорним, і небо буцім-то страждає од хмар, цього не головного предмета в реченні. Після його ставляється орудний надіж: нива виорана батьком, одежа шиться кравцем, сінокіс витолочений волами, буряки викопані наймитами.

Середній залог дієслів показує неперехідне діяння й роботу, котра не переходить на другий предмет, а зостається в самому діючому предметі: чоловік гуляє, кобзарь грає, дівчата співають, я хожу, він йде. Після цього залога звичайно не ставляється винувальний надіж. Середній залог дієслів ще означає яке-небудь становище предмета: я лежу, він спить, дерево зеленіє, квітки цвітуть.

Обопільний залог дієслів означає діяння спільне для двох предметів як для людей, так і инчих предметів, і після його ставляється орудний надіж на питання с ким? з чим? брат змагається з сестрою, сусід посварився с сусідою, школяр б'ється с товаришем, гілки сплутались з гіллям.

Вертальний залог дієслів означає таке діяння, котре починається од одного предмета й вертається назад на його самого: діти вмиваються, а мати зачісується, при чому закінчення **ся** можна змінити на **себе**: діти вмивають себе, мати зачісує себе.

ний залогъ лучше натякало б і показувало на діяння будлі-яких животних предметів. Назвища—*неокончателное* наклоненіє, види начинательный и окончателный (запѣть, пропѣть), що були в рускій грам. Греча, вже зміняні на неопредѣленное накл., видъ несовершенный, совершенный.

Загальний залог дієслів звичайно кінчається на **ся**, але як одкинуть **ся**, то в такі формі дієслов у мові зовсім не вживається: боятися, надіятися, сподіватись. Неможна казати: бояти, надіять.

Є чималий гурт дієслів, виведяних од йменнів прикметних простої й порівняльної степені. З цієї причини усі дієслова, що виведяні с порівняльної степені, можна назвати дієсловами порівняльної степені. Служе од кожної порівняльної степені йменнів прикметних виводиться гурт дієслів: біліть—білішать, чорніть—чорнішать, жовтішать, твердішать, холоднішать, теплішать, кращать, худішать, ситішать, гладчать, віщать, менчать, нижчать, розумнішать, дурнішать, добрішать, дужчать і т. д. Усі вони бувають середнього залога й вида не скінченого. Як приставить до цих дієслів приставку **по**, то вони будуть вида скінченого і не мають теперішнього часу: побілішав, позеленішав садок, чоловік подобрішав.

Завдання. Напишіть ці мислі, поідводьте дієслова й напишіть зверху над ними, якого вони залога. Я купив книжку. Ти подер папір. Собака покусала вівцю. Вівця була покусана собаками. Брат гуляє в садку, а сестра грає в покоях. Віл бьється рогами. Хата збудована майстрами. Батько посварився з сином. Брат та сестра обнімаються й цілуються. Ти зачісуєся перед дзеркалом, а я вже втираюся рушником. Бійся Бога й не надійся ні на кого.

§ 34. Способи діяння

Окрім видів та залогів дієслова ще мають *способи діяння*: часовий, загадувальний, умовний, необзначений.

Часовий спосіб показує на час діяння *теперішній, минувший і будущий*: я читаю, він вчився, вони будуть співать.

Загадувальний спосіб показує на загадування кому-небудь якогось діяння, або на прохання, направляє або до однієї особи, або до гурту: роби, робімо, ходім, робіть, читай! кинь!

Умовний спосіб показує на таке діяння, таку роботу, котра тільки могла б статись, якби не заважали які-небудь

умовини або й притичини: ходив би, робив би; був би ходив на гулянку, та батько не пускає*).

Необзначений спосіб дієслівів не показує ні часу, ні особи діяння: читать, орати, сподіваться, пекти. Це просте назвище або ймення кожного діяння, кожної роботи, або становища предметів. Ці необзначені способи діяння можна замінити йменням предметним: я люблю читати, — я люблю читання, міні важко робить, — міні важка робота.

Дієслови цього способу закінчуються на **ть, ти, ться, тись**. Як одкинуть ці закінчення, то зостанеться решта дієслова, котра зветься **основою** необзначеного способу: чита-ть, нес-ти, роби-ть, ходи-ти, вез-ти, крича-ть.

Завдання 1. Напішіть оці вірші й поідводьте дієслови загадувального способу:

Ой попливи, вутко,
До матінки прудко!
Нехай мене одвідає,
Бо я умру хутко.

Матінки немає,
Й вутонки не буде;
Десь за мене молодую
Навіки забуде.

Ой летить, синиці,
Де мої сестриці!
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці.*

Ой полети, орле,
Де мій братік оре!
Нехай мене одвідає,
—Яке міні горе.

(Народня пісня).

Завдання 2. Перепишіть, поідводьте дієслови й понапишіть зверху початковими буквами, якого вони часу й способу діяння. Якби міні, мамо, намисто, то пішла б я завтра на місто. Полетіла б я до тебе, та крилець не маю. Я ходив би до школи, та школа в селі, а я живу в присілку. Пішов би гулять, та робота не пускає.

*) Є ще дієслови необзначеного способу зменчені для дітей: спатоньки, йістоньки, питоньки, гулятоньки, гратоньки. Ці дієслови не змінюються й не спрягаються.

§ 35.

Од дієслів виводяться *причасники* *) й *дієприкметники*. Причасниками звуться ймення прикметні, що виводяться од дієслів, бо вони мають такі ж закінчення, як і ймення прикметні; їх можна прикласти до усіх особ трьох родів, і вони разом с тім показують діяння людей або становище предметів: думаючий, читавший, зеленіючий, сплячий, сто́ячий. Вони мають три роди й двоє чисел, склоняються, як ймення прикметні й разом с тім змінюються по видах і залогах. Вони мають залоги: *діяльний*, *середній* і *страждальний*, як дієслова, бо утворюються й виводяться од дієслів кожного вида й залогом: стукнуть—стукнувший, стукать—стукающий.

Зразець причасників і дієприкметників

Причасники діяльного й середнього залогів:

Часу теперішнього:	питаю-чий	питаю-ча	питаю-че
	гуляю-чий	гуляю-ча	гуляю-че
Часу минушого:	питав-ший	питав-ша	питав-ше
	гуляв-ший	гуляв-ша	гуляв-ше

Причасники страждального залогом:

Часу теперішнього:	питає-мий	питає-ма	питає-ме
Часу минушого:	чита-ний	чита-на	читане
	прочита-ний	прочита-на	прочита-не
	би-тий	би-та	би-те

Завдання 1. Виведіть причасники теперішнього й минушого часу діяльних і середніх залогів од цих дієслів: блукать, говорити, умірять, пасти, співать, ганять, кривдить, ховати, падкува́ть (пеклюва́тись, усердствовать).

*) Слово причасник назначує прикметність діяння, котра стосується до часу, що назначується дієсловами.

Завдання 2. Виведіть причасники страждального залога од дієслів: рубать, читать, збірать, купать, жать, віжати.

Дієприкметниками звуться такі дієслова, котрі близьаться до прикметників (наріччя) і дуже схожі на їх. Вони не змінюються і по числах, і по родах, і як дієслова, тільки змінюються по видах нескінченому й скінченому: живши, живучи, быючи—побивши, проживши, пробувши, бувши. Вони мають, як і дієслова, час теперішній: чита-ючи, пиш-учи, і час минулий: чита-вши, прочита-вши, погуля-вши, нагуля-вшись.

Завдання. Виведіть дієприкметники теперішнього й минулого часу од оціх дієслів: рубать, грать, співать, плакати, жити, робити, пити, схиляти, нахилити, казати, говорити.

§ 36. Спряжіння

Дієслова змінюють свої закінчення по числах, особах, по часах і способах діяння, по видах і залогах. Ця усякова зміна зветься **спряжінням** дієслів і буває в мові тоді, як ймення предметів злучаються з дієсловами, цеб-то спрягаються до купи так, як от, приміром, супряжичі хазяїни спрягаються волами або кіньми для оранки плугом, в кого нема двох пар худоби, або часом спрягаються до купи воли налігачами за роги, щоб у дорозі не розбіглись.

Спряжіннів двоє.

В *першому* спряжінні дієслова мають у теперішньому часі отакі закінчення:

Поодиче число.	Множеств. число.
1 особість ю або у	— ємо емо
2 " єш еш	— єте ете
3 " є а е	— ють уть

Я чита-ю, я пиш-у, ти чита-єш, ти пиш-єш, він чита-є, чита й пиш-є, ми чита-ємо й пиш-ємо.

В *другому* спряжінні дієслова мають у теперішньому часі отакі закінчення:

Поодинче число:

1 особість у або ю

2 „ иш

3 „ ить е

Множест. число:

— имо

— ите

— ять ать

Я мовч-у, я говор-ю, ти мовч-иш, ти говор-иш, він мовч-ить, він говор-ить, він говор-е.

При спряжинні дієсловів у декотрих часах береться до помочі дієслов середнього залога *буть* (*бути*); з цієї причини він зветься *спомагальним*.

§ 37.

Спряжиння спомагального дієслова *буть* (*бути*)

В давні церковно-славянські мові цей дієслов спрягався в теперішньому часі так: 1 особість—я есмь, 2 особ.—ти еси, 3 особ.—він єсть; число множест, 1 особ. ми есмы, 2 особ.—ви естé, 3 особ.—вони суть. В наш час в живій народній мові вживаються не всі особості в обох числах, а тільки декотрі. Необзначений спосіб—*буть*, *бути*.

С п о с і б ч а с о в и й.

Теперішній час

Поодинче число

1 особість я єсть

2 „ ти еси

3 „ він вона воно е,
єсть

Множеств. число

1 особість ми {
2 „ ви { єсть3 „ вони єсть,
суть (в Галичині).

Минувший час

1 особ. я був була було

2 „ ти був була було

3 „ він вона воно

був -ла -ло

1 особ. ми були

2 „ ви були

3 „ вони були

Будущий час

1 особ. я буду	1 „ ми будемо
2 „ ти будеш	2 „ ви будете
3 „ він вона воно буде	4 „ вони будуть

Спосіб умовний

Поодинче число

Множеств. число

1 особ. я був би, була б, було б	1 особ. ми були б
2 „ ти був би, була б, було б	2 „ ви були б
3 „ він був би, вона була б, воно було б	3 „ вони були б

Спосіб загадувальний

Поодинче число

Множеств. число

2 особ. ти будь	1 особ. ми будьмо
3 „ він вона воно нехай буде	2 „ ви будьте
	3 „ вони нехай будуть

Причасник

Дієприкметник

Теперішній час—сущий а е

Тепер. час.—будучи

Минувший час—бувший а е

Мин. час—бувши.

Будущий час—будущий а е

§ 38. Зразці першого й другого спряжиння дієслів діяльного
залога.

Необзначений спосіб

1	2
Чита—ть (ти)	Роби—ть (ти)

Часовий спосіб

Час теперішній

Число поодинче

1 особ. я пита-ю	я робл-ю
2 „ ти пита-єш	ти роб-иш

Число множественне

1 особ. ми були питали	1 особ. ми були робили
2 „ ви були питали	2 „ ви були робили
3 „ вони були питали	3 „ вони були робили

Час будущий 1-й

Число поодинче

1 особ. буду	} питать	1 особ. я буду	} робить
2 „ ти будеш		2 „ ти будеш	
3 „ він вона воно буде		3 „ він вона воно буде	

Число множественне

1 особ. ми будемо	} пита-ть	1 особ. ми будемо	} роби-ть
2 „ ви будете		2 „ ви будете	
3 „ вони будуть		3 „ вони будуть	

Час будущий 2-й

Число поодинче

1 особ. я питати-му	я робити-му
2 „ ти питати-меш	ти робити-меш
3 „ він вона воно питати-ме	він вона воно робити-ме

Число множественне

1 особ. ми питати-мемо мем	ми робити-мем мемо
2 „ ви питати-мете	ви робити-мете
3 „ вони питати-муть	вони робити-муть.

Умовний спосіб (сослагальний)

Час минувший

Число поодинче

1 особ. я питав би, питала б, питало б	1 особ. я робив би, робила б, робило б
---	---

Ч а с м и н у в ш и й

питавши

робивши *)

§ 39.

Умовний спосіб дієслів з словом **би**: читав би, читала б, робив би, змагавсь би, і давноминувший час: був робив, був зробив одновідають сослагальному способові в чужих старих і нових мовах, як от в латинській, грецькій, французькій, німецькій і в инч. в котрих є минувші часи або з своїми опрічними закінченнями, або єсть часи складчасті, складяні з спомагального дієслова **бути** і якого-небудь причасника, схожі на український давноминувший час. Це спряжиння зробить чималу полегкість при навчінні цих мов.

По цих зразках спрягаються дієслова середнього залога обох спряжиннів: гукать, лежати, зеленіть, спать, радіть, ходить. Дієслова вида скінченого, не маючі теперішнього часу, спрягаються в будущому часі таксамо, як дієслова нескінченого вида в теперішньому часі: прочитаю—прочитаєш, зроблю—зrobiш, вийду—вийдеш, вийдуть.

Усі ті дієслова, котрі закінчуються в необзначенім способі на **ся**, або на вкорочене **ся—сь**, як от страждальний, обопільний, вертальний і загальний, спрягаються таксамо по показаних зразках тільки з додатком в закінченнях в усіх часах і особостях вкороченого займенника—**ся** або **сь**: я вкриваюся, ти вкриваєся (вкриваєшся), він укривається, ми вкриваємось; я вкриюсь, ти вкриєся (вкриєшся), він укриється, укрився—вкривсь, вкрилася—вкрилась, вкрийся, вкриємось, вкриваючийся, вкрившийся, вкриваючись, вкрившись.

В дієприкметниках не вживається в розмові закінчення на **ся**, а тільки на **сь**: гаячись, загаявшись, вертаючись, вмившись, а не вмиваючися і т. д.

*) Неможна писать у 1 будуц. часі замість буду лежать—буду лежав, буду ходив, як у деяких говірках і в україн. грам. Тимченка.

В закінченнях 2 особости теперішнього й будущего часу дієслів в поодинчому числі пишуть або так як каже народ, цеб-то двоє **с—сся**, або по—книжньому—**шся**: боісся, боішся. Луче держаться народньої живої мови й писати закінчення **сся**: ти сподіваєсся й чепурисся для легкозвучности.

Завдання 1. Спрягайте дієслови 1-го й 2-го спряжіння: благать, кінчать, скакать, сидіть, сидать, нехтувать, вмиваться, любить, топить, говорить, робиться.

Завдання 2. Напишіть спряжіння страждального залога на **ся**: обороняться або вкриваться (оборонятись, вкриватись).

§ 40. Деякі одлички й вилучки в 1 й 2 спряжінні дієслів

До першого спряжіння належаться дієслови, котрі кінчаються в 2 особості поодинч. числа теперішнього часу на **еш**, а в 3 особості множ. числа на **уть**, **ють**.

До другого спряжіння належаться ті дієслови, котрі мають в 2 особості поодинч. числа теперішнього часу **иш**, а в 3 особості множествен. числа теперішнього часу мають закінчення **ать**, **ять**. В першому спряжінні найбільше трапляється буква **е**, а в другому буква **и**. Як ці букви трапляються без наголоска, то їх часто змішують, переплутують і вагаються при писанні і, и, е, е: гаіш—гаеш, брешиш—брешеш.

Окрім того є чимало дієслів, котрі вилучаються з загального правила в декотрих частках спряжіння й спрягаються то по зразцях 1-го, то 2-го спряжіння, перескакуючи з одного спряжіння в друге. Різнаці й одлички в спряжіннях цих деяких часток дієслів бувають у дієсловах отакі:

Усі дієслови 1-го й 2-го спряжіння в необзначенім способі мають однакове закінчення: **ть**, **ти**: пита-ть,—пита-ти, ходи-ть—ходи-ти, нес-ти—носи-ть. Як одкинуть од цих закінчень решту слова, то уся решта складів у дієсловах зветься **основою** дієслів, і та буква, що стоїть перед закінченням—**ть**, **ти**, зветься дієсловною **прикметою**: пит-а-ть,

гул-я-ть, зелен-і-ть, ход-и-ти. Букви: **а, я, і, и**, звуться дієсловними прикметами.

В першому спряжинні в необзначеному способі бувають такими буквами **а, я, і, о, у**, або загалом кажучи, дієслови 1-го спряжиння закінчуються на **ать, ять, оть, уть**: чат-ать, чув-ать, кол-оть, га-ять, і на **іть**, як у 1 особності вони матимуть закінчення **ію**: зеленію, жовтію, мрію.

До 1-го спряжиння належаться ще усі дієслови, котрі мають в необзначенім способі основу, що кінчається на якунебудь пізвучну букву **в, з, с, к, п**; ці усі дієслови мають закінчення на **ти**: рев-ти, вез-ти, вес-ти, нес-ти, плес-ти (плету), плис-ти (пливу), брес-ти, гнис-ти (і гнить), дер-ти, прясти, мерз-ти, мер-ти, тер-ти, пёр-ти, пек-ти, пряг-ти (молоко, пряженю-яєшню), спряг-ти (коні, воли), пас-ти, рос-ти, гус-ти, (гуду), тек-ти, стриг-ти, тряс-ти, хрон-ти. Усі ці дієслови мають закінчення в другі особності поодин. числа теперішнього й будущего часу на **еш**, а в треті особності множеств. числа на **ють, уть**. Окрім того дієслови, котрі мають дієсловну прикмету **у**, як дієслов—чу-ть (чуєш), і всі дієслови одноразного вида на **нуть** спрягаються в будущому часі по зразцеві 1-го спряжиння: стукнуть, стукнеш.

Щоб не змішувать закінченнів **еш, іш** і не робити помилок в розмові та й у спряжинні дієсловів теперішнього й будущего часу, треба памятать, що до другого спряжиння належаться дієслови, котрі мають у необзначенім способі закінчення:

1) на **ить**: ходить—ходиш, говорить—говориш, пустить—пустиш (будуц. час), скрутить (скрутиш). Вилучаються з цього правила дієслови: бить, пить, шить, вить (про звірів), вить (скручувать), лить, (ллять), рить, мить, котрі спрягаються по зразцеві 1-го спряжиння: бьєш, пьєш, вьєш, вієш, шиєш, риєш, ллєш. Але в 2 буду́щому часі з закінченням на **му** ці дієслови спрягаються по зразцеві 1-го спряжиння: ходити-му, ходити—меш, робити—меш, говорити-меш.

2) на **ать** усякі дієслови, котрі мають перед **ать** шиплячі букви: **ж, ч, щ** наприклад: пищать—пищать, пищать, тріщать—тріщиш, дзижчать—дзижчиш, дрижать—дрижиш, вищать—вищиш (про собак), вищать, кричать—кричиш,

кричать, лежать—лежиш, лежать, сукать—сучиш, сучать і т. д. Вилучаються дієслова: жать—жнеш, жнуть, скучать—скучаєш. Але всі ці дієслова в будучім часі на **му** спрягаються по зразцях 1-го спряжиння: пишатимеш, кричатимеш.

3) на **іть**, але тільки ті дієслова, котрі не мають в першій особості закінчення на **ію**, а мають які-небудь інші: шипіть—шиплю, шипиш, рипіть—риплю, рипиш, свистіть—свищу, свистиш, рóіть (дуже голосно співать), рóю, рóиш, греміть—гремлю, гремиш.

З цих загальних правил вилучаються деякі дієслова, котрі спрягаються то по першому, то по другому спряжинні: спать—спиш, стоять—стоїш, бояться—боїся, бігти—біжиш спрягаються в необзначеному способі по 1 спряжинні, а в теперешнім часі по 2-му.

З дієслів 1-го спряжиння один дієслов **гнать** в теперішньому, в минувшому і в будучому часі і в загадувальному способі спрягається так: гнать, я жену, ти женеш, я гнав, гнала, гнало, я гнав би, був гнав, буду гнать, гнати-му, в виді скінченому спрягається в будучому часі, як у теперішньому: пожену, зжену; а в загадувальному способі спрягається так: ти жени, нехай він жене, женім, женимо, женіть, нехай вони женуть, женучий, гнавший, женучи, гнавши, погнавши. Дієслов **гонить** спрягається звичайним способом по 2-му спряжинні: гоню, гониш, гонив, гонитиму, гони, гонімо, гоніть.

Завдання 1. Виведіть і напишіть 2-у особість поодиночого числа й 3-ю особість множ. числа од оціх дієслів обох спряжиннів: кидать, сидіть, славить, прославлять, животіть (существовать), вігноіть (поле), вантажить, навантажить (накласти ваги на віз), бентежить (безпокоіть, сбивать съ толку), зіпать (важко й рідко дихать перед смертю), конать (помірають), канать (дуже просить, чепляться), доканать (когось запагубить, подоліть кого), везти, пекти, брести, тліть, зеленіть, ганяють, бить, пить, гонить, гнать, бігти, збігтись, побігти, сидіть, сідають, вертаться, вертіться, свердлить, плакати, почувать, любить, пеклюватись, кривдить, цвісти.

Завдання 2. Напишіть 1 й 2-у особість множинного числа цих дієслів: капать, гулять, сипать, турбувать, плазувать (ползать), нехтувать (кого), чуть, гнуть, стукнуть, морочить, марить (мечтать), верещать, спріять, співать, дзижчать, хотіть, вертаться, биться, бить, пить, вить, стикаться, спіткнуться, вірить, варить, мріть, заводиться, свариться.

§ 41.

В способі загадувальнім дієслови 1-го спряжиння мають отакі закінчення: **й, ь, и, і** с попередніми повнозвучними буквами: ай, яй, ій, ий—читай, гуляй, сій, вій, бий, вий, ший, кинь, згинь, одсунь, йідь, печи, неси, бреди, йди *).

В способі загадувальнім дієслови 2-го спряжиння мають закінчення на **и, ь і** на яку-небудь півзвучну букву, найбільше на шиплячі **ж, ч, ш, й** інші, як от, примір. люби, говори, гудь, принадь, надь, вись, мусь, репїж, піж (про великий дощ-од репїжить), продовж, обчекриж (обчекрижить—дуже зузить одержу, дуже обрізати полотно, сукно), став, перескоч, скоч, влuch (влучить), поруш (порушить землю або хату), порушся (порушиться—підірвати живота), руш (знімись з місця), не руш (не зачіпай чого-небудь), закарлюч, шквар (вишкварки), ушквар (здорово вдарить), закопирч, жар (жар, мати, капустиці, жар, мати, буряків), смаж, мереж (мережить), розчепір (пальці, крила), бентеж, збентеж (безпокоїть, турбувать*), жур, не жури (в пісні „Не жур мене, моя мати, бо я й так журюся!), вдар, важ, уваж, вись—висьте (висіть), мусіть—мусь, мусьте.

*) В декотрих україн. граматиках слова—повелительное наклоненіє перекладають словами: приказуючий спосіб, або вольовий. Слово приказувать—великоруське, а в українськ. мові приказувать значиться сказати якусь приказку, примовку (пословицю). *Приказуючий* чоловік той, що любивь говорити в розмові прислівья та всякі приказки й примовки. „Приказать“ по-український—загадувать, загадати комусь роботу: Ніхто ж міні не докучив, як ті осавули, загадують на панщину—показують дулі. На сьогодні загадайте, пане, міні роботу. Слово—вольовий спосіб зовсім неясне, бо його можна прикласти й до—ходив, бігав.

Вилучаються з цього правила дієслова: ріж, ляж, маж, плач, мож, клич, хоч, диш (мовчи та диш) і кряч (а в головах ворон кряче), котрі належаться до першого спряжиння по закінченнях теперішнього часу, ріжеш, ляжеш, можеш, плачеш, кличеш, хочеш.

Дієслов хотіть в теперішні мові буде в загадувальні формі—хоч: куди хоч, туди й скоч! хоч-не хоч, а мушиш стать до роботи; хочте-не хочте, а вчитись треба. Але в піснях зосталася стародавня церковно-славянська форма: „Що хотіте говоріте (що хотіть, говоріть), міні лях на умі. Ці форми дієслів позоставались у народніх піснях: Хилітєся (хиліться) ви густіі лози, звідкіль вітер віє: дивітєся (дивіться) ви каріі очі, звідкіль козак йіде“.*)

Усі дієслова 1-го спряжиння, котрі закінчуються в неозначенім способі на ти: нести, пекти, брести, і т. д. у загадувальнім способі в першій і в другій особ. мн. ч. спрягаються по зразцях 2-го спряжиння: неси, печи, бреди, несім—несімо, печім, бродім, несіть, печіть, бродіть.

Усі дієслова 2-го спряжиння, котрі мають в другій особості теперішнього часу закінчення иш, але в загадувальнім способі в другій особості мають на кінці яку-небудь півзвучну букву: ж, ч, ш, р і т. д. в першій і другій особості спрягаються по зразцях 1-го спряжиння загадувального способу: мереж, мережмо ми, мережете ви, влуч, влучмо, влучте, руш, поруш, нерушмо, порушмо, руште, поруште, неруште (руште зраня з двора возами в дорогу), хоч, хочмо, хочте, скоч, скочмо, скочте.

В третій особостях цей гурт дієслів в 1-му й 2-му спряжинні спрягається звичайно, по зразцях своїх спряжиннів: нехай він пече, нехай вони печуть; нехай він влучить, нехай вони влучять.

*) Ще є отакі форми дієслів в загадувальнім способі: хотіте, говоріте; трясітєся, рубці, дивітєся, людці. Ці форми дуже давні: це видно с пісень: „Що хотіте, говоріте, міні лях на умі; у червоні жупанині сподобався міні. Ой стелеться міні широкий лист та лопушина, а попід голови—червоная жупанина“. Цей червоний убір показує на давні часи, як козаки й польські жовніри вдягались у червоне убрання.

Неможна вживать у писанні таких закінченнів у загадувальнім способі, як от, наприк. трапляються в народніх піснях: хотіте, говоріте, трясітеся рубці, дивітеся людці! хоч такі закінчення єсть і в Шевченковому „Кобзарі“: Учітеся, брати мої, думайте, гадайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь: бо хто матір забуває, того Бог карає. *).

§ 42. Виводи од дієсловів йменнів предметних

Од дієсловів необзначеного способу виводиться багацько йменнів предметних, котрі можна вивести сливе од кожного дієслова діяльного й середнього залога: читать—читання, гулять—гуляння, спать—спання, топить—топління, прать—прання, стикаться с ким—стикання (сталкиваться)—спотичка (стычка, столкновение), длятся і члятся (медлить)—дляння, длявий, длявість, шить—шиття, пить—пиття, бить—биття (конопель на бительні й терниці), межувать, розмежувать, обмежувать—межування (а не меження)—(межуваться—граничить), мочить—мочіння, мрять—мріння, рушать—рушання, рúшить—рушіння (движение), спасать—спасання, спастись спасіння (за терпіння Бог дасть спасіння, товариство спасання на водах), уявлять—уявляння чогось (въ видѣніяхъ, призракахъ), марі, поторочі,—уявляється міні дідько, чорний хлопчик; уявить—уявління (представленіе въ мозгу отъ принятыхъ впечатлѣній), народиться—народіння, ородиться—одродіння, переселять—переселяння (кого-небудь кимсь силувано), переселиться, переселятись—персеління (почались самохітні пересеління на Сібір), пересвідчиться—пересвідчення (убѣжденіе), почувать (чувствовать)—почування, почутить (чувствовать)—почутіння й почуття (ощущеніе), очутиться (те ж

*) Тарас Шевченко був син селянина Звениг. пов. Київ. губ. з села Керелівки (чи Кирилівки, як пишуть у книжках). Батько його був панщанний. Тарас зріс на селі й утворював свої вірші на зразець народніх пісень. А в народніх піснях зосталося багацько остачі дуже давньої й церковно-славянської мови, чимало давніх слів і форм стародавньої мови ще од часу київських та инчих князів, найбільше в козацьких думах та в весільних піснях.

саме, що опам'ятовуються (прійти в сознание *) — очутіння, опам'ятовання, чуть-чуття (слухъ), быть—буття, тнуть—тнуття, пнуть, пнуття (в пани)—пнуття, обмежувать—обмежування, ствердіть (про мокру землю)—ствердіння, ствержуваться-ствержування (з'ємлі, тіла, боляч'ок—затверд'їніє), стукать, гуркать, шелестить, плескать—стукіт, гуркіт, шелест, шелестіння, плескання й пл'єскіть, водить, вести—ведіння, нести—носіння (а не вед'єння, н'ошення), животить (существовать)—животіння. В Галичині та й тепер на Україні пишуть усі оддієсловні слова з закінченням на **ення**: насел'єння, перенесення, уч'єння, зн'ачення, в'ясн'єння, ведення, заведення, невдоволен'єння і т. д. В Галичині ці слова пишуться з одним **н** ще й на кінці ставляють **є**: заведен'є, значен'є, повідомлен'є (завідомління). Галичани ще й досі пишуть ці слова по церковнославянському, ще й до того ставляють наголоски, де трапляється, і ці усі слова здаються чудними, як дуже стародавні.**).

По живій українській мові треба держатися такого правила: як в цих оддієсловних йменнях предметних в закінченнях на **ення** припадає наголосок над **є**, то воно змінюється на **і**: посіння, топління, заведіння, вчіння, значіння, пересеління, насеління і т. д. А як тут буква **е** трапляється без наголоска, тоді вона зостається й не змінюється на **і**: пересвідчення, засвідчення (свид'їтельство), кмічення (наблюденіє), закінчення і т. д. В усіх цих словах пишеться двоє **нн**. Вилучаються з цього правила церковнославянські слова—благослов'єння, речення і т. д.

В нових не народніх словах оддієсловні ймення предметні повинні виводитися на зразець народніх слів: мислить—мислення, мисл'єник, любить—любління, залюбл'єник (любитель), носить—носіння, носильщик і носильник (носитель ідей), правувать (кіньми й людьми)—правування, правл'єник (пра-

*) Це так кажуть на Волині і в Харківщині. Є це слово в Грінченка в його утворах.

**) Таксамо виводить ці слова з дієслів і Д. Тимченко в свої україн. граматиці, ще й переносе часом наголосок на перший склад слів: н'єсення, в'єдення, п'єчення, стер'єження, тягн'єння, кин'єння (кидання), борон'єння (бороніння). Це усе по-галицькому, а може й по-своему.

витель), правленство (правительство), посилять—посилання, посильщик (посыльный), як народне слово розсильщик, а той, хто посиляє щось по пошті—посилальник (отправитель), посланець (посель).

В народніх словах є відповідні слова: хвалить—хвалєник (хвалитель), утопиться—утопленик, ворухить—ворушильник (двигатель ідей, принципів), кривдить—кривдник (обидчикъ), потягуються (стремиться), пòтяг (стремленіє, влеченіє)—це народне слово.

§ 41. Деякі одхилення од правил у спряжинні

Деякі дієслови одхиляються од загальних правил у спряжинні, або й спрягаються ніби на особливий самохотній *) (произвольний), самовольний спосіб.

Дієслов бігти спрягається так: бігти, біжу, біжиш, біжить, біжимó, біжетé, біжя́ть; біг, бігла, бігло, бігтиму; біжи, біжим, біжить, нехай він біжить, біжучи, бігши, біжучий, бігший. Дієслов хотіть спрягається таксамо: хотіть, хочу, хотів, хотітиму, хоч, хочмо, хоче, нехай він хоче, нехай вони хочуть, хочучи, хочучий, хотівший.

Дієслов молоть змінює букву о на е в теперішньому часі і в загадувальному способі, ще й у теперішньому часі причасника й дієприкметника: я мелю, мелеш, молов, молотиму, мели, мелімо, меліть, мелючий, моловший, мелючи молóвши.

Дієслов йнять **) спрягається так: я йму, ти ймеш, я йняв, буду йнять, йнятиму, по зразцях першого спряжиння, а в загадувальному способі спрягається мішано: йми, нехай він йме (по 1 спржин.), ймім, йміть по 2 спр. а нехай вони

*) Трапляються часто на селах люде с такими прізвищами. Самохоцький (Самохотский, Доброхоцький (Доброхотський), Новохацький-тєський, Добриловський, Добреловський (Канів. і Чигирин. пов.), виведяні с ирикметників: самохить доброхить, несамохить, недоброхить.

**) Тут мать і йнять вже виведяні не од ц. слова *и.мамъ*—маю, а од ц. с. *яти*—братъ: *пояхъ жєну, супругъ воловь купишъ*; узяв жінку, купив супругу (пару) волів.

йнуть по 1 спряж. Окрім того цей дієслов уживається в мові тільки вкупі з словом—віра. Замість слова вірю, вірив, і т. д.—можу йнять, поинять тобі віри, я йнятому віри людям, не йми йому віри. Він вживається ще з однією приставкою **по**: поинять віри, поиму віри. І більше в мові він нігде не вживається.

В цих випадках він вживається замість дієслова маю, маєш: йму віри тобі, все одно, що маю віру до тебе (довірливість).

С приставками **пере, за, при**: перейнять, зайнять, прийнять він має вже інше значіння. Ці дієслова вже залога скінченого од дієслів переймають, займають, приймають. Дієслов маю (од церков. слав. имаю), маєш в цих словах змінився на йнять (в церковн. слав. яти—братъ, взять: жену пояхъ—жінку взяв). Перейнять значиться взять од когось звичку, слово, мову, або попередить когось, зайти навпереймі й спинить—перейнять худобу або людей на шляху; а зайнять значить залучить худобу, ввійману в спашу на своєму полі й держати її за спаш та пátолоч до викупа; прийнять з місця (взять) можна посуд, одягу, і приймають гостей вдома в себе. Найнять наймита це значиться—взять слугу не з своєї сім'ї, а з чужої. Слово наймит значиться: чоловік взятий з чужої хати, як приймак—(приймак—в Стеблеві Канівськ. повіта *). Слово приемний вийшло од слова—емлю. Од дієслова йнять вивидяні слова: ймовірний, що легко вірить усьому, неймовірний чоловік, що не йме віри ні чому, або випадок такий дивний, що і в його дійсність неможна поинять віри, неймовірно (невѣроятно).

Дієслов 1-го спряжіння йти, іти, йду, ідеш змінюється в минувшій часі на йшов, ішов, йшла, йшло; в обох будущих часах буде: буду йти, йтиму,—в загадувальному способі спрягається по 2 спр. іди, йдім, йдіть, а в третій особостях знов по 1 спр. нехай він іде, нехай вони йдуть. При-

*) В слові вятір збереглося старе слово яти—братъ, бо вятір бере в себе рибу—цеб-то ловить. Вятір робиться з обручків, обплетяних лозинами, й має узир.

часники й дієприкметники мішані: йдучий, йшовший, йдучи, йшовши.

Меж дієсловними коріннями й закінченням в необзначенім способі—ть часом у дієсловах уставляються склади, котрі сукупно з закінченням **ть** роблять довгі й складчасті закінчення дієслів в необзначенім способі—**ювать, увать, оувать**, як от приміром в дієсловах: цінувать, годувать, випробовувать, закінчувать, викорчовувать, закарцюблювать, а найбільше в дієсловах с приставкою **ви**: віспівувать, витанцювувать, вигулювать, видивлюваться, викачуваться, цеб-то довго з смаком та залюбки щось робить: дочка тільки те й робить, що виспіває, викачується на подушках, видивляється в дзеркало до обід. В теперішнім часі ці ўставки викидаються: ночу-ва-ть—ночую, году-ва-ть—годоую, закарцюблю-ва-ть—закарцюблюю, випробову-ва-ть—випробовую, спробу-ва-ть—спробую, виспіву-ва-ть—виспіваю. Така сама ўставка і в дієсловах плювать, клювать, обсмівувать; в теперішньому часі букви—**ва** викидаються: плюю, клюю, обсмівую. Але в минулому часі ці усі ўставки знов ставляються: викорчовував, випробовував, плював, клював. При граматичньому розбіранні як трапиться дієслов с кінцем на **ую, юю** в теперішньому часі, то в необзначеному способі повинно бути закінчення на **увать, ювать**.

Ті дієслова, що мають перед закінченням в необзначенім способі губні букви **б, в, м, п**, в теперішньому часі в 1 особості подинчого числа і в 3 особості множеств. числа приймають букву **л**: любить—люблю, люблять, губить—гублю, гублять; ловить—ловлю, ловлять; ломить—ломлю, ломлять, хрипять—хриплю, хриплять.

Дієслов сипать (й висипать) має закінчення в 3 особості множ. числа в тепер. і буд. часі закінчення не по 1 спр. а по 2-му: вони сиплять (а не сиплють).

Дієслова крикати, скакати, дихати, клепати, тикати, смикати мають в теперішньому часі двойча́сте спря́жіння: тикаю й тичу, смикаю й смичу, дихаю й дишу, крикаю й кричу, скакаю й скачу́, клепаю й клеплю: коваль клепле, доки тепле. У головах ворон криче, а у ногах коник скаче (народня пісня). Ворона крикає на хаті, коні скачуть на

шляху, коні скакають через тин у город; вівці й свині скакають у горід через перелаз; смикаю за полу, смичу сіно ключкою з ожереда; тикає в стіну кілком, і тиче міні дулі.

В деяких дієсловах в теперішньому часі вставляються букви **е** і **м** для доброзвучности меж двома півзвучними: брать—беру, драть—деру, стлать (і стелить)—стелю, дуть—дму. А в дієсловах мають, замають, розмають в теперішньому й будущому часі викидається буква **я**, щоб не стикнулись укупі три повнозвучні букви: мая-ю, розмаяю, що трудно для вимови. Але вийшло так, що мають і мать спрягаються в теперішн. й будущому часі однаковісінько: Прихилюся до явірка, а явірко та не батенько: вітер віє, листом має—він до мене не промовляє; брат має роботу, май роботу; май, вітре, листом; а в минувшому часі вже буде: я мав діло, вітер маяв листом. При граматичньому розбіранні можна одрізнити ці дієслова по тямі в реченні й по тóму, який падіж стоїть після цих слів: як винувальний, то то буде дієслов мать: маю ворога, а як орудний, то то буде—мають: вітер має листом. Розмають—стоятиме з винувальним падіжем: Розмай, вітре, русу косу до пояса (весільна пісня).

В стародавніх говірках, як от в черніговські та й подекуди в харківські губернії ще й досі в мові закінчують сливе усі дієслова 2-го спряжіння в 3 особості множ. числа не на **ать**, **ять**, а на **уть**, **ють** по 1-у спряжінні: ходють, роблють, говорють, мережуть, сплють. Так писали Грінченко, Ганна Барвінок (Кулішева). Може бути, що в стародавніх говірках ще й досі там не розмежувались гаразд дієслова двох спряжіннів в закінченнях. Але писати так нетреба, бо це збиватиме школярів і стане завадою при граматичньому розбіранні дієсловів, в котрих буде трудно знайти різницю в спряжінні.

Неможна писать дієсловів з закінченням на **вать** отак: наповать, куповать, годовать, ночовать (по-черніговський), а—напувать, купувать, годувать, ночувать.

В 2 особості теперішн. й будущего часу в дієсловах з закінченням на **ся**, **сь** можна писать **сся** по народні мові, і **шся**,—по книжні мові: ти вмиваєся, ми вмиваємось. Але краще буде держатися живої народньої мови, як пр авдигого й певного зразця для пісьмеників.

В усіх часах й особостях дієсловів йїхать і йїсти треба писати букву й для полегкости в читанні: йїдь, йїж, а не: їдь, їж, що треба читать наздогад.

Усі дієслови 1 спряжіння, що мають в необзначенім способі закінчення—ти, всі дієслови 2 спряжіння, що мають закінчення на ать, і слово жать мають наголосок в 1 та 2 особості множ. числа на останньому складі в теперіш. і будущому часі: несемó, печемó, кричимó, жнемó, несетé, печетé, везетé, кричитé, жнетé. В старих західньоукраїнських говірках, та в черніговщині неправильно кажуть: несéмо, везéмо, несéте, везéте—не́сти, вéзти (не́сті, везті́), принéсла (принесла́), бу́ла, бу́ло—була́, було́ і т. д.

Щоб надать білше сили за́гадові або проханню, до дієсловів в загадувальному способі додаються часточки: лиш, лишень, бо, но: дай лишень швидче! роби лиш роботу! ті-кай бо! повертайся бо! дай но!

Неможна ставить займенника **ся** перед дієсловом, або після дієсловів на́різно, окроми од йїх: робить ся, дієть ся*).

§ 42.

Гурт дієсловів 1-го спряжіння, котрі закінчуються в необзначеному способі на—ти й мають на кінці основи букви: **г, з, с, п, к, р, х**, різняться в спряжінні од инчих дієсловів. Таких дієсловів чимало: вез-ти, нес-ти, тряс-ти, пас-ти, спас-ті́, пек-ти, мог-ті́, груз-ти, загруз-ти, вяз-ти, завяз-ти, хроп-ти, захряс-ти, хрип-ті́, охріп-ти, пух-ти, опух-ти, берег-ти, стерег-ти, ліз-ти, мог-ти, пряг-ти, (молоко, яєшню—пряженю), запряг-ти, ляг-ти, рос-ті́, сік-ти, товк-ти, тяг-ти, тек-ти, одволóг-ти, жéр-ти, мéр-ти, дер-ти, мерз-ти, пéр-ті́ тéр-ти. Усі ці дієслови в минувшому часі в чоловічому роді втрачують букву **в** й змінюють натомісць на ту букву, котра стоїть на кінцях дієсловної основи: вез-ти віз, нес-ти ніс,

*) Займенник **ся** вживається в мові окроми од дієсловів в усяких говірках та підмовах на Буковині та в Галичині, але писати так не можна.

рос-ти ріс, пряг-ти пряг, запряг-ті запряг (коні), тер-ти тер, пек-ти пік, загруз-ти загруз і т. д.

При цьому в тих дієсловах, де буває в основі буква **е**, або **о**, ці букви змінюються на букву **і**: нес-ти ніс, вез-ти віз, пек-ти пік, тек-ти тік, хро-ти хріп, рев-ти рів, греб-ти гріб, шкреб-ти шкріб, берег-ти беріг, стерег-ти стеріг, рос-ти ріс, мог-ти міг, окрім дієслів жер-ти, мерз-ти, мер-ти, пер-ти, тер-ти, дер-ти котрі вдержують букву **е** в минувшому часі: жер, мерз, мер, вмер, пер, тер, дер. Дієслов лягти змінює букву **я** на **і**—ліг, а набрякати—буде в минув. часі—набряк—набрякла і т. д.

Але усі ці дієслова в жіночому й середньому роді в обох числах і в чоловічому роді множеств. числа мають звичайне закінчення: ла, ло, ли й вертають змінні на **і** букви **е**, **о**, **я**: я тік, ти тік, він тік, вона текла, воно текло, вони текли, ми текли; я міг, вона могла, воно могло, ми усі могли; я ліг, вона лягла, воно лягло, вони усі лягли. Дієслова брести, плести, плисти хоч мають закінчення в минувш. часі на **в**, але і в їх буква **е** змінюється в чоловічому роді на **і**: брів—брела, брело, плів, плела, плело, ми брели, ви плели; плисти (плавати)—я плів, плिवли, плила, плило, (пливли і плили).

Змінюють букву **е** в основі на **і** й ті дієслова, котрі мають в минувшому часі звичайну й загальну для усіх дієслів букву—**в**: плести—плів, брести—брів.

§ 43. Виводіння деяких часів та способів.

Дієслова минушого часу виводяться з необзначеного способу, як до дієсловної основи приставить букву **в**: чита-ть—читав, писа-ть—писав, говори-ть—говорив. Але в тих дієсловах, котрі закінчуються в необзначенім способі на **ти**, в минувшому часі зостається кінцева буква основи: нес-ти ніс, вез-ти віз, пек-ти пік, дер-ти дер, жер-ти жер, греб-ти гріб, окрім дієслів плів, брів, цвів, гус-ти гув.

Дієслова нескінченого вида мають два будучі часи: співать, буду співать, співатиму; казати, буду казати, казатиму. 1-й будучий час складається з будучого часу спома-

гального дієслова буду й дієслівів необзначеного способу: буду співать, буду робить, а 2-й будущий ч. складається з дієслівів у необзначеному способі але з закінченням стародавнім *)—читати, писати, говорити й приставками на кінці в обох числах: **му, меш, ме, мемо, мете, муть**. Ці закінчення виробились з давнього церковно-славянського дієслова **имаць**, од котрого вийшли с плином довгого часу українські дієслови маю та йму, при чому тут за спомагальні дієслови служать маю та йму, а білше того—маю, хоч дієслов йму спрягається так, як і ці закінчення з невеликою різницею: йму-му, ймеш й-меш, йме й-ме, а в 3 особості множ. числа виникає церковно-славянський дієслов—вони имуть: писати—муть. Дієслов маю, як додатковий дієслов, вживається після необзначеного способу: сама я не знаю, що діяти маю: чи плисти чи брести,—сама не вгадаю. Що ж маємо робить, коли нам трудно жить? Що ж будемо робить, коли трудно жить.

Будущий 1-й час вживається в таких випадках, де треба показати якусь наважливу думку, навратливість (рѣшимість), наважливість, упертість: І пить будем, і гулять будем, а як прийде смерть—поміраць будем. Як ходила на вулицю—то й буду. Буду стояти на цім каміні, доки ни прийде козак до мене; буду терпіти велику муку, а чи не скаже—дай міні руку.

Будущий 2-й час вживається тоді, коли говориться за якесь діяння, що має продовжуваться довго, і назначає діяльність (медленність) діяння, або гаяння: Ой доки ми та стоятимем, сиру землю та топтатимем червоними та чобітками, золотими та підківками? (весільна пісня *).

Дієслови скінченого вида мають тільки один будущий час, котрий спрягається по зразцях теперішнього часу не-

*) На весіллі, як молодий після вінчання й після обіда вже надвечір йде до молодої до хати з світилками й свашками, котрі йдуть с позасвічуваними свічками трійчастими (трійцями) та з музиками, в дворі молодої завязують ворота й довго не пускають молодого з його побітом. Свашки просяться в хату: Пусти, свату, в хату! Тут же нас небагато! Ой доки ми та стоятимем, сиру землю топтатимем.

скінченого вида: я прочитаю, ти заспіваєш, він зробить; ми напишемо, ви напечете, вони зроблять. Скінчений вид дієсловів назначує не тільки діяння предметів, котре діялось колись, та вже минуло, але й таке діяння, що воно хоч минуло, але може колись статись, і як воно станеться, то вже доконче й безпремінно скінчиться та ще часом і швидко та хутко, раптом: я зроблю (доконешно), я стукну, я свисну й скочу в одну мить, в один мент на коня (безпремінно й хапком). Це будуще виявляє наважливість й доконешність задумано й на будущий час будлі-якої роботи, котру треба довести до кінця, до решти.

Будущий час дієсловів многоразного вида назначує діяння предметів животніх таке, що колись діялось часто, й діятиметься може ще частіше, довше й без кінця. Воно показує діяльність й загаяння в діянні предметів: попоходив я за грішми до хозіяна, та мабуть ще попохожу, доки міні вернуть гроші; попомордувався я на своєму віку й попопрацював, але й ще попомордуюся й попопрацюю, поки доведу дітей до пуття поставлю для їх хати й дам хоч по парі волів, або коней; попоїздив я по ярмарках, та ще мабуть попоїзжу, поки куплю добрі коні без ганжі.

Особні займенники та й ймення предметні при цих дієсловах звичайно ставляються не перед ними, а після їх: попобігав таки Марко, поки позичив грошей.

Завдання. Напишіть ці дієслови в перші особості усіх часів і поназначуйте зверху час кожного слова усяких видів початковими буквами ч. т.; ч. м.; ч. 1 будущ.; час 2 буд.: мазать (вид нескінчений), помазать (вид скінчений), попоробить, стукнуть.

§ 44. Виводіння причасників та дієприкметників.

Причасники теперішнього часу діяльного й середнього залога закінчуються на **чий** і—**чийся** в тих дієсловах, що закінчуються на **ться**, і виводяться од 3 особности множеств. числа теперішнього часу: чата-ють, чатаю-чий, пишу-ть,

нишу-чий, розмовля-ють, розмовляю-чий, лежя-ть, лежачий*), йду-ть, йду-чий, надіючийся, боячийся—таксамо і в дієприкметниках.

Причасники минушого часу діяльного й середнього залюга й дієсловів на **ся** закінчуються на **ший**, **шийся** й виводяться од минушого часу чоловічого роду, до котрого представляються закінчення **ший**, **шийся**: робив—робивший, минув—минувший, тікав—тікавший, ніс—нісший, плів—плівший. Причасники мають два види: скінчений і нескінчений: робив—робивший, зробив—зробивший, стукав—стукавший, стукнув—стукнувший, боявшийся, злякавшийся.

Причасники страждального залюга теперішнього часу закінчуються на **мий** і виводяться од 1 особости множ. числа теперішнього часу: любим-о, любимий, носим-о, носимий, водим-о, водимий.

Причасники страждального залюга минушого часу закінчуються на **ний** і **тий** і виводяться од минушого часу 1 особости чоловічого роду діяльного залюга: читав—читаний, писав—писаний, шив—шитий, бив—битий; але декотрі причасники на **ний** виводяться од 1 особости теперішнього часу: це ті, котрих дієслови в 1 спряжинні кінчаються на **ти** в необзначеному способі; пекти (пек), печу—печений, плести (плів), плету—плетяний, нести (ніс), несу—несений, вести, веду—ведяний.

При цьому дієслови мають закінчення на **ений**, на **яний** після букв **л, д, т, н, і** **аний** найбільше після шиплячих букв: ношений, перенесений, везений, робляний, ведяний, зачіняний, метяний, читаний, хваляний, мережаний, повішаний (одежа, сорочки), повішений (чоловік).

Причасники це ймення прикметні, виведяні од дієсловів, і вони усі склоняються в трьох родах, як ймення прикметні твердого склоніння: роблячий, робляча, робляче, зношений, зношена, зношене, пошитий, пошита, пошите.

*) В третій особості тепер. та будуц. часу дієсловів 2 спряжиння, котрі мають у закінченні—**ать** після шиплячих букв, вживається буква **я** замість **а**—мовчять, вони біжать—с тієї причини, що в церковно-славянській мові в ці особості стоїть буква малий юс, котра змінилась с пліном часу на **ю, я**.

Дієприкметники теперішнього часу, що кінчаються на **учи, ючи**, виводяться, як і причасники, од 3-ї особости множ. числа через зміну закінчень **уть, ють** на **учи, ючи, ачи, ячи, учись, ючись, ачись, ячись**: пишуть—пишучи, кладуть—кладучи, говорять—говорячи, кричать—кричачи, пишуть—пищачи, читають—читаючи, хвалять—хвалячи, питають—питаючись.

Неможна виводить ціх дієприкметників од тіх дієслів 3-ї особости теперішн. часу 2 спряжиння, котрі деякі писменики вживають по зразцеві 1-го спряжиння: ходють—ходючи, роблють—роблючи, сплюють—сплючи, а треба писати по загально-українські мові: ходячи, роблячи, сплячи.

Дієприкметники минувшого часу, що кінчаються на **вши, вшись, ши, шись**, виводяться од минувшого часу чоловічого роду через приставляння до його **ши**: любив—любивши, казав—казавши, приніс—принісши, втік—утікши, загуб—загубши, тер—терши, змерз—змерзши.

Дієприкметники, як і причасники, мають два види: скінчений і нескінчений: доставаючи—доставши, носячи—принісши.

Дієприкметники страждального залюга, котрі не кінчаються на **ся**, утворюються з дієприкметників спомагального дієслова **буть—будучи, бувши** та с причасників страждального залюга теперішнього й минувшого часу й мають такі складчасті форми: будучи посилаемий, бувши посланий, будучи силуваний, бувши присилуваний.

Ті дієслова, котрі закінчуються в необначенім способі на вкорочений займенник **ся, сь**, в народні мові не мають причасників з закінченням на **сь**, але його мають дієприкметники теперішнього й минувшого часу: пішла с хати спотикаючись; задумалася, наслухавшись людського поговору за себе. Вставай, невістко, бодай не встала! та жени корови до діброви. Пішла невістка спотикаючись, на гострі скелі натикаючись, за колючі терни зачіпаючись. (Петрівчана пісня). *).

*) Буслаев в свої Русск. грам. каже, що в народні мові нема причастій і д'єпричастій, а есть только отглагольныя прилагательныя

Але може й не пошкодить мові, як приставлять **ся** до причасників: зробившийся, вмиваючийся, вмившийся.

Дієслови скінченного вида не мають причасників і дієприкметників теперішнього, а тільки минушого часу: минуть, минувший, минувша.

Дієприкметників неможна залічувать до прикметників (нарѣчія): вони тільки мають значіння прикметників, і по цьому значінні вони тільки схожі на прикметники.

В народній українській мові животіють не тільки дієприкметники, але й декотрі причасники: битий, пошитий, зробляний; за битого дають двох не битих, та й то не беруть, цеб-то за вченого (бо колись у школах били різками); ця книжка не при міні писана, то я й не прочитаю (цеб-то я не пісьменний, та ще й не бачив, як її робили, то й не знаю за це діло, як воно робиться). Нема в народній мові причасників с кінцем на **мий** і **чий**: читаємий, роблячий. Вони взяті з церковно-славянської граматики.

§ 45. Зразець спряжіння страждальних дієслів.

Страждальні дієслови бувають двойчасті: одні закінчуються в необзначенім способі на **ся**, другі складаються з спомагального дієслова **буть** і причасників страждального залого на **мий**, **ний** і на **тий**: **буть** посилаємим, **буть** посланим, **буть** битим. Спряжіння цих других дієслів зветься **складчастим**, бо складається з двох дієслів *). Дієслови, котрі мають страждальний залог на **ся**, спрягаються таксамо, як і дієслови діяльного залого, тільки на кінцях додається скрізь **ся**, або **сь**.

нарѣчія. І це правда. Причасники й дієприкметники в великорус. граматиках не народні, а взяті з граматики церковно-славянської мови. Але в українській народній мові є дієприкметники діяльного й середнього залого с кінцем на **сь**.

*) В українському пісьменстві двойчасте спряжіння дієслів страждального залого дуже давнє. Воно вживалося ще за часу гетьмана Хмельницького в козацьких писаннях: купленне грунту даромъ ни у кого отнимованы быти не мають. Прісуд на суді. Мякотина: Очерк. соц. жизни малоросс. „Русское Богатство“ 1912 г. октябрь, стр. 81.

Зразець складчастого спряжиння дієслів страждального залога

Необзначений спосіб

Буть хвалимим, хвалимою, хвалимим.

Часовий спосіб

Теперішній час

Будущий час

Поодинче число

Поодинче число

1 особ. я єсть хвалимий, а, е	1 особ. я буду хвалимий, а, е
2 „ ти єси хвалимий, а, е	2 „ ти будеш хвалимий, а, е
3 „ він, вона, воно єсть хвалимий, а, е	3 „ він буде хвалимий, а, е

Множествене число

Множествене число

1 особ. ми єсть хвалимі	1 особ. ми будемо хвалимі
2 „ ви єсть хвалимі	2 „ ви будете хвалимі
3 „ вони суть хвалимі	3 „ вони будуть хвалимі

Минувший час

Загадувальний спосіб

Поодинче число

Поодинче число

1 ос. я був, ла, ло хвалимий, а, е	2 особ. будь хвалимий, а, е
2 „ ти був єси, ла, ло хвалимий, а, е	3 „ нехай він, вона, воно буде хвалимий, а, е
3 „ він, вона, воно був, ла, ло хвалимий, а, е	

Множествене число

Множествене число

1 особ. ми були хвалимі	1 особ. будьмо хвалимі
2 „ ви були хвалимі	2 „ будьте хвалимі
3 „ вони були хвалимі	3 „ нехай вони будуть хвалимі

Умовний минувший час

П р и ч а с н и к

По о д и н ч е ч и с л о

Теперішній час

1 особ. я був би, була б, було б
хвалимий, а, е

хвалимий, а, е

2 „ ти був би, була б, було б
хвалимий, а, е

Минувший час

3 „ він, вона, воно був би, бу-
ла б, було б хвалимий, а, ехваляний, а, е. Дієприкмет-
ник теперішн. часу: будучи
хвалимий, хвалима́, е

Множествене число

1 особ. ми були б хвалимі

Минувший час

2 „ ви були б хвалимі

бувши хваляний, а, е.

3 „ вони були б хвалимі

§ 46

В народні мові нема причасника страждального залога теперішнього часу з закінченням на мий: хвалимий, прослявляємий. Цей причасник взятий з церковно-славянських книжок. Причасники в страждальному залозі минушого часу на ний і тий вживаються в народні мові. Але деякі причасні форми, що животіють в народні мові, справді вживаються, як ймення прикметні: робляний (квітки робляні с паперу, і живі квітки). Кажуть так: ти чоловік робочий і натружений, через те ти такий ізнеможений і знесиляний; мої коні захужені, бо не йдять вівса. Тут слова натружений, захужений це ймення прикметні, а ізнеможений і знесиляний—причасники минушого часу. То мої полукіпки в стайці, а не твої, бо то моя жень: в моїх стайках (рядках полукіпків) жито жате, а в твоїх—кошене. Ці усі дієслова—причасники по закінченнях минушого часу, але по значінні вони ймення прикметні, що мають суцільну прикмету.

З цієї причини такі страждальні дієсловні причасники минушого часу по закінченнях мають в складчастому спряжінні і теперішній час: він єсть скрізь славляний, ти єси хваляний, а, е, я залежний, ти єси залежний, ти єси ізнеможений. Ці причасники спрягаються і в теперішнім часі, як можна б спрягати і ймення прикметні с підхожим до

причасників закінченням на **лий**: збутлявілий (овес, жито без зерна—на вохких низинах та ще й в завсідні або часті дощі), полеглий овес, перепалий (про коні, що перепались од голоду — „переутомились“): я перепалий, ти єси перепалий, овес єсть полеглий.

Не мають теперішнього часу в складчастім спряжинні страждального залога ті дієслови скінченого вида, ютрі мають приставку: я був пораняний; нові не прані ще сорочки будуть завтра випрані; жито вижате; кожух був пошитий на минувшім тижні. Тут мова мовиться за минувший час.

В причасниках страждального залога з закінченням на **ний** пишеться одно **н**, а не двоє: писаний, мальований, похваляний, січений, порубаний.

В дієсловах страждального залога на **ся** в 3-ї особості поодинчого й множеств. числа пишеться мякий знак **ь**: діло робиться, вони змагаються, не йдеться (не вдається) міні ніщо за все моє живоття. Ой не спиться, не лежиться, ні сон мене не бере.

Завдання. Проспрягайте на урок дієслов страждального залога—буть любимим.

§ 47. Спряжиння стародавніх дієсловів дати і йісти

Ці два дієслови спрягаються не як дієслови з самохотнім неправильним спряжинням, а як остача стародавніх церковно-славянських дієсловів. Дієслов дати вида скінченого, і через те він не має теперішнього часу, а слово йісти вида нескінченого й спрягається по стародавньому тільки в теперішньому часі.

Дієслов **давати** спрягається в теперішньому часі по звичайному зразці 1-го спряжиння: я даю, даєш, дає, ми даємо, даєте, дають. Але в будущому часі він спрягається так:

Будущий час

Теперішній час

Поодинче число

Поодинче число

1 особ. я дам

1 особ. я йім

2 особ. ти дасі

2 особ. ти йісі

3 особ. він, а, о дасть

3 особ. він, вона, воно йість

Множественне число Множественне число

1 особ. ми дамó	1 особ. ми йімó
2 „ ви дастé	2 „ ви йістé
3 „ вони дадутъ	3 „ вони йідять

В минувшому часі обидва дієслови спрягаються звичайно: я дав, дала, дало; я йів, йіла, йіло; я був дав, я був йів, я буду йісти, я йістиму.

Загадувальний спосіб

П о о д и н ч е ч и с л о

2 особ. дай	2 особ. йіж
3 „ нехай він, а, о, дасть	3 „ нехай він, а, о йість.

М н о ж е с т в е н н е ч и с л о

1 особ. даймо	1 особ. йіжмо
2 „ дайте	2 „ йіжте
3 „ нехай вони дадутъ	3 „ нехай вони йідять

Причасники діяльного залога

даючий	йідячий
давший	йівший

Д і є п р и к м е т н и к и

даючи	йідячи
давши	йівши

Причасники страждального залога

даний, дана, дане, йідений, а, е.

На селі кажуть так: заслаб чоловік на якусь слабість, і все кородиться на живіт: це йому мабуть даня дано. Я багацько дечого знаю, бо це міні од Бога дано. В деяких стародавніх підмовах та говірках (черніговськ. губ.) кажуть: коні й воли вже напїтені й наїдені, цеб-то: напоянні й нагодовані.

В церковно-славянській давній мові ці дієслови спрягаються так: я дамъ, ти даси, онъ дасть; мы дадимъ; я ямъ, ти

яси, він ясть; „лѣнивий хлѣба де не ясть“. Дієслови с приставками до слова дати: продати, розпродати, спродати в будучому часі спрягаються так: я продам, ти продасі, він продасть, ми продамо́, ви продасте́, вони продадуть; я оддам, ти оддаси; але кажуть так: розпродати, спродати, я розпродую, спродую, ти розпродавш, ти спродавш: чи продасі, чи так даси? чи продасте́, чи так дасте́ (приказка). Хома з Яремою, йдучи шляхом, знайшли часи... Ну що воно за штука? Стука та й стука, цока та й цока, побий його морока. Візьму та розібью вражу манію. Хомо, Хомо! дурний ти єси! Візьми та продасі, бо це часи. (К. Думитрашко, вірші).

§ 48. Безособні дієслови

Окрім особних дієслів є ще гурт дієслів безособних. Безособні дієслови мають тільки третю особість в подинчій числі теперішнього, минушого й будучого часу. Усі вони мають закінчення на *ся*, хоч би вони були й середнього залого, котрі не приймають закінчення *ся*. При їх ніколи не буває діяльника (діючого предмета) у йменному падіжі, а натомість ставляються додаткові слова в давальному падіжі: міні, тобі, їм, або й комусь инчому: міні не хочеться, тобі не спиться; міні заманулось, замандюрилось, тобі захотілось, міні так здається, комусь заманеться незнать чого: „Ой не спиться, не лежиться, і сон мене не бере“ (пісня). Спать міні не хочеться, і сон мене не бере (пісня). „Заманулось тобі в петрівку мерзлого“; йому не йдеться на руку; „Пішлось міні, як с Петрового дня“ (приказка); міні чогось не сидиться в хаті; сниться міні, що я йїду в місто. Ці дієслови не вживаються в 1 й 2 особості, бо не кажуть: я хочусь, я сплюсь, я йдусь, тільки кажуть: снівся міні ти та моя мати; нриснівся міні сон дуже страшний та чудний.

Вживаються й особні дієслови замість безособних тоді, коли вони стоять без діяльників в 3 особості множественного числа теперішнього, минушого й иноді будучого часу: казали на ярмарку, що худоба подорожчає весною; вже брешуть, що я обговорила свою сусіду, і це вже казатимуть, що через мене полаялись та посварились молодиці на кутку.

При цих безособних дієсловах можна розуміть діяльник: усі або деякі, декотрі: кажуть (деякі), пишуть, писали (декотрі).

До безособних дієслів належаться й дієслова страждального залоза минушого часу в середнім роді подинного числа. А чи спав, чи не спав, прокинувся та й устав: і яворка стято, і коника взято. Міні писано за це в листі *). Вживаються ще, як безособні дієслова, слова: слабому гіршає, лучшає, получчало, легшає, полегшало.

Безособні ті усі дієслова, котрі назначують поступінну зміну ночі на ранок та день до схода сонця ступінь за ступінем, година за годиною. Ціх дієслів багацько: зор'яє, зор'яло, як тільки сходе вранішня зірка; світає, як з'являється світ; розвиднюється, як вже видно предмети, і можна одрізнять їх од инчих; дніє, як світа вже багацько, мов удень; вже все видно, як удень, тільки сонце ще не зійшло.

Як день переходе в ніч і поступінно згасає денний світ, то для назначування сутінок вживаються безособні дієслова: вечеріє—як сонце стає на вечірньому прюзі, сутиніє—зараз, як сонце зайде; смеркає, як густішає темрява; поночіє, як з'являється чорнуватий сутінок ночі.

Усі ці безособні дієслова, що стосується до обмалювання тонких прикмічених по-художньому сутінок світання й смеркання, вживаються в 3-ї особості теперішнього, минушого й будующого часу: зор'яло, світало, свінуло (це початок світання: тільки що свінуло), розвиднювалось, а потім розвиднилось, зовсім дніло; вечеріло, сутиніло, смеркало, зовсім смеркло, поночіло, попоночіло—стало зовсім поночі надворі; зор'ятиме, світатиме, розвиднюватиметься, днітиме, вечерітиме, сутинітиме, смеркатиме, поночітиме, попоночіє незабаром. Зор'ять, світать та вечеріть мають одначе діяльники: „Зор'яла зіронька, зор'яла,—с ким ти, Марусю, стояла?“ „А вже світ світає, а милого немає; а уже світ біленький,

*) В народні мові ця форма сливе зникла, і їй рідко доводиться почуть. В наших газетах надто часто їй вживають, а це чудно; наприк. Вчора видано новий закон. Треба писать вчора виданий новий закон, видав сенат новий закон.

аж іде мій миленький“; „Ой надворі вечір вечеріє, за туманом сонечка невидно“ (народні пісні). Але ці діяльники вживаються, як додаток при дієсловах для зміцнення вражіннів од картин в піснях про важку жіночу долю: зоря—зоряє, світ—світає, світ—свінув, вечір—вечерів*). В решті при цих дієсловах не трапляється йменнів предметних, як діяльників, і вони все таки застаються безособними. Неможна сказати: день днів, бо день вже буває, як сонце сходе. В цих художніх означуваннях тонких переливаннів світа й темряви виявляється художницьке природжене почування краси в степового народа, котрий жив і розвивався на безмірно широких степах і міг, та й умів кмітить за поступінним змінянням та переходами світа й темряви.

До безособних дієслів можна прилічити і деякі прикметники (наріччя) середнього роду й інші слова: видно, невидно, повинно бути, не повинно бути, можна, неможна, лічить, чля, нечля, рясно, тісно (на деревах овоців єсть рясно, в церкві було тісно), час і пора, силувано, не силувано. Неможна вживати замість—повинно, не повинно бути—мусить бути (польське), як дехто вживає, бо це дає зовсім інше значіння реченням, от таке: я присилуваний бути, я силуваний бути, прим. у гостях, бо хто повинен бути десь у гостях або в громаді, то до цього ніхто не силує, а це робиться по добрі волі та хіті, щоб зробити або одбути будлі-яку повинність.

До безособних дієслів належаться й ті дієслова, котрі стосуються то усякових проявків сил природи: гремить, блискає, греміло, блискало: вчора сливе цілий день греміло та блискало; задоцилось, занепогодилось, занепогожується, віяснилось на небі, надворі пояснішало, хмарить, хмариться, нахмарило,—мабуть буде швидко дощ: „Ой жмуриться, ой хмариться: став дощ накрапати. Стала баба коло тину курчат заганяти; надворі потеплішало, теплішає, холоднішає,

*) Для зміцнення й збільшення якої-небудь прикметности, окрім показаного вище способу, вживається в інших випадках по дві слові вкупі. Чи це ж тая доріженька, що куриться—курно, чи це ж тая дівчинонька, що журиться—журно? Я бігцем—побіг; дощ ливцем—лив.

в садку весною покращало; Ой на горі курно та димно; за туманом світа невидно (нар. пісня). Час додому, час, забарилася. Буде мене мати бити, та нікому боронити. Час додому, час. (Народ. пісня).

НЕЗМІННІ ЧАСТКИ МОВИ

§ 49.

Незмінними частками мови звуться: прикметник, предлог, союз і вікрлик. Усі вони не змінюються в закінченнях, не склоняються й не спрягаються, не змінюються по родах, числах та падіжах. Вони не назначують якого-небудь назвища предметів або назвища якого-небудь діяння усякових предметів. Здебільшого ці слова — крихті й окрушки (шматочки) од инчих змінних часток мови, і багато споміж їх робиться з инчих змінних саможийних часток мови.

Прикметник

Прикметником зветься така частка мови, котра показує найчастіше яку-небудь прикметність (якість) діяння, або признаку декотрих йменнів прикметних і звичайно ставляється при дієсловах або при йменнях прикметних: ти пишеши дуже гарно. Робітник робить швидко й доладу. Наша церква дуже висока. Ходім усі гуртом, а не нарізно. Вчора я нагулявся досхочу. За їх можна дізнаться по питаннях **як? де?** і т. д. Дієслови є прикметниками це така сама пара часток мови, як буває пара з йменнів предметних з йменнями прикметними, показуючими якусь прикмету в предметах. Чоловік багатий, він читає багато. Я працюючий, я роблю працюючий.

Прикметники бувають: 1. *призначні*, котрі показують будлі-яку признаку діяння. Вони виводяться од тих йменнів прикметних, котрі мають степені порівняльну й надмірну, і самі вони таксамо мають ці обидві степені. Вони закінчуються на **о** або на **е**: погано, весело, добре, недобре, хороше: недобре ти зробив, що не пішов до школи. Степінь порівняльну та надмірну вони мають однаково з йменнями прикметними: гарно,

краще, найкраще, погано, поганче, найпоганче; робота зроблена хороше́, прехороше́.

2. *Прикметники місця*—на питання **де? куди? кудою?** насподі, спідсподу, навкруги, кругом, попереду, позаду, коло (хати), напóхваті, навиднóті (поклади щось навидноті, щоб було напóхваті), настерчкú, осторонь, зверху, наниз, вгору, догорі́, вниз, де, нігде, скрізь, тут, тутечки, там, тамечки, туди, сюди, онкуди, кудою, сюдою, тудою (йїхать, йти в якому-небудь прямуюванні, вбік, чи просто), зда́лека (з далекого краю), зда́лекі, оддалі́к (дивиться з далекого пункта або місця), де-небудь, будлі-де, звідті́ль, звідсі́ль, звідусі́ль (з усіх місців), звідкі́ля, начолопóчку (на горбі хата, на чо́лі), ось, осьдечки, осьось (ось-ось), осьосьо (ось-ось-о!), он, оно, ононо́ (он-он-о́ для показання самісінького пункта місця), всередині́, посередині́, серед, всюди, десь, де-де, де-ниде, подекуди, звідкі́льсь, кудись, десь (для показання непевного, невідомого місця), дома, вдома, звідкі́ль, звідсі́ля, звідкі́ля, звідті́ля, манівцем, навпростець, навпрошкі́ й инч.

3. *Прикметники часу* на питання **коли? доки? поки? одколи?** сьогодні́, вчора, позавчо́ра, ще, іще, зараз, незабаром, негайно, затого, завтра, післязавтра, нині́, ниньки, торі́к, позáторі́к, на́рі́к (на будущий рік), звечора, ввечері́, лягомá, воблягі́, смерком, вдосьві́та, рано, зранку, зра́ня, вранці́, спозаранку, згодом, пере́годя, потім, навпі́сля, завидна, повідному (поки ще видно, поки не смеркло,—прийдемо ще завидна; нехай кінчимо шити повідному), вдень, вночі́, опівночі́, за́годя, вже, пізно, темно, по́ночі́ (надворі́), тепер, теперички, тепериньки (все одно що—доконче зараз), отепер, зараз, тоді́, давно, завжди́, завсі́гди, влі́тку, взі́мку, ніко́ли, (міні) ніколи́ (нема часу, бо багацько маю роботи), одколи́ (од того часу), коли-небудь, будлі-коли, іноді́, інколи́ (в другий час), швидко, хутко, мерці́, хутчі́, напередо́дні, вряді́годи й инчі́.

Прикметники способу—на питання **як? на який спосіб?** потає́вці, потає́мно, по́тай од кого, ненароком, нівро́ку, навиворі́т, навпакі́, напереве́рт, самохі́ть, доброхі́ть, несамохі́ть, недоброхі́ть, мимохі́ть, поволі́, понево́лі, доволі́ (Ой на морі—на морі гуляв козак доволі́,—все одно що досхо́чу), само́тужки (везти воза, частіше візка самому, не запрягаючи коня),

нарізно, окроми, одноманітно, різно, різноманітно, усяк, усяково, инче, инакше, инак, бігцём, хапкóm, по́хапцем, хваткóm, по́хапком, хàпки, хваткóма (робить діло), тюпки, підтюпцем, по́лапки, помацки, навпомацки (йти, як буває вже поночі, або робить діло), ніяково, дуже, недуже-то, одначе, однак, однаково, доконче, доконешно, недоконче, недоконешно, гаразд, негаразд, вдвое, втрое, пополовині, сторч, сторчакá (дав), боком, скоком, ра́ком (стать), рачки, навпрісідки, вихилясом, видрибасом (в танцях), навколішки, набакир (про шапку на голові), навздóгінці, на́зирці, на́слідці, ливцем (лє дощ), слінцём (лізти), крадькóма, рукóшма (щось витягти з-землі—соху, кілок), обіруч (вхопить щось обома руками), наперемінку, навпóмірки (нести відра на коромислі в руках удвох), навпереймі, наввіпередки (бігти), назустріч, мішма́, навідлі (навідліг, наодлив ударить рукою, не долонею, а щіколотком), побагацько (брать що), потрошку, трохи, трошки, трошечки, помалееньку, помалу-малу (братіку, грай, не врази мого серденька вкрай), ра́птом, рапто́во, вкрай, невже, одразу, заразóm, разом, уявки, поспіль (підряд: були в Лаврі три роки поспіль), суспіль (сплошь, од села до річки усе поле суспіль засіяне буряками), плискóm, рубом (вдарить кого ножем—плискóm, гребти веслом рубом, або плискóm), разураз, раз-по-раз, раз-проз-раз (непрерывно, од чого виведяні имен. прикметні—раз-уразній, разпоразній—„непрерывный“, як од завжди—завсідній—постоянный), дёрзко (стойко, дерзкий чоловік—стойкій), наспіл (взять поле вдвох або гуртом наспіл), гуртом, залюбки, сукупно (сукупне житло—совмѣстная квартира), вкуші, на́зря (робить що без ваги), вважливо, навратливо (рѣшительно), ниць, на́взнак, навстіж (про двері), впростяж (про запряжені коні—пара вперед, пара позаду), на́храпом, ра́птом, рапто́во (несподівано), уперéкидь (пішли столи уперекидь), навіворіт, навпаки (наоборотъ), на́вхрест, вздовж, впоперек, уплин (вплавъ), пішки, верхи, верхом, вмить, прічки (помандруєм прічки темненької нічки), по́руч, по́пліч, по́стінь, щільно (плотно), сухóперки (прать плаття без зоління й без лугу), напамять, навманя, про́товпом, прожогом (йти), наза́хват (роскуповувать щось), врешті, нарешті, навско́сі, назу́кіс, вщертъ, зверхóm (про мірку пащні), вповні,

порожньо, впорожні (про відра води на коромислі: не переходь міні дороги впорожні), порожньо́м (про вози), ледві, жужмом, як-небудь, як, будлі-як, навсто́ячки, навсі́дячки (робить діло), навперейми, заїграшки, всмішки, сливинь, мовчки, так, отак, отакички, надісь, мабуть, ніяк, ніяково, сливе, сливи, еге, егеж, неймовірно, наскрізь, може так, може ні, марно, лиш, лишень (дай лиш міні до рук; піди лишень зараз*), тільки, стільки, по́котом, лоском (спать гуртом долі), до́сить (наївся „до́сыта і—довольно“), пак (після дієсловів: чи загнали пак вівці в хлів наніч? показує непевність, вагання в питанні), безперестанку, безперéстану (безпре-станно), ввічі, поза́очі, кудиж пак (який ти мудрий)! навтеки, навтікача, нишком, тишком, пошепки, по́шептом, таксамо, теж, по́сувом (пливе човен), курно, димно, чадно, інакше, взаперті, аби, аби-як, неаби-як, як-небудь, неяк-небудь, (не-аби-який чоловік), напрáсно (внезапно) і т. д.

Окрім того до прикметників способу належаться усі прикметники, виведяні од йменнів прикметних: гарно, краще, неміряно, передніше (од-передніший), гаряче, душно, боляче, зоряно, спадисто (міні гаряче й боляче), нещадімо (безпо-щадно), ясно, темно і т. д. **).

Прикметники причини: на питання **од-чого?** знéзнавки, зопалу, спересердя, спросоння, спóтання, спохвату (забув гроші й поїхав на ярмарок), зляку, здуру, (він бачить що) неперéливки, спосміху (с посміху часом люде бувають—ви-ходять), чом, чому, тим, тому: (Чом, чом не прийшов, коли місяць ізійшов? Тоді тебе принесло, як сонечко ізійшло. Ой чому чому та в цьому дому так рано засвічено?), нащо, на-віщо, дарма, надеремно, дурно, дурнісінько, дурнички.

*) Неможна писать великоруськ. і галицьких слів: лиш, лише, йно в значінні—тільки: (ніхто не знав, лише, йно один ти), бо це збиває тяму речення так, що читальники не втямлять, що воно таке. Те саме треба сказать і за майже—(сливе).

**) В українські мові одділ прикметників найбагаччий в славянсь-ких мовах. А тим часом вони дармують в словарі, бо і українські сього-часні пісьменики, і галицькі зовсім не вживають у пісьменстві цих при-кметників, неначе занедбали їх дорешти. Я зумисне зробив перелічку цих, сливе усіх народніх прикметників.

Окрім того є ще прикметники *питання, вагання, міри, сперечання*: невже! коли? атож (конечно), чимало, дійсно, стеменно, истино, хіба, коли, справді, навспражкі, ні, ни, не, ніт (Полтавськ. губ.), нема, нізащо—ніпрóщо, нікуди, ніяк, нігде, байдуже, однаково, байдужісінько міні, однаковісінько міні й инчі; *парка́* парить (шукать чого-небудь загубляного, шукають так, що й *пóпару* не знайдуть).

§ 50. Прикметники не самостійні слова, бо вони виведяні од усіх змінних часток мови через яку-небудь їх зміну або через вкорóчення. Од йменнів предметних і прикметних вони виведяні з усіх падіжів.

Деякі прикметники це просто таки йменні падіжі йменнів предметних та прикметних, пріміром: разураз, раз-пораз. „Ой ішов я вулицею *раз, раз*, не бачив я Марусеньки *вобраз*. Ой ішов я вулицею двічі, не бачив я Марусеньки *ввічі*. Тут слова *раз*, двічі відповідають на питання коли? скільки раз? як? З цієї причини вони стають прикметниками, як і слова по-німецький, по-турецький.

Деякі прикметники утворені с падіжа часточного: згорі, однизу, завтра, післязавтра, дозавтрього, збоку, опівночі, спохвату, зопалу, вдосвіта. Од давального падіжа пішли прикметники: поодинці, по-мо́єму, по-нашому, по-вовчому. Од винувального—вгóру, вниз, наниз, напамять (вчити щось), вщерть, вдень, вб́ік; од орудного: заразóm, вібриком, загалóm, протовпом, прожогом. Од місцевого: вранці, вночі, начолопóчку (стоїть церква на горбі, начолопóчку, на чолі села), навидно́ті, настерчкú.

Деякі прикметники, мають степені порівняльну й надмірну: гарно, краще, найкраще. Деякі мають форму зменшувальну: вищенько, нижченько, трошки, трошечки, кращенько, гарненько ти співаєш.

Є прикметники виведяні од дієслів: дарма́, дармо, дурно, надаремно—од дієслова дармувать (зоставаться без обертання (про гроші), вживання); надісь—од надійся, на́зря—од зóрить, назирці, навздогінці, слідкóm, слідом, незабаром—од дієслів: назирать, доганять, слідкувать, не забариться і т. д.

В тих прикметниках, що вийшли од йменнів прикметних та займенників с приставкою **по**, після приставки по ставляється значок пружок: по-український, по-християнському, по-нашому, по-свбему. Ставляють пружки в словах: де-не-де, раз-у-раз і т. д.

В прикметниках, де трапляється с початку ні, або і, треба писати **і**, а не **и**: ніяк, ніяково, **хіба**, а не **хиба**, (нихто), як кажуть на поліссі і в инчих говірках.

Прикметники, виведяні од йменнів предметних ще й с предлогом стулюються докупи с приставкою, і неможна писать приставки окрбми, нарізно од слів. Треба писати: вгору, догорі (лицем, ногами), наниз, додблу, вщертъ, зверхом, а не в гору, до гори, на низ, до долу, в щертъ, з верхом, як пишуть в Галичині. Так писали усі такі слова на Україні ще за гетьманів, за часу Богдана Хмельницького сливе за 300 рік передніше, коли ще вчились по граматиці церковно-славянської мови Смотрицького, бо тоді ще не було української граматики. Таксамо писали і в Московщині: есть ли (если), по чому? (почему), і т. д. Ця звичка й це правило додержалось у Галичині ще й досі, де пишуть і в наш час так: я ліг до гори видом, полетіло в гору, пішов на низ, в низ, до долу (вдолину). Цілі рядки союзів: а от же ж, от же ж, от о ж-на Україні вже злились докупі: аджеж, оджеж, отож, а слово **ож** (ож піди та подивись) ще й до того вкоротилось для легкості в вимові з от-о-ж. Ціх прикметників, вже суцільних, не годиться розрізнять на давні складові частки.

Завдання. Напишіть, попідводьте пером і поназначуйте зверху початковими буквами прикметники місця, часу, способу і т. д. Удосвіта встав я, темно (пбночі) ще надворі. Де-не-де по хатах ясно світло сяє. (Куліш). Двічі одмір, а раз—одріж. Ой на горі курно та димно,—за туманом світа невидно. Добре роби, добре й буде. Не щибечи, соловейку, на зорі раненько; не щибечи, малесенький, під вікном близенько. Твоя пісня дуже гарна, ти гарно співаєш. (Народ. пісня). Вертайся додому зарані, завидна, а не смерком, або воблягі.

Деякі ставляють слова *краще* й *лучче* не на своєму місці. Слово *краще* треба вживать там, де говориться за красу: я пишу краще, ніж ти. В решті при дієсловах

треба ставить слово лучче: лучче я поїду в город, ніж матиму нудьгувати на селі. При словах часто вживається приставочка **ба** для зміцнення: ба ні, ба так! ба бачив! ба ні!

Порівняльні прикметники: як, мов, неначе, наче й гадальні: ніби, ніби-то, буцім-то, буцімби-то треба вживать кожне на своєму місці, вважаючи на тям реченнів, бо вони дають неоднакове значіння й надають особливіший сутінок в тямі реченнів. Прикметник **як** вживається тільки тоді, як порівняння складається з одного або з двох слів: ймен. предм. й означувального слова, і це задля того, щоб назначити влучність й виразність порівняння: А козак, як (мов) орел, шугає по степах; дурний, як Беркова коза; кінь прудкий, як вітер; голий, як турецький сьвятій. В довгих реченнях при порівняннях ставляється неначе, наче. В гадальних реченнях звичайно вживаються: ніби, ніби-то, начеб-то, неначеб-то; але як той, що оповідає про щось надзвичайне, або дивне, або каже про якусь дивну чутку, дивні слихи такі, що й сам вагається в правді й їх й недуже-то йме йім віри, тоді вживається прикметник **буцім** (буть-сьому, быть-сим—тс все одно, що **ц**), **буцім-то**, **буцімби-то**: кажуть, буцім-то через пять рік буде страшний суд; чи то правда, що кажуть, буцімби-то в Києві якась молодиця обродинилась не дитиною, а телям з людською головою?

Після цих прикметників ставляється пружок (тіре), що звязує їх укупі сто, як одно суцільне слово. Цей звязувальний значок ставляється й після других прикметників: так-то, то-то й єсть! як-то? Але союзи **би**, **б**, **же**, не звязуються з дієсловами пружком (— тіре), бо ці союзи це ж опрічні частки мови, і при етимологічньому розбіранні слів це дуже заважатиме одрізнять союзи од дієсловів та й инчих часток мови, як от, пріміром: можна б, пішов би і т. д.

§ 51 ПРЕДЛОГ (прийменник)

Предлог є незмінна частка мови, котра ставляється перед йменнями предметними, прикметними, числовими й займенниками. Вони мають не мале значіння в мові.

Од кожного животнього предмета, од людини чи од животини діяння й рушіння розходиться й прямує на всі боки: людина йде, йїзде, оре на полі, сіє, меле в мліні; кінь скаче, везе, пасеться, пьє воду з річки. Од діючого предмета діяння або рушіння йде й переходе на який-небудь инчий предмет найближчий: чоловік пьє воду, сівач сіє насіння, рибалка ловить рибу. А потім діяння діючого предмета ширшає, широчиться далі й на ближчі предмети, межуючі з усіх боків, або на предмети околишні: чоловік бере жменю насіння, бере воду з *річки*, пьє з *відра*, с *кухля*; сівач сіє жито *на полі*, *на ріллі*; бере жменю насіння в *торбі на плечах*, розкидає по ріллі; рибалка йде *до річки* з *удкою в руках*.

Ці усі назвища другорядних, околишніх предметів—з річки, з відра, с кухля, на полі, на ріллі, до річки (або од річки), з удкою приставляються до дієслова вже за поміччю предлогів: **з, на, до, од**, щоб показати, куди й кудюю, і як прямує діяння й рушіння головного діяльника, чи діючого предмета, людини, сівача, рибалки.

Ці усі коротенькі слівця, предлоги вживаються для показання куди, або кудюю простує те діяння або робота од діяльника на всі боки. Бо якби не було цих предлогів, то люде казали б так: сівач сіє насіння, бере торба, плечі, жменя, або торби, плечах, жменю *). Предлоги вживаються, щоб ясніше й докладніше показати прямування діяння діяльника на околишні або сумежні предмети.

При йменнях предметів неживотніх предлоги вживаються задля показання рушіння або воршіння предметів, бо на світі сливе усе воршиться: сонце ллє проміння *на землю*; земля обертається *кругом* сонця; сонце сходить *зза ліса*, вітер піднімає філі *на морі*, сніг іде, гряд вибиває на полі посіви. Предлоги ще й назначують становище предметів, що лежать у спокої й непорушно, без усякого рушіння: хата стоїть *на городі над* шляхом; скелі стремлять *у воді*, виникають *з води*.

*) Є на світі й такі мови—без предлогів та союзів, то так ними й розмовляють, як от китайці, японці.

З цієї причини кожний предлог ставляється з інчим падіжем, окрім йменного та кликального падіжа.

Часточним падіжем правують предлоги *с, з, нів, спів* (копі), *без, до, для, задля, знад, спонад, спід, од, від, поверх, зза, коло, замість, окрім, край, кінець* (ліг край вікна, сів кінець стола), *біля, підля* (підля хати), *опріч* (мене), *після, навпісля, побіч, проти, насупроти, ради* (Бога), *серед* (села), *узбіч, убіж, сперед* (очей), *посеред* (двора), *замість* (цього), *вздовж* (поля), *вподовж* (шляху) *поперед* (війска), *позад*. Поперед війска не вихвачайся, а позад війська не зоставайся. (Колядка).

Давальним падіжем правують предлоги: *іж, ж*: ні к лісу, ні к бісу; йди шляхом ік лісу, йди к чорту. йди собі к бісу.

Винувального падіжа потрібують після себе предлоги: *кріз, поуз, повз, через, по, у, в, на, за, проз, про*: заглянув кріз щілину, дивився в вікно, впав у воду, йшов проз хату, проз двір, дивився в воду на свою вроду; не вважай на красу, а на вдачу; пройшов поуз хату, скочив через перелаз, плигнув через вівцю, про мене; про кого ви балакаєте? мабуть за мене; пішла по воду; по гриби ходять восені, пішла по масло, та й в печі погасло.

Орудним падіжем правують предлоги: *з, с, зо, за, понад, над, під, підо, поза, понад, перед, передо*: передо мною, перед тобою; стояв с тобою під вербою за тином; йди зо мною, щось лежить підо мною, поза хатою, понад річкою, попід тином, понад лісом; тебе добре посилати тільки за смертю.

Місцевий падіж ставляється після предлогів: *при, на, по, в, у*: при хаті, на столі, по дворі, по полях он стелеться туман; по столі лазять мухи (а не по полям, по столу).

Після декотрих предлогів ставляються два падіжі. *Винувальним* і *орудним* падіжем правують предлоги: *за, під*: пішов за хату, в садок за хатою; пірнув під шум, та й плаває під водою; бодай ти під шум (водоспади на порогах на Росі) пішов!

Часточного, винувального й *місцевого* падіжа потрібують предлоги: *у, в*: поїхав у поле (на поле), а в полі женці

жнуть; хлопці грали в свині, в гілки та в цурки, грали й в дурня, в довгої лози, в хрещика.

Давальним, винувальним і місцевим падіжами правує предлог *по*: по-якому ти говориш? чи по-французькому, чи що? По діброві вітер віє. Поїхав у ліс по дрова, а я саме тоді пішла по воду. В жнива часом платять косарям по карбованцю за день або й по два карбованці. Як предлоги, ще вживаються й прикметники, коли вони правують падіжем: кругом мене верби; навкруги села сливинь пустиня; ми йшли побіч людей.

Часточного, винувального й орудного падіжа потрібують предлоги *з, с*: я йшов с тобою; ми вийшли з двора, нажав с копу жита; в мене зосталось з мішок картоплі (менче мішка, трохи не мішок).

Предлоги приставляють с початку деяких слів, як приставки, і тоді вони стуляються с словами: йшов—прийшов, казав—сказав, йів—поїв, попоїв, безчесний, безчестя, йїхав—доїхав, заїхав.

Предлоги, котрі складаються з двох або й трьох предлогів звуться **складаними**: *по-під, по-за, з-за, с-під, по-меж, с-по-між, по-біля, з-над*: попід тином, поза двором, зза угла, спід хмар; помеж деревами потрапляй возом, побіля людей, знад хмар.

Перед словами, котрі починаються з букв—**к п т х**, в народні мові предлог *з* змінюється на *с*: йшов с тобою, с ким ти йшов? вертаюся с поля. Ходять с хрестом по селі. В решті слів скрізь вимовляють *з*: йду з ціпом на тік. Перед тіми ж буквами і в приставках предлог *з* змінюється на *с*: розкажи своєму батькові; распечи залізко (утюг) на жару.

Предлог *без* і *через*, буваючи приставками в словах, ніколи не змінюють *з* на *с*: безтямкий чоловік; налився черезміру.

Предлог *у* як стоїть після слова, що кінчається на повнозвучну бубку, змінюється на *в*, і навіть спочатку слів, як він буває приставкою: був у хаті, увійшла в хату, він увійшов у школу (а не в школу); і сестра ввійша в школу (а не у школу).

✓ § 52. Деякі примітки за вживання предлогів

Треба добре запам'ятать деякі невеличкі вилучіння з загальних правил про правування дієслів падіжами через усякові предлоги за їх допомогою. Бо то не самі предлоги правують падіжами йменнів, а дієслови, чи діяння головного діючого предмета; а предлоги—це тільки *орудники* правування, як от, приміром, батіг та віжки бувають орудниками, через котрі погонич правує кіньми. Отой батіг та віжки це й буде те, що в мові усякові предлоги. Отакими віжками й правує діяння чи робота будлі-якого діяльника в реченні.

Для показання того, що людина переходе з одного стану або якої-небудь служби в другий стан, або на другу службу, вживається предлог **в**. Кажуть отак: мій брат пішов у салдати (в москалі), а я думаю пітти в учителі. Батько наш записався в купці, наш родич записався в кравці. Є такі люде, що пошилися в дурні, пошилися в злодії та торбохвати, пішли в старці. В отакому разі предлог **в** ставляється з винувальними падіжами, однаковими не з часточними, як звичайно буває при склонінні йменнів предметів животніх, а з йменними надіжами.

Тут та причина, що в таких випадках треба розуміть перехід у инчий *стан*, в *верству* людей, або на *службу*, або пристання до якогось *кодла* проступців тя нікчемних пройдисвітів, провинників.

В цих прикладах повинно б бути так по розумінню тями слів: брат пішов у військо, в полк москалів; батько записався в купецьку гильдію; родич записався в цех кравців; люде (пошилися) пішли в кодло злодіїв та торбохвátів і старців. Слово пошиться вживається особливо тільки тоді, як говорить за гадюки, ужі, ящірки, або про кури та курчята: уж пошився в траву, ящірка, гадюка пошилися в бурьян, бо вони, плазуючи в гущавині, пронизують траву й засіви, неначе голка з ниткою. Кажуть: квочка киркнула, ворона шугнула з дерева, а курчята в одну міть пошилися у бурьян.

Предлог *меж*, *між* ставляється з двома падіжами: з *орудним* і з *винувальним* множеств. числа, котрий таксамо буває схожий з йменним: я гуляв між горами; приберись,

дочко, гарненько та чепурненько, як підеш меж люде, цеб-то в натовп людей у церкві, або в гостях.

Кажуть іще так: хлопець хоч бідний, але розумний та угаристий, то й вийшов *у люде*: цеб-то перейшов в вищий стан людей.

Предлог **на** при деяких словах вживається замість **в**: на Україні, на Волині, на Подільщині, на Буковині, на Бессарабії, на Кавказі (цілий край), на світі, на Русі, на селі, на кутку (села)—на Масюківці, на Паляниках, на Поліссі, на морі, на степу. В цих випадках треба розуміть простір, місцину краю і місцину широку: Пішла мати на село грецької муки (борошна) добувати, гречаники учиняти. Пішов на Сібір—це значиться на катаржні роботи засланий, але кажуть тепер: багацько людей переселяється на Сібір.

Предлоги **с, з**, коли вони стоять з винувальним падіжем, то показують неповність предмета з маленькою недохваткою до повности. Я нажав с копу жита; в нас вийшло вже сливе усе борошно; зосталось з мішечок пшенишного, з мірку житнього; це б то не повний мішок, незовсім повна мірка, трохи не мішок, мало не мірка. До Різдва зосталось може з десять день, це б то—сливе десять день.

Таксамо після предлога **пів**, як до його буде приставляна приставка **с (спів)**, ставляється часточний падіж, як і після предлога **пів**: **пів** воза, **пів** мішка, **спів** воза, **спів** мішка; але предлог **спів** показує, що віз та мішок незовсім повні, а сливе повні: ми купили на ярмарку так може **спів** мішка пшона та **спів** воза буряків, **спів**чварта бутля горілки, (сливе три с половиною бутлі). Але це стосується до будлі-якої міри й скількості предметів, або якогось часу. В решті випадків предлог **пів** і **спів** назначує обмежану повність—сонце вже звернуло **спів** дня, **повій**, вітре, **іспів** ночі (Руданський).

Предлоги **пів** та **спів** не стулюються з іменнями предметними, а ставляються окроми од слів: окроми одріж **пів** аршина сукна; **пів** відра води, **спів** пляшки вина, окрім слів: **північ**, **південь** в значінні боків світа—**юг**, **сівер**, та прикметників; **опівночі**, **опівдні**: **співночі** почався вітер, а **співдні**, **опівдні** задощилося: „**Опівночі** начайка свистіла, а к світові вже й мила не жила“ (Волинська народ. пісня).

Предлог *замість* ставляється тільки з часточним падіжем, і його треба писати з буквою *ц*, а не *ст*, бо він виведений не од слова *місто*, а од слова *місце*, як і прикметник—натоміць.

§ 52. Значіння предлогів для показання рушіння предметів

Найбільша частка предлогів вживається для показання рушіння живих і неживих предметів, щоб виразно й докладно показати простування рушіння на всі боки од діючих живих і неживих предметів у природі.

Предлоги *од*, *с*, *з*, *зо* назначують початок рушіння, а предлоги *до*, *по*, *на*, *в* показують кінець місця або одлежності рушіння предмета: од Києва до Лубень насіяла конопель (нар. пісня); ми їхали поштовими кінями од нашого села до вокзала, а од вокзала до Києва по залізній дорозі. Полки рушили з місця й рушились на ворога по всі лінії; валка возів з буряками помаленьку рушалась с поля до сахарні. Предлог *з* (*с*) показує рушання з середини якого-небудь предмета: коні запряжені, рушайте з двора в дорогу! Час рушати з села с плугами на поле. Вийшов с хати; коні! повтікали с стани в поле. Предлоги *в*, *у* назначують рушіння в середину будлі-якого предмета: півчі пішли до церкви, увійшли в церкву й полізли на хори.

Замість предлога *в* (*у*) вживається в мові предлог *до* в таких реченнях: піти до церкви, йти до оранди, до волосної управи (кажуть—до волості), ходім до шинку, цебто в церкву, в волосну управу, в оранду *).

Це пішло с того, що в давню давнину українці, ще до прийняття християнської віри, збирались на молитву надворі, коло

*) Оранди це муровані дуже давні великі будинки з мурованими на углах підпірками (контрфорсами) доконче з однією здоровою світлицею для зборів громади на раду. Давні дідиці оддавали ці будинки в посесію (в аренду) під корчми для продажу горілки. В великі світлиці збиралась громада на раду, але як громада була часом велика, то рада одбувалась надворі коло оранди. Взімку дівчата й хлопці збирались в світлицю на музики. Оранди це були тодішні клуби.

криниць або над річками. І в наш час поліщуки, як прийдуть до церкви, то тільки старі люде йдуть у середину церкви, а дівчата й парубки та молодчі чоловіки й жінки стоять коло церкви надворі навіть тоді, як часом крапає невеликий дощ. (Кіевск. стар. „Записки священника“ з Волинськ. Полісся). (Та й у Васильків. повіті білша половина молоднечі й молодниць стає кругом церкви надворі). З цього й пішло в мові: ходім до церкви, до оранди замість—ходім у церкву, в оранду. (В Канів. та в Звенигор. повітах церкви вже бувають напхані людьми, як і в Києві, а надворі стоять тоді, як у церкву неможна й протовпитися).

Рушіння буває і всередині животніх предметів. Для назначування цього рушіння, або лучче сказати—ворушіння (невеличконого рушіння) вживаються предлоги: **по, в, о, про, у** в приставках до дієсловів: я опамятався, я очутився (прийшов до свідомости), я прокинувся, я почуваю більість у шлунку, в голові; розумна людина почувається на щось високе, велике, на високі думки; міні вчувається, вчулось, ніби десь дзвонять, ніби десь грають. Є школярі, котрі люблять вчити уроки та читать книжки нишком, а не голосно, щоб лучче вчитуваться в книжку. Розум постерегає, що трапиться в будущині.

З цієї причини неправильно пишуть теперички отакі слова: я відчуваю, відчування, відчуття (цеб-то: я одчуваю, одчування, одчуття); я відчитав відчит на зібранні, цеб-то я одчитав щось, я читав одчит, і т. д. С такими приставками ці усі слова наводять читальників на таке значіння слів, ніби люде не почувають чогось, не мають почування в собі, або спочування до когось або до чогось, а одганяють од себе своє ж таки почування або читання, одкасуються од його, або цураються його. Виходе якась чудна нісенітниця, бо ці слова с приставками од одповідають словам: одганять, одцураться, або одроблять, одробить панщину або роботу за позичені гроші: позичте грошей, а я одроблю їх якою-небудь роботою; позичте грошей на одробіток. Або кажуть отак: в піст гріх співать і танцювать, а от настануть святки, то ви одтанцюете й одспіваєте за своє. Але ж *одчитувать* одчити, та одчувать одчування це ж не те, щоб одроблять та одтанцюувать й одспівувать за втрачене, або за пози-

чене *). Ворушитьь, ворушіння, ворушиться—це маленьке рушіння, що не має прямування й буває на одному місці: черви ворушяться, листя ворушиться на одному місці; гусінь ворушить головою, вітер має листом, кузки ворушать вусиками; це так, як от собака мількає хвостом. В цих випадках дія діється без орудника через другий предмет, цеб-то без предлога.

Рушіння діючого предмета до другого не по прості лінії, а яке-небудь инче—набік, вгору, вниз, кругом чого-небудь назначується предлогами при других йменнях предметних: **в, на, поза, похід, знад**: зозуля полетіла вниз; жайворонк летить вгору в небо; собака побігла поза хатою, шуліка впала знад ліса; коні повернули убік од дороги, од мене. Набік, хлопці, **набік, хлопці**, бо чорт мужа несе (нар. пісня); йди праворуч од болота; він закрадається зза куща, йде похід тином.

Дієслови порушиться (підвередиться, підірваться) і порушиться,—коли кажуть не про землю цілину, а землю колись вже порушену, кóпану, правують надіжами с предлогом **од**, котрий назначує тут причину початка діяння предмета. Чоловік порушився *од важкої роботи*; од мішків у млині; земля в нас у городі певно давно порушена од бранки плугом або од великої давньої заливи водою.

Предлог **по** в українській мові має таке значіння, як до, і назначує кінець якого-небудь простору або плину часу й строка: наше поле йде по річку, а з другого боку по самий лісок, цеб-то до берега річки й до ліска. Я найняв житло на рік по місяць марець. Вода в ставку міні по коліна, цеб-то до колін. Це значіння предлога **по** треба одрізнять од значіння його в великоруській мові, бо в великоруській мові предлог **по** в таких випадках значиться в цих прикладах

*) Та й инчі дієслови вживають в Галичині з непідхожими приставками, як от: *відшукати* (одшукать) книжку, або слово в словарі і т. д. В сорокових роках, як я вчився, школярі було кажуть: вишукай латинські слова в словарі, а не одшукай. Це архаїзм, і він зостався і в великоруській мові—*отыскать*. І д. Шелухин пише в свої статі: „Літ. Герострати“ *одчування*. Це теж архаїзм (Черніговськ. повіт.).

не до ліса, до річки, до марця, а далі: „наше поле простирається по лѣсъ“. Тут значиться, що ліс в кінці поля *наш*, нележитьсь до нашої дѣржави, а не чужий. „Квартира найнята на годъ по мартъ“—значиться не до 1-го числа марця, а до 1-го априля (квітня). По-український *по ліс* назначує межу й кінець чийогось поля коло ліса, а в великоруські мові це назначує гряницю дѣржави й за лісом, цеб-то поти, поки росте й ліс.

Предлог **під** (насподі) вживається в мові й замість предлогів коло, при (недалечко): ти сховався під возом, а я сидів під хатою на призьбі й під повіткою; уліки складяні під коморою (коло стіни комори, або в ганку с покрівлею коло комори). Найбільше сіл під Києвом, цеб-то недалечко од Києва.

Як прелоги **з, зо, с** стоять з орудним падіжем, або як вони бувають приставками до дієсловів, то вони назначують діяння одного предмета сукупно з другим: батько оре з двома синами; я жив с тобою, як риба з водою; ми змовились, зговорились з сусідами; я стикнувся (столкнувся) в гостях з своїм ворогом. При такому значінні цих предлогів і треба писати: я *спочуваю* тобі в горі, маю спочування до тебе, як і вживається ця приставка в стародавніх українських словах: соболізную тобі, спобоблюю кому, маю спобоління до покривжених *).

Польська приставка в отаких словах: співчуваю, співчування, або співробітник (сутрудовник) надає неправдиве значіння цім словам, бо вона показує не половину, а навіть менче половини діяння: співчуття—трохи не половина чуття (слуха), співпочування—сливе половина почування; співробітник—спів робітника, а не сутрудовник;—це народне слово трудовник с приставкою **су**: Господа милостивіі, божіі трудовники, подайте милостину каліці сліпому!

Приставчаний предлог **су** назначує сукупність діяння, або сукупність становища: сукупна хата, сукупний дім—це дім,

*) Охъ раю пресвѣтлый! Ты мнѣ спобоболи.

И шумом листвій твоихъ печаль мою утоли. (Кіев. Стар. стародав. „Плачі“.

збудований двома або трьома братами, або й цілим гуртом, компанією; сукупні городи над річкою обгорожені тином тільки од улиці і всередині не поперегороджувані один од другого сумежного города. Сукупна квартира, житло, кімната—де живе кілька пожильців укупі (совмѣстная квартира). Ця приставка су все одно, що й приставка **па** в словах, котра дає значіння половінчатости, неповности прикмет: сугорби це ледві примітні на полі, дуже спадисті горби; сутінки—ледві примітні тонкі поступінні переходи тінів і фарб; патолоч—це не зовсім витолочений худобою, а тільки трохи помятий сінокіс, або засів; паросток, пагоння—молоденькі гілки; парубок (в Черніг. губ. паробок) це хлопець, ще не справдешній робітник; пасинок, пасербиця—зведенюкі сини й дочки вдівця й удови, котрі побралися.

Предлог **пере** в приставці назначує рушіння вповерек чогось: не переходь міні дороги с порожніми відрами, впорожні, а з відрами вповні; а приставчаний предлог **про** в дієсловах назначує рушіння через середину предметів наскрізь: я протовпився, мене пройняв наче наскрізь пронизуватий вітер (сквознякъ) у клуні з обох одчиняних насупроти воріт. Неправдиво пишуть: я був перейнятий думкою, ідеєю, страхом за своє живоття. Переймають можна того, хто йде або йде шляхом, або худобу, а думка нікого не переймає, а проймає людину, або промикує, як от кажуть: дощ промикується в землю, проміння промикується кріз гілля, або кажуть—тепло, гаряче проміння вникає в землю, в ріллю; дощова вода вникає, всисається, промикується в пісок; людина промкнута високою думкою, світом науки.

Предлог **за**, як ставляється з орудним падіжем, назначує рушіння одного предмета, або становище неживотніх предметів одного за другим: вловчий і хорти погнались за зайцем; за весною йде літо; за животтям іде слідком хоруба, конання й смерть. Неправильно дехто пише: я шукаю за книжкою, шукаю за виданнями давніх журналів, шукаю за наймичкою, цеб-то напітую наймичку, (бо йї ніхто ж не загубив, щоб йї шукать і знайти). Після дієслова шукать ставляється падіж часточний без предлога: шукаю книжки, шукаю ключів.

Складані предлоги пишуться с пружками між двома складяними частками: *з-за, с-під, по-за, по-під, по-меж, по-зад, по-перед*. Але їх можна писати вкупі, без пружка.

Завдання. Напишіть і попідводьте предлоги з словами й надпишіть падіж. Ой на горі курно та димно; за туманом світа невидно. Ой на горі та жінці жнуть, а попід горою долом долиною козаки йдуть. Попереду Дорошенко—веде своє військо, військо запорожське хорошенько. Посереді пан хорунжий (той, що несе корогву військову); під ним кониченько, під ним вороненький грає дуже. (Народня пісня). Од запічка до порога не далекий світ.

Ті предлоги, що правують будлі-якими падіжами усякових йменнів, завжди ставляються окроми од тих слів, котрими вони правують. Але як предлоги служать за приставки до яких-небудь слів, то вони стають суцільними з словами, зростуються з ними й ніколи не одрізняються од їх в писанні, наприклад: при дорозі, на селі, в хаті, до города, прийшов, причепивсь, причепа до мене, навчать; наговорив, наказав три мішки гречаної вовни; в хату ввійшов хтось; ступив,—вступив, до города доїхав.

Предлог **в** змінюється для полегкости в вимові на **у**, як він стоїть після слів, котрі кінчаються на півзвучні букви: пішов **у** хату (а не в хату); вони пішли в хату. Таксамо предлог **в** змінюється на **у** й тоді, як він трапляється в приставці до слів: він увійшов **у** садок, а його жінка ввійшла слідком за ним.

В предлогах **без** і **через** буква **з** ніколи не змінюється на **с** перед усякими словами й навіть у приставках: без премінно, через тин, але в приставчаному предлозі **роз** буква **з** змінюється на **с**, як вона стоїть перед буквами **к, т, п, х**: розгорнув книжку, розкажи, росприндився, ростоптав сніг, розсипав сіль. А як приставка **роз** стоїть в слові, котре починається з **с**, то буква **з** не змінюється на **с**: розсіяв борошно по хаті. В слові розказать треба писати **с**, бо цей дієслов стуляний з слова—казать і приставки **роз**. Неможна писати: **зказать, зкасувать** (панцину, або що знищить), **ссякла вода**, а треба писать: **сказать, скасувать, зсякла вода**.

Предлоги **ви, воз, пере, роз** нігде не вживаються окреми, а тільки злучуються до купи з словами, як приставки: вийшов, возвіз (дорога меж горами вгору), перелазить, розказати. Вони звуться *приставчаними*.

В українській мові нема самотійних предлогів **зі, уві, зу**: зі мною, уві Львові, зустрічать (зострічать). Ці предлоги єсть у деяких галицьких говірках, і їх вживають замість **зо, у** (с предлога **в**): зо мною, у Львові. На Україні вживають в мові тільки як приставчані предлоги **ді** (до) і **зі** тоді, як ці предлоги в приставці трапляються перед півзвучними буквами, або перед буквою **й**: дізнався, дістав с почти лист; здійняв руки до Бога (простяг руки, ніби зняв їх з місця на плечах); гуси здійнялися з місця; бодай ти вечора не діждав! Предлог **зі** ніколи не вживається окроми од слів, а вживається таксамо в приставках перед буквою **й**: місяць зійшов, і часом ще й с приростком **і** після півзвучних: „Чом, чом не прийшов, коли місяць ізійшов? (Народ. пісня).

Самотійного предлога **у** в українській мові зовсім нема (хоч дехто вживає його), а є тільки предлог **у**, змінний завжди на **в**: в хату, у хату. В великоруській мові цей предлог назначує місце, або становище одного предмета коло другого предмета, і має значіння наших предлогів—*коло, край, кінець, біля, підля*: *сизжу у окна*—коло вікна, край вікна; *у моря*—коло моря, *у стола*—кінець стола. Як приставчаний предлог, **у** в нас вживається в Черніговщині замість **по**: убачив—побачив (в Ганни Барвінок). З цієї причини неможна вживать отаких предлогів, як пишуть і в Галичині.

В українсько-галицькому пісьменстві приставчаний, але як опрічній самотійний предлог **у** вживається в словах замість предлога **од**: усунути—одсунуть, уникати—одникать (цеб-то одмикувать, одхилятьєя) і т. д. Це предлог польський, і в польській мові має значіння предлога—**од**, як і в галицько-українській. Цей приставчаний предлог по українській мові повертає напереверт їх значіння для нас, бо по-нашому виходе так, що треба щось всунути в середину другого предмета, в саме нутро, а не одсунуть: усунь одежину в скриню, або

всунь її в мішок; дощ уникав у землю, дощова вода вникає в ріллю в одну міть. Та в нас і не кажуть: наймит одникує од роботи, а кажуть—одмикує од роботи, цеб-то одхиляється од діла.

(С причини такого вживання цієї польської приставки в Галичині повиводили вже с польських слів такі хибні слова: од слова *uczucie* (чутство) вивели слова: відчувать, відчування (цеб-то одчувать, одчування), відчит, відчитать (одчит, одчитать).

Тимчасом предлог од (і від) назначує рушіння *од діючого предмета*, або в самому животньому предметі, і вийшло значіння цих слів таке, що людина не почуває чогось, а одганяє од себе почування, читання і т. д. (Таких слів неможна вживати в книжній мові, як от неможна вживать польського слова *рух* і виведяних од його слів: рухіне, рухається, рúхає (рушіння, рушає, рушається, рушали, рушилися, порушився (чоловік підірвався), порушений (за землю).

(Неможна писати українських слів, поперекручених в окраїнних підмовах та говірках: жало—джало (в Борзенськ. пов.), дзендзюристий—джинджуристий; чепоруха—дженджеруха, джеркот, джеркотать (в Куніша, Черніг. губ.)—шварготать, герготить (про єврейську мову, бо в її нема букв ж, дж, а є найчастіші звуки: дер, гер, ш, залізо—желізо (Волинськ. губ. Староконстант. пов.), і т. далі).

§ 58. С О Ю З *)

Союзом зветься незмінна частка мови, котрою неначе звязуються в одну суцільність мови або однакові слова, котрі бувають частками речення, або й цілі нарізно поставляні речення задля того, щоб ці усі слова скласти в одно суцільне, часом величеньке речення.

Замість того, щоб казати: воли пасуться, корови пасуться, або ремигають (жуйку), кажуть: воли й корови пасуться та (потім) ремигають.

Ці коротенькі частки неможна тикать у мові й у писанні, як хто схоче. Вони вживаються там, де їх доконче потрібує сама тьяма в мові, або значіння реченнів в тім, за

*) Слово *союз* є в українській мові, то й нетреба зміняти його на инче: до халяв пришивають пришви, пришитки, а на чоботи наставляють союзи, нашиті зверху на чоботи, котрі *злучуються* докупи с старою шкурою чобіт.

що йде розмова. Бо це значіння й тям реченнів буває неоднакова. Ми то згожуємось у чомусь з людьми, то не згожуємось і т. д. і при цьому вживаємо в мові все инчі союзи. Ти кажеш *так*, але хтось скаже *або* прикаже *инак*. З цієї причини союзи по значінні й тямі реченнів бувають:

1) **Зв'язувальні** (або злучувальні), котрі тільки ніби зв'язують і злучують докупі опрічні, але в чомусь схожі слова: *і, й, то, та, же, ж, теж, таксамо, дотого, що, шо*; 2) **сперечальні**: *а, але, однак, одначе, оджеж, одже, ож, аджеж, адже, аж, ще, іще, хоч—але, дотого*; 3) **умовні**: *якби, якби-то, коли—тоді, колиб, колиб-то, тільки, щоб, шоб*; 4) **причинні**: *бо, через те-що, тим-що, одтого-що*; 5) **порівняльні**: *ніж, як-так, коли-то, наскільки—настільки, наче, неначе, начеб-то—ніж*; 6) **пояснюючі**: *навіть, сливе, сливи, сливинь, це, оце, нетільки—але, так-що, нехай, хай, най, ни, щоб ни, коли—тоді, доки—доти, поки—поти, ніби, ніби-то, буцім-то, буцімби-то, так-що аж*; 7) **розділяючі**: *або—або, або так—або инак, хоч—хоч, чи—чи, чи так—чи инак, ні-ні, ні так-ні инак, ані-ані*; 8) **поступінні**: *спочатку, потім, далі, врешті, нарешті, вперше, вдруге, вдругорядь, що-аж, аж*. 9) **питальні**: *невже? чи? чи пак (після дієслів-чи заховали пак випрані сорочки? чи поприймали пак з стола миски та ложки?) чом? чому? нащо? навіщо? одчого?*

Союзи бувають **поодинчі** чи прості: *і, й, а, же, ж, але, еге, так, або* **складчасті**, складяні з двох або й більше часток: *на-ві-що, на-що, оджеж (а-от-же-ж), адже (а-от-же, аж)*. В швидкі мові усі ці частки злились докупі, і з їх вийшли складчасті союзи: *аджеж, адже, і вкорочений союз аж*. Таксамо с кількох союзів вийшли союзи: *оджеж, одже, ож (от-же-ж, от-же), навпісля (на-в-після), теж, таксамо (те-ж, так-само), по-тім, або (а-бо), але (а-ле), одначе (од-наче), щоб (що-б), колиб (коли-б), якби (як-би)*. **Складчасті**, або складані союзи складаються або с самих таки союзів з цілого їх рядка, як *от: аджеж, оджеж, отак, (от-так)*, або з усякових займенників: *що, що-б, тим-що, чом, чому (чийому, чім), оце (о-це, от-се), це-б-то*.

Союзи ще бувають **пáрні**, котрими зв'язуються двоє яких-небудь реченнів: *коли—тоді, доки—доти, поки—поти, де—там,*

кудою—тудою, як—так, як—тоді. При першому союзі сливе завжди ставляють другий відповідній йому: куди підеш гулять ти, туди піду й я. Кудюю ти йшов через місто, тудюю піду й я. Буду служить доти, доки схочу. Поки ми жили в батька, поти нам було добре. Де ти, там і я. Як пороблю усю роботу, тоді прийду до тебе в гості. Часом єдни з цих парних союаів викидається: робитиму й працюватиму, аж поки сонце зайде.

Декотрі союзи вживаються по кільки раз при перелічуванні предметів, як *повторяльні*: ні сьогодні, ні завтра, ні післязавтра не ходитиму на роботу на поле. Або пан, або пропав. Надворі восені буває то дощ, то сніг, то ожеледь, то сльота, то негідь та мряка.

Замість союзів, а найбільше парних вживається багацько прикметників: кудюю—тудою, де-там, куди—туди, як—так, коли—тоді.

Щоб дізнатися без помилки, чи ці слова бувають прикметниками в реченні, чи союзами, треба вважати на те, чи вони назначують в реченні місце або час на питання—куди? кудюю? де? коли? чи вживаються для звязування двох реченнів: куди ти оце йдеш? де ти оце був? Тут *куди, де* будуть прикметники, бо натякають на місце. Куди ти йдеш, туди й я піду с тобою; де ти оце був, там і я буду: тут ці слова будуть союзи для звязування двох реченнів. В реченнях питальних вони завсігди бувають прикметниками (коли ти підеш у гості?); а в реченнях оповідальних ці прикметники бувають союзами. Коли-то ще ростане сніг? Коли-то настане весна красна? Як підуть горами філі, як полетять горами сині хмари, коли чорний кленок хилитається до коріння, коли дуби тріщать,—страшний тоді Дніпро! Тут усі слова: як, коли, тоді вже будуть союзи, а не прикметники, бо вони звязують докупі кільки реченнів, не показуючи на місце діяння.

При розбіранні слів часом буває трудно дізнатися, чи то союз, чи займенник в союзах, зробляних з займенників, або с прикметників: шо, щоб, що би, чого, чогось, якби, цеб-то, тоб-то, колиб; а найбільше трудно одрізнять союз *щоб* од займенника *шо б, що б*, де союзи *б, би* пишуться окроми од

що. *Що б* буває займенником в тих реченнях, де воно буває самостійною опрічньою часткою речення, як діяльник, або як винувальний падіж після дієслів: що я сьогодні робитиму? Що б я оце йів? В цих реченнях—*що, що б* поставляні замість предметів: яку роботу я робитиму сьогодні? який поживок, яку страву я йів би? В цих реченнях—*що, що б* відповідають на питання—*що?* і показують на винувальний падіж, залежний од дієслів робить, їсти. Тут *що, що б* будуть займенники в винувальнім падіжі, і після їх треба писати союзи *б, би* нарізно, окроми од слова *що*. Часом *що* і *що б* бувають в реченнях і діяльниками, як от і займенники *щось, хтось*, найчастіше при дієсловах ніби безособних: що там в кутку зашаруділо? чи миша, чи пацюк, чи таркан? *Що б* оце трапилось з батьком в дорозі, *що* його так довго нема? Поїхав мій миленький, *щоб* він не вернувся. В цих реченнях перші *що, що б* поставляні, як діяльники, замість діючих предметів у йменному падіжі, а дальші—*що, щоб* служать вже за союзи для звязування двох реченнів, і тут треба вже писати—*щоб*, не ставляючи союза *б* окроми од *що*, як от союз—бодай він (не вернувся).

Те ж саме треба сказати й за прикметники *теж, та коли б як би*, де *б*, як вони вживаються сукупно с союзом *б*: коли ти прибудеш до мене? Коли *б* пак, як би пак ти прибув до мене. Де *б* ти ни був, я за тебе памятаю. В цих словах треба ставить союз *б* окроми од слів, бо вони прикметники. Слово *теж* треба писать сукупно, не одділяючи союза *ж*, як воно буває прикметником: я *теж* (таксамо) одпочиваю од роботи; але як воно є займенник і стоїть в реченні, як діяльник або після дієслів, тоді треба ставить *ж* окроми: те ж таки саме трапилось і міні, як і тобі.

Союзи: невже, ані, авжеж, атож, аджеж, оджеж, одже, адже, оце, надто, занадто, аби, абіяк,—хоч би декотрі з їх вживались, як прикметники в реченнях, пишуться сукупно, а не нарізно, як їх каже й вимовляє народ, не розбиваючи їх і не дроблячи на частки: а то ж, от се (оце), не вже ж, от же ж, а от же ж і т. д. Усі ці слова позростувались до купи в народні мові на Україні, а в окраїнних говірках ще й досі вживаються вростіч та вростит.

Союз *і* змінюється на *й* для полегкості в мові тільки тоді, яв він трапляється після слів с кінцем на повнозвучну букву: вона *й* він були в мене сьогодні; він *і* вона були в мене сьогодні.

Союзи *ж*, *б* не зливаються до купи с словами: коли ж то буде те свято? Де б я ни був, я за тебе памятаю; бо тут союз *б* стоєється до дієслова: був би, була б, хоч часом цей союз ставляється поперед дієсловів після першого слова в реченні; але він ставляється *й* після дієсловів: кудись пішов би, та не знаю куди.

Завданя 1. Напишіть, попідводьте *й* понадписуйте зверху, котрі єсть займенники. Вийду на поле, гляну на море. Сама ж я знаю, шо міні горе. Сама ж я бачу, чого я плачу: бо вже ж матінки та *й* не побачу. Нащо ти поламав свої цяцьки? Щось у лісі зашуміло: сосна з вітром говорила. Що ото там горить? Я знаю, що ти робиш, чого ти журисся, та не скажу тобі за це. Я роблю те ж таки, що *й* ти, бо ми обидва нічого не тямимо в цім ділі. Чогось міні тяжко, чогось міні важко! либонь я умру. Чого це ти до мене все чепляєся? Запряжу я бугая, куди люде, туди *й* я. Гей, соб, бугаю! та поїдем до гаю. Добри—вечір, дівчино! Куди йдеш? Скажи міні правдоньку, де живеш (народні пісні). Щоб дійти до розуму *й* до пуття, треба набіратись розуму з науки та с книжок. Що б там люде ни казали, а ти людей слухай, а свій розум май.

§ 59. Викрик

Вікриком зветься незмінна частка мови, котра вживається в мові тоді, коли люде виявляють через неї свої усякові почування: радість, горе, тревогу і т. д. часом і часто справді с криками та репетуванням, як вони почувають в душі або велике горе, або великі радощі.

Почуваннів у душі кожної людини багацько, і з цієї причини *й* виявків тих почуваннів словами, криками *й* закликамн теж багато.

Викрики для виявління почуваннів от які. Для виявку *дивування*: о! он-як! от! ото! ого! огого! овва! чи ти ба! невже! от

тобі на! ой! Для виявку *радощів*: ой! а! (це ви?), гоп, гоп—чуки, чуки! гоп-чук! гопчук-га! гоп-га! юхи-тюхи! дзень-дзень! цок-цок! туп, туп ніженьками! дзень, дзень підківками! гоп-чук-га тропака! бо я зроду така (народня пісня). *Гукання*: гей! гов! агов! гоп, гоп! ке! ке сюди! кете лиш сюди! *Обзивання*: га! чого! чого-там? що? *Гидування й нехтування*: пфу! ат! ет! пхе! бе! ве—кака! (дитячі викрики). *Лякання й страху*: ох! ух! гвалт! ой лишечко! ох міні лихо! гурр турр! *Нахваляння й сваріння*: кудиж-пак! ну-ну-ну! (як сваряться пальцем), ага! (попався)! аба! (вкорочене—а бачиш, як щось вийшло погане од помилки). *Заборони й спину*: цсс... цить! цитьте! тпру! (для спину коней), дзус! а дзуски! зась! зась тобі! геть! гетьте! *Печалі й смутку*: ой! ох! ой Леле! ой Лелечко міні! (в Полтавськ. губ. замість—ой Боже мій), гай, гай, милий Боже! ай! (боляче). *Показування*: на далекі предмети—он! оно! он-о-но! от! от-о! ген, ген! (на дуже далекі предмети. Ген далеко синє море іще жевріє в огні! Старіц.), онде! ондечки! для показування ближчих предметів: ось! ось-о! ось-ось-о! (осьосьо), ось-де! осьдечки! *Присилування й принукування*: ну, нумо, нуте! нуж! нуж-бо! *Перегукування і перекликання* в лісі або на полі: гоп! гов! агов! *Сміху та реготу*: хи, хи, хи! ги, ги, ги! (дурний сьміх). *Подавання*: на! нате! *Божіння й проклинання*: йій Богу! ей Богу! ей же Богу! йій Богу і присяй Богу! (присягаюсь Богу), бодай! (Бог-дай), Біг-ме (йме) (Коломия в Галичині), кадúk (чорт) твої матері! (Волинь). *Цькування собаками*: кис, кис! уджга!

Для показування великої тиші вживаються прикметники, як викрики: ані-чичирк! ані-шелесть! ані-теленя! ані—хібить (од хібний;—про міру).

Для скликання й проганяння домашніх животин та птаства вживаються опрічні викрики:

Для проганяння животин та птаства вживаються отакі викрики: гай, гай!—для ворон, а киш! а кишà!—для курей! а гиль! а гилья!—для гусей і качок! а кот! а котá! тпрус! а дзус!—для котів; а вон, а вона!—для собак, терлуч! а лішки;—для одлучіння телят од корів; аля в хлів!—для свиней: а кучю!—для овець; гей! на поле—для худоби; ньо! в поле—для коней!

Для скликання птаства й животин вживаються слова вже инчі й ласкавіші: тютю, тютічки!—для курей: квоча́, квоча̀!—для квочки; ціп, ціп, ціпочки! цюр, цюр, цюру!—для курчат; гулю, гулю, гуліньки!—для голубів; тась, тась!—для качок; гуль гуль!—для каченят; бирю, бирю!—для овець; сі сі сі!—для ягнят; козію, козію!—для кіз; біцю, біцю!—для худоби; мінь, мінь!—для телят; кося, кося! трьох, трьох! (приказують, наставивши полу, ніби манять до оброку); а чіп! не чіпай!—для цуцинят; вацю, вацю, пацю, пацю! ваціньки!—для свиней; нацюцю, на!—для собак; кицю, кицю, киціньки!—для котів.

Найбільше в мові таких викриків, котрими люде передражнюють крики животин та птаства й силкуються підробити свій голос під крики животин: няв, гав—для котів та собак; му! про худобу; ме, мекеке, бе, бє—для овець та кіз; рох, рох, куві, куві—для свиней і поросят; сококо, кудкудак, квок, киррр, кукуріку—для курей; кге, кге, кге!—для гусей; ках, ках, ках—для качок; гулу, кгулу!—для индиків; цвірінь—для горобців; кра, кра, ква, ква—для ворон і жаб; пугу!—для пугача; кукував!—для сича; куку!—для зозулі; тьох, тьох, тьох!—для соловейка; го-го-го!—для коней; куві, куві—для поросят; дззз... джжж!—для мух, г'едзів та шершнів.

Для правування волами вживаються два викрики: *к собі* (соб), це б то як чоловік махає батогом *к собі*, на ліву руку, і *цабе*, котре склалося с слів—*од себе*, цеб-то на праву руку: од швидкого вимовляння букви *оде* злились в один звук *ц*, і вийшло в швидкі мові—цабє. Для правування кіньми на Поліссі скрізь кажуть: гіття, або гаття! замість степового українського: ньо! При запряганні волів кажуть: ший ставай! держачи наготові ярмо с притикою. І воли знають ці викрики добре й самі закладають шиї в ярмо.

§ 60. Є ще багацько звукопідробляних викриків, котрими люде підроблюються в мові під звуки од усякових предметів неживотніх: гу! свись! гурк! деррр! гурррр! гур-гур! *) (про

*) Играшка в чорта та янгола: гур—гур!—хто прийшов?—Чорт. Чого тобі треба?—Людської душі! Дзень, дзень!—Хто прийшов?—Янгол (або Бог). —Чого тобі треба? Янгол бере кого-небудь і одведе в свій стан. Потім іде меж двома рядками битва.

вітер), скрип, рип! (про вози, давно немазані, двері, або сухі дерева в лісі), трісь! лусь! (про двері, що луцять і тріскаються на мороз); трах! гур! стук! (при громі), бах! (як часом бахає й бризкає пиво є пляшки), гуп! бух! бусі! (на землю); бебех! геп! (як упаде щось завальне та мяке); трунди! (про скрипку), лясь! (вдар долонею по мякому); хлюп, плюсь! (у воду), ком, ком, ковть! буль-буль! (про жування поживку й глитання їжі й при питті): ком—ком!—було б двом, а ви й самі спожили (поїли); штурх! штрик! (чимсь гострим); торк! пхиць! (торкать ліктем помаленьку й потаєнці або ногою під столом); шкряб! (ножем), шелесь! (за листя); брязь! цок! дзень! пись! кидь! бев! бов! (про дзвони); дзяв, гав! (про цуцинята), хап! скік! лап! беркиць! (додолу впасти); шелесь, шусть! (у хату швидко й несподівано); гульк! (з'явився раптом в дверях), і т. д.

Сливи од усіх звукопідробляних викриків, та й инчих загалом, виведяні дієслова: охать, ойкать, гагакати, нявкать, бовкать, мекать, мукать, рохкать, кувікать, кгекгать, кахкать (про качки), сокотать, кудкудакать, кукурікать, кувать (про зузулю), тьохкать, густи (гу!), свистіть, цигикать, трундикать (на скрипці), штурхать, ковтать.

Багацько є викриків, виведяних од дієслів: джигнуть (батогом), джиг! пхать—пхиць, торкать—торк, вигулькнуть—гульк! тиць (в куток)—тикать, пик-мик! (запикнуться в мові), цмакать—цмак! (при їжі), цмок! (при поцілунках), шубовснуть (у воду)—шубовсть! тупать—туп! штовхать—штовх! хлюпать—хлюп! шугать—шусть! (про великі птиці), але про гречку кажуть: обшугать на легкому коміні, цеб-то обігнать легенько на гречані крупи луску з зерна; за инчу пашню кажуть: обдерти ячмінь—на дерть для годівлі кабанів або коров, або на яшні крупи. (На Волині—на драч, замість дерт).

В реченнях викрики, що стоять є початку мислі, одділяються запятою, або після їх ставляють знак викрику (!), але тоді вже на кінці реченнів знак викрику не пишеться, а ставляють точку. Можна ставлять знак викрика і вдруге, на кінці речення. Але викрики ой, ох, ай не одділяються од речення ніяким значком: ой Боже мій! ох міні лихо! О! це

ви прийшли до мене так зарані. Ух, ух! солом'яний дух! Куку! куку! закувала зозуленька в лісі.

Завдання 1. Ой пішла б я на музики, коб (колиб) дав батько пятака! Закрутилася б навіки, та вдарила тропака. Туп, туп! ніженьками;—дзень, дзень підківками! Гоп-чук га, тропака! бо я зроду така (народ. пісня). Ой чук, чуки, чуки! та куплю я черевики. Ой поїхав мій чоловік та у поле в степ, а я свою куделицю та об землю гец! Кажи гоц! Як перескочиш. А ворони старі жони пішли танцювати, а крюк та за дрюк—пішов підганяти. А синиці по полиці ніженьками туп, туп! Колиб же нам горілочка, то б ми пили тут, тут. Ги, ги, ги!—сміється дурень: в нашої сусіди родився Каленик, та не скажу, як звать.

Перепишіть і пошдводьте усі викрики в реченнях.

Завдання 2. Виведіть дієслови й ймення предметні од оціх звукопідробляних викриків: ква! кра! дзень! телень! шелесть! бов! бом! бев! (про дзвони); телелень! дзелень! (про маленькі дзвони); трісь! лусь! буль! скік! ляп! штовх! лап! щип! хап! дззз! джжж!..

Завдання 3. Батько прийшов голодний та сердитий з дриветні, чи с клуни, та шусть у хату! Мати гульк з дверей с кімнати! Дочка с переляку зирк на вікно! кіт скік! скіць! на піч, а дочка мерщі стриб у одчиняне вікно! Мати зараз штурх коцюбою в піч, а потім хап миски з мисника, та на стіл! Людське живоття на землі, як булька на воді: вітер свись! булька трісь!

Переробіть ці викрики на дієслови й напишіть вкуші з діючими предметами.

Як оддієсловні викрики трапляються всередині реченнів, то вони ставляються замість дієсловів, і тоді в реченнях вони бувають сказуемими словами, а через це після їх не ставляється викрикувальний знак і пересовується на кінець речення. Коли ці викрики трапляються на кінці реченнів, тоді після їх треба ставлять викрикувальний знак, або часом питальний: вітер свись! а пляшка до-долу бух! От тобі й на! Викрики—геть! ну! цить! ке! спрягаються по загадувальному способі дієсловів: геть! гетьте! ну! (множ. число) кете! цитьте! нумо! нуте! Ой нумо, нумо Щума

заплітати! А в нашого Шума (ліс весною з листям) зелена шуба. А ну те лиш, діти, до роботи!—це замість:—А йдіть лиш, діти, до роботи.

Викрики показувальні он, ось, ген-ген! показують поступінність далечі й близькості предметів: он! он-о! онде!—це не дуже далеко; ононо! ондечки! показує далі, на дальші предмети; ген—ген! показує на далеку далеч. Ген! далеко синє море іще жевріє у мглі! (Старіцький). Викрики ось, ось-де показують на близьке місце предметів; ось, ось-осьо! показують на ще ближчі предмети; осьдечки! показує вже ясно й докладно на саме місце найближчих предметів.

Як викрики кликальні, ще вживаються в українські мові цілі дієслова: неруш! (не зачіпай); нечіпай! вкорочене—не зачіпай! стривай, постривай! тривай! потривай! тривай лишень! почкай! цеб-то підожди мене, спинись на шляху та підожди мене. Ці слова мають ще й таке значіння: почкай! тривай лиш! ти не так робиш роботу, як слід (спинись в роботі); тривай! почкай бо! ти не те кажеш, що міні треба (перебивається розмова). Ці дієслова не спрягаються, бо не кажуть: я потриваю, я почкав, він тривав. Ці викрики—це переробляна остача дієслів чекати (ждать), тримати (держать), котрі в первопочатковій формі дієслів, сливе польських, й досі животіють в підмовах галицьких та потроху в Подольськ. губ. і в шести південних повітах на Волині. (Бо в давню давнину колись-то мова польська, великоруська й українська були ближчі одна до однієї, і в їх було ще більше спільних слів. На Угорські Русі й тепер ще кажуть замість—абó, польське альбо, хоч там поляків ніколи не було).

Ці усі стародавні викрики, як перетворені з дієслів, вживаються тільки в загадувальному способі в 2 особості поодиночого й множеств. числа: тривай!—тривайте, почкай!—почкайте! стривайте! потривайте!

Цім параграфом звичайно закінчується курс викладів граматики в 1-му класі гімназій. Параграфи: Словозбудування й Зміна звуків в склоніннях і спряжіннях викладаються в 2-му класі.

§ 60. С л о в о з б у д у в а н н я

Ті слова, що мають у собі кілька складів, складаються з невеличких часток. Окрім односкладних слів: в, на, при, об, ох! по і т. д. решта слів складається з *коріня*, *приставки* й *закінчення*.

1) Корінь слова єсть незмінна частка слів, у котрій буває тільки один склад, найбільше перший склад з початку, наприклад: *гор*—а, *гір*—кий, *гор*—іть, *гор*—ниця, *гór*—яний, *світ*—ліця, *вод*—а, *вод*—иця. Корінь це є грунт слова, з котрого росте й розростається слово по обидва боки.

2) Як додамо спочатку до коріня слова який-небудь додаток, або як приставимо спереду до коріня якусь приставку, який-небудь предлог, то ця часточка, цей додаток зветься *приставкою* (або префіксом), наприклад: *прі*—горок, *сú*—горб, *при*—горіть, *з*—горіть, *на*—горіть, *чеп*—ляться, *од*—чепиться, *при*—чепиться. Приставками до коріня слів найбільше бувають прості предлоги *на*, *в*, *у*, *об*, *при*, *пере*, на—робить, на—гово—рити, по—каз—ува—ть, прі—ізд. За приставки служать ще прикметники: *ні*, *ані* і складчасті предлоги *ні*—який, *ні*—що, *попо*—йісти, *поза*—вчора, об—мазати.

3) Усі склади, що ставляються в словах після коріня, звуться *закінченням* слова. Ці закінчення часом бувають чималі й довгенькі, і тоді вони діляться на *флексії* й *суффікси* *). Флексіями звуться ті склади на самому кінці слів, котрі змінюються по падіжах та особостях в склонінні та в спряжінні слів: кін—ь, кон—я, кон—еві, кón—ю, кон—ем, на кон—і; ма—ю, ма—еш, ма—е, ма—емо, ма—ете, ма—ють, ма—й, ма—йте. Ці закінчення неначеб-то згинаються, бо латинське слово флексія значить—згинання. А *суффіксами* звуться ті букви й склади, котрі ставляються в довгих словах всередині меж корінем і флексіями і злучують їх до-

*) Префікс, суффікс і флексія—це латинські слова, виведяні з латинських дієслів: *prae*figo, хі, хит набивати, прибивати цвяхком спереду, зверху; *suff*igo, хі, хит—взагалі—прибиваю, а слово флексія—од дієслова *flecto*, *flexi* (гнув), нагинаю, згинаю, бо при словах флексія, цеб-то кінець слів неначе згинається, гнеться: ліс, ліс-а, ліс-ом, в ліс-і.

купи, наприклад: бід-н-ий, бід-н-ого, міц-н-им, бат-ьк-ові, чеп-ля-еш. В цих словах букви *н* і склади—*ьк*, *ля*, звуться суффіксами. Ціх суффіксів в довгих словах буває чимало: зел-ен-ку-ват-ий.

Ті слова, котрі мають тільки самий корінь без приставок та без суффіксів, звуться *корінними*, як от, вод-а, стел-я, гор-а, діл, вал, віл, кінь, та усі односкладні предлоги, союзи й викрики: *на, під, у, в, з, зо, і, й, та, ой, ух! об, бо*. Уся решта слів, що мають корінь з суффіксами, звуться *виводними*, як от слова: гóр-я-н-ий, вод-я-н-ий, вол-óв-ий, кон-яч-ий, кін-ськ-ий і т. д.

В словах корінь с приставками й суффіксами, але без флексій роблять *грунт* або *основу* слова. Цей грунт чи основа буває йменний і дієсловний: *читанн-я, чита-ю, співа-еш*. В цих словах *читанн(я), чита(ю), співа(єш)*,—будуть *основами* або *грунтами* слів.

Флексії звуться *змінними* частками слів, бо вони змінюються в падіжах і особостях дієслів: *чита-ю, чита-єш, співа-й, кон-ем, кон-еві*. Суффікси це *незмінні* частки всередині кожного слова. Вони звуться *вивідницькими*, бо через їх і за їх помічю од коріня слів виводяться инчі частки мови. Як до коріня приставляються инчі суффікси, то виходять инчі частки мови, а часто вони змінюють і значіння слів, наприклад: *біл-ок* (в яйці) це ймення предметне, а *біл-и-й*, це вже буде ймення прикметне; *біл-и-ть, забіл-юва-ть*—це вже буде дієслов; *біл-к-а*, (чоловік) *біл-яв-ий*, тут суффікси *к, яв*, вже змінюють саме значіння слів, бо білка звір, а білявий буває чоловік.

Завдання 1. Виведіть од оціх корінів слова так, щоб з їх вийшли усякові частки мови, або й назвища инчих предметів, і напишіть ті слова: *куп, плак, пис, чит, гор, різ, сір, кри, лік, черв, зел*.

Завдання 2. Приставте будлі-які приставки до ціх слів: *гнуть, хилити, прясти, йїхать, везти, возить, стлать, малювать, спать*.

Завдання 3. Додайте до ціх слів инчі суффікси й повиводьте инчі які-небудь слова: *дзвін, цвіт* (на садкових де-

вах), їїжа, пиття, спів, світ, ходá, різник, журба́, дуб, липа, дерево.

Завдання 4. Додайте флексії й одділіть їх од основи пружком в цих словах: садок, хата, мовчать, балакать. В дієсловах пишть флексії тільки по одній в деяких часах та особостях.

Для приклада розберемо кілька слів: кор-як (в инчих місцях—ківш, для набірання пашні), кор-ец-ь, кор-чак-а, кор-а—виведяні од слова кор-ін-ь. Слова: с-трав-а (варений поживок на обід або вечерю), по-трав-а (число страви на обід: дві потрави, три потрави і т. д.) виведяні од слова—трав-а, бо в давню давнину страва, це б то їїжа, потрава, поживок складались з усякових трав, як от і в наш час:—салата, кріп, молода кропива, цибуля, часник, морква, капуста і т. д. Од цих слів виведяні дієслови: травіть (про шлунок), перетравлювать (переваривать по великорусск.), не-с-трав-н-іст-ь (як шлунок погано травить поживок), трив-н-ій (обід, поживок „питательный“), не-трив-н-ій, трів-н-о (міні од доброго обіда). Од слова жив-ить-ся (треба ж чимсь живиться, щоб не вмерти)—по-жив-ок, по-жив-и-ть-ся, жив-от-т-я (жизнь), живіт, жив-от-і-ть (существовать), жив-от-й-н-а (церк. слав. животное, хоч і в великоруськ. мові є слово животіна: „эхъ ты, животина“!), жив-от-ін-н-я (существованіе). Од слова пастиць виведяні слова: паш-а (трава, сіно), паш-н-я,—хліб зерновий, спа-ш (потрава), пас-овище, пас-овисько, ві-пас.

Слово подушка значиться та річ, котру душать (або котрою часом і людей душать): но-душ-к-а. В „Русск. грамматиці“ д. Петрова це слово розібрано так, що ніби-то подушка це така річ, що підкладається під—*уші*: под-ух (в множеств. числі—уші)—к-а. Але ж подушку підкладають не під вуха, а під голови та під боки (маленькі подушки). В українські мові вухо буде в множ. числі вуха, і тільки в зменчених словах є буква *ш*: вушко, і це білше вживається, як кажуть про речі: вушко в голці, вушка в самоварі, в вазах—замісь великоруськ. *ручки*. Є в нас слово підхоже—навуш-ни-к в шанці, в очіпку, що спускаються на вуха. Тут буква *х* перейшла в *ш*.

§ 61. Суффікси йменнів предметних та прикметних

З усякових суффіксів йменнів предметних треба запам'ятать декотрі, що найбільше трапляються в словах, назначуючих предмети животні й неживотні.

Суффікси в йменнях предметних, назначуючих животні діючі предмети:

ець: куп-ец-ь, хлоп-ец-ь, йід-ец-ь (йідун), держав-ец-ь (владѣлецъ), удів-ец-ь, крав-ец-ь, шв-ец-ь (для жіночого роду: их, иц, кравч-их-а, молод-іц-я, удов-иц-я), давал-ец-ь (работодатель), верх-ов-ец-ь (всадникъ).

ач, а-ч: тка-ч (в жіноч. роді—тка-л-я, а жінка ткача—ткачиха), пряд-ач (на суконних фабриках—той що пряде кожний на машині 50 веретен, в жіноч. роді пря-х-а), під-брех-ач, прац-к-а, швач-к-а, прох-ач, прох-ач-к-а.

ик, ік, ок, ак, як, ич, ук, юк, ур, чур: инд-ик, різ-ни-к, назім-ок (бичок), коз-ак перед-н-як, щуп-ак, зведен-юк, жебр-ак (старець, що жебрає милостини), ремісн-ик, пан-ич, пав-ич, по-гон-ич; знах-ур, знах-ур-к-а, зна-юк-а (знахурка), гад-юк-а, пічк-ур, дівча-чур, кáč-ур, салата пішла в стовб-ур.

щик, чик, иш: роз-сіль-щик, стій-чік (в волосні управі посильщик), при-каж-чик, товар-иш, мурів-щик, ріж-чік.

ин: дворян-ин, молдаван-ин, селян-ин, город-ян-ин.

ук, юк, як, енк-о: належаться до родових прізвищ і фамилій: Дорош-енк-о, Антон-юк, Рад-юк, Осавул-як, Терещ-енк-о, Полі-щ-ук. Ці суффікси вживаються, як ймення предметів зменчених, здрібнілих.

ар, яр: шинк-ар, дзвон-ар, кобз-арь, мал-яр, мул-яр, золот-ар, різб-яр, блях-ар, вівч-ар.

ств-о, цत्व-о: пань-ств-о, понів-ств-о, вчитель-ств-о, бурлацत्व-о, коза-цत्व-о, дяків-ств-о, купе-цत्व-о, міщан-ств-о, і т. д. Усі слова з ціми суффіксами назначують цілий стан (сословіє), або яку-небудь верству людей, ремісників, абощо. В церкві була сила паньства, паничівства та міщанства; на ярмарок зїхалось багацько купецтва та міщанства. На зїзді було багацько дяківства та вчительства; коні поганяло сторожівство (при волосні управі).

тел-ь, ен-ик, альн-ик, ільн-ик: хвал-ен-ик (хвалитель), рожд-ен-ик (родитель), хрещ-ен-ик (крестникъ).

З суффіксом *тель* в українські мові є кілька слів церковно-славянських: создатель, сотворитель, вчитель, смотритель, податель (про Бога), управитель, та слово родитель можна почути од старців. Цього суффікса нема в українські

народні мові *), окрім слова *настоятель* (кандидат, претендент). Натомісць в народні мові в відповідних словах вживається складчастий суффікс: *альн-ик*, *ільн-ик*, *альн-иц-(я)*, *ільн-иц-(я)*, *ен-ик*, *ен-иц(я)* і т. д., подавальник, (що подає снопи на вилах на стіжок), укладальник (що кладе снопи в верстви на скиртах та стіжках), возільник (і возій, кладій), починальник, лагод-ільн-и-к (подчинщик), руйн-ув-альн-ик, чита-альн-ик, спо-жив-альн-ик (потребитель), мазальник, мазальниця, хваленик (хвалитель), рожденик, рождениця (родитель, родительниця), страждальник (страдалець), трудо́вник, працьовник (труженик), сутрудовник (сотрудник в газетах, в усякі праці загалом).

В іменнях предметних з суффіксом *чик* як перед суффіксом *чик* трапляються буква *з*, то вона змінюється на букву *ж*: *ріж-чик*, *прикаж-чик*, *покаж-чик*, *звож-чик*, *привож-чик*, *перевож-чик*, як от і в словах: *близько—ближче*, *низько—нижче*, а з цієї причини неправильно пишуть: *різ-чик*, *приказ-чик*, *звоз-чик*, або й *близ-че*, *низ-че*, *низ-ше*. Після інших букв, котрі стоять перед суффіксами—*щик*, *чик*, *ник* треба писати, окрім інших, букву *з*: *поронщик*, *розсиль-щик*, *різник*, *різб-яр*, *перенос-чик*, *носиль-щик*, *віз-ник*.

В суффіксах: *цтво*, *ство*, буква *ц* пишеться в тих словах, де трапляється поспіль дві букви: *тс*, або буква *к*. В цьому випадку букви *тс* в українській мові зливаються в одну букву *ц*, а буква *к* переходить так само в букву *ц*. Через це треба писати: *братство*, а не *братство*, *бурсацтво* (од *бурсак*), *козацтво* (од *козак*), *парубоцтво*, *жіноцтво* (од *парубок*, *жінка*). Але вживається в народні мові й слово—*жінота*, на христинах була сливи сама *жінота*.

*) В цієї причини треба вживати замість суффікса *тель* український народній суффікс *ен-и-к* в отаких словах: *визволеник* (освободитель), *мисленик* (мыслитель), народні слова—*рожденик*, *рождениця* (замість *родитель*, *родителі*), *правленик* (а не *правитель*), *правленство* (а не *правительство*), *начинальник*, *рушильник*, *ворушильник*, (а не *двигач—двигатель*), *носильник* (носітель ідей) і *носильщик ваги*, *змагальник* (спорщик), *приводець війська* (а не *предводитель*), *змагальні питання* (спорные вопросы).

Ймення предметні з суффіксом *ач* виводяться просто с корінних дієслів, та ще й коротеньких: прать—прачка, (прачкун), шить—швачка, орать—орач, грать—грач (які грачі, такі й танці, бодай грачам посхли пальці). Од таких же корінних слів виведяні й ймення предметів неживотніх: прац, квач; слово квач звукопідробне, бо як квачем підмазують воза,—віс та маточину всередині, то квач квакає, не наче жаба; од слова дерти—виведяне слово дерть, од драть—драч (на Волині), драчка (бійка). В нас пішли не добре виведяні слова од деяких дієслів: читати, споживать — читач, споживач (читатель, потребитель); треба писати, змінивши церковно-слав. суффікс *тель* на народній: читальник, споживальник. Та слово читальник вживається й тепер меж сільським духовенством *).

§ 62. Суффікси йменнів предметних і назвищ предметів неживотніх

Суффіксів йменнів та назвищ предметів неживотніх та розумових багацько, і декотрі з їх такі ж самі, як і суффікси йменнів предметів животніх: бур-як, рунд-ук, часн-ик, вареник, товч-ен-ик (котлета). Нам треба показати декотрі найпотрібніші, що стосуються до правопису.

ок, ох, од: кут-ок, ві-яв-ок, про-яв-ок, чорт-ок, верш-ок, ковт-ок, міст-ок, міщ-ок, гор-ох, народ (од нарожуваться), о-гор-од (місце обгороджене), гор-од. В словах з ціми суффіксами буква *о*, як вона трапляється з наголоском в закінченнях на од, ок, не змінюється на букву *і*, як у словах — рід—рід, кінь, віл, макогін, і через це неможна писати—на-рід, недорід, як дехто пише, а народ, недород, місток, чорток.

ен, л, ил, ал, іл-я: зіл-л-я (церк. слав. зеліє, зел-о), зел-ен-ь, бад-ил-л-я, про-вал-л-я, вес-іл-л-я. В таких словах пишеться

*) Од слів читач, споживач неможна вивести йменнів прикметних—читацький, споживчий, як писали в газеті „Засів“, галичани, бо вони збились на польське слово споживчи(й). Треба писати: читальна зала споживальні крамниці (потребительня), читальницький інтерес, споживальницький зїзд; це так, як—брацький, мірошницький, парубоцький гроші колядницькі.

двоє л, одно в коріні, а друге в суффіксі. Од слів зілля (зеліє, зело) пішло ймення прикметне зелений (колір).

інн-я: спас-інн-я, ви-ясн-інн-я, постереж-інн-я, застереж-інн-я, ліч-інн-я, топ-л-інн-я, молот-інн-я, насі-нн-я.

ени-я: за-кінч-енн-я, до-свід-ч-енн-я, пересвід-ч-енн-я.

янн-я: на-хвал-янн-я, про-славл-янн-я, гул-янн-я.

анн-я: змаг-анн-я (споръ), за-мір-анн-я, мік-анн-я, почув-анн-я.

В словах з ціми суффіксами пишеться двоє н; але де трапляються в словах суффікси: **іння** або **ення**, то треба писати **іння**, як наголосок стоїть над і, а як наголоска нема, то треба писати **ення**: засвідчення, вавідомління, пересвідчення (убѣдження), досвід-ч-енн-я (те саме що освіданість), пересел-інн-я (а не переселення).

ин-а. Цей суффікс показує на подинчий дрібний предмет, як часточку усєї сукупности однакових предметів: люд-ін-а, живот-ін-а, рѳсл-ин-а, бадил-ін-а, горош-ін-а, пшенич-ін-а, намист-ін-а, жар-ін-а, дерев-ін-а*).

ир, ір: ком-ір, пух-ир, хут-ір, пап-ір, кол-ір, ят-ір, дв-ір, вьят-ір, жѳст-ір (дерево), уз-ир, муг-ир. В ціх словах буква і не змінюється в усіх падіжах в словах: комір, жѳстір, вятір, колір; в слові папір біква і змінюється в усіх падіжах на е: папѳру, папѳром; в словах двір і хутір буква і змінюється в склонінні на о: до двѳра, до хутѳра.

ѳт-а: мирн-ѳт-а, сонн-ѳт-а, дрѳм-ѳт-а, спек-ѳт-а, трудн-ѳт-а, бѳдн-ѳт-а, дрѳбн-ѳт-а, грѳз-ѳт-а, Чорн-ѳт-а (полковник Богдана Хмельницького). Цей суффікс показує на збиток якої-небудь прикметности в предметах.

из-н, щин: цей суффікс назначує в словах старовинність предметів, спадщину й давнину: дѳд-изн-а, матер-изн-а, дѳв-изн-а, отч-изн-а, батьків-щин-а, дѳдов-щин-а, старов-щин-а (старі речі, одежа).

*) Терміни в грам. Шерстюка й инч. однина (подинче число) і множина (множествен. число), як сербські, непадхожі до українського словозбудування: *однина* ще показує на частку сукупности предметів, але слово *множина* з українським суффіксом—*ин* назначує тільки *одну* частку з числа сукупности предметів, а не цілу купу, що зовсім не стоується до такого терміна.

іст, ств-о: дур-іст-ь, вохк-іст-ь, дерзк-іст-ь (стойкість), нікчемн-іст-ь, паскуд-ств-о, реме-ств-о, маляр-ств-о. Ці суффікси назначують предмети розумові.

аль-но, ильн-о: держ-альн-о (за що беруть предмет у руки: колодочки ножа, виделки, сковороди і т. д.), кочерж-ільн-о, рогач-ільн-о, ціп-ильн-о, заступ-ільн-о (але коло граблів— грабліще), пуж-альн-о не од слова батіг, а од давнішого слова пуга: „Ой у полі, в полі сам Бог оре... св. Петро поганяє. Де махне пуга, там жита купа (щедрівка, Канів. пов.).

йщ-е: город-йщ-е, сёл-йщ-е, церков-йщ-е, замч-йщ-е, став-йщ-е, гробов-йщ-е, йгрище, скаковіще, де колись за селом муштрувались козаки (м. Стеблів, Канівськ. пов.). Усі слова з цим суффіксом назначують давні місця, де колись був город, село, стара церква, замок, старе кладовище. В Галичині й у Подольськ. губернії ці слова вживаються с польським закінченням: городисько, замчисько, *Пльснеско* (в Каарпатах, що за його згадує автор „Слова о полку Игоревім“. Окрім того з цим суффіксом є чимало слів: попіліще— місце, де зсипають завжди попіл, коньплище, вівсище, де звичайно сіють коноплі та овес на вохких долинах, кладовище, де ховають мерців, ревище, куди збігаються й ревуть воли, зачувши „сирість“, бо, як кажуть, на тому місці колись вовки розірвали якусь худобину.

л-о: пек-л-о, сріб-л-о, жит-л-о (жилище), стеб-л-о́, вір-л-о (рычагъ), куб-л-о, поме-л-о (од мести), дзерка-л-о, перевес-л-о́ (по великорусск. вясло—од-визать); перевесло—це перевязувало, в'язало), тупта-л-о, ши-л-о, ми-л-о́, дёрка-л-о, котрим розганяють горобці в садках.

л-о, ал-о, дл-о, адл-о: Слова з цим суффіксом назначують предмети завальні, зателепуваті: простиря-дл-о (тонке рядно або товста простиня, котрими селяни вкриваються літом, од слова—простирать), пад-л-о (здохлятина), кова́-дл-о (в кузні, в гамарні), куб-л-о́, код-л-о (гніздище), киш-л-о *), опуд-ал-о (страхопуд у Галичині), одороб-ал-о.

*) Словом кишло звать на Бессарабіі і в Херсонщині загороду на долині коло поточка для загона на ніч худоби. Од коріня цього слова виведяний рядок слів: кишить (про черви в купі, про кузки, скупляні в

Суффікси назвищ зменчених та збільшених предметних йменнів.

ок, ик, ік, оч-ок, іч-ок, ич-еньк: ліс-ок, ліс-оч-ок, брат-ік, брат-іч-ок, кін-ь—кон-ик, кон-ич-ок, кон-ич-ень-к-о.

иц, ичк, ечк-а, еньк-а: вод-а, вод-иц-я, вод-ичк-а, рук-а, руч-ка, рúč-ень-к-а, ног-а, ніж-к-а, ніж-еньк-а, ніж-ечк-а.

чи, ищ: чоловіч-ищ-е, вовч-ищ-е, руч-ищ-е, „нож-ищ-е.

Окрім звичайних суффіксів, назначуючих збільшені, зателепуваті й завальні предмети, є ще в українській мові суффікси для назначування нехтувальних й навіть огидливих предметів:

юг-а, яг-а, уг-а, уга-н, ох-а, ах-а, юк-а, юх-а, як-а, ищ-е:

кат-юг-а, п'ян-юг-а, волоц-юг-а, Павл-юг-а, папл-юг-а, від-юг-а, пан-юг-а, вітр-юг-а, (юг-а в черніг. губ. це те, що в'юга), товар-як-а, завир-юх-а, звір-юк-а, гряз-юк-а, пся-юх-а, грудом-ах-а (велика грудка землі—глыба), баб-ох-а, чорт-як-а, чорт-ох-а, тіт-ох-а, паруб-іяк-а, Март-ох-а, твар-юк-а*), мар-юк-а, зна-юк-а, чоловіч-ищ-е, дід-уг-а, дід-уга-н, баб-ищ-е, вол-як-а, кон-як-а, баб-юг-а, баб-яг-а, чолов-яг-а. З цих нехтувальних й огидливих назвищ вийшли й страшні казочні типи: Баба-Яга, Баба-Юга (баб'юга, бабяга). В Бердичевському повіті кажуть не баба-Яга, а баба-Юга, додавши кінець черніговський: **юга**. Це ж та Бага-Яга, костяна нога, що їїздить на ступі поверх лісів, поганяє ступу помелом і замітає за собою сліди, хоч за нею ніхто не гониться, щоб наздогнати її. Ця Баба-Яга, костяна нога єсть обобличчена в людському виді зіма з завирюхами та морозами; ноги в неї костяні, цеб-то з льоду, ступа, її віз,—цеб-то купи й грудом-ахи льоду й снігу, а її помело—це метелиця з вітрами. Цей вид казочної Баби-Яги утворений на Україні, і він і досі жи-

гвізді; ківш (у млині) і ківш—коряк, де кишать зерна пашні, кошиця (церк. слав.)—кошик, кошара для овець, Запорожський Кош, кишеня, кишки.

*) А творюка (лице), як марюка, що й плюнути гидко (К. Думитрашко „Чумак“).

вотіє і в білоруських, і в великоруських казках, куди перейшов може ще тоді, як стародавні „Київські биліни“ про київських багатирів Добриню, Ілію Муровця (цеб-то з Черніговщини, де є м. Муровець), князя Владимира,—„Соловья Розбійника“, що розбішачив в черніговських лісах, посовувались од Києва на північ і задержались на далекі Півночі олонецького та вологодського краю, переинакшені в мові.

§ 63. Суффікси йменнів прикметних

Є чимало йменнів прикметних, в котрих флексивні закінчення приставляються на кінці просто до коріння: рад-ий, руд-ий, бур-ий, щир-ий, сит-ий (жирний), шут-ий (віл з збитими рогами), сив-ий, сір-ий, біл-ий, варт-ий.

В инчих йменнях прикметних трапляється багацько суффіксів; деякі з їх часом змінюють значіння слів. Найчастіше вживаються суффікси:

в, н, к, р, л з якою-небудь буквою спереду: бід-н-ий, сріб-н-ий, гар-н-ий, дубо-в-ий, варт-н-ий (Канівськ. пов. достойний; вартість—що коштує в ціні, вартність - достоїнство), дерз-к-ий (стойкий чоловік), чоп-к-ий (глечик, горщик з узьким денцем), доб-р-ий, здат-н-ий, стиг-л-ий (спілий), глад-к-ий, трив-н-ий, здоро-в-ий.

ат, ист, яст, аст, як перед ат стоять усякові півзвучні букви. Ці суффікси показують збиток будлі-якої прикметности: рог-ат-ий, губ-ат-ий, викладч-аст-ий (комір, широкий, що викладається на плечі й спину), пик-ат-ий, морд-ат-ий, миз-ат-ий, ок-ат-ий, кудл-ат-ий, патл-ат-ий, баг-ат-ий, бадьор-ист-ий, тіл-ист-ий, сімьян-іст-ий (в кого багацько дітей), у-гар-ист-ий (загарливий, падковитий аж гарячий), корін-ист-ий, голов-ист-ий (На городі мак... народня пісня), (кажуть—капуста головіста, а людина головата), голов-ат-ий, дуплин-аст-ий (за дерево), двойч-аст-ий, смугн-аст-ий, дірч-аст-ий (про губку), бадилл-яст-ий, гілл-яст-ий, драбинч-аст-ий. Слово патлатий (пелех-ат-ий), патлач мають рідню в слові—патолич, цеб-то скудлані, потолочені коси, волосся на голові.

ськ, цьк: городян-ськ-ий, сіль-ськ-ий, деревен-ськ-ий *), жіно-цьк-ий, коваль-ськ-ий, ледар-ськ-ий, парубо-цьк-ий, і усякові прізвища: Коваль-ськ-ий і т. д. при чому в фамиліях і прізвищах букви *тс* змінюються на *ц*: братский—брацький, Новохатський—Новохацький. В цих суффіксах треба ставити знак м'який—*ь*.

тель, альн, ильн. Суффікс *тель* з додачею *ськ* вживається теперички тільки в тих йменнях прикметних, виведяних од йменнів предметних з цим суффіксом, що zostались од церковно-славян. мови: вчи-тель-ськ-ий, смотритель-ськ-ий, гноби-тель-ськ-ий. В українські мові в таких йменнях прикметних в народні мові суффікс *тель* викидають. Замість „курительный, нюхательный табакъ“ у бакалійних крамничках навіть у Києві сільські хлопчаки прикажчики кажуть: нюхальний (табака), курильний (тютюн). Треба цей суффікс викидати або змінювати на народні: (чита-тель), чита-льницький. Замість суффікса *тель* у йменнях прикметних вживаються ті ж таки суффікси, що й у йменнях предметних, назначуючих предмети діючі: подав-аль-н-і вила з довгим держальном, котрими подають снопи на стіжки або на ожереди сіно й солому; почин-аль-н-ий, дякув-аль-ний (благодарственный молебінь), заг-альн-ий, діяль-н-ий, нехтув-альн-ий, змаг-альн-ий (спорний), за-кін-чув-аль-н-ий (окончательный) і т. д.

*) На українському Поліссі є слова деревня—це б то дерево в сажнях, і деревня—село, як і на Білі-Русі та в Великороссії. І це не присілок, а село з церквою. Деревня в сажнях має корінь *древ-о*, а деревня—село має корінь *дра-ть*, с котрого через повноголосся виведяне слово—дерен—*шар* землі с травою. На далекі півночі в Архангельській і Вологодській гурібні ще й тепер деревнею звать місце серед ліса, де вирубують ліс, викорчовують і здерають дерен заступами або сохою, бо там орють не залізними плугами, а сохою—двома ралами в однім гніздищі, і засівають. Ці обідрані од дерну та викорчовані гальовини й звать *деревнями*, цеб-то обдертими гальовинами. А потім згодом на цих обголяних місцях будують хати, як у нас „хуторі“. І ці хуторі, що стають потім селами, звать деревнями. Само по собі, що й у нас на Поліссі таксамо робилось діло, бо деревнями звать села поти, поки кінчаються бори.

ват, яст: тільки тоді, як перед *ат* стоїть буква *в*. Як мова мовиться за колірі в прикметах, то ці сффікси звичайно показуючі збіток (излишекъ) прикметности, в цім разі показують навпаки, малу прикметність в предметах: білу-ват-ий, зел-ен-ку-ват-ий (про не зовсім стіглі ягоди, овощі), а про зеленкувате жито вживається слово—свид-уват-ий, бо зумисне жнуть жито *на-свид*, цеб-то зазелень, зеленкувате, (бо його не швидко перетрублюють миші), зеленуват-ий, зозул-яст-ий (трохи рябі кури), глин-яст-ий (як гуси й качки мають слабкенький колір глини), черв-о-ну-ват-ий і черв-о-н-яст-ий *).

еньк, ес-еньк. Це суффікси зменчувальні, показуючі зменченість прикмет у предметах; ес—назначає другу поступінність зменчування: мал-ень-к-ий, мал-ес-ень-к-ий, біл-ень-к-ий, біл-ес-ень-к-ий, тих-ес-ень-к-ий, як і в прикметниках: по-мал-ес-ень-ку, по-тих-ес-ень-ку, матусенько, йди! Спить чоловік в рублені коморі; гляди ж—його не збуди! (Народня пісня).

Суффікси зменчених йменнів прикметних *еньк, есеньк*—доладніх: гарн-ий, гарн-еньк-ий, герн-есеньк-ий. Суффікси, показуючі дуже збілшену прикметність, зателєпуваті: *ецьк, слецьк, езн, ющ* здоров-ецьк-ий, довг-елець-кий, престар-езн-ий, товст-ющ-ий.

§ 64. Суффікси дієсловів

Як од дієсловів одкинуть закінчення в необзначенім способі суффікс *ти*, і в укорочені формі—*ть*, то зостанеться решта слів, котра зветься дієсловною *основою*, або

*) Слово червоний в церковно-слав. мові—червлєный вийшло од слова червєць. Це червячок, с котрого добувають червону фарбу. Він плодиться в одному роді листатого кактуса, і цей кактус розводять на плантаціях на Канарських та Азорських островах, навіть кругом гори Пік-де-Тенерифа, як от у нас розводять на плантаціях сахарські буряки. Як не буває поліття на цей кактус, то на островах буває сливе голод. Од слова—краса пішло великоруськ. слово красный (червоний) і прекрасный (цеб-то прегарний), котре є і в нашій мові, цеб-то красний колір єсть найкращий колір, за який має його й наш народ.

грунтом дієсловів: *нес-ти, вез-ти, почина-ть, дякува-ть*. У цих словах: *нес, вез, почина, дякува* будуть основи дієсловні.

Є дієлови, в котрих суффікси *ти, ть* приставляються просто до коріння, як от: *цвіс-ти, нес-ти, да-ть*. Ці дієслови звуться *корінними*. Інчі дієслови мають уставки меж корінем і закінченням *ти, ть*, наприклад: *дяк-ув-а-ть, чув-а-ть* (що там у вас чувать?), *почув-а-ть, свід-чи-ть, засвід-чи-ть, пере-свід-чи-ть-ся, до-свід-чи-ти-сь*. Ці дієслови звуться *вивідними*, і вони виводяться од корінних через усякові визв'одницькі уставки чи суффікси.

В спряжинні в теперішньому й будущому часі особні закінчення звуться флексіями. Ці флексії в спряжинні от які: *у, ю, еш, еш, е, е, а,—емо, емо, ете, ете, уть, ють*, а в 2 спряж. *у, ю, иш, ить, е,—имо, ите, ать, ять*.

До гурту *вивідних* дієсловів належаться дієслови, в котрих в основі чи в ґрунті необзначеного способу вставляні усякові суффікси: *а, я, и, і, ну, ув, юв, ову—ва, ел, уд, юд*, котрі й звуться суффіксами *дієсловного ґрунту*.

Наприклад *):

а блюв-а-ть	чит-а-ть;	і гов-і-ть,	рад-і-ть	ув-а посов-ув-а-ть
и рад-и-ть	бач-и-ть	ну гурк-ну-ть		ел-я звес-ел-я-ть
я гул-я-ть,	стул-я-ть.	ув-а визбір-ув-а-ть	ову-ва викорч-ову-	
		юв-а стул-юв-а-ть	ва-ть, вихарч-	
		гор-юв-а-ть.	ову-ва-ть.	
			юд-и три-юд-и-ть	
			уд-и паск-уд-и-ть	

Примітки. Найдавніші первопочаткові дієсловні основи в мові були викрики звукопідробляні та й усякові: *гу, гур, свись, хап, лап, мац*. С плином часу, розвитку розуму й

*) Декотрі грамматики, як от д. Смирновський, ставляють дві дієсловні основи: одну для необзначеного способу—*брать, драть*; другий ґрунт для теперішнього часу: *беру, деру*. Але в цім випадку вставляється буква для доброзвучности, та й годі. Дієслови з довгелецькою основою в необзначенім способі в спряжинні просто викидають в теперішньому й будущому часі усякову ваґоту од суффіксів задля полегкости: *викорчовувать,—викорчовую, заховувать—заховую*.

міслення оці коріння дієслів розвивалися й розростувалися через ұставки суффіксів задля виявку усякових сутінків діяння або часу. З цієї причини й вийшло те, що короткі корінні дієслова назначують діяння швидке, рушливе, раптове: стукнуть, свиснуть, брать, драть. Усі ж довгі наростки з суффіксів назначують довше й найдовше діяння й довгий час, або діявість його, як от суффікси: ув, юв, ову—ва і т. д. викорчувать, викорчовувать (це вже довго), збірять, визбірять і визбірувать (це вже довше діяння). Ще довше діяння показує приставка *по* та *попо*: позбірять попозбірять, попокорчувать, поморочиться, попоморочиться, мордуваться, помордуватись, попомордуватись; ми робили, ми поробили тиждень, та й покинули; ми попоробили, що й рук не чуємо; погуляли в свято, та й одпочили; попогуляли ми добре на Різдво, до не́схочу́, аж нудно стало.

Од дієслова драть, дерти—виведяний дієслов дре́мнуть, побігти дуже швидко, втікти, дать драла; од викрика гайда! вийшов дієслов гайдну́ть,—втікать, те саме, що й дре́менуть.

В декотрих дієсловах одноразного вида для подужчання діяння після коріння вставляються склади: *он*, *ен*: крик-он-уть, ляп-ен-уть, гук-он-уть, рв-он-уть, стук-он-уть. Для легкозвучности приставляється приросотк *і*: кінь ірже, води не пьє, ірв-он-уть, *заі*-ржавіть (іржа, іще, ік лісу).

§ 65. Складчасті слова

Слова бувають *проті*, в котрих буває один корінь, і *складчасті*, котрі складаються з двох або трьох слів. В цих словах буде вже два й три опрічні коріні з своїми опрічними суффіксами, наприклад: макотрус, красномівний, красномовність, самосійний, саморобне (сукно), чортопхайка, задерихвіст, підчіхвіст, самопал, самопальний (що само запалюється без огню), шестопал, шерстобіт, за-здале-гідь (*година*).

До гурту складчастих слів належяться усі слова с приставками предлогів та коротеньких слів—па, су, пра, прапра та й прикметників: возвіз, Боричів Взвіз (у Києві од берега Дніпра на гору), возьїзд (в Трипіллі Київськ. губ.), з-найти, де-хто, ні-хто, ні-що, аби-як, не-аби-як, буцім-то, декотрий ніяково. Ці слова мають два опрічні коріні, один в приставці,

а другий у самотійному слові: точить і сточить, виточить підтечка (що пришивається внизу до сорочки с простого полотна; доточить, паросток, патолоч, суцільний, сукупний, прапра-дід, пра-щур, найкращий, викладчастий (комір), О-болонь *), с-полохать і т. д. **).

*) Оболоняни звуться коло Київа і на радомисльському поліссі (на північ од Київа) широкі рівнини—луки, цеб-то сінокоси, сіножаті. Слово оболонь виведяне од слова болото (об — болот, обболотнь). В Архангельські губерні вживняється це слово без приставки—болонь і має таке значіння: місцина, котра черкається об болото, цеб-то межується з болотом, або й сама, як низина, часом буває болотяна, або мочар, мокрач. Оболонь коло Київа на низині за Подолом понад Дніпром—це широкі луки, що тягнуться од Київа до гір, де стоїть село Вишгород (давній город с твердинею). За Подолом зараз є болотяні місця, а найбільше коло річечки Почайни. Та й сама Оболонь, наскільки її заливляє в повіддя Дніпро, після повіддя стає болотом. В Радомисльському повіті на північ од Київа на поліссі є навіть присілок Хутір-Оболонь в Іванківській волості.

Це слово Оболонь, котре й теперички животіє коло Київа, є в „Слові о Полку Игоревім“ в одному „темному“ невиразному місці. „Всю ноць съ вечера босоуни врани възграяхоу оу (у) Плѣсньска на болони, бѣша дєбрь Кисаню, и не сошлю къ синему морю“. Це місце товмачили й вияснювали усякі вчені, а найбільше д. Барсов, наздогад показували на слово болонь в Архангельські губерні, не знаючи про Оболонь за Подолом у Київі, шукали Кисані в Арменії за Кавказом, наздогад казали, що Кисань (в чеські мові) це єсть щось кисле, і перекладали посвоему це місце, що, мовляв, треба розуміть—квашня, кисла доля тодішньої Русі с причини половецьких нападів і т. д.

А тим часом д. Роман Заклинський, прочувши, що недалеко од м. Золочева в Карпатах є якась Пліснесько, поїхав туди й там знайшов і Пліснесько, і дєбрь Кисань, і рівнину широку коло їх, в одному місці коло ліса Кисані знайшов великі мочарі (оболонь), де косять на мочарі осоку. Ця рівнина коло Пліснеська й великої дєбрі Кисані (а не квашні) і є така оболонь, як і коло Київа, (Дивись Пояснення одного темного місця в „Слові о полку Игоревім, Львів 1906 р.). Очевидячки автор „Слова о полку Игоревім“, був українець, місцевий чоловік, котрий добре знав, що то таке оболонь, бачив ту Кисаню, місто й твердиню Пліснеськ, знав і ліс, цю Кисаню, знав і рівнину Оболонь, пише й за річку Рось (на Рсі), за Ромни, Корсунь (в Київській губерні). Автор слова був місцевий чоловік, киянин. Це „Слово“ по духові найближче до українських пісень.

***) Од слова плохий (смирний, плохута — чоловік) через повного-

Інчі складчасті слова складаються з двох самостійних слів: душогуб (убийник), душогубство (убийництво), душогубка (маленький довбаний човник), страхополох (великорус. трусь), недогон (пізніше насіяні буряки, або жито на лисинах; тут три коріні, не-до-гон, обаполки (одпиляні боки колодки, дошки бокові, неначе поли колодки), страхопуд (опудало), однодум, односум, односумний, однодумний (єдиномышленникъ), Сухоліси (село), водоспад, самотужки, Сивокінь (прівище), п'ятдесят, одинадцять (один на десять), торбохвать (зłodій торбів на ярмарку), чортопхайка (труський поштовий візок), зловжиток, зловживать, доброчинок, самовілка (рукав на Росі). самохіть, доброхіть, двузубий, гостроверхий, Нахилихатка, Пятихатка (прізвища) і т. д.

Ці усі слова злиті до купи і пишуться вкупі, хоч між ними є вставна злучка, звязувальні букви *о, у*: самосуд, макотрус, душогуб, доброхіть, самохіть, дєсхочу, донєсхочу.

Одділяються пружком (тире) тільки складчасті назвища міст, містечок та сіл: Новгород-Сіверськ, Новград-Волинськ, Камянець-Подільськ, Біла-Церква (містечко Київськ. губ.), Руська-Поляна (Роскопиляни по народньому, село Київ. губ.). Але Новомиргород (Херсонськ. губ.), Златополь (міст. Київ. губ.), Трипілля (село Київ. повіта), Вишгород, Межигорья (Київ. губ.) пишуть укупи обидві складові частки слів.

§ 66. Зміна звуків у склоніннях і спряжіннях

Зміна повнозвучних букв у основі чи в ґрунті слів.

В склоніннях, спряжіннях і в словозбудуванні слів деякі повнозвучні букви змінюються одна на другу. В словозбудуванні треба мати на увазі правило чи закон повнозвучности.

Букви **а, е, ъ**, у цевковнославянських словах, які єсть в українській мові, і в деяких українських словах, як букви стоять після двох неповнозвучних *л* та *р*, ростягуються для добро-

лося вийшли слова: полохать, сполохать, переполох, полохливий (боязкий), найбільше як мова мовиться про птиць: е, е! коточок! не йди рано в садочок, не полохай галочок (колисчана пісня).

звучности на двоє *a*: *вратá* (царські в церкві)—*ворóта*, *длань*—*долоня*, *пламя*—*полумя*, *град*—*город*, *прах*—*порох*, *мла́ка* (болотяні місця на полях)—*молоко*, *плáт* (в сахарнях у полотняні плати загортають посічені й виварені буряки, кладуть під таран (пресс) і видавлюють маляс), *плáття* (сорочки для прання, хустки, наволічки і все полотняне)—*полотно*; *мрак* (церковно-слав.)—*мряка* (мрячить, на Поліссі *мрака* — густий туман) — *морока*, *морочить*, *запаморочить*, *памороки*; *кладязь*—*колодязь*, *бра́шно* (по церк. слав. страва, потрава)—*борошно* *), *кладка* (через воду)—*колодка*, *колода*, *кодо́ла*, товсті вірьовки для перевоза на пороні (тут переставляні два останні склади, як у слові монисто—намисто).

Е, як стоїть в церковнославянських або й в українських словах після двох півзвучних *л*, *р*, таксамо ростягується на двоє *e* і на двоє *o* для доброзвучности: *мрежа*, українськ. — *мережа*, *брег*—*берег*, *древо*—*дерево*, *влещи*—*волокти*, *вблок*, *сволок*, *волокнина*, *волокно*; *время*—*Веремя* (сел. в Київськ. повіті).

Ъ, як стоїть в церковно-славянських словах після *л*, переходить в двоє *o*: *плѣнь*,—полон, *братъ* в полон, *плѣнникъ*—полоняник, *полонянка*, *ополѣник* (котрим виловлюють в ющі вареники), *ополонка*—через ополонки проволікують невод через річку зимою й ніби забирають в полон (ловлять) рибу.

А кінцеве в назвищах усякого дерева змінюється на *и*, коли кажуть за зрубану деревню, як матеріял для столярської потрібки: *липа*—*ліп-и-н-а*, *сосна*—*сосн-й-на*, *вільха*—*вільш-й-на*, *береза*—*берез-и-на*. До решти назвищ усяких дерев чоловічого роду пристається закінчення *ина* в значінні матеріяла для будування й усяких виробів: скриня з соснини, дубини, мебіль з ясенини, грабини, берестіни; пужално з ліщини, с крушини, проскуріни, брусліни.

Е змінюється на букву *o* і на букву *i*: *нести*—*ношу*, *везти*—*вожу*, *пекти*, *брести*, *плести*—*ніс*, *віз*, *пік*, *брів*, *плів*.

*) З борошна в дуже давні часи готували певно найдавнішу потраву на такий спосіб: над кабицею—піччю, викопаною в сугорбі, перекидали горщик і обліплювали тонесеньким коржем (це те, що в євреїв зветься *маца*); через пів години цей хліб з борошна вже був готовий для їжі, як потрава.

О змінюється на *i, y, u*: сохнуть—сухий, сушня, висихать, дóхнуть—здихать, дух, рости—ріс.

А, О, Е то змінюються, то винадають: *братъ—беру, гнать—гоню, драть—деру, прать—перу, хлопецъ—хлопця*, горобець—горобця, сон—сна, терен, дерен (кизіл) — терну, дерну. „Дай, діду, терну, а ти, бабо, кисілю! (народ. пісня). Але в місцевому падіжі в словах *терен* і *дерен* (дерево) буква *e* не випадає, як от співають в одні дуже давні колядці, складяній за часу київських князів:

Ой рано, рано курі запіли,
А ще найранче пан Іванко встав,
Лучком забряжчав, братів побужав:
Вставайте, браття, коні сідлайте,
Коні сідлайте, хорти скликайте.
Та поїдемо в чистеє поле
На прогуляння, на полювання.
Ой там я назнав кúну в дереві,
Кúну в дереві, панну в терені (може і в *теремі?*),
Вам буде, браття, куна в дереві,
А міні буде панна в терені *).
Ой як бье та бье на царя Вóрота,
Розбив ворóта з щирого злота.

В словах *терен* і *дерен* в народні мові буква *e* випадає в усіх падіжах і не випадає в місцевому падіжі, але в слові *дерен*, вирізаний шар землі с травою, буква *e* видапає: не сідай на дерні, бо ще не вріс гаразд у ґрунт.

§ 62. Зміна півзвучних букв

Зміна звуків буває при склонінні й спряжінні слів та при словозбудуванні й вивожуванні слів з одної частки мо-

*) Терен, та й усе колюче й шпичасте, як от щетина на казочному кабані, що крав у садку золоті яблука—все це в казках є признака гострого проміння сонця. Ця *панна в терені* є знак (символ) весняного сонця в сяєві колького проміння, бо кінець цієї колядки такий: Ой як бье та бье на царя Ворота, розбив ворота з щирого злота. Йому вивели коня й наряді, винесли миску червінців, а він на тее й не подивився й не покорився. А як вивели йому панну в наряді, він і подивився, покорився, шапочку ізняв ще й подякував. (Канівський пов. Київськ. губ.).

ви од другої через ұставки суффіксів, котрі змінюють і частки мови, і часом дають инче значіння й тямую словам.

При змінах звуків вони часом мякішають. От найчастіша зміна звуків у йменнях предметних при їх склонінні: букви задньопіднебенні *г, ж, х* в склонінні змінюються на свистячі—*з, ц, с* і шиплячі *ж, ч, ш* в таким порядку:

г на ж, з: луг, луже, в лузі; ворог, вóроже, на вóрозі, вага, на вазі, увага, на увазі, нога, на нозі, дорога, в дорозі.

к на ч, ц: бік, боche, на боці, чоловік, чоловіче, лука, на луці, рука на руці.

х на ш, с: дух, дúше, в дусі, горіх, горіше, в горісі, вухо, в вусі, (вушка в пóсуді, вушка вазки, самовара, вушка с тіста—в борщі, в юшці).

Така достоту зміна од мякішання букв *г, ж, х* єсть і в склонінні йменнів предметних давньої церковно-славянської мови: Св. Дух, Душе, о Дусѣ Святѣмъ.

У йменнях предметних та прикметних часом дві півзвучні змінюються на одну:

ст на щ: стягéли—це крайні щаблі в продовбаних полудрабках воза, котрими стягуються обидві частки полудрабка, а щаблями звуться середні щаблі в полудрабках та в драбині (в Бердичів. повіті і ці щаблі звуться стяблями). Стілник*), щільник (в уліках), щілно (стільно, тіло с тілом, як от кажуть: доми збудовані пóстінь, стіна щілно притуляна, чи причепляна до стіни); міщ-анин, міщ-анський од слів—міст-о, міст-ечко.

ст на ц: Самохотський—Самохоцький, Новохатський—Новохацький. (В поганяльному викрику: от себе!—цабе!), бра-тсь-кий, бра-цький, сотсь-кий, соцький, німе-тсь-кий, німе-ць-кий (од німецького племя Немети).

чс на ц: Гали-чсь-кий, Гали-ць-к-ий, гречеський—грецький.

ш на с: Воло-ш-ськ-ий, воло-ськ-ий (горіхи, гарбузи) од валах, Валахія—волох: „Ой волошин сіно косить, а волошка йісти носить. Бодай сіно вогнем сіло, волошином завершило.

*) Стілниками звуть щільники в Галичині, бо там зосталась стародавня форма, в котрі *ст* не перейшло ще в букву *щ*.

ч, к, ц на ш: яш-ний (про борошно й кашу) од слова яч-мінь, молош-ний — (од слова молоко), місяш-ний (од—міся-ць), смаш-ний (од—смак).

В дієсловах при утворінні з необзначеного способу теперішнього й будущего часу дієсловів залога закінченого й одноразного вида букви змінюються на такий спосіб: ті букви, що стоять на кінці основи необзначеного способу, в особних закінченнях теперішнього й будущего часу змінюються на такий спосіб.

с на д: клас-ти—клад-у, пряс-ти—пряд-у.

с на д, т, в: плес-ти, плет-у, плис-ти, плив-у, брес-ти, бред-у.

к, т нз ч: тек-ти, теч-у, пек-ти, печ-у, товк-ти, товч-у, молот-и-ть, молоч-у, колот-ить, колоч-у.

х на ш: брех-ать, брещ-у, дих-ать, диш-у—і дихаю.

т на ч: хлещ-ать, хлещ-у, світ-ить, свіч-у, топт-ать, топч-у.

ст на щ: свист-ить, свист-ать, свищ-у, пуст-ить, пущ-у, загуст-ить (тісто, роцину), загущ-у, христ-ить, хрищ-у, мститься—мщусь.

з, д на ж, дж рад-ить, раж-у, над-ить, наж-у, воз-ить, вож-у, сад-ить, саж-у, насадж-ений (садок), зрад-ить, зрадже-ний, зраж-у, ход-ить, хож-у, сид-ить, сиж-у (а не сидю).

с на ш прос-ить, прош-у (а не просю), нос-ить, нош-у (а не носю *).

В південних повітах Камянець-Подольськ. губ. і далі в Херсонщині та в Черкаській і Чигиринській повітах кажуть: сидю, ходю, просю, носю, радю, блудю, і букви *д, с* необзначеного способу не переводяться на *ж, дж, ш*. Це певно од того, що в давні часи ще литовські князі заселяли людьми в Камянецькі губерні польськими комисарами, а в Київщині й Херсонщині українцями, для оборони й захисту од завсідніх нападів та загонів татар, давали їм землі й оселі. Це вже були козаки українські, а польські комисари оселялись навіть оселями й селами коло Камянця, де була польська твердиня, де скупилось чимало польської шляхти. Ці польські, сказати б, козаки й мали вплив на українську мову в цих формах: бо я ходю, радю, возю, просю, носю—це польські форми дієсловів: *chodze, radze* (ходзе, радзе), де стоїть буква *д*, а не *ж*. Поляки, правда, кажуть: *prosze, nosze* (я проше; я ноше), але там певно були оселяні

В книжній (літературній) мові неможна вживать таких форм дієловів, як от: прося, носю, возю, ходю, радю, сидю, бо ці форми занесені з инчих мов в українську мову на південні Україні.

Окрім того в багатьох словах букви (звуки) змінюються і в корінях с приставками, при чому часом змінюється само значіння назвища предметів, як от, приміром, у словах—з-чеп-ить, з-чіп-лювать корінь *чеп*, *чип* с приставкою—з змінюється на *щ* і змінює само назвище й значіння слів: щеп, прищепить, показує, що паросток (живчик) зчіплюється з зрубаним стовбуром, або гілкою деревець; ощепиши, покладяні зверху на усіх слупах, закопаних у ґрунт, щоб позчіплювати їх для зміцніння вкупі; мас-ло, масть—маз-ало, мазать, маз-їло, коломазь (для змазування маточин та букш у колесах; гус-ти, гус-ла—гудок, гудіння; вес-ло—вез-ло (воз-ило), воз-ій, бо весло ніби возить човна, а його в пародах змінили справдешні колеса з лопатнями й возять його, як колеса віз; ясла в роті, в котрих управляні зуби, і ті ясла для худоби й овець, куди накладають сіна й соломи,—виведяні з церковно-славянського слова ясти (їісти), ямь, яси, ясть, ядимь, ядите, ядять, через зміну корінної букви *я* (юса) на—*ямь*, а по-українському на йім, йіси, йість. Виходе, що слово ясла (йім-сла)—це вкупі з зубами єсть орудник для споживання йіжі й поживку, а ясла в загороді, в кошарі, або в воловні, це те, що в людей миски та полумиски для споживання свого поживку; драг-лі (холодець)—од дрижать, труситься; чупр-ина—чуприндир, чупирадо, те саме, що опудало (страхопуд); притика (для притикання ярма в вії, щоб воно не спало),—прити-чина (препятствіе); припнуть (коня, вола),—припин-ачка, віршовка, причепляна до забитого в землю кілка; чит-ать—Нечитайло; спрягаться (волами)—супряга, супряжич і супряжник; лук-а—луг, луча—не сіно; сто-ять—стіг-ло (стій-ло) для череди над водою. Слово ухналь не виведяне од вуха, а німецьке Hufnagel (копито-цвях); гамарня (кузня в Київськ. повіті) і гамарня—літейний завод вийшли од німецького слова Hammer—молоток; мот-ать—мотузок, і—замотався багатир; шухляда в столах німецьке слово—Schublade; ляда на завісках

поляки—мазури, котрі й теперь говорять по-польський з шепелянням: якийсь цловек псеседл до пана, (якийсь чоловік прийшов до вас). З цього просе пана, носе й вийшло—я прося, я носю. Окрім чого в Херсонщині були оселяні серби од Ново-Миргорода до Славянська, і ці усякові захожі люде не потрапляли переводить букви в дієсловах і теж для полегкости мабуть казали: прося, носю, возю. С таким шепелянням є ціле україн. село коло Кременця.

на криницях, на сажах—Lade; чис-ло—чисн-иця (чиселниця), тут одкинулись дві букви *e*, *л*, випали для доброзвучности; кри-ть, с-криня, по-крів-ля, по-криш-ка, кри-ниця, бо в її неначе схована вода, ще й вона часом має покрівлю, бо в містечках і тепер закривають криниці з низькими цямринами лядою на завісках через те, що в криниці часом падають діти; од слова лупить—луш-пиння, лупá (на голові), лушпайка; шугать—шул-іка (ворон, крюк), шулики з маком; галушка—галька; гребти—погріб; твердий—твердиня, ствердить *) діло, справу на папері.

Од коріня в слові жи-ть виведяно багацько слів з цим корінем: жит-т-я (житьє), жито, жив-ч-ик (пульс), зажи-вок (живой зародышъ въ лукѣ, чеснокъ), жив-и-ть-ся (питаться), пожив-ок (пища), жив-і-т (шлунок), жив-от-тя, жизнь (Черніговськ. губ. і Київськ. губ.) жив-от-і-ть (существовать), жив-от-ин-а (животное и всѣ живыя существа). Од коріня слова микать, микаться (вмѣшиваться) виведяні слова: вмикуваться, промикувать (проницать, пробираться куда, проникать), промикать (прослабить Васильков. пов: слабительное — промикувальне, промикальне лікарство); одмикувать (уклоняться) од роботи, замикать, одмикать, замок, (микать мички—од смикать), (в великоруські мові сомкнуться—сомкнутые ряды войска), промикуваться, промкнуться духом, ідеєю, або чимсь инчим (проникнуться духом і т. д.), вимкнуть—вирвать (вимкнуті пірця с правого крильця, пісня Хотинськ. повіта, виключить, исключить), вимкнуть з рядка кого-небудь, прогнать; примикувать до кого, до партії, до полків, до союзу з державами, (в великоруські мові—сомкнуться в рядахъ, певно зайшло з Ломоносовським язиком).

Треба зауважити, як правило, що українська мова не любе початкових звуків (букв) у йменнях *Е*, *А*, часом *И*; їх або викидають, або змінюють на *Я*, *Ю*, *О*: Катерина, Ялиси-вета, Ярема (Іеремія), Ярина (Ирина), Явтух (Евтихій), Опанас (Афанасій), Овраменко, Євмен—Юмін.

Грамматика це така наука, в котрі говорить за опрічні слова й їх усякову зміну і в флексіях, і в корінях, і в

*) Слово кріпость (або фортеця) неможна вживать. Замість його треба писати твердиня. Воно вживається давнішими галицькими письменниками, як от д. Роман Заклинський пише в своєму утворі: Пояснене одного темного місця в „Слові о полку Игоревім“: „Для лучого поясненя того темного місця подамо наперед опис околиці, де була побудована *твердиня* Пліснесько. „Пояснене одного темного місця в Слові о полку Игоревім“. Львів 1906 р. ст. 6.

приставках, і показує правила й закони, як слова, взяті нарізно одно од одного й окроми од гурту слів у мислях та думках, змінюються на усяковий спосіб.

Перша частка граматики зветься етимологія. Це грецьке слово, складяне з двох часток: (етос)—вдача і (логос)—слово, бо в етимології оповідається та міркується про вдачу кожного опрічного слова.

Друга частка граматики зветься—синтаксис. Це слово грецьке (сінтассо) і значиться—збіраю докупи, звязую. Бо в синтаксисі буде показано, як з опрічних, нарізних слів складаються довгі речення, думки та мислі, в якому порядкові треба їх зводити й злучувать докупи так, як це утворив народ в свої мові.

Примітка. 27-й параграф в одділі „Предлог“ під заголовком „Значіння предлогів“ стосується до 2-ої частки граматики, до синтаксиса, бо то в йому показується значіння предлогів у мові й правування дієсловів падіжами за помічю предлогів. В свій час цей параграф буде переставляний у другу частку граматики на своє місце. Але коли-то ще буде написана 2-га частка граматики, і чи буде вона написана, я й сам за це не відаю. А тим часом теперички в нас виступають в пісьменстві люде з далеких од осередка України місців, де народ говоре на усякових дрібних окраїнних говірках. Ці говірки дуже стародавні. Додержались вони до нашого часу або на Карпатах, або на Поліссі в пущах, нетрах та серед болот. Там ще й досі падіжі й предлоги, самостійні й приставчані в словах вживаються, як трапиться, неначе ще в той давній час, коли ще мова тільки що складалася, і люде неначе випробовували, як і де ставлять падіжі й предлоги й навманя приставляли приставчані предлоги до усякових слів, щоб показать сутінки в діянні й назвищах усякових предметів. Таких предлогів та невдатних приставок до слів бєзліч, а особливо в Галичині в Карпатах, як от, приміром: нарада (рада, порада), бо на пораді або на раді люде зьєднуються думками й мислями, як от в словах с приставкою **ПО**—побратались, побрались (поженились), поцілувались, а нарадились, націлувались, наїлись—досхочу, це вже щось зовсім инче; брат розумніший, кращий **понад** усіх (од усіх), неначе його краса висить вгорі над усіма; батько чекає на мене вдома (жде мене); відчувати (почувать); усунути це не одсунуть, а всунуть у середину; убачить (побачить); с-постерегать (постерегать) неначе показує

Зразці для диктовки й етимологічного розбірання.

§ 1.

Од першого дня місяця сентября вже почалась осінь. Ще перед Воздвиженням 10 сентября дні стали однакові з ночами, як і весною в марці. Сонце сходило в 6-й годині й заходило в шість. Дні все короччали. Надворі холоднішало. Ластівки та журавлі, соловейки, зозулі вже полетіли в вирій, в теплу Африку.

Настала осінь. Повіяв різкий вітер с півночі. По синьому небі сунуться наче покосами темні хмари. Огороди зчорніли. Листя на дереві поблякло й пожовкло. Листя обсыпається й не шелестить, а наче шарудить, як сухий папір. Скелі понад Россю стоять хмурі й сумні, неначе смуткують, що вже неможна видивляться в дзеркалі води.

постережіння сукупно с кимсь; в нашому селі церква завелика, дзвіниця зависока (дуже висока, Черн. губ.); обстоювати—встоювати за що; шукати за книжкою—шукать книжки, це певно сталося од тіх давніх часів, як колись люде живились мясом диких звірів, у лісах шукали за козами, цеб-то висліжували звірів, ганялися за ними й шукали за ними. Декотрі старовинні в наш час чудні приставки в словах можна витовмачить історично, як от в реченні: висадили п'яного с хати (що я чув навить коло Радзивілова в Галичині), як теперички й пишуть в Галичині. В нас у Стеблеві ще в сорокових роках була за нашим двором стародавня така глибока (з дубини) землянка, що в неї треба було лізти в сіни по чотыррьох східцях з збитих вальків глини та глею, неначе в льох. С таких глибоких стародавніх жител і справді доводилось не вишихати п'яного, а висажувать угору на подвір'я, або на город. Такі глибокі стародавні хати—землянки ще недавнечко одкопали в землі в Галичині, в котрих на долу ще й викопане місце, глибше од стін на аршин, де певно люде сідали, як на призьбах або лавах, й обідали та вечеряли. С таких хатів і справді доводилось висажувать дітей та престарезних людей вгору, мов с погребя, а не виводити, або вишихать надвір. В Галичині ще й досі пишуть так: Вявилося, як несильно сидить Ізяслав у своїй волости, і се подражнило у Святослава та Всеволода охоту висадити його з волости (князівства), цеб-то, вигнати, бо висадить князя з князівства можна

Филі-моргуни рядок за рядком біжать по воді. Рось ніби кліпає очима й моргає на темний високий питель, що при-тулився до скель на острові, та на зелені ще верби та лози попід скелями. На зелених рúнах вгорі понад скелями блукає найіжачена кудлата худоба. Люде на пороні хмурі й невеселі і шуляться на вітрі. Тільки гуси неначе збираються, щоб летіти в далекий вирій. Купи гусей здіймаються с пригорків. Вони гєгають весело й голосно. Деякі купи раптом падають на воду, кричать і ніби регочуться. Другі купи ляскають крилами по воді й пірнають. Филі коливають їх і підкидають вгору. Йім тепер гарно, весело, бо не душно надворі. Вони бадьористі, жваві, веселі, мов дівчата на весіллі. Жнива й возовиця вже скінчились. На полі тільки йде компанка буряків і возовиця до сахарні. В селян стало менше роботи. В неділю й у понеділок чути по селі троїсті музики. Справляють багацько весіллів в цей вольніший од роботи

тільки з землі на небо на хмари, або на високі гори десь за гряницею князівства. В наш час висажувать п'яного (а не випихать) можна с київських глибоких підвалів, котрі вода в великі дощі заливає часом сливе до стелі.

Таксамо недоладу вживають теперички дієслов торкається: „це не торкається мене“; сойм торкається права виборчого (обі-рального). Слово торкається (як і черкається) в народні мові вживається завжди с предлогом **об** з винувальним падіжем: човен торкнувся, черкнувся дном об камінь; чоловік торкнувся об стіну плечем, а слово торкать ставляється з винув. пад. без предлога: хтось торкнув мене у бік; торкає баба світилку ліктем. „Це мене торкається“ — єсть переклад великоруського речення: это касается меня одного, а не вас. По-український це речення треба перекладати отак: це стосується до мене одного, а не до вас. Торкається об що підхоже до дієсловів: обперся ліктем **об стіл** (сперся ліктем **на стіл**), не обпірайся об тин (не спірайся бо на тин, бо обсунеш хворост); торкнувся об скриню; вдарився об двері (а не **о двері**, бо в українські мові нема опрічнього од слів самостійного предлога **о**, а є тільки праставчаний до слів: о - знака, о - пустив руки, о - болонь, о - діржини (оддерті од конопель). Слово доторкуваться ставляється с часточн. падіжем с предлогом до: доторкнувся до стіни; до тебе неможна й доторкнуться, такий ти недоторканий (недотрога).

Галицькі стародавні слова навала, повала (стеля) можна

час. Гуси гегаяють на Росі. В селі скрізь співають дружки на весіллях.

Ученики повинні написати це усе й поставити точки.

§ 2.

Трудящий школяр має потяг до книжки. Ледача людина часто одмикує од праці. Холодний вітер проймає ніби наскрізь. Ледачий чоловік має потяг до гульні. Отрутні гриби можуть завадити шлункові. Полохливий кінь боїться кущів, копиць та стовпів на трахту.

Я люблю науку й книжки, бо люблю читати гарні й цікаві книжки. Страхополох боїться своєї тіні. Сніг укрити землю й покривлі хатів. Вітер промикується крізь щілини в дверях та вікнах у хату. Добра людина почуває любов та ласку до всіх. Вівці ходять на випасі за бараном або за

історично витовмачить так, що старовинні житла-землянки не вшивали й не настеляли дошками (стели—од стлать, цеб-то застелять дошками), а закладали хворостом і зверху навалювали, накладали землі, або вальків: місили глину, робили вальки і накладали вальок на вальок на хворост, як робили такі стелі ще не дуже давно в землянках. Од слова навалювать пішли й старовинні слова нава́ла, повала й слово вальок, котре животіє й теперички, цеб-то велика, як кавун, балабушка глини. Це слово животіє й теперички на Україні, і од його введяні слова: валка чумацьких маж, вал з насипаної землі й схожі по формі—вал в млинових колесах і вал с клоччя—товстющі нитки на рядовину.

Од вживання стародавніх „допотопних“ приставок у словах та й падіжів с предлогами часом неможна й гаразд втямить, що авторі хотять сказати. „Це не торкається мене (не торкається об мене, цеб-то—це до мене не стосується; это меня не касается). Також і артилерією Поляки **були горою** (цеб-то були лучче од московс. війська Шереметьєва й Юрія Хмельницького). **Поза** Шереметьєвим, здається, вся инша старшина **завдячувала свої ранги** більше високому уродженю, як (ніж) заслугам і військовій умієнтности (?) (умінню). Сі уваги підносять (!) не тільки сучасні критики, але й очевидці. Напрям дороги визначено на Любар; військо мало **поступати** Гончарихою (через Ганчариху?). Записки Наук. Тов. І. Шевч. 1912 р. V том. Чуднівська кампанія 1666 року Вас. Герас. ст. 53, 54.

цапом. Собака біжить за возом і за санками. Доброму чоловіку прибав, Боже, віку (приказка). Сідайте на траві, або просто неба на землі.

§ 3.

Ой на горі сніжок імжить, а в долині козак лежить. Накрив очі китайкою, а ніженьки нагайкою. А в головах ворон криче, а в ніженьках коник скаче (народня пісня).

Вечір

Садок вишневий коло хати. Сімья вечеря коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть. Вечірня зіронька встає.
Плугатарі с плугами йдуть; Дочка вечерю подає,
Співають ідучи дівчата, А мати хоче научати,—
А матері вечерять ждуть. Так соловейко не дає.

Тарас Шевченко.

Вивчить напам'ять, а в диктовці одділити одно речення од другого й посшавить або точки (цятки), або запяті.

§ 4. 5.

Ой ішов я вулицею раз, раз, не бачив я та нікого в образ; ой ішов я вулицею двічі, не бачив я товаришів ввічі. У степу часом і кінця невидно. Черета пішла в степ та вшелепалась у сіножать. У Києві вогонь горить, в Батурині видно. Прочани пішли на прощу в Київ.

§ 6—10.

Язик до Київа доведé—і до кия. В Чорне море вливаються великі річки: Дунай, Дніпро, і менчі річки—Південний Буг, Ингул. В Азовське море вливаються річки Дон і Кубань. На Кавказі найвищі гори: гора Ельборус і гора Казбек, а в Криму гора Чатирдаг і Ая-Пётра (Святого Петра). В Київські губерні живе багацько народа. В Звенигородському повіті в Київщині в селі Керелівці (по книжньому в Кирилівці) зріс поет Тарас Шевченко, а родився він в с. Моринцях. У Києві Софієвський собор ставив великий київський князь Ярослав, син святого Владимира. Собор зруйнував хан Батий, що

прийшов з монгольською чи татарською ордою 1241 року взімку 6 декабря на св. Миколая. Зостались цілі тільки олтарі та стіна, де стоїть иконостас, до самої найбільшої бані, сливе до вікон. Ця стародавня частка зветься Нерушіма стіна, цеб-то не порушена й не зруйнована. Зосталася ціла й гробниця великого князя Ярослава з рябенького мрамора на аршин заввишки, притуляна до стіни, котра одділяє великий олтар.

Череда рано вранці рúшила за кóловорот (за царину) на поле. Рої виходять в ясний погóжий день. Отари овець пасуться на великих степах. На войну рúшили з міста полки за полками і все помаленьку рушались ік Дунаю. Отара овець рúшила с поля на стігло над ставком. Ворущіння комашні в комашнику часом буває дуже жваве й велике в ясну годину. Валка чумаків насилу рушалась по рівнім степу. Стадо коней с поля покатало до річки пить воду.

§ 11, 12.

Граб єсть дерево, залізо—це метал, а сіль—це минерал. Глина—це жовта, біла, руда й червона земля. Троянда—це повна рожа. Шипшина єсть рóслина. Усяке запашне зілля росте по степах та на луках. Кожна рослина любить дощ. Віл це домашня животи́на, вовк це дика зьвірюка. Усе живе, що животіє на світі, зветься животинами (существами). Кінь ірже, води не пьє, доріженьку чує (нар. пісня).

Дуби й осокорі бувають дуже високі. Рожі й шипшина ростуть с колючками. Усі рослини й животини не можуть животіть без води. Олені, цапі й барани часом буцають людей рогами. Червяки, мухи, бджоли, білки, зайці, хаврашки, коні—всі загалом звуться животинами (существами), а не істотами). Усі животини або ворущаються помаленьку, як от гусінь, кузки, або рушються та ще й дуже швидко, а коні, собаки та зайці можуть бігати, що єсть духу. Наш йіконом дуже рано чогось покатав конем на буряки в поле.

§ 13.

Як півень співає, то буде година надворі. Йіде якась біда на біді (бідці на двох колесах), ще й біду наздоганяє,

а ондечки ще одна бідка попереду катає на поле на чиюсь біду. Біда не сама ходить, а з дітьми. Пішла біда до мельників—наїлася вареників. Пішла біда до шевця, сіла собі на стільці, поморщила постольці. Пішла біда до Демяна—од Демяна вийшла п'яна. Пішла біда до пана—та збулася жупана (народ. пісня). Біс біду перебуде! одна згине, десять буде. Голодні кумі хліб на умі. С пісні слова не викидають (народн. прик.). Ой не шуми, луже, зелений байраче! Не плач, не журися, молодий козаче! (нар. пісня). В жнива усі поля наче вкриті стайками полукіпків та маленьких недокладків, куди ни кинь оком. Витріщив очі, неначе корова на нові ворота, неначе зцапів од якогось дива (приказка). Наш хазяїн такий кміта (наблюдатель), має такі кмітливі очі, що як зирне по дворі, то одразу прикмітить, що стоїть або лежить не на своєму місці.

§ 14, 15.

В неділю наш пан ходив с писарем на влови в діброву. Пан застрелив дві лисиці, а писар аж три зайці. Наш дядько такий влучний та зручний вловчий, що тільки стреляє ворони, як вони сидять на вербі, а в дику качку не влучить ніколи. Як я був малим підпасичем, то пас ягнята й телята; а це вже пасу коні на отаві. Загнала гуси в двір, а качки покинула на ставку. Не хотять йти додому, бо мабуть десь знайшли собі поживок та понаїдались. Пошила кожуха з двома комірами: зверху, на шиї стоячий, а на плечах викладчастий. Сину мій, сину, моя дитино! спи вдень і вночі. Дядьку! зачиняйте бо ворота в тік. Ой ходив чумака сім рік по Дону, та не було пригодоньки ніколи йому (нар. пісня). Це було років с п'ять передніше. Пять год служив у москалях, та й додому повернувся. Сім день—конопель, а ячменю—три дні; хто за дяка піде, то готові злидні (нар. пісня). Попокосив у полі днів з десять, та й косу кинув у траву, зовсім ізнемігся. Махніть іще косами разів з десять, то й буде кінець. Після смерти батька настоятелями на його поле повинні бути сини, а не дочки. Старці й усякові прохачі як просять милостини, то кажуть: христіяни милостівії,

божії трудівники! взруште своє серце, змилосердіться й подайте милостину сліпому каліці невидющому.

§§ 16, 17, 18, 19, 20.

В наш час понаписували вже багацько усякових книжок, а найбільше повістів та невеличких оповіданнів. Хто вчиться в школі, той добуває багацько нових знаннів та відомостів. В серці людини буває багато усякових почуваннів, і горя, і радості, і надії, і одчаю, і добра, і правди, і кривди. Почуття холоду буває дуже неприємне тому, хто не має кожуха. Людина чутка на вухо, має гостре чуття: хоч говори тихо, сливе нишком, а вона почує з другої кімнати. Поновління церкви, та ще дуже старої коштує дорого. Перевезіння буряків с поля до сахарні коштує багацько грошей. Од берегів річки та з болота повіває вохкістю та свіжістю в повітрі. В дощове літо жито й пшениця бувають гарні на взір, але не умолотні, ще й зерно в їх заміркувате (заморкувате, мале). Пісок носять ношами, а людей носять на кладовище на марах. Бодай тебе на мари виносило, так ти міні надокучив (народ. приказка). Надів окуляри, неначе позичив у когось очі, а свої десь загубив. Меж школярами невелика різниця на літа. Невелика труднація сидить та книжечку читати. Тепер на селах пішла така поведенція, що кидають свнти ти вдягаються в жупани та сїртуки, та піджаки. А за постолі тільки пасішники не забулись. Між турками та нашими людьми, як на взір, є велика одлічка.

§§ 21, 22, 23.

З дужим не борись, з багатим не судись, бо все одно пропозиваєш багацько грошей дурнісінько, ще й зостанеся винним. Голодні кумі хліб на умі (приказка). Нестиглі овощі можуть завадять, і їх неможна їсти зазелень. Вік мій довгий, а лихо моє ще довше. Будь здоровий, як вода, а веселий, як весна, а багатий, як земля (приказка). Усі люде луччі—ввічі, а позаочі недуже - то гарні. Білше од усього на світі—небо: йому й кінця нігде нема, а земля багато менча. Поміркований та статковитий хазяїн добре зробить усяку роботу, а непоміркований хазяїн усяку роботу спас-

кудить і попсиє, і воли та коні збавить, бо не доглядає нічого, як слід. Статковитий чоловік падкує коло хазяйства, не пьє, та гроші покладні має в скрині, а нестатковита людина несе гроші до корчми. Річка глибока, а море ще глибше. Туман, туман по долині, широкий лист на калині. А ще ширший на дубочку. Кличе голуб голубочку. Падковиті до роботи й загарливі люде бувають завжди замóжні. Поставний, високий на зріст та плечистий чоловік кращий на по-стать, ніж високий, сухорлявий, кандібістий.

§ 24.

Маленьке, кривеньке по усіх полях скаче (загадка—серп). Що в світі всім найлюбіше, наймиліше? (загадка—сон). Що в світі найголосніше, що усіх людей скликає? (загадка—дзвін скликає до церкóв усіх люлей). Одчепися, препоганий, тобі зась, тобі зась! (народня пісня). Є люде такі товстелецькі, що й у двері не потовляться, а як сяде такий товстун на біду, то сповняє собою увесь вóзик, а сам увесь аж двигтить, аж труситься, мов добре вгодований кабан. На рядна й мішки прядуть товстюций вал, а не нитки. Од важкої хури аж земля двигтить. Як везуть до фабрики здоровецьку завальну́ машину, то аж земля стугонить. Вишні та черешні на молодому дереві бувають дорідні, а на старому—дрібніші й менчі. Цибуля хоч і дрібна, але спірна; можна однаково наїстись, як і великою. Коні рвачкі (що не встоять на місці, як запряжені), і рвучкі нитки, це ж не однакові слова. На селі зловили збіжалого москаля.

§§ 25, 26, 27.

Один читає книжку голосно, а десять або й двадцять душ слухає. Стоїть стріла серед села, а в ті стрілі сімсот і дві (загадка—церква). Був собі Гедеон та звив гніздо, як оцей дом; та зніс семеро (або дванадцятєро) яець,—і кожному ймення єсть (загадка, Канівськ. повіт — тиждень, або рік з дванадцятьма місяцями). Одно каже: світай, Боже! друге каже—не дай Боже! третє каже: міні однаково, чи вдень, чи вночі (загадка, Канівськ. повіт — вікна, двері, стеля). Великий київський князь Св. Владимир в девятсот вісімде-

сят восьмому году звелів усім киянам зібратись до річки Почайни (котра тоді вливалася в Дніпро трошки далі од теперішнього пам'ятника йому коло самого Дніпра в долині) і звелів грецьким священникам охристить усіх у Почайні.

§§ 28, 29, 30.

Не сам же я плачу, плачуть карі очі, що не досипають темненької ночі. Я та дочка самі робимо роботу і в хаті, і в дворі, бо батька все вдома нема. За обідом поїли білші раки, а zostався самісінький дрібязок. Ой єсть у мене сімсот голубів: вибійрай, голубко, котрий буде твій. Сам не вгадаю, котра тепер година. Скажи, будь-ласка, котра тепер година? Який сьогодні день? Я вже й дні погубив од клопоту. Ой хто, хто в лисичині хатці?—Я, коза дєреза, пів бока лупляна, за три копи купляна. А кіт каже: одчиняй міні мерщі дєвері! Я знаю, хто в лисичині хатці (казка). Кожні (кожній) свашці—по ковбасці (приказка). Всяк хто не маже, той дуже скрипить. Хто не лукавить, той ззаду сидить. Всякому рот дєре ложка суха. Хто ж єсть на світі, щоб був без грїха? (Наталка Полтавка Івана Котляревського). Що ти мелєш язиком, я нічогісінько не втямлю. На багатьох дітей, на велику сімью треба й настачать багато хліба, бо в великі (великій) сімьі й велика зыжа. Ніщо міні так не докучає, як малі та дрібні діти. Прийшов хтось, украв щось—гнатися за ним, хто його зна, за ким (приказка). Один дідич напїтав собі йїконома німца, котрий не вмів добре говорить українською мовою. А хто це витолочив пшеницю вночі? питає німець.—Хтось, пане,—кажуть люде. А хто це зрубав уночі в лісі старого граба?—Хтось, пане, каже лісовик—козак. А хто це вкрав с поля пів копи жита? питає німець.—Хтось, пане, вкрав, каже сторож. А хто це вмер, що дзвонять в усі дзвони по душі?—питає йїконом. Хтось умер, кажуть люде. А йїконом каже: слава тобі, Господи, що той шкодливий хтось здох, і вже білше не буде робить міні шкоди.

§§ 31, 32, 33, 34, 35.

Надворі пишасьєся весна. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло покласти палючих слідів на землю. Мов на

Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні. Поле, що безкрає море, скільки зглянеш, розістлало зелений килим, аж сміється в твоїх очах. Над ним синім шатром роспало небо; ні плямочки, ні хмарочки! Чисте, прозоре. Погляд так і тоне. З неба, мов ростолене золото, лється на землю блискучий світ сонця. На ланах грає соняшна філя; під філею стигне хліборобська доля. Бує вона вгору, зеленіє, як рута. Легенький вітрець подихає с теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку. І ведуть вони між собою тиху таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці.

А вгорі лине жайворонкова пісня, доноситься голос, неначе срібний дзвіничок, тремтить, переливається, застигає в повітрі. Перериває його перепелячий крик, здійнявшись угору: заглушує докучне сюрчання травяних коників, що цвірчать, як не розірвуться. (Панас Мирний. „Пропаща сила“).

§§ 32, 33, 34

Дав нам вчитель на урок таке трудне та забутнє, що я вчив, учив, та насилу втямив і вивчив. А вранці знов забувся та ще повторював і промовляв кілька раз. А я ж не забудливий, і маю добру тяму в голові. Влітку на вакаціях я хожу удить рибу й раз виудив чималого коропа. А в жнива сливе що-дня посилав мене тато на поле. Попоходив же я кілька неділь, аж остогидло; та ще ходитиму й після Спаса на ярові жнива. Мене мама не пускає в ліс гуляти, а я таки буду ходити, буду гуляти, бо в лісі гарно, і міні весело шукать грибів, опеньків, печериць, синяків, маслюків та бабок. Раз я свиснув у лісі так здорово та голосно, що сполохав одудів та омелгу на дубі.

Показать одличку меж діяльними й страждальними залогами й змінити діяльний залог на страждальний для одлички між ними:—

Взімку сніг укриває землю. Взімку земля довго буває вкрита снігом. Батько сів позавчора жито, а вчора пшеницю. Восени чоловіки загатили тарасом нашу греблю. Восені небо сливе завсігди буває заслоняне хмарами й туманами. Вози та плуги робляться штельмахом майстром. Мій

брат влучний стрілець та добрий вловчий. Вчора застрелив на вловах два зайці. Хати будуються теслями. Чужі коні витолочили траву на наші (нашій) сіножаті на луках. Сте-реже́ного чоловіка й Бог стереже (приказка). Лучане́ сіно одгонить і тхне мулом. Корсун, Богуслав та Біла-Церква закладані й збудовані над річкою Россою великим київським князем Ярославом Мудрим в одинадцятім віку, щоб захистить край од дикої орди печенігів та по́ловців.

Неживотні предмети лежать або стоять, а животні ходять, рушаються з місця на місце, або ворущаються на однім місці. Лінива людина або спить, або лежить, або байдки бьє та справляє походеньки та сиденьки. Весною знов буває одродіння замершого живоття рослин. Зімою уся земля й вода ніби вмірає й замірає на якийсь час. На Бога надійся, але роботи не цурайся. Воли, вівці, кози ремигають жуйку після того, як ззідять сіно. Бога бійся! що це ти робиш? Школярі часто бьються та сваряться, приходять до школи не зачесавшись та не прибравшись, не причепурившись. Хто дбає, той має. Вчись і за книжку берись! В школі, як і в селі, часом бувають пріводці й митці на всі штучки та на пустоці й часом дають негарну напругу, щоб пустувать, а штукарі вигадують та витворяють усяку нісенітницю для смішків. Половина світа скаче, половина світа плаче (нар. приказка). Хто має по́тяг до науки, той сам себе доведе до пуття.

Гетьман Богдан був здатний пріводень війська, одбився од Польщі, котра була підвернула Україну під власть короля й довго правувала українським народом. Після Богдана Україна наче одродилась, бо козакі позаводили скрізь по селах школи, позакладали для сла́бих людей лікарні, тоб-то шпиталі по селах в кожні парафії, одрятували народ од лиха, неначе од смерти. За пропущені дні робітникам одвертають плату (вилічують) в сахарнях та суконних фабриках. В житті доводиться стикатись де-небудь з добрими й лихими людьми. Зали́ва часом промикується в хати кріз стелю. Як стикаються поїзди на залізниці, то од цієї спотички багато людей платить за дорогу своїм животтям. Все, ще животіє (существує) на світі, має свій початок, але кінця

не має. Як борються два парубки, то їм кричать: хапай *під силку*, то звалиш з ніг! цеб-то хапай попід руки, під пахві, кругом тулуба, де саме знаходиться осередок сили. Од цього й пішли слова: силкуйся, силкування (піддай сили! напинайся!). Школи скрізь повинні бути примитиковані до літ, до станів і мови дітей. Морочусь і ні на який спосіб не примидикую віка до скрині й діжі до віка. Що впало з воза, то пропало (приказка). Не шукай його! Напитував на селі наймичку й наймита, та в своєму селі й не напिताв. Шукують по всіх усюдах москаля, що втік с полка. Не нехтуй нікого, хоч би й найбільшого: не плюй в криницю, бо може колись доведеться води напиться (приказка). В селі з'явилась якась проява: напне свиту на голову рукавом та й ходе. Таке з'явище смішить людей.

Рілля на полях чорніє, а як піде дощ та вникне в землю, як піде óпар, то рілля ще білше чорнішає й стає чорна й лиснюча, як сажа. Тоді все поле почорнішає, стане схоже на чорне сукно, і тоді воно стає неначе сумне. Людина часом росте й розумнішає, і добрішає, а инче дурнішає й злішає, а де-яка людина так позлішає, що до неї ані приступу! В велику спеку річки й ставки менчають, в великі тучні заливні дощі білшають, а в час повіддя побілшуються так, що вода виливається на луки й заливає низини. Віл розчахнувся на голоцику, завалився на льоду, шурхнув у продухвину й пішов під лід, що й признаки не зосталось. Веселка на небі то дóвшає, то короччає, як небо темнішає або яснішає.

§§ 35, 36.

Зневірена людина (разочарованная) часом доходить до одчаю або й до чогось гіршого. Чоловік, маючий яке-небудь дуже потрібне діло або справу, недоброхіть стане доступний, набересться сміливості й доступиться хочби й до самого губернатора. Навратлива (рѣшительная) баба рада б і до пана старостів слати, та пан дочки не бере (приказка). Зчорнівший ліс восени дуже понурій та сумний. Ходив сім рік, не йівши, не пивши (св. Олексій), прийшов до батька, як земля, зчорнівши (лірницька пісня). Швидко летячі хмари по небі схожі на втікаючі од стрільця дикі качки. Си-

дить дід на призьбі, набундючившись од старості. Дівчата вертаються з музик, сміючись та регочучись. Закиркуватого чоловіка ніхто не любить, а любляча помирлива людина кожному приємна. Надіючийся на щось чоловік завсігди живе й животіє своїми надіями. Думай та гадай і про будуще, не тільки про теперішнє. До неділі усяка робота повинна быть поробляна, бо субота—не робота, а якийсь гармидер у хаті од прибірання та тупцяння. За битого двох не битих дають, та й то не беруть. Буть скривдженим кимсь неприємно й зобидливо. Казали оце, що незабаром буде Страшний суд, а я вагаюся в думках, чи йнять тому віри, чи ні. Є книжки, наводячі нудьгу й дрімоту.

§§ 37—49.

✓ На чужії сторононьці та звуть мене заволокою: кажуть міні річку плисти широкою та глибокою (пісня). Говори до гори, а гора мовчить і не дише. Впав догори ногами с покрівлі. Дівка наша на вулиці перед веде, а на полі серпом гуде (приказка про жваву, веселу, танцюристу, але робочу дівчину). Таке міні лишенько, хоч сядь та й плач! Сиди, сиди, Ящуре, в горохвянім вінку! май собі жінку, як перепілку! Завтра вмреш, пропадеш, — кого впіймеш, обдереш (весняна играшка в Ящуре). Не гуляй, не байдикуй! йди лишень у хату та сідай за книжку. І ніч іде, і ден іде, і голову вхопивши в руки, дивуешся, чому не йде апостол правди і науки (Тарас Шевченко).

Моя мати, моє горе! Гей!

Хто ж пожене воли в поле?

Найму я сі (собі) челядніка,

Най пожене до гаїка.

А з гаїка на долину. Гей!

Напасуться розмарину.

Розмарину напасуться. Гей!

Зімной (холодної) води напіються.

Зімной води фіялкової—Гей!

Із студенки (криниці) корчмарьовой.

Ой корчмаре, корчмареньку! Гей!

Де сь (єси) посіяв пшениченьку?

Посіяв ю (йїі) межи сливки, Гей!

Вже й пожали красні дівки.

Галицька пісня (город Перемишль, в горах Карпатських, на самому кінці українського насеління, записана мною од галичанки Амбросії Думанської, що була родом з горяної околиці за Перемишлем).

§§ 49, 50

Тяжко важко жить на світі сироті без роду. Нема куди прихилиться, хоч з мосту та в воду (Шевченко). Хто пізно ходить,—сам собі шкодить. Удосвіта встав я, поночі надворі. Де-ниде по хатах ясне світло сяє. Сяє ясне світло, як на небі зорі. Дивуюсь, радію, у серця питаю. Скажи, віще серце, чи швидко світ буде? (Пантелемон Куліш). Поле, засіяне суспіль (сплошь) буряками на кільки верстов, дуже гарне. Старі прочани ходять до Київа в Лавру часом по кільки год поспіль (підряд). Високі жита й пшениці зеленіють суспіль од села до села. Заходься, дочко, топить та вечерю варити, бо незабаром вернуться женці с полів, і затого (швидко) вечір буде, затого й сонце зайде. Батько завжди на роботі, тільки врядігоди з сахарні приходе на великі святки. Ой негаразд, запорожці, негаразд вчинили! Степ широкий, край веселий та занапали. Спихату часом забудеш узять з собою, що треба б було взяти. Миски й долумиски на миснику стоять усі загалом, усі вкупі. Сторч—та в борщ, а в кашу по коліна (приказка). Де любов, там і Бог. Пішки—нема замішки (приказка). Думай за все задалегідь; влітку думай за зіму, взімку думай та гадай за літо. Як мочять коноплі в воді, то кладуть горстки на́вхрест, щоб лежали щільніше, та щоб їх течія не рознесла. Треба завжди класти ножі та сокири плискóm, а не лезом догори, бо хто-небудь поріже руки. Кожну дуже потрібну річ завжди кладуть навидноті, щоб була завжди напóхваті, та щоб не довелося довго шукать йїі. Танцював я ходорком перед паном Федоркóm; задкóm, передкóm—перед паном Федорком (народня пісня). Колись передніше люде жили довше, бо передніші люде були міцніші, поставніші й дужчі. Як викопали соху в клуні, то

насилу витягли рукошма, захопившись за неї кожне обіруч. Навіщо ти попсував міні воза? Нащо ти збавив міні коня? Гаращо (гаразд-що) ти вже дуже розумний, коли усіх дражниш дурнями.

§§ 59. 60.

Рятуй мене, Боже! бо люде не одрятують мене од смерти. Ой матінко моя рідна! за Корсуном Саморідня: і корсунська, і стеблівська, всередині голяківська (жартовлива приказка проти тих, що часто бідкаються чогось дурнісінько та все ойкають, хоч би с тієї причини, що „за Корсуном Саморідня“). Ой хто в лісі, обізвися! та викрешем огню, та запалим люльку. Не журися! (народня пісня). Людське живоття, як булька на воді. Вітер свись!—банька трись!—та й кінець. Колись-то ще за панщини, осавула загадував на панщину та й джигнув жінку батоґом, а потім як ушкварив мене по спині, то я аж не стямився од болісти: неначе впик огнем! А курочка сококо, а гусочка—ґе-ґе-ґе, а качечка—ках-ках-ках, а индик—гулу-гулу, а журавель—курлю-курлю, а горобчик—цвірінь, цвірінь, а голубчик—воркуку, соловейко—тьох, тьох, тьох, а півничок кукуріку! А кізочка—штрики—брикі, та скік через тин! А собака через тин плиг! та гав, гав, гав! А пташине весілля пурх! та врзліт, та вростіч! та й розлетілося на всі боки (казка „Пташине весілля“).

Гай-гай, милий Боже! шо то с того лиха вийде? Трах-тарарах на Арарацьких горах! (приказка, як щось завальне й важке впаде й тарახне дуже здорово, ще й гепне, падаючи додолу).

КІНЕЦЬ.

СЛОВАР

Деякі народні й нові книжні слова (неологізми)

А.

Аберрація, одхилення, розсівання.

Абсурдъ, нісенітниця, дурість.

Авіаторъ, — льотчик. Літун (в казці політунчики — звуться птиці, а побігунчики — звірі). Казка про сотворіння світа є в народа. Д. Панас Мирний розвив її в своєму оповіданні „Правда й Кривда“. Перші сотворені птиці й звірі звуться політунчики й побігунчики, котрі полетіли в повітрі й побігли по землі.

Авангардъ (французьке слово), попереднє невелике військо, або загон, котре виступає поперед великої армії; начільне військо.

Аванпость (французьке слово), попередні загони с купок війська. Загонами звались за Богдана Хмельницького невеликі купи козацькі, котрі розходились по краї од великої армії по боках її.

Агонія, конання, передсмертні муки; умірають — конать. Ці слова мають один корінь з стародавніми словами: кончина, скончатися, цеб-то настає кінець живоття.

Агитаторъ, намовляльник, намоторювальник. Агитировать, — намовляють кого, підбурюють, намоторюють кого, підбивають кого. Агитація, підбурювання, намовляння, намоторювання (Кан. пов.).

Аккумуляція, скупчення чого-небудь.

Алкоголикъ, той, що пьє горілку запоєм (алкоголь є в горільці), пропій (Ой пропою, пропою! пропаща я с тобою. Нар. піс.).

Аляповатый, зателепуватий чоловік, або який-небудь предмет, здоровецький, негарно зробляний, заґемегуватий, заґемєґа.

Ангель, янгол. Ангельській, — янгольський.

Анексія, прилучіння завойованого краю до якої-небудь держави.

Армія (латинське слово), військо узброєне, готове до війни.

Аррієргардъ, позáдне військо, котре сідає десь збоку на засідках позад великої осередкової армії.

Ассоціативный большой мозгъ, скупчувальний великий мозок, осередковий, в котрому скупчуються усі вражіння й напечатки од околишніх предметів через очі, вуха, ніс і т. д.

Ассоціація, товариство, з'єднання в яке-небудь товариство.

Б.

Бархатъ, оксаміт. **Бархатный**, оксамітовий.

Баловень, мазу́н, пещéний хлопець.

Баловать дѣтей, мазать (певно гладить по головці), пестить (од церков. славянського слова пѣстунъ — наглядач за дітьми, напутник).

Баловаться, нѣжитьсв (про дітей), ласкаться,—пеститься (про дітей), лащиться (про коти та собаки).

Башмакъ, черевик, (в Карпатах черевики — чижми). Слово башмакъ має один корінь з укр. бахматий, а черевик—од слова черево, як і черінь (черевінь).

Барда́, барда. Це та джумига, що зостається од солоду після того, як переженуть горілку. На барду́ й вижимки з сахарських буряків дідичі колись ставили свою худобу на зіму, і навіть багатири давали воли на барду́ за плату. Од слова барда́ вийшло слово урда́, юрда́, цеб-то сир з вареної макухи, що робиться з вижатого конопляного сімя (і певно й з макового) для олії. З цього сира, з цієї урди колись ліпили вареники. Од слова барда́ вийшло... і ще кілька слів.

Банка, слоік скляний, банька.

Безграничный, безмежний; **безграничность**,—безмежність.

Безобразить, обезобразить,—ганжувать кого, зганжувать кого на виду, зганжувать лице, скарадить. Дівчина скарадила собі око. Звен. пов.

Безпорядокъ, гармидер, безладя (од слова—лад). **Станьте уряд**—тут буде лад! (веснянка).

Безпощадный, -но, нещадимий. нещадимо.

Безспорний, безперечний, несуперечний, незмагальний, (беззмагальний,—несперечливий про людей).

Беззахисний, безоборонний чоловік, беззахистний (про город, місцину, або що).

Безостановочний, неспиняльний, неспинний.

Бездоказательний, безоглядний, бездоводний.

Безсмысленный, безглуздий чоловік, що з'їхав з глузду, безтямкий.

Безсовістний чоловік, несумлінний; в кого нема сумління.

Безпорядочний чоловік, нестатковита людина, що гуляє й марнує надаремно гроші.

Безтолковый чоловік, безтямка людина, безглуздий чоловік.

Безперывный, разуразний, разпоразний.

Безпутный, непутящий, негоденний ні до чого чоловік.

Безупречный, безукоризнений,—бездоганний (од слова ганить кого).

Безперывно, безперестанку, без перестану, разураз, разпораз. Стреляють з гармат на маньоврах у Білі-Церкві разураз (неперывно).

Безтолковый чоловік, цапленний (од цап), придуркуватий, прицуцуватий, оглашений, навіжений, навісний—ці останні більше значаться—изступлений.

Бередить рану, триюдить, ростриюжувать, ростриюдити віразку.

Блажь, прімхи, незнать—яке бажання, все одно, що вєреди (капризы).

Благоприятствовать, пріяти, спріять кому. Як одкинуть од церк. слав, слово—благо, то зостанеться теперішнє україн. слово—пріять.

Благосостояніє, добробуття, заможність.

Близорукий чоловік, низькоокий, що добре бачить тільки зблизька.

Блинь, млинець. В слові блинь—буква м зміняна на б. Млинець—вийшло од слова млин, як і—молоть, мливо.

Блюдо (число блюдь обїда), потрава. На обїді подавали три потраві. Потравка—соусь, підливка: „зварив потравку—носом об

лавку“ (Канівськ. пов), приказка: цеб-то з носа потекла потравка—кров (про недоладного кухаря).

Бодрость, бадьористість. Бодрый, бадьористий; бодрякъ, — бадьор (Канів. пов.), є прізвище селянина Бадьор, (м. Стеблів).

Болтаться (о кистяхъ, шнуркахъ), теліпаться.

Боль, болість в тілі; больно—болячє (м. Стеблів). Болѣзнь, слабість. Тяжелая болѣзнь, хвороба.

Болтунъ, лепетун, слабкоязыкий чоловік.

Болтать вздоръ, галдѣть, — лепетать, гайдала́кать (Васильків. пов.), теревенить, базікать.

Бутылка, пляшка (німецьк. Flasche); великий бутель (французьк. bouteille).

Буравъ, свердел. Большой буравъ, которымъ буравять бревна, землю, — лопатень. Лопатні — дощечки на млиновому колесі, на котрі спадає вода. Лопатні—широкі здорові зуби. Корінь слова: лоп, од його й пішло слово лопата.

Бумага, папір Це слово вийшло од латинського слова папірус. Це товстющий очерет, що ріс у Єгипті. З його здерали кору й на йї писали, бо паперу ще не було.

Булка, паляниця... Слово булка єсть на Волині (Староконст. повіт. на самі гряниці Галичини). Це слово те саме, що на Україні буханець, одна штука хліба або паляниці. „Прийшов старець до хати милостини прохати. А я йому—буханець, а він мене у хлівець (польське буханец). Слово булка це відома булька на воді або бунька. В Васильківщині кажуть: і тиква (для води), і бунька, бо вона кругла, як булька на воді. Вицлесканий житній хліб, виробляна паляниця і справді схожі на здоровецьку бульку (пузирь мыльный й инч.). В великоруські мові слово булка назначує тільки пшенишні паляниці, але безперечно це слово перейшло туди з Галичини ще в незапамятні часи. Слово паляниця (пшенишна) в українському значінні є в Тамбовські губерні, з маленькою зміною — *поленица*. Це звичайна пшенишна паляниця, тільки йї мажуть зверху маслом, як у нас на книші доконче накладають вишкварок сала. Але в Тамбовські губ. є дуже давні оази україн. сіл. Слово паляниця має корінь спільний з грецьким словом *παλαος* — стародавній. В давні Греції, ще в идольські часи приносили на жертву підземним богам хліб з ситтю (жиром), од чого й у нас завівся звичай приносити до

церкви й на кладовище на панахиди книші з салом, печені кури, а в великий піст мед у слоїках.

Быть ошеломленнымъ или очарованнымъ чѣмъ-нибудь. Очаріти, счаріть з дива: Як побачив вперше золоті верхи на манастирях у Києві, то аж очамрів з дива.

Быть посаженнымъ отцомъ или матерью на свадьбѣ сиротъ: батькувать, материнувать на весіллі в сиріт.

Быть народный,—побуття. Бытовой, побутовой.

Быстрый, швидкий, бистрий (про воду). Быстра річка саме посередині—бистрина: пливи човном бистриною; бистрі очі, бистрий погляд; живогляд, це чоловік з бистрими очима. Живоглядний—все одно, що бистроокый.

Быкъ, бугай (слово звукопідробне од звука бу!), кіча. Од цього стародавнього слова вийшли народні великоруські слова: кичиться, кичливо, кичливый (кичливый ляхъ — у Пушкіна) і українське слово кичка, змотана жменька льону, що підкладають на голові під очіпок, і великорус. кичка, височенький очіпок. Постать кичі (бугая) і справді поважна й гордовита, а найбільше тоді, як він спиниться, стане й згорда поглядає на людей, якраз так, як индик, як він надметься, од чого й вийшло українське слово пиндючиться (й бундючиться). В бугая на голові меж рогами стерчить чималий пучок шерсті, наче чуб, неначе *кичка* на молодиці (очіпок). „Через тебе, бестіє (невістка), та наш кіча не встає. Поки була чужа, не наша, брикав кича й гўла наша (каже свекор до невістки).—Бодай тобі кича здох! За що ти нас бьєш обох?“ (мене й чоловіка, каже невістка до свекра). (Народ. пісня. Тарщанський пов. Київської губерні, м. Тетіїв). Слово кгўла на значує молоді бички й телята, в котрих ще нема на голові рижків, а тільки гўлі, с котрих потім згодом виростують роги. Гўла—це збірне ймення предметне, як от дїтворá, малéча. Од слова кіча виведяні слова гича (всмїшки—гичка), чуб на голові. Давні чуби с підголяною однизу головою і справді були схожі на гичку на буряках та на моркві, цеб-то — листя, що росте пучком і розгортується навкруги, наче чуб у кичі, од чого бугая й назвали кичею. Од слова кича вийшло великоруське слово кисть (винограду, ниток), і українськ. китяг, кетяг винограду. Ціх слів—*кича* й *гўла* нема в Словарі Грінченка.

Бѣглый солдатъ, бѣглый каторжникъ, збіжáлий москаль.

Бѣшеный, скажений; бѣшенныя деньги, скажені гроші за-
платить.

Бѣлье, плаття (усе, що полотняне), шмаття.

В.

Важность, вартість. Слова важность і важный — однакового коріння з українськими словами *вага* — вѣсы і тяжесть (і з німецьким *Wagen*). З цієї причини неможна писати, або перекладати речення: дѣло большой важности так, як тепериньки пишуть: це діло великої *ваги* (виходе — тяжести), цеб-то, що воно важке. Треба б писати: це діло великої вартости, або варте вваги. Слово *важный* можна писати й по-український, бо воно українське і має значіння: той, що по чині, або що, ніби на вагу важкий (вѣскій); така людина зветься ще поважною, тоб-то важенькою по своїх розумових прикметах.

Варить, варить страву на жару в огні в печі. В Черніговщині ще кажуть так: міні в́арить коло серця од великого горя (Остерс. пов. с. Вігуровщина) замість — міні пече коло серця. В церковн. слав. мові слово варъ значиться жарá, спека надворі, а в українські мові жар це червоне вугілля, од чого й вийшло україн. й великорус. слова жарить щось на вогні, на жару (жаркбе). Кажуть так: розсердився одразу, аж скипів. Од слова варить вийшло слово свариться с кимсь, посваритись с кимсь, свариться на когось пальцем, сварка, цеб-то як люде лаються, змагаються, то потім аж ніби зваряться, неначе скиплять на жару.

Варенная пища, страва, як от: борщ, галушки, куліш, вареники, юшка і т. д. „Платить за стравне́ й постояле“, платить за харч і коні в заїзді, в гостиниці. Васильк. повіт.

Ватрушка, коржик з накладяним зверху сиром. Це великорус. слово вийшло од слова *ватра* (черінь). В Карпатські Русі черінь зветься ватра (варта, вартовий, це сторожа, сторож), бо ватра в печі обставляна вже й захищена в усіх боків — піднебенням, челюстами, припічком і т. д., не те, що найдавніша піч (кабиця) в пригорках, де пекли надворі на распечених горшках — мацу. Ці ватрушки — первопочаткова форма пирога й вареника з зліпляних ватрушок, — перейшли на північ і занесли с Карпат своє назвище. Слово ватра було зміняне вже потім на слово

черінь, вже тоді, як українці ставили печі в хатах. Це вже було тоді, як виник віровий, релігійний світогляд в народі в добу міфологічно. Бо на піч дивилися вже, як на свячену річ (Римляни ставили своїх хатніх божків на карнизах печі й молились до печі до пенатів, хатніх божків, а в нас—домовиків). І в нас у народа очевидячки піч прирівнюють до живої животини, бо в неї є *піднебення*, як у роті, *челюсти*, щоб глутать огонь та дим, *шля*, через котру виходе дим, черінь на печі зверху, і в самі печі (череві) й вивод з зátкалом для випускання перетравляного в череві (Стоить півень над кручею, зatkнуv ср... онучею,—зátкалом. Загадка—Піч), Вогонь у печі здавався живим і навіть святим. (Святий вогонь мститься, Нар. примовка).

Воселый, веселий, жвавий; моторний (Васильк. пов.), це проворний і при тому ще й добрий. Дівчина моторна—весела, жвава, але опришкувата, сердита й лайлива людина, хеч би вона була й весела, не зветься моторною. „Такий ти моторний, як собака чорний“ (Канів. пов.), цеб-то злий, бо чорні собаки дуже злі.

Взаимный, обопільний. Взаимно, обопільно. (Є в козац. актах).

Вздорливый, закиркувата людина, лайлива, або така, що бришкає.

Ввышину, вширину, вдлину. Ввершину́, вширину, вдовжину.

Вздорить, бришкать, костричитья проти когось. „Моя дочка, як виросла, почала бришкать. Все костричитья“ (Канів. і Васильків. пов.).

Взбалмошный, баламут, непомірований, пустий.

Взносъ денегъ, податей, вкладъ въ банкъ,—оплатъ податів, вкладка в банок, або в касу товариства спільницького, споживальницького (а не галицьк. внесок).

Взрывъ (од динамита, пороху), зрив, вибух, бұхкання (разуразне).

Видный по фигурѣ человекъ, осаннстый—поставний чоловік, високий і плечистий.

Виданное ли дѣло? Чи то пак видано, що ти оце скоїв?

Взбаламутить, сколотить воду, або щось рідке, кофій з дна. Взбаламученное море (В. Пісемського), скаламучене море.

Вина, провинна, провинність.

Виновникъ, провинник, винуватець (Васильк. пов.), той, що винен в якомусь вчинку, і щось скоїв, наробив колотнечі, але

це слово можна вживати і в значінні—должникъ, хто винен комусь гроші.

Включать, включить,—вмикать, умкнутъ у що, в записи, або в число людей. **Выключить,**—вимикать, вимкнутъ. „Вимкнуті перця с правого крильця“. Народ. піс. Хотинськ. пов.

Вкусъ (пониманіе изящнаго), вподоба. Ймення прикметне—сподобний, уподобний (угодный): нам несподобний новий старшина. Кукли найуподобніші цяцьки дівчаткам, а батіжок хлопцям. Міні припадає до вподоби людина, колір! (Мнѣ по вкусу цвѣтъ, человекъ). **Вкусъ** во рту, — смак, спільне з німецьким *Geschmak*: смакувати—*es schmeckt*.

Владѣлецъ землі, дѣржавецъ землі, маєтности. (Є в козац. актах).

Владѣніе (чье-нибудь поле, лугъ, огорождь),—дѣржава. Наша дѣржава починається од річки, од горѣда, а далі—в поле до самого шляху. Васильк. пов.

Владѣть (церковно-сл. обладати) землею, фабриками,—обладувати щось. Як помер батько, то я й брат обладуємо поле сукупно, а хата належиться міні з городом, бо я менчий син. Васильк. пов. Володять можна руками й ногами. Я старий вже, через силу володаю ногами. Дитина спинається на ніжки і вже володає ніжками. Васильк., Канів., Остерс. пов.

Влюбить кого въ себя, прилюбить (можно прилюбить чарами, як повести по спині кісточкою с кажанка).

Вникать, вникнуть во что,—втупиться, втюпитись (Звенигор. пов.) в що-небудь, в книжку, в роботу, в якесь діло. Діакон сидів над книжкою і втюпився в неї, і нічого не чує, як діти галасують у хаті. Втупить очі в що все одно, що втирить очі в що-небудь. Втупиться в що — „углубиться въ чтеніе“, або в роботу.

Внутренность, нутро людини, нутро землі, річки, моря. Од нутро виводиться ймення прикметне—внутрішній,

Внутренній, нутрішній, нутряній, коли кажуть за нутро людини, за нутряне сало кабанів—здір і з його—смалець.

Возвращаться, вертаться. Возвращеніе, вертанія, повертанія: Що то міні за гуляння за ворота та й вертанія! Ото міні погулять—три дні в хаті не бувають (Канів. пов.). **Возвратъ**—вороття. **Буде каяття**—та не буде вороття.

Внезапный—напрасний, наглий (про смерть): помер на полі

напрасною смертю, або наглою смертю, вмер нагло. Ви питаєте мене нагло, а я не можу сказати, не подумавши задалегідь.

Внѣшній, околишній, як кажуть за далекі околиці; внѣшнія сношенія съ государствами, околишні стосунки з державами; знадвірній, як кажуть про хати: треба мазать хату знадвору; знадвірні двері в домах. Внѣшнія причини, препятствія—околишні причини, притичини.

Воспаленіе (о раиахъ, язвахъ), ятріння. Ятриться виразка, почервоніла; ятріння болячки. В грудях, в шлунку—запаління кишок, шлунка,

Воплотиться, воплощать,—обтілиться; обтілювати якусь ідею, образ давніх богів.

Воплощаться, обтілюваться. Воплотиться, воплощеніе,—втілиться, втілення (про Христа, бо Бог втілювався в людське тіло, прийнявши тіло й образ людини).

Возрѣніе на что, погляд на що—в науках.

Возрождаться, возродиться, одрожуваться, одродитись.

Вредить, вредъ, вредный,—шкодить. шкода, шкодливий. Ці слова (як і польські—szkodzić, szkoda, szkodliwy) мають спільний корінь з німецькими—schaden (міні шкодить це—es schadet mir, der Schaden, schädlich, як і українське слово—скарадить щось, око—руку.

Возрожденіе, одродіння (як, прим. од народиться—народіння людей велике).

Возродиться, одродиться.

Возраженіе. закид, заперечка; возражать, закидати проти чого в розмові, заперечувать, за щось зомусь перечить.

Возбужденный, взрушений, обурений, роздражняний, збурений.

Возбужденіе, зворушіння, обурення, ожвавлювання, роздратування.

Возбудиться въ гнѣвъ, обуриться на кого.

Возбужденность до самозабвенія чувства гнѣва, непависти—нестямка. З нестямки тріснув мене по плечах коцюбою так, що міні й світ замакітрився.

Возбуждать что, возбудить кого, зворушувать щось, кого; підняти ворохобню, або питання за що, або позов.

Возбудитель чего, ворущильник питання або змагання. Возбу-

тельний, ворушильний, зачіпальний, підбивальний до чого (за слова, промови).

Воскресить, вос-крес-ать,— воскресить, ожиты. Од коріня цього слова вийшли українські слова крес-ать, кресало, ви-крес-ать огню, українське (й великор. слово) кремень, кремінь; криця (гострий кремінець.). Криця—не лошиця: Дунай перескочить, хвоста не замочить (загадка. Стеблів, Канів. пов.)—огонь, блискавка, пожежа. Викресать огню—цеб-то добути живого живоття, як і воскресить.

Волна, філя. В усіх передніших пісьмеників, як от у Куліша, стоїть філя, а не хвиля. В Київщині, кажуть—філя.

Всучить что, втирить щось кому в руки, тирить міні в руки; (про гроші) втелющить скажені гроші.

Волокита, джигун. „Ой, джигуне, джигуне, який ти ледащо! ведуть тебе до пана, сам не знаєш за що... Ой на руки дйби, на ноги дйбиці,—оце тобі, джигуне, гарні молодиці“.

Воспріятіє впечатлїній въ мозгу, прийняття, одбиток в мозку образів предметів.

Воспитывать кого, виховувать—людей і худобу. В доброго господаря все бувають коні свого хову (выкормки),—од дієслова ховать, (Васильків. пов.).

Вспыльчивый человекъ, опришкуватий, гарячий, як присок (попіл пополовині з жаром); так одразу й присне, як кіт. (Канів. пов.).

Впечатлїніе отъ внѣшнихъ предметовъ, вражіння зору, чуття, нюхання і т. д. од предметів.

Выбирать въ Думу, въ сеймъ—обірать, обібрать кого.

Выборы въ Думу, обірання кого, (а не вибори). Почались обібрання, обірання въ Думу.

Выборщикъ, обіральник, обіральщик. Той, кого обрали в Думу—обранець. Избранникъ Божій—обранець Божій (або й чоловік видатний чимсь).

Выборный, обіральний (а не виборчий). Выборныя права—права обіральні.

Вспотѣть, упріть, спотнїть, впріть. (Про кашу—впріла вже).

Всасываться, входить во что; вникать, уникать. Дождь входить в землю.—Дощ унікає в землю; тепло унікає в ріллю.

Вѣжливый, вѣжливо, звичайний, звичайненький, людина, що

знає звичай (Привитайся звичайненько); ввічливий (Харьків. губ.).

Вѣсовой, ваговий, що продається на вагу. Вагові сливи дорогі, дорожчі, ніж свіжі. (Чорнослив валяний, Канів. пов.).

Вѣсь, вѣсить, взвѣшивать,—вага, важить, зважувать що-небудь, зважить. Слово вага неможна назвати німецьким: воно має тільки спільний корінь з Wagen, бо в україн. великор. й польск. мовах багацько слів загальних є німецькою мовою. Од слів вага, важить вийшло багацько слів: важкий, поважний (человѣкъ съ вѣсовъ, почтенный, шановний—схоже с польським), поважать кого, наважиться (що-небудь зробити, рѣшиться), цеб-то прилягти усією вагою своєї сили до якоїсь праці (наважився, розколоть корчаку), наважливість (рѣшительность), наважливий (рѣшительный), ввага (схоже с польск. uwaga, уважаніє): (Ой, мати, мати! жаль вваги не має: кого раз полюбить,—с тім і умірає; (або—серце не вважає), це-б то має важке напруження душі, зосереджене на будлі—чому); вважать, уважить на щось (увзжете, згляньтесь на мою бідність), і всликор. важный (книжне слово, але слово—уважте—є і в великор. народні мові); ваговий—вѣсовой, (вагові сливи, валяний чорнослив, що продається на вагу); важниця (під колеса, що на неї наставляють воза, як мажуть осі); обважнювать що (обременять), обважніть (отяжелѣть). Оце слово важный (правдівіше—важній) буквально значиться—вѣській, цеб-то такі люде, що заважать багацько, якби зважити їх душу або чин (це слово можна вживать і в наші книжні мові), а слово важкий має значіння величенької ваги будлі—якого предмета, або й людської постаті, тіла. Опріч цих слів, великор. слова *вѣсь*, *вѣсить* вазначаються ще инчими словами: тара, тарувать, витарувать (Васильк. пов. м. Біла-Церква). Років з десять передніше я бачив на „товарнихъ вагонахъ“ на Фастівські й Київо-Одеські залізниці намазані чорним квачем здоровецькі слова: *Тара*. 665 пудовъ, 50 солдатъ, цеб-то вага на 665 пудів. (Теперечки цих написів вже нема: певно замалювали). Витарувать має таке значіння, як виважити, цеб-то посудину, горщик, щоб знати її вагу, а потім накладають чи меду, чи чого инчого й важать, вилучивши вагу посуду. Од коріня цього слова вийшло назвище—*тѣрези*, те саме, що й вага, і великоруське народне слово тароватый,—здатний, рѣсторонний: „не богатъ, да тароватъ“ (нар. приказка). Обидві здорові й широкі помостики в терезах звуться шайки, (а шанькою звуть ту торбину,

що привязують конямъ на шию й насипають в торбину оброку, в котру коняка встрюмлює морду), бо й на шайки терезів кладуть яку-небудь вантагу. Вкупі з словом важко вживається ще друге слово тяжко — од тара. (Тяжко важко жить на світі сироті без роду). Це слово пішло вже од церковнославянського: тягота (Другъ друга тяготы носите и тако исполните законъ Христовъ. Ап. Павелъ). В галицькі мові це слово тягота змінилося на слово тягар (на зразець польського ценжар). Слово тягота можна вживать в пісьменстві, як і вагота, бо воно по словозбудуванні таке, як українські слова: мирнота, спекота, соннота і т. д. Од слова тара вишло слово тарас, —хворост з гноєм, соломою, котрим гатять греблі й насипають аверху цю вагу глиною, або камінням; Тараща (місто в Київ. губ.), тарапата (клопіт, турбота); це слова є в польській мові; отара овець, цеб-то щось важке, завальнє, як вівці йдуть гуртом, неначе—стуляться ніби до купи в суцільну массу; таран, прес для вижимання олії, воску з вощин, і таранкувата—дзюбана людина од віспи.

Выражать, выразить, виявлять, виявлювать, виявить. Выраженіє, вїявок.

Выразитель, виявець; выразительный, виразний; виразительно, виразно, проздрачно: „мій чоловік читає книжку проздрачно (Остерс. пов.), прозорно читати (Васильк. п.).

Высокомѣрный человекъ, високодумний. Высокомѣріє, високодумність кого-небудь.

Вредить, вредъ, шкодить кому, шкода; вредный, шкодливий (кіт, собака, шкодлива йїжа).

Временный, тимчасний. Дитя преждевременно родившееся, — дитина нечасна (Канівс. пов.).

Вьюга, юга, (Черн. губ. Остерськ. пов.), великий вітер з метелицею. Од цього слова пішло в казках назвище: Баба-Юга, косяна нога, те саме, що й Баба-Яга. Баба-Юга—кажуть в Бердичівськ. пов. Київс. губ.

Высморкаться (це слово звукопідробне), висякати носа, Керінь—сяк, од котрого пішли слова: зсякнуть (вода зсякла), зсякати. Висякати носа,—щоб вохкість в йому зсякла. Слово шмаркляки—авукопідробляне, од шмарканія в носі повітрям. Таке саме й сопляки—од сопти.

Высокомѣрный человекъ, великорозумний (що сама людина так думає за себе).

Вторить,—вторувать у співах: бас вторує при двох тенорах.

Г.

Глупый, дурний. Глупость, дурість, дурощі. Глупенькій, благій, блаженський.

Говядина (церков. слав. говяда), яловичина.

Голодать, хлять, захлять, хлянуть, захлянуть.

Господинъ, пан, добродій; поміщик стародавнього роду—дідич.

Государство, держава; государственный, державний.

Голени ногъ, гомілки, або голінки (од голий, бо в теплих краях ходили без чобіт).

Гвоздь, цвях, цвяшок; має спілений корінь з німецьким zwicker шипці, як і слово обценьки.

Голова высокая, узкая, стовбівата голова—од дієслова стовбичить (торчать).

Глазь, око; очки, окуляри. (Латинське oculus).

Гордый, гордий, гордовитий, пишний. Гордость,—гордовитість, пиха.

Гористый край, гóряний: горяно скрізь по-над Россю по обидва береги.

Говорить кому дерзости, цвікать кому ввічі. Має корінь загально з німец. zwicken—шипать.

Горизонтъ, обрій, небокруг: „Хожу блужу та сумую, як те сонце в крузі“. Народн. пісня.

Городъ, місто. Посадъ—містечко. Од слів місто, містечко виведяні слова: міщанин і передмістя, котрі увійшли в великоруську мову й уживаються як на Україні та в Галичині, так і скрізь в великоруських губернях. Слово мїщанство відповідає німецьк. слову бюргер і франц. буржуазія, бо німецькі міста й містечка вперше виникали коло лицарських замків, котрі, для захисту од нападів і грабування мали значіння твердинь—(Burg).

Грамотный, пісьменний чоловік. Грамотей, пісьмак. Пісьменный столъ—пісьменицький стіл.

Грести, громадить сіно, покоси жита, вівса. Гребецъ,—громадільник (Канів. пов.). З цього дієслова виведяні слова громада в селах (міръ, сходка въ деревнѣ), зібрання сили народа на громадську раду коло волосн. управи; громадянський (общественный), громадський, і великоруські слова: громадный (дуже великий дім),

громоздкою (завальній),—грумада (здоровецька купа чого-небудь). Як громадільники згрумадять сіно й складуть у здоровецький ожеред на полі, то виходе й справді щось дуже здорове (громадне, громада сѣна). Гребці—це ті, що гребуть веслами на човні, хоч у Васильківщині кажуть—гребці й гребениці на полі,—пішли гребги сіно толокою.

Грести, горнуть, гортать—вживається тільки с приставками: загортать коцюбою, ломакою („Загортай, мати, жар, жар! (в печі); буде тобі дочки жаль, жаль“. Весільна пісня); згортай, горни гній у куток під тин: розгорнуть, загорнуть книжку, обгорнуть книжку папером, обгорткою, нагорнуть велику купу землі. Горнуться до кого, пригорнуться все одно, що притуляться. „Ой дівчина горлиця до козака горнеться“ (Нар. піс.); розгортать, розгорнуть сувій полотна і т. д. Од цього коріня *гор*, та й од слів горнуть, нагорнуть, нагортать вийшли слова—гора, горб, це щось нагорнуте з землі або каміння часом дуже велике; горіть, бо перше горіння, перший вогонь на землі вперше люде побачили на горах, як горять огнем гори (вулкани); їх колись було багацько, бо й на Волині одкопали джерело кратера;—горе, гіркий, бо горе й усе дуже гірке наче душить, мов горе пече. Слова горло й гортань вийшли од дієслова гортать, бо в гортані й горлі згорнуті усі звуки людського голоса в співах й джерела людської мови, та й само воно загорнуте в роті; горщик, горня, бо вони зробляні з згорнутої глини—валька; горен, і церков. слав. *горнило*, де випалюють горшки; гончарь (ганчар); ганчірка,—згорнута фантина, горстка конопель, згорнутих докупи; пригорщ чогось, згорнутого двома руками, і великорус. слова—горсть чогось, загорнутого в руку, і пригоршні. Слово жменя (і жмут) вийшли од слова жать. Це те, скільки можна вхопить у руку й зжати: жменя борошна, жменя конопель, с котрих скручують повіємо конопель, жменя стебла.

Говорить, говорити, мовити, мовлять. (Не мов міні ні словечка, нехай буде гречка. Народ. пісня). В Васильків. повіті й теперички кажуть отак: „я мовила свої матері, а мати й не слухас“. „Це, мовляв (мов), не лихо, а щось білше од лиха“. Од слова мова вийшли великоруські слова—молвить, молва (поголоска, чутка), молъ (мов). Розмовлять по великор. разговаривать, а слова молвить, молва, молъ—вже переинакшені й ніби трохи попсовані.

Грабить, ограбить кого,—грабувать що, ограбувать, обдерти

кого. Разграбить—заграбити худобу, полотна, скриню за неплату податів.

Грузь, вантага, вага (вози з вагою йдуть): наклад. Грузчикъ, нагрузчикъ—вантажник, навантажувальник. Двигач це той, що двигає мішки пашні на хури, або в склади питля, або в вагони.

Грузить, нагружать—вантажить, навантажувать вози, хури; (всмійки) набентежить вози,—понакладати дуже багацько усього, усякого краму зверхом.

Гадкій, поганий, гидкий. Гадость,—паскудство.

Гугнивый (церков. славянс.), гунява людина, гуня, що говорить ніби в ніс.

Д.

Да, еге, так, так-таки, гей (в Карпатах).

Далеко больше народа на ярмаркѣ, чѣмъ было въ прошломъ году. Багато білше народа на ярмарку, ніж було торік і позаторік.

Дошлый, дійшлий чоловік розумом. „Мій син ще не дійшлий розумом хлопець. Совершенство ума и развитія—дійшлисть розуму, науки, культури. Недійшлисть—несовершенство.

Дальновидный, далекосяжний чоловік (розумом), далекосяглий.

Дальнозоркій, далекозорий, в противність слова—низькоокий (близорукій).

Дарить много и слишкомъ щедро, роздарковуваться. „Подарунько без штанів ходить“. Приказка.

Двигать,—двигати, двигнуть, порушить з місця, посунуть щонебудь дуже важке, завальне. „Важкий мішок с пашнею, що й не двигну з місця“.

Двигатель, ворुшильник (ідей, розвитку народа), рушильник, ворушильник в машинах; двигач—той, що носить важкі речі, мішки с пашнею або з борошном у млинах та питлях, або двигає мішки в млині й висипає пашню в ковші. „Такі важкі мішки, що трудно двигнуть з місця“.

Двоедушный человекъ, двоесловный, двоеслов. Двоедушіе,—двоесловність. Двоесловный чоловік—той, що раз скаже

так, а другий раз инакше. „Слова твої хорошіі, а чортова думка“. Народня пісня.

Двойной, двойчастий, про матерії та стрічки вдвоє ширші, ніж звичайні.

Двусмысленный, двоєдумний. В словах та реченнях—двоєзначний. двузначний. Двусмысленность—двоєдумність.

Диктовать, проказувать. Прокажіть міні пісню, а я вивчу й напишу. Диктовати щось.

Дискредитировать кого, скомпроментировать кого,—збездовірювать, збездовірить кого. Дискредитированный человек, збездовірений чоловік.

Дергать, смикать; выдергать,—вісмикать що-небудь. Од цього слова виведяні слова—смик, смичок (і лучок). „А в дідуня смик, смик (народня пісня), і мичка, микать мички.

Доморощенный, доморослый (про коні, воли).

Долженъ, повинен. Я винужденъ сдѣлать это—я мушу зробити це. Однакове з німецьким ich muss.

Добровольный, доброхитній, доброхитність.

Древній, стародавній (а не старий). Древняя історія, стародавня історія (а не стара історія), історія стародавніх часів. Період древней історії.—Доба стародавньої історії, доба нова всевітньої історії. Старий буває чоловік, стара одежа. Час буває давній й новий. В древнія времена—в стародавні часи.

Донимать, довести человека до крайности, чаще всего врага изъ мести или досады,—доканать кого-небудь, або що-небудь. Набрехав на мене в управі, а я тобі цього не подарую, виявлю усю правду й тебе таки доканаю за твою осудливість та брехні на мене.

Добиваться чего, добуваться до чего. Злодій добувався до скрині. Добув таки щастя. „Ой полину, полину́ добувати талану“. Народ. пісня.

Дорога,—дорога, шлях, трахт, путь, гостинець. Гостинцем звать дорогу в Галичині й на Підляссі в Седлецькі губерні. Це найдавніше слово, бо в давньому Києві й у Новгороді захожих купців звали—гості, а путь, котрою йшли ці гості, назвали словом—*гостинець*. Од цього вийшло й слово гостиница, бо й у наш час в гостиницях служники з сільських парубків звать гостями заіз-

жих людей. Од цього й вийшло слово — гостинець, бо гостинці купують в місті й привозять дітям, ще й кажуть: на гостинця! Це ми од зайця в лісі одняли. Слово шлях назначує велику дорогу, трахт. Походіння його невідоме. Має воно один корінь с польським словом *шляхта*. Можна гадать, що в давній час польська шляхта набігала на Київську Русь обзначеними дорогами, котрі й назвали шляхами замість слова *гостинці*. Од слова шлях вийшло великорус. слово шляться (бродить без діла). В нас є підхожий дієслов — чляться (в Канів., Черкас. пов.) і дляться (Вас. пов.), але вони мають значіння — *медлить*, загаються, баряться; послав тебе, а ти десь чляєся, дляєся так довго. Слово медлить церковнославянське, бо Мойсей зветься медленноязычний, цеб-то немова, або заікуватий. Слово дляться церковнославянського коріня. Слово стежка (доріжка) зменчене церковн. славянське слово стезя, котре має значіння й нашого слова — пуття, напутіння: „Настави мя, Господи, на путь, въ онъ же пойду“: „і стезямъ Твоимъ научи мя“. Слово путь церковн. славянське, але воно в нас жіночого рода — добра путь.

Достигать, достигнуть — досягати до чого, або досягти рукою. Достигненіє, досягання. Досягти до високих чинів, слави, чести, кохання.

Дороговизна, дорожнеча, дорожній, дорожнята. Дешевизна — дешевня.

Доставать, не доставать, — вистачать, вистачить чого. Хліба не вистачить нам.

Доставлять, — приставить, приставлять на хурах сахар, борошно, пашню і т. д.

Допрашивать кого, допитуваться в кого, вишитувать. Допросъ на судъ, — опит.

Достойный человекъ, вартний чоловік, Цѣнный, стоящій денегъ предметъ, — вартний (невартний). Не стоить и гроша, — не варт і шага.

Доносить, донести, виказувати на когось, виказати. Донось, віказ. Доносчикъ, викажчик. В класі є викажчик, бо вчитель все знає, що роблять ученики.

Договоръ, умова. Договариваться, умовляться за якесь діло.

Драгоценные камни, брилліанти, діаманти.

Дробъ, шріт (для стреляння); дріб соли, дрібок соли. „Дріб

соли—до комори. Петрова дочка не робітничка, вигнала бичка за ворітчка“. (Веснянка). Дріб соли, а сахару—грудка; шматок сала, шмат полотна, скибка хліба; клопоть поля, або матерії.

Дружественный, дру́жній кому. Дружба—подругування, приятельство, побратімство, приятелювання.

Дѣлаться лучшимъ, луччати, кращать. На світі то луччає, то гіршає.

Дѣйствительный, дійсний; дѣйствительно, дійсно. Дѣйствовать, діять; подѣйствовать, подѣлать,—вдіять.

Духовное завѣщаніе, духовніця.

Душегрѣйка, катанка. дуже коротка свитка. Каптанка (в Подол. губ. Лит. пов.). В Київщині—тут випала буква *n*, що вийшла з давнього *ѣ* (кафтанка, кафтанъ), і вийшло в Под. губ. каптанка.

Е.

Евмень, Евменій, Юмин (ймення).

Единственный, видаючийся чело́вѣкъ,—одна й єдина примітна, значна людина. „В нас у сімї один і єдиний добрий чоловік —наш батько“.

Единомышленникъ, односум, однодум.

Единичный предметъ, єдинчий, єдиничній, поединчий (в лічінні предметів).

Ежевика (ягода), ожіна.

Ежь, йіжак; йм. прикметне йіжаковий, дієслов —наїжачитись: восени худоба стає кудлата, наїжачується.

Единодушный, єдинодушно,—одиодумний, одиодумно, одноголосно, одноустний, одноустно.

Ж.

Жажда, смага (од слова смажить, пекти на жару). „А води хоч би краплина... смажні губи окропить, трохи смагу утушить. Манжура. „Трьомсия“. Дніпрові Хв. 1913 р. № 13, 14, стор. 206.

Жатвенная машина, жатка.

Жадный, жадность,—жадній чоловік, жадобний, зажерливий, заздрій, що ладен усе загарбать собі. Жадоба, заздрість, зажпрливість (Канів. пов.).

Жа́ждать чего, сильно желать,—жадати. „Мій коханий, мій жада́ний.

Жалѣть чего, шкодува́ть, шкодую чого (а не шкодіть), жалкувать. Жалѣть одѣжду, беречь её,—шанувать одѣжу. Жінка не шанує одѣжі.

Желудокъ, шлунок (загальне з німецьким Schlunke.

Желудочныя болѣзни, шлункові хвороби, різачка, пронос і т. д.

Жевать жвачку (о травояд. животныхъ), ремикгать (за воли), жувать жуйку.

Железа́, железки, за́лоза, за́лози... На шиі за́лози набрякли й позаскакували.

Жилистый, жи́лавий чоловік, міцний, з міцними жилами, що на руках аж напружуються, як шнурки.

Жесть, жестикулировать, ми́г, говорить на ми́гах.

Жениться, пожениться,—женитись, пожіночитись.

Желать чего-нибудь сильно, жада́ть чогось. Має таке значіння, як церковно-слав. жаждати. Яко влень жаждеть на источники водные, сице жаждеть душа моя ко Господу (Псалом).

Женолю́бь, дівчачур; женолюбивый, дівчачурний хлопець.

Жизнь, живоття, живіт (церков. слав. „И сущимъ во гробѣхъ животь даровавъ“). Батько оддав поле синам ще за свого живоття. Пан подарував батькові поле тільки—*до його живоття*, цеб-то до його смерті. Существовать,—животіти. „Не живемо, а тільки животіємо на світі (примовка).

Житье, життя. Ой чумаче, чумаче! життя твоє собаче. Нар. пісня.

Животное, животи́на. Животный, животинный. Одушевленный, живо́й предметъ, животній предмет. Неодушевленный предметъ, неживотній.

Жарить, смажить мясо, лазанки на маслі, вишкварки на сковороді. Од цього слова—смажні губи, сухі, зчорнівші од слабости, од важкої хвороби, і слово смага (жажда).

Желать чего-нибудь страннаго (о больныхъ), замануться, замандюріться. Міні заманулось чогось кислого.

Желать, бажать чогось дуже. Желанный, бажаний. „Олесю кохана, голубко бажана“ (пісня). Желаніе, бажання чогось.

Желту́ха, жовтяниці, слабість од розливання по тілі жовчі.

Желтѣть, жовтіть, жовкнуть (про листя восени), блякнуть, зблякнуть.

Жѣсть, бляха; жестяной, бляшаний. Жестящикъ, бляхар.

Жиръ, сить. Жирный,—ситий, ситенький. Очень жирный человекъ, толстякъ,—гладкий, як годований кабан. Толстая женщина, товстуля.

3.

Заведеніе, заведення школи, закона (а не заснування ніби павутінням вікон, кутків), закладання школи, крамниць, церкви.

Зависимость, залежність од кого.

Зависѣть отъ чего, залежаться. Пішла б з вами погулять на місто, та це не од мене залежить, а од моєї хазяйки, бо я наймичка; як одпрошусь, то вийду до вас, та й підемо гулять на місто (Васильк. пов.).

Зависимый отъ чего, отъ кого, залежный; независимый, незалежный ні од кого.

Заботиться, пеклюваться за що. Забота, пеклювання. Корінь спільний з церковно-слав. пещись, попеченіе: нынѣ отложимъ попеченіе (Иже херувимы).

Заключаться, замикатись: „Ніхто не знає, що замикається в душі другого чоловіка (Васильк. пов.).

Зáрево, жáрево (од слова жар),—червоне, як жар, небо після захода сонця, жарево (сяєво) од пожежі вночі.

Замедлить, задляться, зачлятись (Черкаськ., Канів. пов.).

Заблаговременный, заблаговременно,—заздалегідній, заздалегідь (слово складяне с слів—за-з-далекої години).

Зáговоръ, змóва проти кого на бунт або що.

Заклучить миръ или перемиріе, постановити мир, або замирення на якийсь час.

Заслуга, в які-небудь справі послуга: в науці, в політиці. Прислужитись в укр. мові має значіння: зробить комусь або капость, або накоїть комусь лиха—випадком, невдатно, не в добрий час, або незумисне.

Застарѣлая болѣзнь, за давняна слабість, хвороба.

Заражаться, заразиться; замечуваться, заметиться (про вівці, люде, воли), заметиличиться (про бджоли, вощину).

Заскорузлый чело́вѣкъ, зашкарублий (про чоботи й одсталих старих людей).

Запрашивать цѣну, заправить, заправлять ціну при купуванні чогось. Заправив ціну, як за батька (дуже дорого. Примовка).

Заслонять, закривать, затулять. Закривать свѣтъ—застувать. Не за́стуй міні сонця.

Завидовать, завидувать кому (заздрить кому-- польське).

Зависть, зависність, завидливість, заздрість (це вже має значіння не зависність, а *зажирливість*).

Здороваться, поздороваться,—здоровкатись, чоломкаться, почоломкаться с кимсь. Мабуть в дуже давні часи й на Україні витались, падаючи чолом до землі, або нахиляючи низько чоло. Бо в Васильк. повіті і в наш час молодий (князь, як там звуть молодого), і молода (княгиня) кланяються усім, падаючи навколішки й ниць до землі. А тепер хоч і кажуть:—почоломкайся, але при цьому тільки подають руку (Канів. пов.).

Защищать, оборонять кого. Защищать городъ, ограждать войском,—захищать місто.

Завистливый, зависний, завидливий. Заздрій; це слово має сливе таке значіння, як слово *зажирливий* (по-рус. жадный, ненасытный), що має зависність до скарбів, до маєтностей, до грошей, і ладен загарбать собі ті скарби.—Завидющий.

Заносчивый чело́вѣкъ, високодумний, бундючний.

Зажиточный чело́вѣкъ, замо́жній (ймення предметне—заможність).

Закреть глаза, заплющить очі. Открыть глаза, росплющить очі. Тоді тебе я забуду, як очі заплющу. Народ. пісня.

Здѣшний, тутешній. Тамошній чело́вѣкъ—тамтєшний. Луцьк. повіт.

Землевладѣлецъ, земледержавецъ. Землевладѣніе,—земледержавство, землеобладування. Землеустройство, надіління землею, земленадіління, земленаділ.

Земляника, суниці. Большая бѣлая земляника,—що росте на полях, або на зрубках—полуниці (польовниці в Черніг. г. і—клубника).

Зерновой хлѣбъ, пашня (а не збіжжя, це слово—польське);

корінь слова—пас, од котрого вийшли слова: пасти, випас, пасо-вище, паша (кормъ для худоби—сіно, солома, мішаниця).

Злоупотреблять, зловживать,

Злоупотребленіє, зловжиток, зловживання.

Злобствовать, злостувать на когось. Злоба, злостування за щось на кого-небудь.

Зимою, взімку. Лѣтомъ—влітку. Зимній,—зімній (а не зімовий). Зімній час (а не зімовий час).

Знаки препинанія, спиняльні знаки, знаки спиняння (в грам-матиках),

Зобъ у птицъ, воло. Клювъ у птицъ—дзьоб, од котрого виведані слова дзьобать (просо, зерна), дзьобаний чоловік, та й великоруське слово зобъ, поміщений не на своєму місці, невдатно. Птиці клюють, клюкають тільки одна другу, або щось мяке, як хліб, кізяки. Вóлом звуть сить під шиєю в вола, од чого й вийшло слово—вóло, і в людей дуже гладких буває воло під підборіддям.

Зрительный нервъ, зорóвий нерв. Зрѣніє,—зір, прóзір.

Злословный, лихословный. Злословить, лихословити.

Злоумышленный, лиходумный, лиходумець. Злодѣй.—лиходій.

Звѣлище, зрище: („Кобзарь“. В село на зрище приведуть).

И.

Играть, сыграть роль въ театрѣ,—удавать, удать якусь роль, якусь дієву особу на снені. Игрище, місце для муштрування колись козаків, або грище (Стеблів Кан. п.).

Издѣваться, знущатись над ким. Издѣвательство, знущання (Кобзарь Шевч.).

Извѣстный, извѣстно. Відомий усім, відóмо. В церков. слав. мові: „Вѣдомъ во Іудеи, Богъ“ (псалом).

Изслѣдованіє, досліжування, дóслід. Изслѣдователь, дослідник. Изслѣдовать научный предметъ, досліжувать щось.

Избирать кого в Думу, в священники, обірать кого. Избранникъ Божій, обранець Божий.

Изолированный, одопрічняний, одокромляний, одрізняний.

Избирательный (про Держ. Думу), обіральний (обіральне право, а не вибірче). Избиратель въ Думу, обіральник, бо в Думу не

вибірають, а обірають, або оббірають. Обрали, обібрали мене в Думу. Вибірають огірки.

Извращенный человекъ, збавляний, перèвертень, переверчений; извращеніе—переверченість.

Извилина, извилистый, звивок—звивка, звивчастий. (Од дієслова звиваться. Звивається коло мужа іще гірш од того ўжа. Народ. пісня).

Изступленіе, нєстямка. Изступленный, навіжений, навісний.

Искать, шукать чого-небудь. Корінь спільний з німецьким словом—suchen, в котрому буква *s* змінилася на *ш* (шухен), бо в Галичині прзівище—Шухевич певно дуже давнє, од слова—шухен, а не од шукать. Польське—шукаць. Ці слова і в укр. і в польс. мові внесені Остготами. Але в україн. мові є слово *ськати*, гребінкою або гребінцем ськати в голові нужі.

Изворачиваться, извернуться,—викручуваться, випручуваться; викрутиться, випручаться з біди, або з рук.

Изувѣрь, бузувір. Изувѣрство, бузувірство.

Изворотливый человекъ, крутії, крутіяка.

Изступленіе, навіженість. Изступленный, тороплений, навісний, цаплєнний чоловік (Канівськ., Звениг. пов.).

Изянь, порча,—ганжа (в коней і людей: кінь з ганжею, лице з ганжею); брак, бракування (про крам).

Изнасиловать кого, згвалтувать (од німецького—gewalt. Гвалт, рятуйте мене—од німецького, gathen—дайте ради).

Изящный, доладній: дівка гарна й доладня (по очеркамъ лица).

Изящество, граціозність, доладність.

Изятіе, вийняток. Изъять что-нибудь, вийнять, вивести щось з уживання.

Измѣнчивый, змінливий, змінний. Измѣнчивость, змінливість.

Индиферентный, (про віру) віротерплячий, байдужний. Вѣротерпимость,—віротерплячість, віробайдужність.

Измѣна, зрада. Измѣнникъ, зрадник. Измѣняютъ кому, зрадити кого, цеб-то остушитися од переднішої ради с кимсь. Измѣняютъ, смѣняютъ что, мысли, людей,—змінювати.

Иль на днѣ рѣки,—мул. Наносная почва, по берегамъ рѣкъ.

нам'ул. Илистое дно р'вки, муляне. (Муляє одежа, чоботи в тіло. Міні мулько в тісні одежі). Мул в річці—муляє в ноги.

Излишество, збитки (дієсл. збиткувать в чому). **Излишекъ, збиток** (Літин Подол. губ.) Пшениця вродила така, що я ще й продав збиток.

Импотентный, импотенція. Недосугий, недолугий, недолуга (чоловік). Мій батько вже старий недосугий чоловік. (Черн. губ.).

Интендантское в'домство, харчувальне відомство. **Интендантъ, харчувальник.**

Искуситель, спокусник. **Искушение, спокуса.**

Искушать, спокушувать, спокусить кого.

Искусительный, спок'усливий.

Истязать, мордувать, нівичити. **Истязаніе, мордування, нівичення.** Тут спільний корінь з німецьк. *morden*, вбивать, *morder*, убийник. Од цього слова вийшло—морда, певно побите набрякле лице.

Искренній, щирый. **Искренность, щирість.** **Искренно, щиро.** Слово занесене варягами. Є в німецькій Ёдді (профес. Грот). Але воно є і в польській мові.

Исключительный, вилучній, окромішний, вийнятковий (випадок).

Исключение (въ грамат.), **вілучка, вилучування.**

Исключать, исключить,—вилучувать, вилучить, вимикать, вимкнути що з чого: вимкнули, вилучили з війська, з школи. „Вимкнуті перця с правого крильця (в орла). Пісня. Хотинський пов. Бессарабія. Виключать изъ школи—вилучать, вилучить, вигнать ученика з школи.

Истощать, истощаться—о поляхъ или о людяхъ,—виснажувать, виснажуваться. Вийшло од слова снага, здатність, те, що має в собі ще цілу снасть, як в якому-небудь знарядді, машині. Виснажується чи людина, чи земля,—це значиться, що вони втратили снасть, снагу й стали худі, малосилі од недостачі поживку й од разуразної діяльності. **Истощаются отъ голода,—хлять, захлять, захлянуть.** Не йів цілий день і хляв од голода. Місяць не йів вареної страви на роботі, а йів самий хліб та огірки й зовсім захляв. Мусів хлять, бо грошей треба було заробить. Васильк., Канів. пов.

Искусство, штучність, штучниство. **Искусно,—штучно, дуже**

гарно, чудово зробляно. Искусственный,—робляний, підробляний (поддѣльный).

Итогъ (и того), выводъ общей сумми,—загал (в лічінні чого-небудь). Итого 1120 р. Загаломъ—1120 р.

Исполнить, удовлетворить чье-нибудь желаніе,—вволяти, вволить чиюсь волю. „Ой матінко, голубонько! вволи мою волю“. Нар. піс.

Исполнить приказъ, здійснити загад.

К.

Калитка, хвіртка. Хвіртки на селах у селян роблять с хвосту, і тільки в багатирів та в панів, та в містах ставляють хвіртки з дощок. У селян хвіртки ставляють з двора в садок або до клуні. З цієї причини хвіртка значиться—хворостянка, бо має корінь спільний з словом хворост. В великорус. мові *форточкою* звуть кватирку в вікні (четверту шибку, од латин. кватвор—quatuor чотири). Міні здається, що *форточка* в великор. мові поставляна не на своєму місці певно с тієї причини, що мордвини, прийнявши руську мову, не потрапляли гаразд на значіння слів і змішували їх одно з одним, як от, прикладом, *дзьоб* у птиць і *зобъ*—*вóло*, або українські слова давніше—*пахать*, і друге—*орать*, і притулили слово *орать* до горла, бо і в нас тепер кажуть: забав дитину, а то вона *дереться*, цеб-то дуже кричить. Слово калитка українське. „За сиротою й Бог с калитою“—с кашуком з грішми „Чи дома, дома пан господар? А на йому шуба люба, а на шубі калиточка. А в калиточці сім шеляжечків“ (колядка). В давні Москві був цар Іван Калита. Слово калита, перенесене на хвіртку може тим, що люде лазили (певно тоді були маленькі потайні хвірточки) у двір через хвірточку, як гроші сунуться в калитку, в кашук.

Касаться чего, торкаться об что, доторкуваться до чогось. Это не касается васъ;—це до вас не стосується (а не „це не торкається вас“).

Качество, прикметність, назначність. Качественный, прикметний.

Касапъ, кацап, українське прізвище великорусів. Татарське слово касап—лаяльне слово „мошенникъ“, дурисвіт. В Москві в архиві один добродій знайшов стародавній позов одного міщанина на другого за те, що він лаяв його дуже поганим словом—

касап. (Стаття за цей позов була надрукована в Київськ. Старинѣ). Певно цю лайку часто чули козаки од стрілецького війська, котре завсїгда стояло в Києві та в Чернігові, й переробили слово касап на кацап. Прізвища на такий зразець і тепер дають в Чернігові та в Лубнях ученикам киянам, котрі вживають слова *але, навить*, котрих там нема в мові: „Он прийшов Навить .Ог Але й попався“. У Горького в опов. єсть—слово кацапъ.

Картавить, гарка́ть в мові. Картавий, гаркавий чоловік. Прізвище—Гаркавѣнко.

Клонить,—кланя́ться, хилити, клоніть (Ой сон, мати, ой сон, мати, сон голівоньку клонить). Ці слова однакові з церковнослав. словом покланятися: Кресту Твоєму покланяюся, Владико. Ці слова вийшли од коріня *клан*, через повноголосся—*колін*, цеб-то покланятися має значіння згинать коліна, або ставать навколішки. Другий рядок слів с таким самим значінням вийшов вже од саможості коріня—*хил*: хилить, схилиться, прихильний до кого (од прихилитись), нахильність, хилитаться, хитаться (про човен), хисткий (про кладку), прізвище Хильчевський, Хилькі (село, Канів. пов.), бо стоїть в вузькій долині меж круто схиланими горами. Од дієслова хилить вийшли й великоруські слова—хільый, цеб-то слабовита людина така, про яку співають в пісні: „Як вийду я за ворота, од вітру хилюся;—хило, хилость, хилѣть (слабувать).

Каменщикъ, мурівщик, муля́р. Корінь слів схожий з німецьким: *der Mauerer*, стіна; *die Mauer*, мур, муроване забудування.

Кирпичный заводъ, цегельня. Кирпич,—цегла.

Капризничать, вередувать; капризный—перебендя, вередливий.

Корзина, коробъ, коробка—кошикъ, коробка. Корзина й коробка мають спільний корінь з німецьким *Kober*. Слово кошик спільне з церковно-слав. *кóшница*. Од слова *Kober* вийшло й польське назвище скрині—*ку́фер*.

Куполь, баня на церквах. Куполь слово німецьке „*Kuppel*“, значиться вершина чогось. Слово баня має спільний корінь з словом баняк. Баняком звать здоровий горщик золійник, в котрому гріють окріп на зоління плаття в жлукті, або здоровий чавун, призначений таксамо для зоління (Васильків. пов., Київс. губ.). Як цей баняк перекинуть і поставити дном догори, то й справді вийде щось дуже схоже на бані на стародавніх дерев'яних церк-

вах, а як на його поставить невеличку баньку (скляний круглий посуд), то схожість з банею буде зовсім повна,—тільки треба поставити хреста на ті баньці. Булька й банька—все одно. Кажуть: дме бульки, або баньки. Баньката людина та, що має круглі випнуті очі.

Кнуть, батіг, пуга. Кнуть це німецьке слово die Knute. Слово батіг вийшло од слова бить (батожить когось), але сукуцно с корінем французького слова battre (бить) з вдёржанням букви *a*, од чого вийшло й слово батувати, вбатовувать,—одкраять здоровецький шмат хліба, неначе одбить чимсь важким, замашним, як сокира. Од стародавнього слова пуга, котре збереглося в колядках (Ой у полі сам Бог оре, св. Петро поганяє. Де махне пуга, там жита купа), вийшло великоруське слово пугать кого. Великор. народ ще каже й—спужаться. Тут вже добре знать слово пужално ба-тога, що вийшло од давнього слова пуга. Українські слова лякати кого, ляк, лякання, переляк вийшли од слова лук через зміну букви *y* на *я*, бо в церковнослав. мові є слово с такою зміною: жена бѣ *сляжа* і не можаше восклонитися, цеб-то ходила нахилана, зігнута, як лук, й не могла розхилитись і розігнутись. Слово лякати є і в польській мові—ленкаць, де стоїть носова буква *a*, що одповідне цер.-слав. юсові. Виходе так, що в давні часи лякали народ пуга, пужално й лук, як щось небезпешне й дошкулькє. Та од слова лук вийшло чимало українськ. і великоруськ. слів: злучать, розлучать, одлучать немовля од груді, рзлука, тоб-то так, неначе стягти докупи кінці дужки лука й розпустить тетиву, так що кінці дужки розходяться. Слово великорус. излучина натякає на круглий закрут чогось, схожий на лук. Од слова пуга виведяне слово роспудить худобу, цеб-то розігнать вrostіч. Собаки роспудили вівці по вигоні. Це слово є і в церковнослав. мові: „волкъ распудить и расхитить ихъ“. Од слова лук вийшли слова—лúки, лука́ сіножаті над річками, бо луками звуть низини, де Дніпро, або Рось одступають од гір, а гори закручуються кругом низини.

Количество, скількість (ймення прикметне од—скільки); количественный, скількоразовий.

Ковёръ, килім, килим. Коверъ—татарське слово, килім—перське. На Україну вперше певно привезені киліми с Персії.

Колядникъ, колядник, що співає колядки на Різдво. Колядка,

колядна пісня. Коляда́ — зібранні гроші й хліб за колядування. Міхоноша той, що носить мішок с колядою.

Косный, медленный—длявий, спиняльний (в рушійні).

Косность, длявість, спиняльність.

Краска, фарба. Красить, покрасить, фарбувать, пофарбувати. Німецьке—die Farbe. Є воно і в польські мові.

Коптить, димить. Лямпа димить, груба чадить. Копоть—сажа, згарятина,—запахъ отъ горящаго сукна, а отъ перьевъ—смалятина.

Красивый, гарний; вродливий—цеб-то гарна й доконче здорова людина й свіжа на виду, румяна: „Ой, Боже мій, Тебе прошу, дай міні жінку хорошу: і багату і щасливу, і хорошу і вродливу“.

Красавець, красунь. Красавица, красуня, красуля. Канів. пов. (Красулями звать настурці).

Кредиторъ, позичник; кредитныя учрежденія, позичкові заклади, позичкові товариства, касси.

Кровельщикъ, укривальник (бляхою покрівлі), ушивальник (куліками хати).

Кроткій человекъ,—тихий на вдачу, смирний, плохий, плохута—чоловік. Васильк. пов.

Кончина (смерть), конання—передсмертні муки. Ці слова вийшли од—кінець живоття.

Кокетничать, пишаться, запишатись, стулить губи наче для осміху.

Крупчатка, питель; крупчатая мука, питльоване борошно.

Кричать сильно, гвалтувать (спільне з німецьким—Gewalt), репетувать (спільне з французьким—repetier, повторювать).

Купецъ, купецъ, крамар (спільне з німецьк.—Kramer, од чого вийшло слово крам (товари), крамниця, Крамаренко, Крамський. Усі ці слова в коріні спільні з німецькими. Крамар—Kramer, що має дрібний крам; купувать—kaufen; купецъ, що має значну торгівлю—Kaufman.

Костеръ, багаття. Ці слова—обое дуже стародавні, складяні ще до християнської доби в час виникання й народіння міфологічних образів идольських богів на Україні. Багаття (богаття) в давні часи запалювали в петрівку, в час повертаня сонця з літа на зіму, для пошани богів, назначуючих культ Сонця, що в християнську добу припало в празник Івана Купайла 24-го дня червця

(іюня). Ці *Іванові Огні* на передодні свята Івана Хрестителя запалювали од Малої Азії до високих гір Норвегії (Поэтичес. воззрѣнія славянъ на природу. Афанъсьева). А в Парижі в середні віки таке Іванове багаття запалювали на пляцу коло соборної церкви, і навіть королі перескакували через багаття й переводили через його своїх дітей, щоб обчиститься од усякових хвороб і загартувать своє тіло. В нас на Україні ще є цей звичай: впереддень празника Івана Купайла вже смерком дівчата запалють над річкою або ставком багаття з соломи, беруть жменю куля, запалюють, стрибають через багаття в воду й доти плавають с запалим пучком соломи, доки він погасне. В деяких місцях ставляють над річкою людське опудало з соломи, натиканої на кілок, напинають сорочку, а потім запалюють. В петрівчаних піснях співають: „Ой летіло Полелó через наше село. Ой летіло Полело й запалило село (Лель та Полель—боги весни). Це Полело єсть назвище божества Сонця, коли воно набірається найбільшої сили вогню, але вже повернуло на згасання своєї сили. Про це згасання й повертання на повне вмірання сили співають в грищах в „Кострюба“ та „Ящуре“: „Ой заслаб, заслаб Кострюбонько; ой заслаб, заслаб голубонько. Ой умер, умер Кострюбонько“. „Сиди, сиди, Ящуре, в горохвянім вінку. Май собі жінку, як перепілку. (Але) Завтра вмреш, пропадеш. Кого впіймеш—обдереш *). Та дівчина, котра грає Кострюба, лягає долі й стогне, мов слаба, а потім пристається мертвою, складає руки на грудях, а дівчата удають, ніби плачуть. А потім Кострюб устає, ніби оживає, ганяється й ловить одну. А Ящур ловить і хапає за одіж дівчат і здерає з їх юбки або свити й тікає, а усі доганяють йї. Слово костер є на північні Волині в Луцькому повіті, де вже нема слова багаття. Костер запалювали колись таксамо в пошану бога Сонця, як і багаття. Це слово виведяне од слова *кострюб*, од котрого й вийшло в нас слово *кострюбатий* (те саме, що й патлатий, пелехатий чоловік, в котрого на голові *волоски ніби стрибають* вгору, на голові стерчать. А стрибають коси не в людини, а од голови сонця стрибають проміні на всі

*) Труды экспедиціи въ Юго-Зап. край. Чубинскаго, т. III и IV. Галицкія народ. пѣсни. Як. Головацкаго. Изданіе С.-Пет. Академіи наукъ. „Приказки“ Номпса. Пѣсни—Метлинскаго і т. д.

боки. Слово Ящур тежсамешне з монголо-китайським Драконом, що в час затінення сонця (затменія) поглинає Сонце. Це волинське слово костер, з рушінням славян на північ, стало й *великоруським*. Од слова кострюбатий вийшли й слова—костриця од конопель і костур — палиця в старців у руках, бо старці люде божі, й—небоги (безщасні).

Концы пальцевъ—пучки, бо як стулити пальці, то виходе пучок з мякеньких кінчиків пальців. Але в Полтавщині звуться пучками кінці пальців і на ногах.

Купить свѣчу въ церквѣ—обмінювать, обмінити свічечку в церкві.

Кормить, годувать людей і худобу. Кормъ (для животин)—годівля; молоко матері—пóкорм.

Кусокъ, шматок полотна, дерева, скибка—хліба, клапотъ—матерії (маленький шматок); клапотъ поля, города. В словарі Б. Грінченка написано галицьке слово—*кавалок хліба*—довгенький, невеличкий і сухий шматок хліба, а в українські народні мові кавалок значиться шматок довгеньких сухих людських пóхідців (екскрементів), або курячих похідців та овечих бібок (Канів. і Васильк. пов.).

Крѣпостной человекъ, панщанна людина, крепак, панщаник. Крѣпостное право, панщанне право. Закрѣпостить народ, запанщанить людей.

Кукорачки, раком, рачки лазить або плазувать. Це чудне слово часто трапляється в „Былинахъ“, записаних на далекі Півночі в Олонецькі, Вологодс. та Архангельс. губернях. Це слово українське й значиться: рачкувать, раком стать, рачки лазить, або плазувать так, як раки. Слово кукорачки складяне з двох слів: куко-рачки. Чудна приставка *куко* має один корінь з українськ. словом — кука. Цім словом діти та й дорослі люде звуть усякі комахи: воші, блошиці, усякові *кузки*, що лазять помаленьку, неначе раки, як от сонечко, божа коровка, мошка, котрі одначе бувають кусливі. Куко-рачки—значиться лазить або йти так, як кузки й раки лазять помаленьку. Та в „Былинахъ“ трапляється чимало теперішніх сьогочасних українських слів навіть з українс. вимовою: отѣць (а не отець), руський—в поморян Архангельськ. губ. над Льодовим окіяном недалеко од виступа Канина коло гирла річки Мезені („Въ сѣверномъ морѣ, С. В. По-

кровській. Вѣстн. Евр. 1913 г.). Треба зауважить, що од чудного слова кука, од його коріня пішли слова: докука, докучати, великор. скучать, скука. Це усе щось кусливе, досадливе, неприємне, мов кусання усякої куки, бліх, мошки і т. д., як от в українськ. мові в словах—нудиться, нудьгувать (скучать), нудьга корінь теж-самешній з словами—нудно, занудило (затошнило) в животі так, що аж блювать хочеться.

Куча, куна. Дієслов — скупиться, за Дніпром — скупчиться. Слово купа має корінь спільний з церковнославянськими словами: совокупитися (и со Христомъ быти); совокупленіє (од цього слова вийшло багацько слів в книжні великорус. мові, взятих з церк. сл. мови: присовокупить, совокупно (сукупно) і т. д. Корінь цього слова спільний з німецьким Курре—вершина чогось. Bergkurren—верхи гір, Kuppel (великоруське—купол на церквах, певно взяте з німецького). Верхи гір, як дивиться на їх з найвищої гори, і справді здаються купами гір. Од слова купа вийшли слова: кўпина (сидить, як дідько на кўпині), кўпя—на болотах кўпки землі й корчів або й з осокою зверху. Церков. слово неопалимая куцина має теж корінь спільний с словом купа. Куча в українські мові це *клетка* для курей, гусей і т. д. Єврейське свято Кўщі—од кущ—а не од кучка, бо Єзра звелів євреям празникувать пам'ятку про сороколітню мандрівку в Аравії в кўщах,—курінях с пальмового листя. Слово клітка—це все одно, що церков. сл. клѣть—кімната.

Кружка, кружка—німецьке слово der Krug. Кружкою зветься в нас посудина для пиття води. Од цього слова вийшов дієслов кружлять, дуже багацько пити меду або горілки. Мабуть в давній час пили горілку й кружками, не тільки цўгарами: козак мед—вино кружляє. Кружки з вушком для води ще в 40-х роках в нас вдома були з червоної міді, в середині полужені. Кухоль це череп'яна кружка, має спільний корінь с стародавнім словом куфа, цеб-то барило, барильце. Куфи горілки козацька старшина продавала за границю в Гданськ, як от генеральний подскарбій Яків Маркович, родич гетьманші Скоропадської пише в своєму „Дневникові“. Куфер по-польський—скриня. Кувшинъ великорус. певно виведяне з цього ж слова; глечик, гладущик (на Волині) виведяне од слова глей, глина ганчарська липка, а гладунами звать в Коломиі в Галичині гладенький глечик зверху ужчий, а однизу ширший, мов пірамідка.

Л.

Лечебница, лікарня. Лічення больного,—ліки; лікарство, лікарство. Залечить рани,—загоїть рани, виразки, болячки.

Лицо, твар, вид, лице. Урядовець чималий—особа.

Личность, особість людини. Личный, особний. Слово—особовий, що вживається в галичан, це польське, що значиться—отдільний (опрічній).

Лихорадка, лихорадка, пропасниця, трясця, тітка. Слово складає з двох часток: лихо радити (лиха—рада, порада), бо як по-тайна лихорадка причепиться (малярія), то й ніхто не дасть людині ради. Пропасниця—од дієслова пропасти, а тіткою вона зветься од того, що в стародавні часи вірили, що хвороби це щось таке, як лихий дух, що вліз у тіло й мордує його. Негри так думають і тепер, і спочатку просять хворобу ласкавими словами, щоб вона вийшла з слабого доброхіть. А як благання нічого не вдіє, то вони б'ють та мордують недужого, щоб налякати слабість, і щоб вона швидче покинула людину й вийшла.

Ловкій, зручний. Міні незручно робить, стану по другий бік стола, щоб було з рукі. Ловкій мастеръ—митець на всі руки.

Любопытный, цікавий чоловік, але й слово любопытный чисто українське: чоловік, що любить за все питать. Цікавим звуть ніж з залізним держалном, зробляний с коси й дуже гострий (Канів. Чигирин. пов. в Київщині й Гайсин. пов. в Подол. губ.). Ножі *колодачі* з дерев'яним держалном не звуть цікавими, бо вони не бувають дуже гострі. Цікавий ніж з залізним держалном дзвенить, як його кинуть на стіл, і він гострий. Це назвище, це ймення прикметне вийшло з викриків цюк! чик! чики-чики, бо цюкають сокирою й ножем. Букви ч, ц ще й тепер змінюються одна на другу. На Україні кажуть: чи (чи ти ба!), а в Галичині замість чи кажуть ци: „Дає меду не мірою, бере гроші не лічбою. Зачав ві спитувати: „ци много ж ти братів мала?“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. V кн. 1912 р. ст. 25). В давні часи були відомі збірники „Цѣпи“ або „Чѣпи“. Певно й од слова—чікавий ніж, що чикає (ріже) добре, вийшло сьогочасне слово—цікавий ніж, гострий і дзвінкий. Од метафоричного перенесіння по схожисті—й людей почали звати цікавими: це ті люде, ще мають

гострий, дзвінкий (лепетливий) язик, і ті, що люблять усе знати за других людей, випитувать за все й потім дзвонять язиком,—цеб-то любопитні люде. Але це українське слово зосталось в книжні великоруські мові, як позоставались і слова, забрані з українс. мови: пытка (в давні часи), що по-український значиться буквально—опіт на суді (допрось), але вже з мордуванням та з усякими муками; пытать — мучить, катувать, великор. книжне слово опытный (досвідний) і о́пытъ (научний) над чим-небудь, але вже з зміняним значінням, і слова: пытливый умъ (укр. допитливий), попытка (проба), пытаться, попытаться (спробувать). Ціх слів нема в великорус. народні мові. Вони взяті з української мови. Бо усякові племя руських славян йшли с Карпат й передніше оселялись і жили коло Галича й Киіва, а вже потім згодом посовувались далі на далеку північ. В Галичині й теперички вживається давнє слово *іспит* в значінні—екзамен. А в монастирях послушників довго держать на *испытаніи*, поки сподоблять йіх постригу в ченці. А монастирі, як відомо, пішли по усі Русі од Київської Лаври св. Антонія (з Любеча, Чернігов. губерні родом) і св. Феодосія (був родом з Василькова Київ. губ., а потім перейшов на життя в Курськ). Усі слова, показані вище, виведяні од українс. дієслова—питать (спрашивать), але цьогó корінного слова, од котрого виведяні показані слова, зовсім нема в великоруські народні мові, а є натомісьць слово—спрашивать. Декотрі ці слова взяті Ломоносовим с Київської мови XVII в., або перенесені в книжню великоруську Теофаном Прокоповичем, людиною с „пытливим умом“, та архиереями, котрі од Петра Великого до кінця царювання Катерини II-ї усі були с Києво-Могилянської академії й українці. При ці нагоді треба зауважить, що московський цар Іван IV Грозний (в другі половині XVI віку—1566 р.) в своїх писаннях часто вживав українські слова: *паробок*, (А мої паробки—(молоді боярчуки, або опричники), *опричина* (од українс. слова опрічній), *ино*. Це ино, йно й у наш час вживається коло Камянця в Подол. губ. на Буковині й у Галичині і має значіння—тільки: ніхто не знає, йно один Бог. В Івана IV це уподобне йому слово, і він його тулить в своїх писаннях часто та густо, де треба, де й нетреба, як у нас селяни, запикуючись в мові, тулять слова тее, тее, як його (в Тульські губ. *тое, тое*, а з аканням виходе—тае, тае (Власть тьмі Л. Н. Толстого). Відомо, що мати

Івана Грозного була Елена, княгиня Глинська, дідичка м. Глинська в Черніговському князівстві. Вкупі з нею переїхала в Москву й родина її, князі Глинські, котрі забрали в свої руки й двір, і навіть в один час правування царством. Звичайне діло, що і цариця Елена, і її рідня с початку розмовляли українською мовою по-черніговський, поки гаразд навчилися розмовляти по-московському, бо Іван Грозний писав не *парубокъ*, а *паробокъ*, як і теперечки кажуть в Черніговщині. Ця *двірська* мова Глинських, як *двірська* мова цариці, не могла не мати впливу на *двірських* і на сина царя, і він набрався од матері черніговських слів. За часу Івана Грозного вже „пытали“ в судах, робили відому „пытку“, цеб-то „допрашивали“, робили „допросъ“, як кажуть тепер, але вже з усякими мордуваннями, котрі з словами: „пытать, пытка“ дійшли до часу цариці Катерини II й Олександра I. Слова „опричина“ вийшло таксамо од українських слів *опріч*, *опрічній* (*отдѣльный*). (Це вже було в ті часи, як був написаний відомий „Литовський статут“, вже чистою українською мовою, а згодом потім Гаватович вже писав чистою україн. мовою свої драми). В 17 віку за царя Олексія Михайловича окрім Симеона Полоцького, вже були викликані с Київа священники, котрим цар звелів казати проповіді в Москві й заборонив казати проповіді старовірським священникам і протопопові Аввакумові. За Петра Великого вже з'явився в столиці Теофан Прокопович, котрого писання, писані українською мовою, читались і не могли не покинуть свого сліду ще до Ломоносова, що забрав виробляну мову Київо-Могилянської Коллегії і прилучив її до своєї народньої мови. Усякові заносні слова з других мов всисаються часом навіть у мову народа, як от прим. татарські слова *лошадь*, а в нас *лошак*, *лошя*, а не тільки в книжню мову, як от теперички в українську часописну мову вкинувся заніс польсько-галицьких слів: *ріжниця*, *ріжний*, *від*, *відчепись*, *перешкода* (*притичина*), *мешкання* (*житло*), *рахунок* (*облічка*), *рахувать* (*лічить*), *рух* (*рушіння*) і то в усіх, навіть видатніших і молодчих і навіть пристаркуватих українських письменників.

Ливень, проливной дождь,—тучний, заливний дощ, залива, злива.

Ломить въ ногахъ, въ костяхъ отъ ревматизма,—судомить у ногах. Ломота въ ногахъ, судомління. Канів. пов.

Лошадь, кінь, комонь (в Карпатах і похід Карпатами в Галичині). З цієї причини на Україні й клевер називають—конюшина, бо коні люблять цю траву, а в Галичині кажуть—комоніна. В „Слові о полку Ігоревім“ є стародавнє галицьке слово—*комоні* замість коні. І теперички в Карпатах і в Галичині кажуть: ржуть комоні, як писав і складальник „Слова о полку Ігоревім“. Такі слова в „Слові“, як „мои куряне свѣдомы кмети“ (київське слово), *болонь* та *комоні* доказують, що автор „Слова“ був або киянин, або галичанин, хтось с князівської дружини, а може й книжник боярин. В Тамбовськ. губ. не кажуть лошадь, а меринь; певно це слово мордовське (собаку там звуть—кобель). Кляча—по укр. шкапа, од чого й пішло слово — *шкапо́ві* чоботи, котрі носять селяни.

Лозунгъ, прапор, стяг (польське—гасло).

Льстивый, облесливий, підлесливий чоловік.

Льстить, підлещуваться до кого, запобігать ласки в кого.

Лу́жа, калю́жа;—од коріня кал, калять (замазувать грязею).

Любитель, залюблѣник в чому, закоханець в чому, у вловах, у пасіці і т. д.

Люлька, колиска. Слово колиска вийшло од дієслова колихать і коливать: „Ой у полі билинонька коливається (пісня Київс. губ.), бо щоб швидче заснула дитина, колиску коливають за причіпку, або за вірвечки, або за бильця. Великорус. слово люлька вийшло од зменченого українського слова дитина—ляля, лялька, а дитячу сорочечку звуть льоля, а приспівують, колишучи дитину, словом: люлі, люлі! „Ой, ой люлі, чужим дітям дулі, а нашому калачі, щоб спав удень і вночі“. Од цих слів і вийшло великоруське слово люлька—колиска, бо в колиці лежить ляля, лялька в льолі. Од слова лялька вийшло назвище лялька — кукла, бо кукли маленькі, мов діти. З словом (церков. славян.) колыбель є в Карпатах в Галичині схоже слово колиба; це по-нашому курінь, ятка з соломи. Це слово перейняте й бессарабськими молдаванами, котрі ставляють на очеретяних мочарах коло гирла Прута легкі очеретяні колиби, котрі од вітру аж коливаються. Ці колиби в Карпатах певно первопочаткові житла не в землі, а вже на землі. Бо й слово колибель вживається в таким значінні, як початок чогось: колибель просвітности, колибель науки. В польські мові таксамо кажуть: наша нова гімназія — ёще в ко-

лембце (в колиці, в колибелі). По-український слово люлька значиться „трубка“ (трубка схожа на *трубу* димову, димар) через те, що сама люлька схожа на ляльку, на куклу, і служить забавкою, як кукла для дітей.

Лѣса́ при постройкѣ новихъ каменнихъ домовъ, риштування, риштовка. Ці слова мають корінь спільний з німецькими словами *errichten* (сооружать) збудувать, *errichtung* (сооружение), збудування.

Лѣстница, драбина, (в домах на другі етажі) сходи. Ступеньки на лѣстницѣ—східці.

М.

Медлить, длятся (Васил. пов.), члятся (Черкас. пов.).

Медленность, длявість, млявість. Медленный, косный.—длявий.

Мелькать, мигать, миготить, маячить, манячить. Миготить (про світло).

Мелочь, дрібниця, дрібязок.

Мелочный, мелкій, дрібязковий, дрібний.

Мелюзга, малеча (про дрібні діти).

Мечь, помста; мстить кому, мститься (Огонь святий мститься (блискавка). (Приказки Номиса). Мститель, мстивець. Отомстит кому, помститься над кимсь, помщаться над ким-небудь. Мстительный человекъ, мстива людина.

Мечтать, марить про що-небудь (од слова мара—призракъ). Мечта, мрія. Мечтатель, мрійник. Мѣчтательный, мрійливий.

Миражъ, манá. Міражі зуться манною. Ці міражі бувають на степу, що зветься „Перепетове поле“. Цей степ тягнеться од високого вала за 30 верстов од Киіва недалеко од г. Василькова і до м. Білої-Церкви й до гір по-над Россю коло Богуслава й Стеблева, а на схід сонця до Дніпра. Цей степ високий, вищий од гір коло Канева. Влітку в сушу й спеку нераз йїхав я с Киіва й до Киіва й бачив на шляхах по величеньких западинах й перєярках, неначе стоять великі калюжі, одна, далі друга й третя. По боках од шляху стоять нарізно дуби на полях неначе підлиті водою до самих гілок. Я кажу до погонича, що тут був дощ, а він каже: „та то ж мана“ (од слова манячить). Доїзжаємо до першої калюжі, але ніяких калюж нема. Раз дуже рано, як тільки зійшло сонце,

на долинці бачу село Карапиші, усе залите водою, наче в велике повіддя після zalивних дощів. Хати стоять у воді по самісінькі стріхи. Верби й садки стоять у воді. Наближуємось до села,—ніякої води нема. Погонич каже: „та це тут буває манá“. Од слова манá с приставкою вийшло українське слово омáна (прельщеніє), манія, шось таке, що тільки здається, що воно є, галицьке обманá, а од його великоруське слово—обманъ, що по-український вже буде—піддурювання, а обманувать—дурить кого, піддурювать кого, цеб-то зробить кого дурнем. Слово *манить* значиться—привлекать, прельщать—красою, доладністю і т. д. Од слова мана вийшли й слова заманулось, замандюрилось чогось, тоб-то захотілось одразу, несподівано чогось ласого, смашного, і слово—манячіти. Питав я в Стеблеві, що то таке значиться—пускать ману? а чоловіки кажуть: це таке, що хтось зробить так, неначе шось є, як дивисся, але як прийдеш ближче, то там нічого нема. Це ж і є міраж. І тепер слова—пускать ману, значаться пускать ніби туман, шось неймовірне, казати шось таке дивовижне, як міраж. В церковнославянс. мові нема слів—обманъ, обманувать, а єсть слова—ложь, солгати. Таке значіння, як мана, має слово й манія. Але мана таке гарне зъявище природи, що українець, як естет, не дав йому значіння—обманá, обманъ, а надав значіння чогось гарного (привлекательнаго), як краса. З схожим корінем є французьке слово *маніак* і наше слово—*маяк*—од манячіть, маяти.

Міросозерцаніє, світогляд. Ймення прикм. світоглядний.

Мода, поведенція на убрання, цеб-то такий убір, котрий завівся, пішов по людях.

Молодежь, молоднеча, парубоцтво, хлопці.

Мучить, мучить. Мучить сь истазаніємъ—мордувать кого, спільне з німецькими словами *morden*, вбивать, *Mörder*, убийник, душоуб. Од слова мордувать вийшли слова морда, мордатий, помордас певно с тієї причини, що при мордуванні найбільше потрапляли в лице, що напухало й сініло. Це так, як слово *пика* (морда) вийшло од слова *піка* (нім. *Pike*), бо певно ще Московські стрільці, меж котрими були й німці, штрикали в лице піками й ганжували його.

Мучнистый, мучной,—борошняний, мучаний. Мука,—борошно, од церковно слав. брашно,—їїжа, яствіє, що показує, що найдав-

ніша йіжа борошняна були коржі (маца єврейська) с прісного тіста.

Мутный, каламутній. Слово складяне з двох слів кал—грязь і смутний—невеселий, тим що нечистий. Муть,—каламута (Черніг. губ. Остерс. пов.), джумига на дні чого-небудь: у самоварі, в горшку (Канів., Васильк. пов.). Каляти, каль—слова церковно-слав. Каляти, як і українське калять, закалять щось, одєжу і т. д. мають значіння: замазати, запаскудити що-небудь. Не каляйте суконь. „Студными бо окаляхъ душу грѣхми“ („Покаянія отверзи ми двери“, церковна піснь). Од цього й вийшло слово: калюжа—повна грязі.

Мчатъ, мчатся, катать, покатать кіньми. Примчатся, прикатать. Прикатали гості на відомих в околиці баских конях. Пан покатав на поле на коні. Катай, сину, мерщі на тік!

Мѣшать кому въ работѣ, заважать, перебаранчатъ в работі, в розмові.

Мѣшковатый (о платѣ), бахматий; бахмата свита. Од цього слова вийшли слова: Бахмач, Бахмут.

Мѣткій (о выстрѣлахъ), влучний, цілкий, хто добре націлюється, прицілюється.

Мѣшокъ двойной, сложенный изъ двухъ небольшихъ мѣшковъ: одинъ черезъ плечо лежить на спинѣ, другою—на груди. Сакві, саквінці. Це слово має форму, схожу на молдавські й французькі слова: sac, bissac, саквояж.

Н.

Научный, научній, нау́чаний. (Слова: науко́вий, особо́вий (польський значиться—опрічній, „отдѣльный“, а не „личный“,—службовий, забрані с польського словаря, а не виведяні од йменнів предметних українських). Научность,—нау́чаність.

Наблюдать, кмітить за чимсь, прикмічать (Васильків. пов.), примічать (Канівськ. пов.), навигляда́ть, навиглядіть. *Наблюдатель*, кміта. Є прізвища: Кміта, в Київі с Кмітів Яр. Слово кміта є в „Слові о Полку Игоревім“. „А мои куряны свѣдоми кмети“, цеб-то вони були свідомі (добре знали) в шляхах на диких степах, кудою рушались на Русь Половці.

Навязчивый, причепливий, причепа (чоловік), настирливий.

Нагрузка корабля, вагоновъ і т. д., навантажування.

Нагружать, нагрузить,—навантажувать, навантажити.

Накрениться, перехнябитись (про великі річі). Хата, церква перехнябились, схилились набік.

Наконецъ, напоследок, напоследку. „Напоследку взяла його та й поцілувала“. Нар. пісня (Васильк. пов. село Острійки). Нарешті, врешті.

Надменный, кичливый, — гордовитий чоловік, бундючний, пиндючний. Дієслова: бундючиться, пиндючитись. (Канівськ., Васильк. пов.).

Название, назвище й прізвище кого-небудь.

Наклонность, нахильність до чого. Нахил—уклонъ дна рѣки. почвы и т. д.

Налётъ, падь. Після дощів на огудиння огірків, динь та гарбузів *впала падь*, навіть кавуни паршивіють, бо падь впала плямами на їх.

Напрягаться, силиться—силкуватися; (о жилахъ) напружуваться, напрудиться. Товсті жили на руках аж напрудились, понапружувались, як вірвовки. (Канів. пов.).

Налегать, налечь на что, напосістись на що. Напосілись, щоб однять у мене поле.

Напропалую гулять, напропали гуляє парубок.

Нарядъ, наряды, убрання. В покоях, в світлиці—убір. Покої й старі, але в вас у покоях убір гарний. (Звенигород. пов.).

Наперечотъ, оперечетом. „Був Грицько мудрий, родом з Коломиї. Тямив він добре на філософії. На сімнадцятім—(році) всю оперечетом псалтирку знав“ (піснь).

Нищий, старецъ, (всмійки) жебрак, блиндар од німецького—blind, сліпий. Од цього коріня вийшло й слово блимать—насилу горіть.

Натошакъ, натшо-серце; од слова церковно-слав. тощій—(порожній), цеб-то на порожнє нутро, на порожній шлунок.

Нахальный, нахабный, нахаба́ (чоловік); нахальство, нахабність.

Неумолимый, неублаганный (од слова благать—умолять).

Напряженіє, напруження; од дієслова напружуватись, напрудиться.

Направленіє, прямування, простування.

Направляться къ чому, прямувать, простувать до чогось.

Насморкъ, нѣжит. В літописях—нежити це хвороби, од котрих можна й (на світі)—*не жить*.

Настроить скрипку, направить струни, скрипку. Настройщикъ, направщик.

Настроєніє, направа (народне слово, Васильк. пов.). Уся направа в нас у сімьі йде од лихої свекрухи, бо вона намовляє свекра.

Начинатель, начинальник. (Мінськ. губ., Пінськ. пов.).—Зачинальник, що починає пісню.

Насмѣшка,—смішки.

Наслѣдство, спадщина, спадок, спадки.

Нравиться, понравиться, подобаться, сподобаться кому. Полюбить кого,—уподобать собі когось.

Нарушить, нарушать законъ,—порушить, порушать закон або звичай.

Наставлять, научать,—напутювать, напутить когось. Наставленіє, напутіння. Наставникъ, напутьник.

Находить, знаходить, знайти (а не найти).

Неукротимый, невгамований, неприборканий.

Начетчикъ, начитаний, начитаник.

Недальновидный, недалекосяглий чоловік—розумом.

Несомнѣнный, невагальний, безвагальний, неваганний; несомнѣнно, безваганно.

Недобровольный, недоброхитній, несамохитній.

Недѣля, тїждень. Слово це складяне з трьоа часток: ті—ж—дні, цеб-то починаються ті ж самі дні.

Недочетъ, недóлічка, недохватка.

Ненасытный, ненажерливий, ненажирливий чоловік.

Неосновательный, безосновний, безгрунтовний.

Необходимый, потрібний, дуже потрібний (необхідний—це місце, що його неможна ні обійти, ні обійхать: провалля,—безодня, нетри.

Неподвижный, неподвижно, непорушний, непорушно.

Нелѣпый, недоладній, дуже поганий; нелѣпость—чортовиння.

Непремѣнно, безпремінно, доконешно, доконче потрібно.

Немедленно, неукоснительно, негайно, незагайно.

Недоумѣніе, недомисл.

Непостижимый, непостережний; непостижимость, непостережність.

Неприкосновенный, незачіпальний; закон незачіпальности особи.

**Непостоянный, не стойкій въ мнѣнніи и въ поступкахъ чело-
вѣкъ—недерзкій, хибний чоловік, що здатний до помилок.
„Пливе човен, води повең, коли-б не схитнувся“ і „коли-б не
схибнувся“ (народ. пісня).**

Нежеланный, небажаний; нежелательно, небажано.

Непогрѣшимый чело-вѣкъ, нехибний.

Нераскаянный грѣшникъ, неприкайний чоловік.

**Неразсудительный, несообразительный чело-вѣкъ—непомірко-
ваний, неміркований, нерозсудливий чоловік.**

**Нестерпимый, несносный чело-вѣкъ, нестерпучий чоловік, а
той, котрого нетерплячка бере,—нетерплячий чоловік.**

**Неосмотрительный, неоглядний, безоглядний, необачний: „По-
переду (йїде конем) Сагайдачний, що проміняв жінку на тютюн,
на люльку необачний“ (нар. пісня).**

**Никать, никнуть (съ поникнутою головою), нахилять, нахи-
лить щось. Слово никнуть має корінь, спільний з німець-
ким словом—*nicken*, як і церковно-славянське слово—*приник-
нути*. В „Слові о полку Игоревім, слово *ничитъ* трава і укра-
їнські слова *зникать, виникати, вникать* у землю (про воду), *ни-
кати* таксамо мають спільний з німецьким корінь. Бо стародав-
ня церковно-слав. мова не найдавніша од усіх славянських мов,
а перевесниця їм усім. Тільки на ці мові найдавніше й перше
од усіх почалося пісьменство ще въ девятому віку, як св. Ки-
рилл склав першу славянську азбуку для цієї мови.**

**Неукротимый, невпинний, невгамований чоловік, котрого не-
можна впинить. Уйми шалуновъ,—впини пустунів.**

**Ножъ съ деревяною ручкою, колодач; з залізним держальном
—цікавий ніж.**

Наугадъ дѣлать, навманя, нязря робить щось.

Назначать кого на должность, настановлять. Настановили в нас нового пристава, діякона.

Наоборотъ, напереверт (пішла справа), навпакі.

Надоумить кого, наумить. А мене Богъ наумив, я й сокирку поломив. (Народ. пісня).

Наличныя деньги, покладні гроші, що кладуть на схованку в скриню, або в банок, купить что за наличныя деньги, -- за готові гроші.

Назойливо просить чего, канать, канючить. Як приїду з ярмарку, діти обстануть мене та й канають гостинців, та канючать, поки виканючать усяких гостинців (Кан.. Чигир. пов.).

Непоколебимый, непохитний чоловік.

Неуклюжий, хамулуватий, не поверт'айло, одоробало, хамула.

Неудаваться, неспосудиться. Поїхали в гості, та нам неспосудилось: не застали нікого вдома (Чигир. пов.).

О.

Общество, суспільство. Общественный, суспільський (суспільний, сплошный—од суспіль, сплошь). Общественность—суспільність.

Обожать, обожествленіє, обожувать, обожування кого.

Обезличить, обезобличчувать, обезобличчить кого, або що.

Обмѣнъ въ торговлѣ і т. д., міняння, поміняння, обмінок.

Обезпокоить кого, стурбувать кого, збентежить.

Обанкротиться, збанкрутувать, замотаться в чому.

Обезсилить кого, знесилювать, знесилити кого.

Обязанность, повинність. Я обязанъ. Я повинен.

Обвинить кого, обвинувачувать, обвинуватить.

Объявлять, объявить, оповіщать за що, оповістити. Объявленіє, оповістка.

Обезобразивать, обезобразить кого, зганжувати кого, скарадити що, або кого. В дівчини одно око косо, і це ганжує її гарний вид.

Образецъ, образцовый, зразецъ, зразцевий. (Васильк. пов. Біла-Церква).

Оборотъ капитала, обертання грошей в торгівлі, в крамниці.

Обременять кого, обважнювать кого, або що. Обважнили мене роботою. Обважнювать вози й воли великою вантагою.

Обыскивать квартиру, трусить в житлі. Обыскъ, трусе, трусанина.

Обманывать, піддурювать, піддурить, одурити (в Шевченка), дурить кого, тоб—то зробити когось дурнем.

Обманщикъ, дурісвіт.

Обманъ, піддурювання, одурювання.

Оглупѣть, одуріть, з глузду зыхати.

Ограждать что, захищать, захистить огорожею або військом, сторожами.

Ограждение, захист; захистне місце—спокойное мѣсто,—захищене од вітру або худоби.

Отмѣнять законъ, візаконить старі закони або звичаі. Супротивлежне слову—взаконить, узаконить що-небудь.

Обижать, кривдить, зобіжать, зобідить. Обида—обида, кривда.

Обращение земли вокругъ солнца, обертання землі. („Ой стану я на колесі, а колесо не обернеться. Волинська пісня).

Обостряться, заостреичуватись, заостреичиться (объ отношеніяхъ людей).

Обрадовать кого, звеселить кого. „А дівчина вийшла, козаченька звеселила“.

Обсуждать что, обмірковувать, (а не обговорювать, що значиться оббріхувать, обсудить кого в поговорі).

Обѣтъ, обітніця, зарік. Дав зарік перед Богом (зарікся) й зарікся пити горілку.

Обѣднѣть, збідніти, зубожіть (приставка, як і в слові спаніть).

Оконное стекло, *тахля*, а оправляне в рямця—шибка. В стародавні часи вікна були тільки з однієї шибки. Такі кругленькі маленькі віконця з одної круглої шибки я ще бачив у дуже старих церквах в бабинці над хорами. Такі вікна довелося міні бачить у Седлецькі губерні недалеко од Західнього Буга. Йідуци в Яблочинський монастир, що стоіть над самим Бугом, я переїзжав через низину та луговину. Там на потоці стояв млин, а коло млина було кільки хатів, неначе то був поліський хутір. Хата хазяіна млина була нова, дуже гарна, з добрящої соснини й з чималими вікнами на чотирі шибки. Решта хатів була вже не така. Це були хати невеличкі з двома вікнами, довгенькими й вузенькими. Я зайшов в одну хату, потім

у другу, бо такі вікна мене зацікавили. І сам хазяїн млина, і люде в хатках були українці, розмовляли вони гарною чистою українською мовою, як і за Бугом коло Бреста або й коло Києва. Хатки були дуже старі й низенькі. Ці хатки були збудовані з соснових колодок кругляків, перепиляних на дві половині. Круглий бік колодок покладаний знадвору, а рівний гладенький виходив у стінах на хату. Двоє віконець були неначе прорізані в стіні: була перепиляна одна колодка вдовжину не білше, як на пів аршина. В ту продухвину без луток було вставляно по одні шибці. Вони були тільки всунуті в ті дірки. В де-котрих хатах ця одна шибка в вікні одчинялась, як у нас квартирки, бо була прибита до колодки завісками: ці вузенькі віконечка були ввершині не білше, як на пядь. Як стали вже на селах робити білші вікна на чотири шибки, і одна шибка одчинялась на завісках, то цю четверту шибку назвали—квартирка, цеб-то чверть вікна. Квартирка, як і квартирі місяця (по-польський—квадра) перша квартира, друга квартира (повний місяць), третя квартира (гнила) і т. д.—ці слова епільні з латинським і французьким словами—*quatvor*, *quatre*—чотири (як от скриня—*scrinium*, рація *ratio*) і т. д.).

Слово шибка має корінь спільний з німецьким словом *schiben*—сунуть, бо вона в давні часи, неначе ціле вікно, всовувалась у прорізану колодку й одсовувалась—цеб-то одчинялася. Один корінь з цім словом мають і слова: хата на одшибі, одсунута од села, що стоїть у полі окроми; пришиб, це місце на березі річки, де можна пристать човном до берега: плавав на Дніпрі й насилу знайшов пришиб на рівному місці, щоб причалить човна, *присунуть* до берега; шибениця, на котрі вішали людей, бо йї певно перевозили, шибеник; чоловік на цвіту пришибляний (прибитий). Од цього ж коріня вийшли й великоруські слова: ошибка, ошибочний, цеб-то одсовування набік од чогось, од загального правила; сь ногъ сшибательный (про горілку), що порушує ноги, шибкий, шибко (про рушіння, посовування). Од цього ж коріня й вийшли українські слова: хиба (погрѣшность), хибний—через зміну німецької букви *sh* на *x* (шиба, шибний); аніхобить (вага, що вже не посовується набік в терезах, а стоїть непорушно саме на мірі), схобить, перехнябється (нахилиться набік). Та й самі українск. дієслова сунуть, совать („совайся, Нечипоре, совайся“) мають спільний корінь з німецьким—*schiben*, і йменням предм.

das Schieben (совання), як от один корінь мають латинск. слова prudens (розумний практично) і українск. прудкий (бистрий на ході), польське—прентко (швидко), і наші слова: швидко, швидкий, швендять, мерщі мають корінь спільний з німецькими словами: geschvind, mehr (білший, білше). Слово тахля—це німецьке tafel, дощечка, лист бляхи і т. д.

Объятіе, обнімок. Обхватъ—обіймище. Верба товстелецька, на двоє, або й троє обіймищ.

Обязанность, повинність.

Обобщать, обобщить, взагальнювать, взагальнить що.

Объединять, зъєднать; объединить—поєднать, зъєднать кого с кимсь, зъєднатись з гуртом.

Объединиться, побрататься, зъєднатись, поєднатись.

Овинь, клуня, по білорус. пуня, по-молдав. пиня—хліб, латинське panis хліб. Клуня, клунок—предмети, що стосуються до хліба.

Ограничить, обмежовувать що, обмежувать (а не обмежить).

Ограниченіе, обмежування.

Олицетворять, обобличить, обобличчувать. Олицетвореніе обобличення чого-небудь.

Одобрять, похвалить, підхваляють що або кого, а не ухвалить (польське). Одобрить что-нибудь в думѣ, сеймѣ, згожуваться, затвердить закон.

Одинокій, одинокий (галицьке), поодинокий, поодинчий, самотній.

Оживленный, живой челоуѣкъ,—жва́вий. Оживляться, оживиться, ожвавлюватись, ожвавиться. Бойкое мѣсто въ городѣ—ожвавляне, людне місце.

Одиночество, самотина (в Шевченка), самотність.

Ожидать бѣды, начуваться, начування лиха (ожиданіе бѣды). Начувайся ж тепер! Я тобі не прощу, не подарую за брехню на мене.

Опорочить, опачкать кого—опоганить, опаскудить.

Опасеніе, бстрах, страхання, *опасаться* чего, страхатись.

Опасность, небезпешність. Опасный, небезпешний.

Опомниться (прійти въ сознаніе), очу́титься (Грінч.), Харьк. губ., Волин. губ., Заслав. пов.). Опамятаться, схаменутись, счуться (я й не счувся, як приїхав додому), опамятання, очутіння (Канів. пов.).

Оправдывать,—виправдувать, виправдить, виправдиться.

Опытный, опыть; досвідний чоловік, досвід. Опрось на судѣ, опит. А йдіть лишень, бо вже на суді почався опит свідків.

Опроститься, спроститись. Спрóстився на селі меж селюками; попростішав вже трохи, а потім зовсім спростився, мов мугир став.

Опровергать что-нибудь, опровергнуть чье-нибудь мнѣніе,— побивать, побить кого в розмові, в змаганні, розбить чиї-небудь гадки та думки. Одпихать, одіпхнуть, спихать, спихнуть. Усі доводи в книжці не трудно спихнуть, бо вони не мають научного ґрунту.

Остатокъ, остача од чогось, решта чогось. Німецьке *das Rest*. Наконець—врешті, нарешті, наслідок, наслідку (Васильков. пов.).

Основать университетъ, гимназію, закласти, (а не заснувать, бо засновують вікна й кутки павуки наутинням). Завести школы (од цього слова пішло—учебныя заведенія). Заведіння шкіл.

Осанка, осанистый человекъ, постать, поставна людина. (Народні слова).

Остаться, зостатись, зоставаться (а не остатися). Поле остается не вспаханнымъ,—поле дармує.

Отвергать, отвергнуть что-нибудь. Одкидать, одкинуть, зрікаться, зріктися чого-небудь.

Отверстіе, продухвина в льохах для повітря, на льоду—пролизна. Отверстіе на тѣлѣ—продухвина на тілі в шлунку, у грудях, проломъ черепа—продухвина в черепі.

Осилить, одолѣть кого, подолить кого, спромогтись, подужать кого. Не подолію поставити хату, треба багацько грошей.

Отвѣдывать, пробувать пищу; куштувать. Покуштуй, чи борщ вже зварився. Ти все куштуєш, що постав перед тобою на стіл. (Слово коштувати (стóить) спільне з німецьким *kosten*, в котрому буква *s* вимовляється як *s*, а не як *ш* (костен), а в українському слові вимовляється буква *ш*). Є в старовинних говірках галицькій та черніговській ще друге слово—стрібувать. Ож стрібуйте молока. Молоко свіженьке, сьогодні доіла корову вранці (Черніг. губ.). Це слово має корінь спільний з церковно-слав.—потребити (ззісти), як і слово теребить (жертв. Воли хапкомъ тереблять

зелену траву (Київськ. губ.).—Слово куштувать вийшло од слова *Gunst*—(спріяння).

Отечество,—отчизна, цеб-то земля й маєтність батьків, як от приміром: дідизна, материзна.

Отдѣльно положить что, окроми покласти одну річ од купи.

Оттѣнокъ, сутінок, (як от затишок, затинок „Сядьмо в затишку та в затинок під вишнями).

Отдѣльный, опрічній, окромий, (а не окремий). В мого батька є опрічня хата в дворі для зятя. Окромішній—исключительный.

Отвратительный, гидкий, паскудный, огидливий. Отвратительно, паскудно, огидливо.

Отстаивать что-нибудь, встоювать за що (а не обстоювать що). Встоюємо за право, за нові закони.

Отличіє, одлічка (Васильк. пов.); отличный,—одличній (Вас. пов., село Казиміровка.

Отлучаться изъ дому, поїхать, (од українського слова—одлучаться: телята одлучились од корів, злучились, позлучались с коровами).

Отличаться, отличиться на службѣ, визначуватись, визначиться чимсь.

Отличаться (о предметахъ), одрізнятись в чому од чого.

Отдѣлить сына, одрізнить, збудувавши йому опрічну хату.

Относится къ чему, стосуватись до чогось. Отношеніє, стосунок (а не відносини, перекручене великор.).

Отяжелѣть, обважніть. В баби усе тіло вже обважніло, стало, неначе залізне, важке.

Отложной воротникъ, викладчастий комір, широкий на плечах в жіночих кожухах і жупанах; закриває плечі й трохи спину. Стоячий комір у чоловіків—узкий.

Отпрыскъ, паросток, пагоння (побѣги), великі паростки, що швидко погнались угору, або ті, що постікали в тіні. В слові паросток приставка на показує на неповність зросту гіляки дерева, на те, що вона маленька. Слово отпрыскъ має корінь спільний з німецькими словами: *der Sprosse, entprossen, sprossen*. Слово *Sprosse* значиться—отпрыскъ (паросток), *sprossen*—пускати паростки, а слово *entprossen* має значіння—давать паростки в сімбі: человекъ далъ отпрыски—имѣлъ дочь и одного сына. Од цього коріня вийшло слово в великорус. й українські мовах

прищ, бо прищі, мов діти: це теж паростки од людського тіла (отприски), і слова: пороснуть, просо, споренуть (про шнурки). Слово отпрыскъ і в великорус. мові вживається там, де мова мовиться за дітей, як отпрыски якоїсь сімї.

Отражаться въ водѣ, одкидаться. Отраженіе въ водѣ—одкид. Скелі й церкви на скелях одкидаються въ воді, неначе в дзеркалі. Отраженіе отъ стѣны, стекла—одбиток; отражаются отъ солнца, лучей,—одбиватись. Береги й скелі одкидаються в воді, бо йїх наче хтось кидає в воду вниз вєрхами, наперевєрт. Отраженіе въ водѣ—одкид (Канів. пов.).

Отпоръ, дать отпоръ при нападеніи врага, дать одсїч, одпихання, одпих.

Отрицать что-нибудь, одкидать, зрікать. Отрицаться, зрікатись. Отрицаніе, зрікання. Отрицательный, зрікальный, зрікливий чоловік, як кажуть коло Києва: моя жінка й добра, але наріклива.

Отворять, затворять, одчиняти, зачинять двері, вікна. Буквально розбіраючи ці слова на обох мовах та й на инчих—aufmachen, zumachen, можна зауважити, що ці слова утворені в мовах в практичному житті в давню давнину. Бо буквально слова отворять, одчинять мають значіння—„задѣлать“ двері, окна, а „отдѣлать“—це вже буде навпаки. Бо в давню давнину вікна (та й *двері*) були без дощаних рям, бо в селах в Англії ще в XVI віку за часів Шекспира двері (продухвина) завішувались взімку шкурами звірів. В примітивних кочовників замість вікон були дірки в стінах без шибок і без скляних тахоль, як і тепер в Сибірі в камчадалів і тунгусів. В йїх замість скла затягують шибку волячим пухирем, а взімку ці дірки забивають дощечками або вставляють товсту крижину для просвітку. Поки не було скла, в Європі склили вікна кругленькими, маленькими тахольками з іспанської слюди, а ряма була з дрібно сплетяних шибочок. Такі вікна, дуже широкі, додержались в домі Шекспира в Статфорді коло Лондона. В Шекспира було дві кімнати: одна внизу (пекарня), а друга в другому етажі. В обох кімнатах е тільки по одному вікну, дуже широкому с кругленькими маленькими слюдяними шибочками. Ще в XVIII віку скло було таке дороге, що парижани, одїїзжаючи влітку на села або на морські купання, виймали з вікон скляні тахлі й забивали (затворяли,

задѣлювали, зачиняли) вікна дошками, а потім згодом, вернувшись додому, знов одчиняли вікна, тоб-то одроблювали. Бо слово творити, має значіння—робить, як і німецьке *machen*, а чинити—значиться діяти щось.

Очертаніє, силуэть, очертаніє лица,—обвід лица або якого-небудь предмета.

Ошеломленный чѣмь-нибудь, зчамрілий, очамрілий (од—очамріть од чогось дивного й несподіваного).

Ощущать, ощущение, почувювать, почувтія. Ощутить, почувтіть. Почутив руками щось холодне й шерстке.

Открытие и изобрѣтеніє чого. Знахід та видумання. Открытіє Америки, знахід Америки. Изобрѣтеніє пороха, видумання пороху.

Ощутительный холодъ, почувливий холодъ, кусливий мороз.

Охапка, оберемок (од церк.-слов, въ оба—рамена).

Охотиться, ѣхать на охоту, Полювать (од слова—поле), йїхать на влови, на полювання.

Очередь, чѣрга. Мають обое спільний корінь з церковн.-слав. чредá (чреда Аарона), бо при храмі в Єрусалимі священики й левіти ставали по черзі на службу. Од цього слова виведяні слова: чергуваться с кимсь, черговій (сторож), почерѣжно (поочередно) Черн. губ. Остерськ. пов., і слово чередá (мірское стадо). Певно в давню давнину наші предки пасли великі череди худоби та отари овець—по черзі. Слово черга є і в південно-великоруські підмові тільки з наголоском на кінці—чергá.

П.

Пара, паровать,—пара, спарувать—спільне з німецьким *das Paar*.

Пачкать, выпачкать платье, руки,—замазать закалять, калять, (в церковно-слав. окаляти: „окаляхъ душу грѣхми“ (Покаянія отверзи ми двері), запаскудить, заялозить одѣжу (залойозить на Волині—од слова лій, замазать лосем, ситтю, салом).

Погребъ, погріб (на селі), льох с пригребницею—в панів. Німецьке *Loch*, що значиться ще й—дірка.

Плохо видѣть въ старости, недобачать.

Плугъ, німецьке Pflug. Дієслов—плуганитись—йти помаленьку. Плугатар, той, що правує плугом.

Печаль, тоска,—печаль, журба. Слово печаль спільне з церковно-славянським і вийшло од слова пекти, бо печаль неначе пече в серці (варить, в Черніговщині)—дає некуче почування лиха й горя. Слово журба не має спільного коріння ні в церковно-слав. мові, ні в польській. Корінь слів журба й журиться є в словах жур (або джур), кисіль з диких груш, і в підхожих словах—джумига, гуща на дні з чого-небудь, каламутна й нечиста в самоварі, в горшку після галушок, в помийниці і т. д., жужлища (підхоже до церк.-слав. слова жупель в пеклі), остача од перепаляного заліза в кузні, та в слові журавель, певно названий так за свій журливий крик. Бо журавель вважається за журливу птицю, і журавлів держать в київських монастирях, де вони дигають на цвинтарях парами. В Київській губернії є села: Журавка й Журжинці в Звенигородс. повіті. Слово журавель пішло в великоруську мову. Журба це почування смутне, ніби каламутне, як жур, не призорий й невеселий, і з цієї причини важке й неприємне, як і почування, котрі назначують й інші слова, виявляючі ще більшу журбу: смуток (од слова каламутний), сум, туга (по мертвих). Слова великор.—тоска, тосковать—мають спільний корінь с польськими словами: я тенскне (ja tenskne), я тенскни (ja tenskny), і з одним галицьким словом—тоскно. Але це слово в нас не розвилось в рядок слів. В народні великор. мові од слова журба виведяне одно слово—журить кого-небудь, гримать, докорять комусь, лаяти кого-небудь: мать зажуричь меня, знаю (это)... Значіння його вже повернуто напереверт, бо в такім значінні це слово вже не вживається в теперешні українські живі мові в діючім залозі, а воно трапляється тільки в піснях, певно давніх: „Не жур мене, моя мати, бо я й так журюся“. Мабуть це слово занесене на Північ с посовуванням племя од Галича й Києва ще тоді, як і на Київській й Галицькій Русі воно животілоще тільки в формі діяльного залоза й не мало рядка виводних слів: журба, журитись, журливий, журно, жур (кисіль), зажуричься. Слово смуток (грусть) вкорочене сум, вийшло од каламутить, коли на душі буває ніби щось каламутне, неприємне. Великоруське слово грусть вийшло од слова грузнуть (через зміну з на с: як от масло—мазало) й назначує неприємне почування, ніби людина грузне в якесь багно. Галицьке слово роспука (туга)

вийшло од польського й галицько-українськ. слова пукати, цеб-то стукать у щось, мов у серце щось стукає й б'є без перестанку.

Передняя, прихожа (пріхід—входъ. Постав воза на пріході в дворі коло воріт).

Почитать, почитать кого, пошанувать (має корінь спільний з німецьким schätzen—цінувать і Schatz—скарб, клад). Geschätzter Herr! Шановний Добродію!.. Шанувать одіжю—це все одно, що цінувать одіжю. Слова шанувать і чтить—вживаються вкупі, щоб було показніше: мене шанують і чтять добрі люде. Слово шанувать є і в польській мові—шановаць—szanować kogo.

Повязка на вывихахъ, лещата с тонких дощечок, або з лубка. Повязка на головѣ, завій (од завивать), тюрбан (у мусульман).

Пища, поживок, йіжа (ѣда). Пищевой, поживковий.

Плотникъ, тесля (од тесать), плотничья работа, сокирницька работа.

Плодоносный (о поляхъ), родючий (про землю й овощі), (плодючий про худобу).

Питательный, тривний (за йіжу), тривно міні після доброго, ситного обіда.

Покончить съ чѣмъ, рішить діло, роботу. Ми рішили сьогодні жито (вижали). Рішим позов, справу на суді миром.

Переваривать пищу, (про шлунок) травить, перетравить, перетравлювать поживок.

Перемиріє (во время войны), замирєння (на якийсь час).

Помогать, помагать, допомагать, допомогти кому грішми, хлібом. Помощь, поміч, допомога грішми, борошном, хлібом.

Поблекнуть (о цвѣтахъ, о краскахъ), зблякнуть. Зблякла юбка од сонця.

Просить съ приставаніємъ, просить прісьма (Остер. пов.), дуже просити, аж намагатись.

Показной товаръ, личкований (не личкований зумисне).

Помѣщеніє, житло, квартира.

Подвижной, рушливий чоловік, ворушливий. Подвижные праздники, переставні святки.

Поблажать, потурать кому. Поблажка, потурання.

Поля въ шляпѣ, криси в брилях—од корія кри-ть, бо криси прикривають очі од сонця й кидають тінь.

Подкладка въ платьѣ, підбійка в деякі тепліші одіжі.

Понятіє, втямок. (І втямку не маєш за оце мудре діло).

Пониманіє, тямучість. З незнавки та з нетямучісти накоїв багацько лиха (Борз. п. Черн. губ.).

Повторять что, повторювать.

Помѣха, завада. Служить помѣхою, ставать кому на заваді, заважать кому в роботі.

Постигать, постигнуть, постерегать що, постерегти, догадатись. Постигженіє, постережіння.

Подѣлать: ничего не подѣлаешь въ этомъ. Вдіять. Пьє п'яниця неділю,—я нічого не вдію. (Народ. пісня).

Посоветовать кого для найма, нараять, раять кому найнять наймита.

Потребительный товарь, споживальний крам. Потребительное общество, споживальницьке товариство.

Потребитель, споживальник.

Потреблять, потребить—споживать, спожить. Бджоли вже спожили мед.

Поштучно, поодинці (од слова поодинчий).

Постоянный, завсідній, разуразній.

Постоянное мѣсто, завсідня служба: достав завсіднє місце в канцелярії.

Поступокъ, вчинок. За що мене, милий, б'єш, за які вчинки? Чи я ж тобі не напряла за рік три починки. (Народ. пісня).

Постигнуть умомъ что-нибудь, збагну́ть умомъ щось важне й високе глибоко.

Поступать, вчинять. Ой, Боже мій, що вчинила, що п'яницю полюбила.

Потомки, нащадки. Потомокъ, нащадок.

Подчинять, подчинить себѣ кого, народы—підвертать, підвернуть народ, або якусь область під власть побідника, підгорнуть під чиюсь власть.

Подчиняться кому, підпадать під власть чиюсь, кориться комусь.

Подчиненный, підручній, залежний од кого.

Подчиненіє, підвертання, підгортання, залежність, підручність.

Почки, нірки. Блуждаюція почки, пересовувальні нірки.

Починять, починка, лагодить, ладить (Черн. губ.) одѣжу, чоботи, поладить (Ост. пов.) хату.

Починка, лагодіння. Починщикъ, лагодільщик.

Покупка, за́купка, купівля (Васильк. пов.).

Почтить начальника или юбіляра чѣмъ-нибудь, пошанувать, (а не ушанувать, вшанувать, бо це польські слова).

Почетный членъ, гость,—почесний, пошанований член, спілець будні-якого товариства. Членъ потребительнаго общества, спілець, спільник споживального товариства. Принимать кого съ почотомъ.—Витать гостей, або високихъ особ с пошаною... Почтенный человекъ,—шановний, високошановний добродій.

Плетень, тин, пліть (на Волині), ліса. Тин варяжське й норманське слово. Єсть воно в німецькі давні Edd-i), занесене варяжськими князями й значиться—частокіл на валах твердині кругом міст (пр. Гротт).

Подробный, почасточний розгляд, розбірання чого-небудь, або перелічування чого-небудь; подробно, почасточно.

Подробность, почасточність. Книга розібрана й обкритикована почасточно, частка за часткою.

Пóрознь положить вещи, нарізно, нарізний—отдѣльный.

Послѣдній, останній, опишний (Луцьк. пов.): „І Я воскресу вас в опишний день“. Це слово перейшло в білоруську мову: „За неколко апошніх гадов (останніх годів) „Наша Ніва“ 1914 года, № 14, стр. 1.

Похудѣть, схуднуть; исхудать,—змарніть, помарніть.

Поощрять, поощреніє, поощрить, поохочувать кого, заохочувать.

Посѣщать, посѣтитъ кого, одвідувать, одвідати кого. Посѣщеніє, одвідини.

Подвергаться наказанію, опасности, підпадать під кару, попасти в біду.

Править чѣмъ, направлять что-нибудь, керувать, герувать саночками, возом, скерувати щось: скеруй половину брами, щоб вїхати возом та не зачепиться віссю за браму. (Васильков. пов.) Геруй воза просто до брами (Городн. пов. Черніг. губ.). Ці слова мають спільний корінь з німец. kehren—повертати, обернути щось. Той, що правує чимсь, возом—керманіч.

Предводитель войска, пріводець.—„По таборі сам пріводець ходить, Марусеньку за рученьку водить“ (Козац. Думи).

Предпринимать, заповзяться щось зробити.

Предприниматель, заповзятель.

Предпріимчивый человекъ, заповзятливий, запопадній (Вас. пов.), запопадливий (Чиг. пов.). Що візьме в свої руки, або задумає, то з усього добуде користи (Васильк. пов.).

Предвидѣть что, передубачать, передубачить, що буде, станеться колись.

Погрѣшимый, хибний чоловік, (измѣнчивый въ мнѣніяхъ, ошибочный); і українс. і великорус. слово мають корінь спільний з німецьким *schieben* сунуть. Хибний, ошибочный, це той, що одсовується, одхиляється од загального правила. Як у слові хибний *x* змінить на *ш*, то й вийде слово—шибний (ошибочный).

Помочь въ крайней нуждѣ деньгами или чѣмъ-нибудь, зарядувать в біді, позичкою грошей борошна і т. д.

Понятливый, втямливый, тямливый чоловік.

Порицать кого, гудить, ганить кого. Порицаніе, гудіння, ганьба кого-небудь.

Понимать, тямкувать, тямить, розуміть що. Понятіе—втямок.

Понятно, втямно, зрозуміливо (як от—сміливо).

Понять, сообразить—стямкувать, втямить.

Потому-то,—тим-то, (а не тому-то). Тим-то він і милий для всіх, що добрий на вдачу.

Портки, стародав. пórты,—холосні, штани; ногавиці въ Карпатах, вузесенькі сині військові й народні венгерські штани. Од коріня хол-óсні виведяне українське слово холóші, штани од низу до матні. Це єдине слово, од коріня котрого може вийшло великор. слово *холстъ* (і певно так звали в Карпатах тканку, с котрої шили холосні), бо в славянських мовах вживається слово полотно, по-болгарський—плáтно, в польскі мові *plutno*—плутно, що показує, що полотно—це поплутані й переплутані нитки. Мабуть у доісторичні часи наші предки ще в теплих краях таку плутанину з ниток передніше од усього виробляли для штанів, а не для сорочок. Бо негри в Африці й теперички виробляють собі тканку з ниток, почепивши нитки основи меж деревами й заплітаючи їх упоперек, як у нас баби ростягують нитки основи вповодж лави й заплітають упоперек і роблять вузькі буденні довгі пояси. Дикуни роблять собі так куденькі хвартушки, або куденькі штани, щоб обвірчувать собі бедра, кульші й ножану пахву.

(Сенкевич, „Письма изъ Африки“): А в Калькуті і в наш час візники йїздять на возах без сорочок, тільки в штанях та в завобях на голові (тюрбанах). Треба при цьому зауважить, що ширинка (в штанах од кор. шир—широкий) на Угорські Русі і в Карпатах значиться—хусточка, і це слово ширинка, шириночка—хусточка є і в Нижегородські губерні (записано мною од художника Осипова). Може туди занесли його кияни, переведяні Андрієм Боголюбським на засеління порожнього краю. Ця ширинка наводить на здогад, що в доісторичню добу широченькою ширинкою заслонялись в тому місці, де в наш час роспірка ширінька. В турків і татар і теперички нема в штанях роспірки ширіньки, а є дві роспірки по обидва боки живота, котрі застібаються гудзиками або гапליками. Недурно ж од слова порты, портки виведяне великор. слово—*портной*. (Слово кравець виведяне од—крають полотно, різать, бо й хліб крають ножем на скибки). Є для назвища штани народне друкє, делікатніше, шаравари, шараварки: „Чи це ж тіі шаравари, що дівчата здарували“ (Канівськ. пов. Це щось схоже з франц. шаріварі—дрібязок, цяцьки). Слово штани має корінь спільний з словом—шати, цеб-то убрання, одежа, тільки с переставкою букв шат—*шита*, що часто трапляється, як от—длань, долоня—ладонь, монисто—намисто.

Потрясеніє въ государствѣ основъ, струс, струсаніна, стрясіння. Схопився такий струс, хоч тікай за границу.

Предсмертныя страданія, конання.

Предполагать, гадати, передгадувать. Предположеніє—гадка.

Предсмертныя вздохи, зіпанія, зіпать,—тяжело вздыхать, передь кончиною.

Презирать кого, зневажать кого. Презрѣніє, зневага, неповага.

Преступленіє, проступство. (в козацьких актах).

Преступникъ, простуець (в гетьманських універсалах).

Преимущество, перевага; брать верхъ—преважають.

Преобразовать что, перешталтовувать щось, перешталтувать що-небудь.

Прогулка, прогуляння. „Вставайте, браття, коні сідлайте, хортів скликайте, та поїдемо в чистеє поле на прогуляння, на полювання (на охоту“).

Прозябать, чевріть, чучверіть, зачевріти, зачучверіть (про рослини в сушу). Нндіть, занідіть (про людей).

Подрядчикъ при постройкахъ, рядчѣк, цеб-то той, що дає всьому ряд.

Покáтый (о горахъ), спадистий. Спадисті горби мають ледві примітні покати до берегів річок. (Васильк. пов.). Покат—гори, спад—води.

Пронырливый, пронозувата людина, проноза. (Про вітер—пронизуватий, що пронизує наскрізь—сквозняк).

Предпочитать что, предпочесть, передвважать що, передуважить когось.

Превышать, переважать, переважить, перевищувать, перевищить.

Предлагать, предложить, таксамо предлагать, предложить що. (Церк.-слав. слово).

Представляться начальнику, ставиться кому: я ставилась графині (Васильк. пов.).

Пренебрегать кѣмъ, чѣмъ—нехтувать кого, або що. Багатирі нехтують бідних.

Представляться, уявляться. Представте себѣ! случилось нѣчто ужасное. Подумайте собі! що трапилось міні.

Представленіе, уявління; в мозкові складаються уявління усіх вражіннів од околичних предметів, котрі вражають найбільше очі (зір) і вуха (чуття).

Предусмотрѣть, передубачить, передгадать. Предусмотрѣніе, передгадування.

Преждевременный, передчасний, (про дітей) нечасній, нечасна дитина.

Предостерегать, застерегать; предостереженіе, застережіння, осторога (Сквирський пов.).

Прекращать что, прекратить, спинить, спинять; прекращеніе работы, журнала, перестанок, спин.

Прежде, предварительно, передніше од чого-небудь.

Предыдущій, передніший.

Предшественникъ, переднішник (галицьк. попередник).

Предсказывать, пророкувать що, напроорокувать чогось, лиха, горя.

Предчувствовать, передпочувать що-небудь.

Приємъ въ наукѣ, въ работѣ, прилад, приладок до чого-небудь.

Прельщеніе, омана, од слова мана (міраж), манити, приманить чимсь, красою, розумом.

Принадлежать кому, належаться до кого. Цей горód належить до мене (або міні).

Принадлежность, належність до кого. Горód, це належність батькова, а хата—моя. (Канів., Васильк. пов.).

Предшествовать чому, попережати, попередити кого, що.

Примѣняться къ чому, примѣнять что, примитиковуваться до чого: до людей, до направи в чому-небудь, в справах, в течії порядків та прямування в суспільстві. Примѣнять, приспособити что, примитикувати що до чогось. Зроби вікониці та примитикуй гаразд до вікон, саме по мірі.

Привлекательность, прельщеніе, омана (омана красі, омана гарних очей, омана ідеала; принада. „У мене принада—сама молода“. Привлекательный, оманливий красою, добрим серцем.

Привлекать, надити кого. Привлекательный, принадний, оманливий, принадливий.

Приладить что, приспособити. Примитикувати щось до чого, замок до дверей і т. д.

Приверженець, прихильник. Приверженець—вийшло од українського слова—привернутись (прихилитись): „Скажи міні правду, Олесю, щиренько, чи коли привернешся до мене, серденько (Волин. пісня). В великоруських перекладах Осипова в кінці XVIII віка вживається ще слово—приверженики его, Алкивіада. „Алкивіадъ“ изд. 1898 й 1899 рр.

Прыгать, стрибати. Корінь в обох словах спільний з німецьк. springen, streben.

Приличный, приличіе, делікатний, гречний, пристойний, пристойність.

Приманывать перепеловъ дудочкою, — вабить. Дудочка для приманки перепеловъ,—вабник. (Подол. Київс. губ.).

Пристрастный къ чому, прилюбний до чого.

Пристраститься къ чому, кохаться в чому: в конях, в пасіці, в квітках; прилюбиться до чого: до карт, до гультні.

Приобрѣтать, приобрѣтеніе, надбать, надбання усякого добра,

придбання, придбать. Придбав велику садибу й поле. Придбав хоробу (в-сьмішки).

Привидѣться, привижуваться, бачить те, чого в дійсності нема, а тільки так здається—с причини росторсаних нервів, або слабих на яку-небудь слабість. Я заслабла. Як іду ввечері, то міні все привижується чорний хлопчик, що йде коло мене. (Васильк. пов.).

Привидѣніе, призракъ, привид, привижування, мара, навь (в Галичині). Слово мара (призракъ) вийшло од слова мертвий (в польські мові є слово *martwy*—(мартви—мертвий; корінем спільне з словом мара). Мара цеб-то душі небіжчиків, що ходять до живих, як за ними дуже тужять, як вірить народ (через це й кажуть, що дуже тужить за мертвими—гріх, бо вони ходитимуть до того, хто тужить, а піднімають їх з могили, це ж все одно, що турбувати їх в спокої). На селі кажуть, що можна *притужити* чоловіка, або милого, а діти можуть притужити матір, і тоді мати вночі ходитиме до дітей, а чоловік до жінки. Од слова мара вийшли слова мари (бо на ношах носять глину, пісок і т. д. а на марах носять на кладовище не людей же, а мерців, цеб-то, мару), і слово марить (мечтать), як і в польські мові *marzyć*, *marzenie*—мажиць, маженє—мечтать. Галицьке слово—навь (Навь Русі—вірші) є і в великоруські народні мові, бо відомий повістяр Θ. Сологуб навить написав повість з заголовком: „Навь чары“. Само по собі це слово в незапам'ятні часи пішло на Велику Русь з Галичини, с Карпат, а не напереверт.

Приставать, приставање, намагаться, намóга, намагання.

Приспособлять, приспособить—примитиковувать, примитикувать що-небудь. Примитикуй ряма до образа, вікониці до вікон, щоб були не дуже великі й не малі (Канів. і Полтав. пов.).

Пристойно, непристойно, лічить, неличить кому щось робити.

Приспособляться, приспособиться, примитиковуваться, примитикуваться до чого.

Пристройка къ дому глагольомъ. Причіпка до дома, оце недавно причепляна.

Принимать участие въ чемъ, брать участьку, вчасток. (Кієвъ раздѣлень на нѣсколько полицейскихъ участковъ), слово *уча́сток*

складяно добре і виведяно од слова—частка). Братъ спіл в чому, в якісь спільці, в сахарських товариствах, в спільці хліборобські.

Притащиться (о гостяхъ не впору), присурганитись, прита-
рабанитись, присовбанитись (Васильк. пов.).

Прозрачный, прозорий (про скло), як видно наскрізь, про-
зорчастий (про воду). Труба з склом, наближаюча предмети—
прозорна, прозирна труба. Прозірна книжка та, що надрукована
чималими буквами й з ясным шрифтом: міні добре читати, як
книжка прозирна (Васильк. пов.). Листя на дереві прозирне в
дуже ясний соняшний день. Проздрінна книжка (Остерськ. пов.).
Читать проздрачно, цеб-то виразно, помаленьку. „Мій чоловік чи-
тає так проздрачно, що я все дочиста розбираю. (Остерск. пов.
Черніг. губ.).

Пріють, притулок, пристановище. Дѣтскій пріють, дитяче
пристановище.

Пріютить, прихистить щось, прийнять в склад, в комору скла-
сти в чужому дворі. Не заберу на віз усіх слив та яблук, закуп-
ляних у вашому садку. Прихистить решту в себе в коморі до-
завтрього. (Васильк. пов.).

Просить чего навязчиво и долго, приставають; канючить, ка-
нать. Привезли дітям гостинців—бубликів, конфетів з ярмарку,
а вони що-дня обстануть мене та й канають гостинців (каню-
чать—надокучають), доки таки не виканають чогось.

Попрошайка, прохач; ймен. прик. прохацький.

Противорѣчить, просторікувать, суперечить.

Привестъ въ порядокъ сочиненіе, матеріали, упорядочить для
изданія,—улаштувать. Снаряжать возы въ дорогу—лаштувать вози.
Собираться въ дорогу,—лаштуваться. Собираніе, сборы—лашту-
вання в дорогу. Має один корінь з німецьким словом lasten,
навантажувать вози або щось инче вагою.

Покровительствовать кому, пріяти, спріять кому в чомусь.
З цього народнього слова в давній час наші давніші київські
вчені студили на церк.-слав. зразець слово, додавши до його
благо,—благопріятствовать. Міні здається, що в цих обох україн-
ських народніх словах треба одрізнять *пріять*, як вид нескін-
чений, і *спріять*, як вид закінчений, бо в Васильк. повіті вони
вживаються обое. Складяне це слово с приставки—при і дієслова—

яти (ємлю), брать, як у слові—приємний (приятный), цеб-то те, що душа приймає з охотою й усолодою.

Приобщить какую-нибудь бумагу, приказъ, і т. д. къ „Дѣлу“ о чемъ-нибудь,—причалить бумагу.

Притѣснять кого, притѣсненіе, пригноблять, гнобить кого, пригнобління, гнобління (Черн. губ.), притискувать, притиск. Притѣснитель, гонитель, гнобитель.

Провинившись въ чемъ, провинник. Провинників парубків посадили в холодну.

Притворяються, притворство, прикидываться,—приставляються, удавать що. Школярі часто приставляються слабими. Ти удаеш з себе дурня (валяєшь дурака). Актьор удає роль діда дуже гарно, (играеть роль, изображаетъ старика).

Произвольный, самохітній.

Проявленіе чего, про́явок.

Простыня, простирядло, тоб-то просторне, широке, займає багацько простору.

Провиниться.—проступиться. Вина,—провіна. Преступленіе, проступство.

Процессъ въ судѣ, по́зов, позви. Вести процессъ, позиваться с ким-небудь.

Пустой человекъ, шелихвіст, шахрай.

Принадлежности чего-небудь, снарядье—причиндали столярські, писальні, фотографичні і т. д.

Письменный столъ, писальницький стіл.

Проницательный, (объ умѣ, о человекѣ), промикливий розум, гострий, промікувальний (про людину).

Преодо́лывать, преодо́лѣть, подолить кого, що, перемагать, перемогти.

Посчастливиться, поталанить кому, пощастить кому: міні поталанило, тобі пощастило.

Пугало, опудало, що ставляють на коноплях та городах, щоб горобці не сивали сімя й соняшників.

Путешествовать, мандрувать; путешественникъ, мандрівець (мандра—бродяга). В Галичині—вандрувать, близьке до німецького wandern.

Пушка, гармата. Од латинського arma—узбрóєння.

Послѣдствіе, слѣдствіе, наслідок чого-небудь.

Пятно, пляма; пятнистый, плямний (про тиф), плямуватий на виду чоловік; на щоках якісь плями, наче од паршів.

Прежній, передніший, давніший. Передніші люде були здоровші й білші на зріст. Прежде, передніше. Це було передніше, таки —давненько (а не попереду, бо кажуть: йди попереду, уперед, а я за тобою вслід йтиму).

Производитъ, произвести что, приводитъ, привести: Ми приведемо канаву через сіножать, як слід (Канів. пов.).

Пуля, куля. По-німецькій Kugel (шаръ), куля земна. І пуля, і куля спільні з німецьким.

Р.

Разговорчивый, говорючий. Наша баба така говорюча, що усім баки забъе, як почне лепетать (Канів. пов.).

Работодатель, давальник (народ. слов. Васильк. пов. Київ.). В нас у прачкарні багацько давальників дає сорочки. (Про Бога) давалець, податель, давалець усього добра. (Про почту) подавальник посилок, листів. (Про снопи) подавальник подає на вилах снопи на стіжок.

Равнодушный, байдужний.

Работающий человекъ, роботящий, невсипущий, товкущий чоловік, що не всидить без роботи.

Равнодушіе, равнодушно, байдужність, байдужно.

Разбитной человекъ, угаристий, угара.

Развѣдки, вивідки, розвідки (на війні).

Раздобыть денегъ, розстараться грошей.

Разнообразный, усяковий, різноманітний; разнообразіе, різноманітність. Разнообразить, оразнообразить что, усяковить, посяковить. різноманічувать, різноманітить, порізнманітить. Однообразный, одноманітний.

Разномысленный, неоднотумний.

Рогожка, ціновка, матка, що роблять с кулів соломи й з жмень соломи, позв'язуваних шнурками або мотузками. Матками завішують зімою вікна знадвору, щоб захистить вікна од морозу. Німецьке слово—Matte. Од цього вийшло слово матъ, матраць (великоруське) й матерац (польське).

Разсудительный человекъ, поміркований, міркований, розсудливий чоловік (Канів. і Васильк. пов.).

Расчитывать на что, вважать на що. Розлічувать що, кого, покладатися на кого. Не расчетливый человекъ, ростратливий.

Разузнать, досвідчиться за що. Я досвідчився, де продають дешево коні (Звенигор. пов).

Разный, усяковий, різний (Волинь).

Различіе, разность, різниця, одлічка. Галицьке слово—ріжниця взяте с польської мови (rużnu ружни—различный) і цього слова не зрозуміють на Україні, бо воно схоже на слово наріжниця. А наріжницями скрізь звать чотири крокви, що кладуть на ріжки стелі й оценин хати; тим-то в українській мові польське слово „ріжниця“ всім здається виведяним од слова ріжок, що ніяк не стосується до слів різниця, одрізнять, різнить (в співах), нарізно і т. д. З ріжка нюхають табаку. Од слова ріг вийшли прізвища на Україні: Рожковський, Рожков, а не прізвище Наріжний, як де-хто пише в нас, бо в цьому слові стоїть буква „ѣ“ а не „о“, і воно виведяне не од слова „ріжок“, а певно од нарізати, надрізати. Слова — ріжний, ріжниця, як польські слова, треба зовсім викинути з українського пісьменства, а вживать—різнця, одлічка (отличіе).

Рогатый скотъ, худоба, товар (певно од грецького таврос—віл). Худобою звать і бджоли, а за Дніпром—маєтність якась загалом.

Разстроить нервы, росторсати, росторгать нерви. Разстроенные нервы, росторсані нерви; разстройство нервовъ, росторсання нервів. Разстроить дѣла, хозяйство,—поплутать якесь діло, заплутатись в справах, заплутать хазяйські справи.

Развлекать, развлечение, розважать себе, розвага. Корінь ваг змінюється на—важ; цеб-то скидати з себе вагу (щось важке) смутка або суму, щоб зробити полегкість на серці.

Рождение кого-нибудь, народіння. День рожденья, день народіння чийогось.

Растопырить пальцы, крылья, розчепірить пальці, крыла.

Разсуждать, міркувать за що. Буквально значиться—перемірять міркою пашню, щоб дізнатися за її скількість. Є відповідні такі слова: млинкувать пашню млинком. Дієслови є отакі од ймен-

нів предметних: дрючкувать, деркачувать—бити дрючком, деркачем.

Распространять, росповсюжувать, росповсюдить; *распространяется*, ширшає, широчиться, росповсюжується.

Разочароваться, зневіриться в чому.

Разочарованіє, зневірення; разочарованный, зневірена людина.

Родственный народъ, або хтось з инчих людей, спорідняний нам, побратімський нам народ.

Ростовщикъ, процентщик, лихвар (галицьке).

Расширять, расширить что-нибудь, поширшить, поширшувать одежду вузьку, видання книжки. Расширяться, поширшуватись.

Расхищать что-нибудь до половины, переполовинить гроші, добро, покрасти сливе половину.

Раскрывать, закрывать книжку, розгортать, загортать книжку. Раскрыть глаза, ротъ, росплющить очі (закрывать—заплющить), стулить, ростулить губи.

Рубецъ отъ удара кнутомъ, попрѹга од батога червона або синя.

Рыбій жиръ, трин (Васильк. пов.).

Рвать, рвота, ригать, блювать, (делікатніше) вонітувать (франц. vomir, vomissements), блюваки, церков.-сл. блевотина: „аки песь на блевотинѣ“.

Рыбный запахъ, сирість, сирос(т)ний ніж, сиросна ложка, сиросний стіл—предметы, пахнущіє рыбою.

Рыжий, рудий. Од слова рудий вийшли слова: рудникъ, руда (руда глина з залізом), орудовать, орудник (великор. орудіє) цеб-то добирати спосіб, щоб добуть з руді залізо. З назвищем Рудá є чимало сіл на Україні, бо в багатьох місцях спід гір, а особливо понад Россю слизить руда вода з рудими *скалками*, цеб-то кружечками, неначе олії. Це не джерельна вода, а підшкурна, що слизить широкими смужками поверх міцних глиняних шарів землі. Ці слова—рудá, рудник пішли й на північ.

Рѣшиться на что, наважиться щось зробити. Рѣшительно, наважливо. Рѣшиться на что-нибудь—навратиться. Ми навратилися йти на заробітки в сахарню. Навратливый чоловік—рѣшительный, стойкій, характерный.

Ружье, рушниця (ручниця; буква *ж* зміняна на *ш*, як в словах: криничана, кринична вода (Васильк.), і кринишна вода (Канів. пов.), Дуло ружья, рулка.

Рубаха, рубашка, сорочка. Слово сорочка це церковно-славянське слово *срачица*. Через ростягування букви *а* після *р* вийшло—сорочица. Срачицею зветься спідне покривало на престолі, звичайно зробляне с полотна, як люде надівають сорочку на тіло, а поверх срачиці кладуть шовкове покривало. Од якого коріня вийшло великор. назвище рубаха, невідомо, як невідомі походіння й слів: ларець (шкатулка), ларь (рундук), нари (полі для снання в казармах). Може це слова мордовські, може й татарські, як баул, аул, місто Барнаулъ, а глазъ—може од німецького Glas—скло з однаковим корінем.

Рѣшительный, характерный человекъ, натуриста людина.

Роща, гай. Має однаковий корінь з німецьким словом—Hain—лісок.

С.

Сапогъ, чобіт. Слово чобіт має загальний корінь в багатьох європейських мовах: чоботі—в італіянські мові, чуботі—в литовські, бот—в франц. мові, бути (bóty) в польські. Сапоги изъ конской кожи—шкапові чоботи (шкапа, кляча). Великоруське слово сапогъ однакове з церковно-славянським і підхоже до німецького Schuh (шуг).

Сапожникъ, чоботар, швець. Ймення прикметне шевський. Прилип до мене, як шевська смола. (Народ. примовка. Канів. п.).

Сафьянь, сапьян (чоботи сапьянци). Німецьке слово—Saffian.

Сало свиное топленое, нутряное, смалець, має корінь спільний з німецьким словом das Schmalz загалом—ростопляне свиняче сало.

Сарай, возовня, повітка, комора (для пашні) в де-яких селах звать клуню—шопа, як і в Польщі. По-німецький Schuppen—сарай і комора.

Самодѣльный, саморобний (про сукно, полотно і т. д.

Самозащита, самооборона. Самоотверждение, самозречіння.

Самоуправление, самоправування, народоправство.

Сіяніє, сяєво кругом голови святих на образах, або на небі, (як марєво, жарєво (Васильк. пов.), зарєво, варєво і т. д. а не сьайво).

Сальникъ, здір (у кабанів). Сало сальника, смалець.

Слухъ, чуття. Ймення прикм. чуткій на вухо.

Самообразование, самопросвітність.

Смысль, тьама, тьамка. В мого сина є тьама в голові, але він ледачий (Васильк. пов.). Смышленный человекъ, втьамливий, тьамкій, тьамущий.

Скулы на лицѣ, на щеленах вілиці.

Скука, скучать, нудьга, нудота, нудьгувать, нудиться. Скучно — нудно міні. Трапляється рідко слово — скучати. Слово нудиться є і в церковно-слав. мові: Царствіє Божіє нудиться, і нуж(д)ниці восхищають є, цеб-то нудьгує, і ті, кому його треба, котрі нудьгують за ним, беруть його. „Хожу блужу, світом нужу (народн. пісня). Ці усі слова мають корінь спільний з словами: нудно міні, занудило міні од важкої страви в животі, так що й блювать буду, зануда (бодай тебе зануда взяла, нар. приказка), великор. — тошнота, тошнить меня. Спільність коріня натякає, що нудьга, це таке важке становище душі, неначе людину аж нудить в шлунку. Є це слово і в польські мові: нудзі мне в сьродку. Але по-польський нудиться (скучать) буде: я тескне (тоскую), схоже з великорус. тоскую.

Смыслить, тьамить, втьамити.

Смѣта, обліч, облічка, общот (Подольс. і Черніг. губ.). Є в козацьких актах.

Совѣсть (церковно-слав.), совість. Корінь *въст* од церк.-слав. дієслова: *въмъ, вѣсть*, цеб-то ніби в душі людини є шось таке, що вкупі з людиною відає й цінує усі його вчинки (як в Сократа був якийсь „демон“, що нашіптував йому в душі усякові ідеї); сумління. Корінь сум, од котрого вийшли слова: сумний, сум, сумовитий, сумувать. Як прокинеться совість, то люде впадають в сум, бо їх щось неначе гризе (угрызенія совѣсти), мучить. Совѣстный человекъ, сумлінна людина. Безсовѣстный, несумлінний чоловік.

Способный человекъ, здатний до чогось. Способность, здатність до науки і т. д. Способный къ работѣ, придатний. „Хоч на толоку звербують, до всього я придалась“ (Народ. пісня).

Снурокъ, мотузок, мотузка, шнурок, шнур. Од цього слова виведяні слова: шнурувать, шнуровиці (шнуровка) Усі ці слова мають корінь спільний з німецькими—*die Schnur, schnürren*. Слова мотузок, мотузка виведяні од слова мотать, бо мотузком обмотують крайки повного мішка с пашнею або з борошном й завязують зашморгом або на—віки. Зашморговувать що-небудь мотузком чи шнурком, зашморгнуть що—вийшло од того, що кругом шnurка збігаються шморшки (Канів. пов.), зморшки (за Дніпром), шморшки—печериці поморщені, і шморшки—зморшки на виду. Постоли не шують, а морщать. „Сіла біда на стільці, поморщила постольці“ (нар. пісня). Замість мотузок кажуть ще—завязка.

Свекла, свекловица (схоже с польським назвищем—цвікла), буряк. Білий буряк зветься сахарський буряк.

Совѣтовать, совѣтъ, радить, раять (один корінь з німецьким *rathen*), нараять кого; рада (німец. *Rath*), порада.

Склонность къ чему-нибудь, нахильність до чогось, до науки, до добра. Склонный къ чему-нибудь, нахильний.

Скряга, скнеря, скупердяга.

Скупщикъ, скупщица, перéкупецъ, перéкупка, перепродаха.

Скоро, швидко, шпарко, скоро, хутко, мерці, хутчі. Скорый, —швидкій (має корінь загальний з німецьким—*schwind*).

Сложный (о дѣлѣ), складчастий.

Случаться, трапляться (в Галичині трафляться, по-польський *sie trafić*); ці слова спільні з німецьким *treffen* і вийшли од мившого часу—*traff*. В українс. слові буква *ф* змінилась на букву *п*.

Случай, випадок, од слова—випадає: (міні випадає йти на роботу, а не батькові); **случай**—в Галичині народне слово, як і слово звук, звідкіль воно й пішло в теперішню книжню великоруську мову.

Смерть, смерть. Слово смерть має загальний корінь з словом смеркать, смеркло, смерком (в Галичині смерк ймення предметне; на Україні воно має падіж часточний до смерку, і орудний—смерком трапилося). Через зміну букви *ж* на *т* (Князі людстїи собрашася на Господа, замість—людські). Бо як конають деякотрі люде, то перше од усього втрачують зір. Відомо, що як конав славний Гете, то нащось все казав: *das Licht! das Licht!*

Світла! Світу! Де-котрі конаючі люде, як міні відомо, серед дня казали: вже зовсім смеркло; засвітить світло, бо я вас нікого не бачу. Од цього ж коріня вийшло слово *смере́ка*, як звуть на Карпатах ту ялину, що і в нас її садять по садках, бо на Карпатах звуть ялиною инчий рід ялини, на котрі гілки вкриті неначе довгенькими нитками с пучечками голок та з маленькими шишечками (є вона в Київс. ботаничньому садку). Смережові ліси на Карпатах чорні, сумні. Од цього ведеться й у нас поведенція при похоронах обсипать дорогу до кладовища сосновими гілочками. На Сході в магометан садять на кладовищах кипариси темні й сумні, мов карпацькі смереки.

Сосредоточить, сосредоточиться, зосередить що, зосередиться на чому.

Слабосильный человек, малосілий чоловік.

Слышно, чувать: что у вас слышно? Що там у вас чувать?

Созерцать, спозирать умом що-небудь.

Созерцаніе въ умѣ, спозирання розумом.

Служебный, службенный. (Службовий—польське слово).

Соблаговолят, зволят, зволити; звольте, звольте сідать за стіл. Звольте вишити чарку.

Соображать, тямкувать, митикувати за що-небудь, мидикувать (Київс. губ.), міркувать, поміркувати.

Сообразить, стямкувать. Дочка моя стямкувала, що стала на службу за малу плату.

Составный (о словахъ), склăданий, складовий.

Соображаться съ чѣмъ, примитиковуваться до чого, до часу, до обставин. Примитиковуваться.

Сообщать о чемъ-нибудь, сообщеніе послать,—заповіщать, заповістити за щось; заповіщення.

Соглашаться, згожуваться с ким. Сообразно, согласно чему, згодно з чим; приставать на що.

Скоротечный, швидкоминающий (про час).

Сосредоточить мысль, зосередить мысль на чому, зосережувать що-небудь. Осередок (сердцевина) в буряках, в моркві і т. д.

Составлять книгу, *приводить* въ порядок матеріалы, или же другіе предметы, улаштовувать, улаштувать, злаштувати. Снаряжать подводы, возы въ дорогу, лаштувать возы, хури.

Сотрудникъ въ газетахъ. Сутрудовник (на зразецъ слова—трудóвник—труженикъ).

Сопротивляться чому, противитись, спротивлюваться. Дівка спротивилась і одкинулась од жениха.

Совершенство, досконалість; усовершенствованіе, удосконалення чого-небудь.

Совершенствоваться, совершенствовать, удосконалюватись, удосконалить.

Строить, будувать. Постройки, забудування. Строеніе, домъ,—будинок, дім. Ці українські слова вийшли од німецького слова Bude, маленька крамничка, мов будочка, будка. В Брацлав. пов. нема слова будувать хату, а кажуть зводять або взводити хату.

Стирать бѣлье, оджимать плаття, шмаття. Стиральщица, оджимальниця,—од коріня жму. Вижимать можна тільки—плаття, сорочки, цеб-то скручувать мокрі сорочки. „Вмочи сорочку та тільки вижми трошки, а не викручуй“.

Строка, строчка, рядок, стрічка в книжках. Слова строка, строчка мають спільний корінь з німецькими словами die Strick, віршовка, і Stroffe—строка в книжках. На селах школярі зуть *строки* в книжках рядками й стрічками певно с тієї причини, що рядки букв скидаються по схожості на стрічки й стрічечки, котрі носять дівчата на голові. Та й саме слово стрічка, стрічечка (широкая лента), що носять дівчата на голові, таксамо спільне з німецьким словом Strick—вѣршовка, бо чималі довгі й широченькі стрічки схожі на віршовки. В Подольські губерні ці стрічки зуть *биндами*, що теж вийшло од німец. слова binden звязувать. Од слова Strick та Stroffe вийшло великоруське речення *шить въ строчку*, цеб-то шити неначе віршовочку на полотні. Може звідсіль і вийшло українське слово штрикать, цеб-то штрикать (колоть) голкою в полотно.

Скать горь, спад гір; спадисті гори, що схиляються поступінно до рівнин.

Сопротивленіе, спрóтивлення, протівенство.

Сомнѣніе, вагання. Сомнительный, вагальний.

Соединенные Штаты, Злучені, позлучувані Штати, а не сполучені. Соединять что съ чѣмъ, злучать, злучить; корови злучились с телятами.

Сомні́ваться, вага́ться. Сомні́ніе, вага́ння. Корінь *waг*, (спільний з німецьким *Wagen*), од котрого вийшли слова вага (терези) і вага—в'єсь. Шайки (терезів) ваги вагаються то вгору, то вниз, поки стануть на мірі.

Сотрясе́ніе землі, дома при перевозкѣ тяжестей, двигтіння, дві́гот у млині, або в землі.

Сочный (о плодахъ), соковитий (про овощі).

Сочувствоватъ кому, спочуватъ кому. В цьому слові приставка *с*, як у словах: питать, спитать, пріять, спріять, спостерегать, (а не відчувать, цеб-то одганять од себе почування).

Сочувствіе, спочування до кого, кому. Спочуваю безщасним правдивим людям.

Сочувственный, спочувальний.

Соболѣзнованіе, (состраданіе), спобоління, соболізнунання.

Сочувственно, спочувально ставить себе до чого.

Сосредоточить что-нибудь, мысль о чемъ-нибудь, зосередить думки про що.

Состязаніе въ играхъ, перемогі. Состязаться, змагаться в розмові, (въ борьбѣ) перемагаться, (въ скачкахъ)—перего́ни.

Соска, музюк: маленький корячок (ківшик) з держалном і спереду з дірочкою й с пипкою с полотна для годування дітей, як одлúčять од груді; кукла—з намітки, в котру завивають жовану паляницю з молоком і дають дитині в рот (Остер. пов.).

Спросъ, запит в торгівлі. Запросъ—на крам, запит.

Спорить съ кѣмъ для оправданія себя въ чемъ, справдовуваться с ким. Спорить, споръ—змагаться с ким, змагання с ким-небудь. Спорный вопросъ, суперечне, змагальне питання. Спорщикъ, змагальник, змагальна людина, суперечлива.

Спасти отъ смерти, отъ болѣзни, одрятувать од смерти.

Спрашивать кого, спросить, питать кого, в кого, спитати, питаться. Распросить, роспитувать, роспитать, випитувать, випитать. (Дивись слово любопытный—цікавий).

Стремиться къ чему, потягувать, потягуваться до чогось. Стремленіе къ чему, потяг до чогось. В мене два сини: один має потяг (стремленіе, влеченіе) до чарки, а другий—до книжки (м. Стеблів, Каніве. пов.). Потяг, потягуватись мають один корінь з словом тягти щось. Слово стремиться має корінь спільний з німецькими словами *strömen* (штрéмен) текти, *der Strom*, потóкъ.

Од цього загального коріня вийшли великор. слова: струя, струиться, тільки в німецькій мові це *стремленіє* стосується до води (Гольфшрём), а в великорус. й церковно-слав. мовах воно стосується до усякого рушіння, не тільки до рушіння води. Од спільного з німецьким коріня, а може й просто од німецького *streben*—стремиться—вийшло й українське і галицьке слово *стремить*, тільки в галицькій мові це слово має таке саме значіння, як великоруське—„стремиться кь чому“ і назначує рушіння *горизонтальне* по шляху, по полі: я стремлю до села (йїду), а в українськ. мові воно назначує стòяче становище предметів, сторчовé, перпендикулярне: стремлять кільки, дзвіниці (вгору, до неба). Певно українське слово *стремить* перейняте з остготського инчого слова *starren*—стремить: *starrenderfels*—стрімка скеля (як і великоруське *торчать, торчащій*, тільки з викидом першої букви *s* (*c*). Од цього вийшли й українські слова: *сторч, дав сторчака, великоруське—стремглавъ і галицьке—стрімголов*. Через метафоричній спосіб звідсіль вийшло й німецьке слово *Strug* (струг), перейняте з остготського і на Україні, і в Великоросії, а од цього слова виведяні слова—*стругати* (великор. *строгать*), *стружки* (і великор. *струиться, струйки на водѣ*), бо разуразне рушіння струга по дошці схоже на течіння води в потоці (струї—стружки). Од цього ж остготського коріня вийшли й наші й великорус. слова *стреляти, стріла*. Українське слово *брижжі* на воді вийшло од слова *бризкати, бризки*, бо на мілких порогах по Росі, Тетереві, Ирпені по дрібних камінцях гранита вода хлюпається, аж кидає бризки.

Стекляный заводъ, гута, німецьке Hute. Єсть хуторі: Гута Стеблівська, Гута Корсунська й Журжинська і Поташня. В Стеб. Гуті і тепер zostались великі кучугури попілу, піску, де колись були гуті, котрі зникли певно в час Великої Руїни в XVII віку.

Спѣсь, бундючність, пиндючність, чваньковитість; слово *пиндючність* вийшло од слова *индик*, що дметься.

Строптивый человекъ, той, що бришкає; строптивость, бришкання. Виросла дочка й почала бришкати.

Спѣсивый, бундючний, пиндючний, бундючливий чоловік.

Стараться, квапяться, стараться, пильнувати коло, чого.

Ставать, не ставать чего, хлѣба, денегъ,—вистачать. Вистачить у нас харчі на всіх.

Странний, чудний; чудаць—чудернацький чоловік, химерник; странність, чудернацтво, чудосія.

Старательний чоловіць, пильний, загарливий до роботи, хазяйства.

Стволь дерева, бурьяну, стовбур (од німецького Stamm). Цибула й салата пішли в стовбур (од дієслова—стоять як і стовп, стовбичить, стовбовата голова).

Страсть кь чому, принадка до горілки і т. д., жадобѣ.

Стремглавь, сторч (дать сторчакá), в Галичині стрімголов. Українське слово має загальний корінь з німецькими Stürz (штюрц) падання, stürzen—падать. Само по собі, що галицьке слово стрімголов пересунулось с переселінням на Північ ще давно, ще не в церковно-славянські формі, а не напереверт.

Спорный, змагальний. Спорь, змагання.

Страдалець, стражденик; страданіє, страждання, страда (в жнивняний час).

Стойкій чоловіць, дерзкій чоловік (Канів. пов.), що здатний встоювать за щось, держаться чогось, додержать свого слова.

Стынуть, холонуть, стигнуть, простигать; чахнуть, вичахнуть, прочахнуть, як кажуть про піч, натопляну дуже, щоб сажать хліб, паляниці і т. д. Випліскуй швидче хліб, виробляй паляниці, бо в печі чахне, й затого вичахне піч. Залізко (давнє, з жаром усередині) вже вичахло, неможна вже гладить. Самовар не закіпає, мабуть причахло в трубі, прочахло; підкінь вугіля. В Черніговщині та й на Лівобережні Україні нема цих слів, як щось стосується до печі (нема їх і в Словарі Грінченковім), а є тільки слова чахнуть, зчахнуть в такому значінні: мій чоловік зсох, зчах та й помер (Остерс, пов. с. Вігуровщина); „Сохну, чахну, тут без тебе“ (Наталка Полт. Котляр.), це в такому значінні, як і великор. чахнуть, зачахнуть, цеб-то худнуть (про людей). В Київщині і на Правоб. Україні цих слів нема. Замість їх вживаються слова: марніть, змарніть, помарніть. „Помарніли ми с тобою, я в неволі, ти вдовою“ (Тарас Шевч.). Слова чахнуть, вичахнуть, причахнуть (втрачать тепло) давніші, бо й слаба людина як чахне, то втрачує тепло в тілі, тоб-то холодне й ближиться до втрати життя. Усі ці слова мабуть чи не вийшли од викрика—*чах!* „Вітер віє, листом має, по бунчуках чах, чах, чах“! (шелест бунчуків сухий і шерсткий. Тимко Падура: „На долині при Чигрині од панцир-

них сяє шлях“). Од його виведяні звукопідробні слова: чахать, начахать листя соняшників та пшінки (кукурузи), одчахнуть гілки дерева, буря розчахнула дерево з двома товстими гілками на стовбурі; віл розчахнувся на льоду, на голошику й заслаб. Дерево розчахнулося й почало всіхати. Бо всяке чахання ослаблює сили рослин і животин достоту так, як вичахання печі ослаблює потрібну силу тепла. В пізніший час через метафору (перенесіння) на людей зъявилось і слово: людина чахне, зчахла, зачахла і т. д.

Сторожка, ятка, будка (остготське *Vude*—крамничка). Ятки з дощок ставили на кóловоротах, коло воріт міст та містечок. Тоді, як казна оддавала одкупщикам продаж горілки, в яточках, обмальованих чорними, білими та червоними смугами, як от малюють верствяні стовпи, сиділи сторожі, спиняли вози й хури й трусили вози, шукали пляшок та барильців з горілкою, а в вози з сіном та соломою штиляли довгелецькими штилями. Слово ятка має корінь, спільний з словами—ятір, вьятір, котрими ловлять рибу (церк.-сл. яти—ловить, брать), бо коло яток трусили вози й клунки й одбірали знайдяні пляшки й барильця з горілкою. Як я був учеником, в Богуславі стояли ці будки—ятки при шляхах в місто за царинами. Ятками там звуть і рундуки на базарі, і маленькі будочки з дрібним крамом (Канів. пов.). Од слова ятка вийшло великор. слово *взятка*, що дають правленикам, щоб забрать їх собі до рук, і *взяток* меду бджолами за літо. (На зразець цього слова треба виводить слова: *проявок*, *виявок* а не *проява*, *виява* або *ява*, *зъява*—*вихід* на сцену—*зъявище*, бо слово *ява* схоже на слово—*роздява*.)

Стóбит чого-нибудь, **варт**, **варто** чогось, що коштує грошей. Слова коштувати, кошт спільні з німецькими—*kosten* (коштувать), *Kosten*—видатки. Та й теперички в Києві пишуть: казеннокоштный ученикъ, прийняли в семинарію на казенный кошт; своекоштный ученикъ, деб-то той, що не прийнятий в пансіон (в бурсу, бо бурсою звали колись пансіони при духовних школах).

Сундукъ, скриня, тежсамешне з латинським словом *scrinium*—коробка; ковчег, в котрому були сховані Мойсєві скрижалі, зветься в латинс. мові *скрініум*. Великор. слово сундук має однаковий корінь з українс. дієсловом *сунуть* через те, що його сунули по землі, або через те, що в його всовували усяке добро на схованку.

Стропило, (мн. число стопила), крокви, котрі ставляють на чотирьох *ріжках стелі й оцечин* хати. Ці чотирі крокви й звуться *наріжниці* (Київ. губ. в Канів., Чигир. і т. д. повіт.), *наріжніці* (Остер. пов. Черніг. губ.), в Укр. Словарі Грінченка—*наріжник* (Залюбов. Чубінск.)—уголь крыши. *Наріжнями* в Київщині звуться *взорці* с куликів, *зубці* с снопків, *покладяних китицями* вниз. (Цього слова *наріжень* нема в Словарі Грінченка). Звуться вони *наріжнями*, бо *зубці* накладають по *кроквах*—*наріжницях*. Під словом *Наріжний* в Словарі Грінченка показано таке значіння: *Копай наріжню яму на слуп наріжний*. Як я роспитував селян в Васильк. пов. і в Києві в чоловіків з усяких повітів, то ту *наріжню яму* десь звуть так певно с тієї причини, що їй треба *копачь* як раз проти *ріжків стелі*, і в ту *яму* вставляють *слупи*, що *припадають* якраз до *ріжків стелі* та *оцечин*, а *слупів* нігде не звуть *рогами*, або *ріжками*, бо вони *стоять* на чотирьох *углах* хати. Од того й пішла *приказка*: „*Ходить, не наче зза угла мішком прибитий*“ (а не зза *рога*). Люде казали, що нема в мові й слова—*наріжний*, а *ями* на *слупи* ніяк не звуться. Окрім того *ріжками* (а не *рогами*) звуть і чотирі *кінці скрині*, *хуєтки*, *лави*, *пóшевки*, *мішка* і т. д. Є *ріжки* в *вилах*, в *мотовилі*. В Словарі Грінченка під словом *ріг* це усе показано, (Том IV, стр. 20), і нігде і в Словарі й навіть у Галицьких Зап. Н. Т. им. Шевч. (Матеріяли етногр. 1899 р. Т. III, не показані хати й *доми з рогами*, хоч і звуться *рогами* *ріжки* *стола*. Тимчасом *прихильники* *галицької книжньої мови* товмачять слово *наріжний* в Слов. Грінченка по-своєму, і самі пишуть: *доми з рогами, на розі хати*—по-польський. А як написано в Словарі Грінченка під цим словом *речення* *Куліша*: *Хто положив наріжний камінь* (Слов. 84 ст.), то очевидно *цей камінь* *стосується* до *ріжка стелі*, а не до *угла* *забудування*, бо так—це все *вживається* на *Україні* в *народні мові*. Тут треба б було *Кулішеві* *поставити*: *угловий камінь*, як в *церк.-слав. мові*, бо од *цього закопаного* *каміння* до *ріжка* в *стелі*—*надто* *вже* *далеко*.

Существо (про *живі створіння*), *животина* і *всі живі створіння* в *світі*.

Стрѣльчатый (в *архитектурѣ*; о *готическихъ соборахъ* и *сводахъ*), *шпичастий*. На *Страсбургському соборі* *верхи шпичасті* (од *німец. spitzig*).

Существовать, *животіти*; *существованіе*, *животіння*.

Считать, лічить; пересчитать, перелічить.

Счетъ, лік, общот, обліч, облічка (польське рахунокъ). Потерять счетъ, погубить лік.

Т.

Табакъ, тюгюн, слово персидське, а табак—індійське, американське.

Танцовщикъ, танцовщица, танцюрист, танцюристий, танцюристка.

Тамошній, тамтешній (Луц. пов.), виведяне од слова там-то. „Там-то, мамцю, мельник, там-то, мамцю, гарний“.

Тараторить, (язиком) тарабанить, цвікать кому в очі (од цвірінькать, як горобець).

Теорія, теоретичность, умогляд, умоглядність.

Теоретическій, умоглядний.

Тесма́ (узкая ленточка), тасма (в Галичині—Словарь Желехівського), стьожка, застіжка (на Україні), стяжка (на Волині). Корінь—стяг. Од цього коріня утворені слова: стягувать, стягел—крайні щаблі в полудрабках воза, що стягують полудрабки, щаблі в драбині (в Бердичев. пов. стяблі), застебнуться, застебнуть усяку удяганку гапליками, гудзиками, цеб-то—стягти; розстебнуться, стьобать полотно ниткою, на швидку постьобать (великорус. стегать). Ця зміна букви *я*, *а* на *е*, *йо* показує тут на розкладання давнього малого юса на інші форми. Бо в польському слові встонжка тут стоїть носовий звук. Відомо, що давні юси витовмачені по носових звуках польської мови: голomb, големби (голуб голубі); а в цих церковно-славянських словах вживаються малі юси. Само по собі зрозуміливо, що карпатське слово тасма старовинніше й перейшло в Великоросію, а не звідтіля у Карпати. В словах українс. стьожка, стяжка і т. д. буква *с* єсть приставка. Великор. слово лента, широка стьожка (стрічка) це церк.-слав. лентіе, цеб-то довгий шматок полотна, або рушник: і вземъ лентіе, препояшесе (умовеніе ногъ). Слово стрічка, широка й поцяцькована дрібними взорцями, що дівчата розпускають по спині з голови—од церк.-сл. слова строка, строчка в церковних книгах,—заголовки й перші букви дуже широкі, не такі, як рядки слів в сьогочасних книжках. Само по собі ці стрічки в церковн. книгах бачили пісьменні княгині й боярині й вишивали взірцями

стрічки, на котрих і теперички чепляють лампадки перед образами в церквах. Тепер ці рябенькі стрічки вивелись, і вони тепер одноколірні.

Тиранить, мучить, мордувать когось. Тиранія, тиранство, мордування когось.

Тождественность, (од церк.-слав. тожде, — тежсамість, тежсамешність (в Галичині книжне — тотожній, тотожність.

Толстѣть, потолстѣть, гладчатъ, погладчати, поситішатъ.

Тождественный, тежсамешній (на зразець — тамтешній (волинське слово).

Тормошить, торсать кого, щоб прокинувся. В двері стукать, — торгать дверима. Сонного чоловіка торсають за тулуб (торе), а не за руки й ноги.

Топорщиться, стовбурчиться, настовбурчиться: „на столі порося — настовбурчилося“.

Торопливый человекъ, спішний. Ти спішна, все хапаєся.

Трогать, тронуть, зачіпачь, зачепить. Тронуть серце у когонибудь, взрушувать, взрушить серце. Старці просять милостини й кажуть: Господа милостівіі! Взруште своє серце (Кіев. пов.). Тронутый до глубины сердца мольбою; взрушений до дна душі благанням.

Трогательный, взрушливый, жалібний; *трогательно*, взрушливо, жалібно.

Трещать, тріщать, луснуть, репаться; йменн. прик. — репаний, порепаний. Репа, дуже проста людина.

Труженикъ, трудовник. „Господа милостівіі, божіі трудовники! подайте милостинку, Христа ради, каліці“.

Трудъ, трудиться — труд, праця, працювать. Українське слово трудить (тружу, трудиш, трудить) вживається тоді, як взяти палицю й бити по каміні або по колоді, і од дрижання палиця б'є в долоню так, що аж долоня болить, і цієї неприємної болю навіть неможна довго видержать. Палиці б'ють у долоню, аж печуть, а другий кінець дрижить, аж гуде; так, що чуть звук — *трррр*. Цей викрик — *трррр* й є корінь в слові труд, од котрого ще в дуже давні часи виведяно чимало слів: палиця трудить міні в долоню (цеб-то здорово б'є по долоні); візок труський трудить в боки, в тіло. Труд, трудно: це єсть щось таке важке й надокучливе, що й видержать його неможна, „Ох міні важко, ох міні трудно, що муж з бородою — жить міні нудно“ (Народ. пісня).

Виводні слова—натружений чоловік, трудовник, трудуватіть (ноги вже трудуватіють) і слово труднація. В українські народні мови нема дієслова трудиться, а є в церковно-славянські: всю ноць трудішся, ни-чесоже яхомъ (риби), і од його пішли в великоруські мови слова: тру-диться, утруждать кого (церковно-слав.—утрудихся въздыханіи мо-ими (псаломъ) й нове слово трудовік. Замість слова трудиться укра-їнський народ каже—працювать, а великий труд зветься праця, як у західньо-славянських мовах словацькі, чеські й польські спільний рядок таких слів. Од коріння трр пішли, окрім згаданих слів, і такі слова, як тру (терти), тертиця (дошка не обтесана, а пиляна пилюкою), тріни (опилки, Васильк. пов.), бо в давні часи добували вогонь з великою труднотою, тручи смолке дерево об друге. Слова праця, працювать мають спільний корінь з грецьким словам *πραξις*, од котрого й вийшли слова *pratique* в франц., *praktizieren* в німец. практика в великорус. Од зміни німец. букви *z* на *ц*—вийшли слова—праця, працювать, працювати людина. Слово трудить в руку, може ще давніше од церковно-слав. трудитися, єсть корінне й стало первопочатковим корінем цілого рядка слів.

Товарь, крам, спільне з німецьким *Kram*, од чого вийшли слова—крамар, крамниця. Українське слово товар значиться ро-гата худоба, воли.

Тяжесть, вага. Йдуть хури з вагою. Большая тяжесть—ва-го́та. В Галичині—тягар. Церковно-слав. тяготá. „Другъ друга тя-готы носите“.

Тяжелый, важкий. Очень тяжелая вещь, громоздкая, завальна річ. Тяжело, важко, тяжко.

Тревога, тревога, гвалт. Дзвонять на гвалт—на пожежу—бьють тревогу. Гвалт—німецьке *Gewalt*, гвалтувать.

Толмачь, товмач. Толмачить, товмачить, товкмачить (Канів. п.). Корінь *товк*, як у словах—товкти, товкач. Товкти має ще зна-чіння: твердить (великорус.). Дурневі треба товкти ці слова ці-лий день. Це так, як ступа, що товче довго й однаково, рівно, до-кучливо.

Толкъ, мизок, глузд. „В дурної людини усе виходе погано, бо в неї нема мизку“. Мозгъ—мозок, що в голові, в котрому скупчуються усі напечатки од вражіння предметів. Безтолковый человекъ—безглузда людина. Зыхать з глузду,—сбиться съ толку, потерять толкъ въ головѣ.

—Тюрма, тюрма, темниця (в народ. піснях), німец. Turm.

Топорь, сокира, спільне з церковно-слав. сѣкира (од сѣщи, як і сікачка, що нею січуть січену капусту). В Карпатах—топірець, топір, слова звукопідробні, бо як рубати важким колуном колодку, то чуть звуки не—цюк, а *туп, топ*. Це карпацьке слово й перейшло на північ од Карпат (а не звідтіль в Карпати) може тоді, як у давніх полян на Дніпрі вже було слово спільне с славянським—сѣкира, і топірців нетреба було й приймати. Може слово топір з'явилося ще в той час, як у кам'яну добу історичного життя людей ще рубали дерево кам'яними сокирами, і тоді цей звук *топ!* був ще виразніший, ніж од гострої вузької сокири.

Торговець, торговка, перекупець, сидуха, бублейниця, перепро́духа, перенічайка.

Трусь, страхополох. Трусливий, страхополохливий, полохливий.

У.

Углубляться в землю, в книжку, в думку. Вглибшуватися, вглибшитися в думки, втупитися в книжку, втупитися, втупити очі.

Углублять, углубить дно Буга, поглибшувать, поглибшити дно.

Увеличить, побілшувать; *увеличиватися*, побілшуватися.

Удовлетворяють, исполняют чье-нибудь желаніе—вволити волю, настачить чогось. Хліба не настачу на всю сімью, бо сімья велика—й велика зыжа.

Увѣдомлять, увѣдомить, заведомлять, заведомить.

Убѣжать, втікти, гайднуть (од гайда!), дременуть.

Убѣждатися, убѣдиться, пересвідчатися, пересвідчуватися.

Убийца, убийник, душоуба. Убийство, — душоубетство, убийництво.

Убѣждение, пересвідчення. Убѣдить кого, пересвідчить когось.

Угрожать, грозить кому, нахваляться. Угроза, нахваляння, нахваляка.

Удобний, неудобный, удобство, догодний, недогодний, недогода, догода. Може вам, мамо, в нас у чому недогода.

Ужасаться, ужаснуться, вжахаться, жакнутися. Ужась—жахання.

Угарь, дугарно, чад, чадно (в хаті). Груба, чадить. Шямпа димить, чадить.

Указаніє, покажчик, указка на щось (а не вказівка— польське).

Удалець, весельчакъ; удалой, дзендзюристий, дзендзюра (Канів. пов.). Дзендзюристий чоловік с таківських, за яких співають: туп, туп ніженьками! дзень, дзень підківками!

Удаваться, спосудитись, вдаваться. Міні спосудилось: поїхав у гості й застав усіх вдома.

Укрывательство, покривання; покривають злодія, злодійство, пустощі дітей. Мати покриває пустощі дітей перед батьком.

Уклонъ предмета, нахил дна річки (нахильність—склонность къ чему-небудь).

Узнавать, узнать что, дізнаться за що. Я узналъ это,—я дізнався за це.

Улыбаться, улыбка, осьміхаться, осьміх (уємішка).

Умирать, (в важких і довгих муках)—конать.

Умопомраченіє, запаморочення (од запаморочувать, запаморочить кого.

Умозаключеніє, умовивід. Умоглядність,—теоретичность.

Умъ, розум, ум, має корінь в словах: уміть, вміння! Має розум, ум той, хто уміє добре робити будлі—яку роботу, або знає майстерство.

Умственный, умовий, розумовий.

Умозрѣніє, умоспозирання, умогляд, умоглядність.

Умопомраченіє, умозапаморочення (Васильк. пов.).

Умѣренный, помірний, мірний чоловік. (Це недавнє слово): „Ми обібрали за виборців у Думу людей мірних, тоб-то середніх в поглядах„. (Васильк. пов.).

Улучшать что, улучшить, поллучувать, поллучить. Улучшеніє, поллучування хазяйства, хліборобства.

Усовершенствовать, удосконалювать, удосконалить щось. Усовершенствованіє, удосконалювання чогось.

Унимать, унять кого, впняти, вгамувувать, вгамувати. Уйми ребяць,—впни дітей.

Укусъ, оцет, в церковно-славянські мові—оцеть. Христос на хресті промовив: жажду! Один з воїнів вмочив губку в оцет, настромив на спис і подав Христові.

Умозрительный, умоглядний, умоспозиральный (од слів умом позирати на що-небудь.

Уныніе (церков.-слав.), туга (отчаяніе—одчай). Унывають, тужить, плакати по мертвому. Слово туга вийшло од слова тугий, затужавілий. Це почування важке, мов затужавілий мокрий пісок. Є воно і в болгарські мові.

Унижать, унизити кого, что, понижувати, понижити що, нехтувати кого-небудь, щось.

Управляти государствомъ, губернією, лодкою, лошадьми, — правувати. Він гарно правує і човном, і кіньми.

Умоляти, молити кого, благати (Бога).

Укрощати, укротити, приборкувати, приборкати, впиняти, впинити.

Укрѣпитися, укрѣпленіе, зміцнити, ствердити, зміцніння, ствердіння. Мокра земля вже стверділа (Васильк. пов.).

Увидѣти, церк.-слав. узрѣти,—побачити. Черніговське—убачити. Черніговське—убачати, убачає (Г. Барвінок). Убачити с стародавньою церк.-слав. приставкою у, котре вже зникло й зосталось в стародавньому слові уздрити: як уздріла, то й зомліла (народ. пісня). Уздриш, уздриш свого сина, як янгола справедлива (колядка про Ирода. Канів. пов.). Слів убачати, убачити неможна вживати в пісьменстві, як і галицького усунути, або учути (польське—uczucie).

Удручати кого, давити кого-небудь, що-небудь. Удрученное состояніе души, пригнічене становище душі. В словах удручати, удрученный корінь снільний з німецьким drücken—давити. Од цього ж німецького коріня вийшли й українські слова—дрюк, дрючок, дрюкувати,—бити когось дрючком. Вчений ти, та не дрюкований, цеб-то ти вчився мабуть погано, бо тебе мало били різками (приказка).

Украшеніе, прикраса. Краса ліса—дубъ; окраса ліса—дуб.

Упасть въ обморокъ, зомліти. Обморокъ, зомління.

Удовлетворяють кого, вдоволяють, задовольти, вдоволити. Исполнить чью волю, чье-нибудь желаніе—вволити чиюсь волю. „Ой, матінко, голубонько! вволи мою волю“. (Нар. пісня).

Умопостиженіе, умопостереганія.

Уничтожать, знищувати, знищити що, вийшло од слова ніщо,—обернути в ніщо.

Уповати, впувати, надіятися на кого. „Вража його мати знає, на що він вповає“. (Нар. пісня).

Употребленіє, вжиток. Маємо гроші на вжиток.

Употреблять, вживать. Злоупотреблять, зловживать.

Упрекать, докорять, дорікати комусь. Упрекъ, докір. Упречный, докірливий чоловік.

Усиліє, силкування; усилюватися, силкуватися.

Усилюватися (о чоловікѣ, государствѣ) дужчати, подужчати, зміцніть.

Уполномочить кого, полномочіє, уповносилить кого, уповносилення кого.

Усиленіє, подужчання, дужчання.

Упражняться, упражнятися. Це слово є на Угорські Русі: Поїхав мій газда (хазяїн) орати поле, ти вже упражняєся там три дні. Етнографіч. збір. Гнатюка. Вживається й тепер в великорус. книжках.

Установившійся въ ростѣ, сложившійся, — станівний. Кабан вже станівний; вже кладе на собі сить, (отлагаєть жиръ, сало).

Уступчивый, здатливий чоловік. Уступчивость, здатливість.

Усердствовать в работѣ или очень заботиться о чемъ, падукувать, падукать (Канів. і Васильк. пов.), падкуватися коло чогось (Липов. пов.). Добрий хазяїн падує коло поля. Мати падує коло дітей (упадає), а батько падується коло сина, бо мати любить дочок то й падує. Пазувать (Чернігов. губ., Борзен. пов.). Усердный, ревностный, — падковитий, роботящий, пазовитий (Борзен. пов.); усердно, прилежно, падковито, пазовито робить що-небудь. Корова пазовита, що дає багацько молока (Борзенс. пов.).

Удержу нѣтъ, нема вшину. „Нема вшину вдовиному сину, що звів з ума дівку сиротину“. (Нар. пісня).

Унять кого, вшинить дітей, парубків.

Ухаживать за дѣвушками, залицятись, лицятись; ухаживаніє — залицання; ухаживатель, залицяльник.

Учреждать, учрежденіє, — заводить; заведення школи, канцелярій, усяких „присутствій“ і т. д.

Управиться (справиться) въ работѣ. Увинуться. Багацько роботи, що й не увинусь ніяк (Канів. пов.).

Учтивый, учтиво, звичайний, звичайненько (людина, що знає закон звичаїв), гречний.

Участвовать въ чемъ, братъ або матъ спіл, частку, участку; участіє въ чемъ-нибудь, — участка, учасок (а не участь бо слова часть нема в українс. нар. мові), спільництво.

Ухватъ, чаплія.

Укрощенный, укрощать, приборкать кого, впняний.

Успѣвать, успѣть, встигать, встигнуть щось зробити. Успѣхъ, поспіх, встигання.

Устать, втомиться; усталость, — втома.

Уютный, уютно, уютъ, затишний, затишно, затишок.

Угрызеніе совѣсти, мордування сумління після буди- якого поганого вчинку, як каєння виникне в душі.

Умѣрять, умѣрять что, впомірять щось, зробити щось саме в міру, як слід, а не надто надмірно; спинять надмірність дуже загарливої, падковитої людини.

Ущемлять, ущемить, прищипувать, прищипнуть пальці дверима (од слова прищипнуть—ніби щипнуть ножом по пальцях або чимсь гострим, підхожим до леза ножа).

Ушибаться, ушибиться, забиться, забить об що, вдариться. Забив руку об стіл, упав і дуже забився об поміст. Слово ушибиться має спільний корінь з німецьким schieben, совать, як і слова пришибить (забить щось, прибити), зашибить деньги, копѣйку (придбать грошей), бо в цих усіх випадках ушибъ залежить од рушіння й совання або молотка по чомусь, або людини при необережному рушінні, або в роботі в час заробляння грошей при напруженій праці.

Ф.

Фигура человекъ, постать. Од цього слова ймення прикметне — поставний чоловік, що має гарну, показну постать, високий, плечистий.

Фигура животного, стать. Гарний кінь і на стать, і на масть.

Филантропъ, грецьке складане слово: чоловік, що любить людей, чоловіколюбець (по церковно-слав.), людолюбець.

Филантропія, таксамо грецьке слово: чоловіколюбів (по церк.-слав.), чоловіколюбство, людолюбство.

Флейта, струмент музичний, схожий на дудку або на сопілку, з рядком дірочок для пальців, щоб затулять й одтуляти дірочки при грі.

Фрукты, овощі. Фруктовый садъ, овощний садок.

Фыркать, бришкать. Як піросла дочка, почала бришкать, і мене не слухає. А я їй таки приборкала трохи.

Х.

Характеръ, вдача. Кажуть: є люде веселі на вдачу, й понурі на вдачу.

Хвалитель, хваленик (Васильк. пов.). Наш старшина любе підчіхвостів та хвалеників, що його вихвалюють на селі.

Хвастать, чваниться. Хвастунъ, чванько, хвалько; хвастливий—чваньковитий.

Характерный человекъ, натуристий. Дівка оця дуже натуриста: що схоче, те й зробить по-своєму.

Хмурый, понурый (понуро), насупляний; понурить голову, понуриться, насупиться, насупить брови.

Ходить медленно, или же ходитъ безъ дѣла, члється, плентаться. Плентається по селі та тільки собак дражнить (Київ. п.).

Холмъ, горб; є крутими боками горб або й з спадистими, але з гострим верхом—шпиль. Наше поле на Ходаковому шпилі (Стеблів); холмистая и гористая мѣстность,—гѳряна місцина.

Хозяйство, хазяйство, господарство (стародавнє слово зосталось у колядках).

Хозяинъ, хозяйка, хазяїн, хазяйка, господарь, господиня (стародавні слова, зосталися в колядках та в піснях): „Чи дома, дома пан господарь? Сидить собі кінець стола“ (колядка). „Чи я в тебе, чоловіче, та й не господиня? три дні хати не мела, на городі вовки виють (в бурьяні), в коморі—пустиня“. Од стародавнього українського слова господарство є плином часу вийшло слово—государство, а од давнього слова господарь—пішло слово государь вже в пізніші часи. Буква *n* часом випадає в українських словах. Так, приміром, в слові ряжанка (колотуша в Хотинськ. повіті на Бессарабії) випала в коріні букви *n*, через це трудно й домитикуватися, з чого вийшло це слово. Тим часом, в малому селі Пищиках в Васильк. повіті кажуть пряжанка, й там навіть не розуміють, що то таке ряжанка. Слово пряжанка має корінь пря(пряг), як і слово *прягти* молоко, *пряженю* (яешню), (а з цього коріня утворені ще слова: *спрягаться* волами, *кіньми*, *супряга* волами, *супряжичі*, *супряжники* (чоловіки, що *спрягають* ся волами, *пряети* (скручуваться, *спрягати* докупи волокна і т. д.). В слові *катанка* (коротесенька свитка (Канів. пов. і в Білоруссії) випала буква *n*, бо в Подольські губ. в Литинс. повіті ще й

тепер кажуть *каптанка* (кафтанка, кафтан, запис. од Тихона й Прокопа Каруків), а буква *о* в словах *господарство*, *господар* ще в давнішій час змінилася на *у* певно в Черніговщині, або на Поліссі де буква *о* змінюється на *у*: *конь*, *вол*, *кунь*, *вул*, і де додержалися й до нашого часу такі двоєголосні: *куїнь*, *куонь*, *куїнь*, *воул*, на високоуї, на зеленоуї траві. Бо відомо, що уділ черніговських князів ростягався дуже далеко на схід сонця й на північ до Волги, до Суздаля, і Ярослав, син св. Владимира заклав місто Ярославль на Волзі, а другий Ярослав у Галичині за Перемишлем на самому кінці давньої Русі. Такі випадання букв трапляються й инчих словах, як от *государь*—*судирь*. Відомо, що й молдавські й валахські (волошські) правленики в давні часи звали себе *господарями*, а не князями, бо в давні часи давня кнівська книжня мова й література була в уживанні в Молдавщині, як книжня й літературна мова, і не тільки за часу відомого кнівського митрополита, сина молдавського господаря, Петра Могилы, що вмів говорити тією мовою, але сливе до кінця XVIII віку навіть в усякових молдавських актах, в духовницях, котрі ще починались так: *Божією милостію ми такий-то*, а далі акти писалися вже молдавською мовою. 2) *дѣхъ* од *дѣхати* *дѣхати* *дѣхати*

Худѣть, *похудѣть*, *худнуть*, *схуднуть*, *спасти с тіла*, *спасти з лица*, *змизерніть*, *помарніти*.

Худой и *очень* *высокій* *тонкій* *человѣкъ*, *кандѣбистий* *чоловік*.

Ходули, *диби*, од дієслова *дибать*, *ходити* *помаленьку* й *широкими* *ступінями*, як *ступають* *ногаті* *високі* *люде*, або й *чорногузи* та *журавлі*. Це слово є в літописі св. Нестора, як св. Владимир звелів скинути ідола Перуна в Почайну, а народ біг слідком за ним по берегах Дніпра й репетував: „*видибай*, *наш* *боже!*“ В пісні „*А* *внадився* *журавель* *до* *бабиних* *конопель*“ співають: а він таки *дибле*, *конопельки* *щипле*. *Таки-таки* *журавель*, *таки-таки* *цибатий*“. Од слова *дибати* виведяні слова: *диб*, *диб* (на село)! *Видубецький* *монастир*, де *викинула* *вода* *идола* *Перуна*, *дибѣлий* (*цупкий*, *твердий*), *дибки*: „*дай*, *бабо*, *рибки*—*баба* *стає* *дибки*“ *кінь* *став* *дибки* (або *гопки*); *кандѣбистий* (*чоловік* *високий*, *сухорлявий* *з* *довгими* *ногами*),—*прізвища* *Кандиба*, *Кандзьоба*, (*каня*—*дибає*, *по-польськ.* *каня*, *чапля*); *шкандибать* (*як*) *ходять* *криві* *на* *одну* *ногу*), *великорус.* *дыбы* в давніх *пыткахъ* в давні *Москві* та *слова* *дыбелый* і *дыбомъ*: *волосы* *на* *головѣ* *стали* *дыбомъ*.

їх вно Хохоль, чуб, Хохлатий, чубатий (про кури, качки). Як гетьман Бруховецький прибув у Москву з козаками, і там вперше побачили їх чуби на тім, на обголяних однизу головах, то їм продражнили їх—хохлами, цеб-то чубами. І це прізвище життя їм досі, хоч вже їм поведенція носити чуби зникла їм на селах. Чуби ще звуть давнім словом *гича*, або в смішки—*гичка* (листя на буряках). Це слово *гича* схоже на слово *кіча*—бугай, в котрого на лобі й голові є рясна *гичка*.

Хуторь, хутір. Це назвище сельцьби з двох, трьох, або й однієї хати десь за селом ще трапляється і в південні Великоросії за м. Тулу, ще й далі. Слово хутір має корінь, спільний з німецьким словом *Hütte* хата. Та й само українське слово хата має корінь спільний з цим німецьким (остготським) словом. В Карпатах хата зветься *хижа*, або *гижа*. Гижами звуть свої хати й словаки в межуючих з *руснаками* (так звуть себе тамтешні україноруси) словацьких селах. В наш час хижами або хижками селяни звуть маленькі комірчини в сінях, або за стіною постінь з світлицею або й хатою с піччю. Мабуть ці хижки без вікон (комірки) в стародавній час і були хатами, але ще без вікон. І вже с плином віків почали приставлять до хижі (хата) друге забудування з вікнами, тоб-то сьогочасні хати з вікнами, та стародавні хижі без вікон були повернуті на комірки (кладовья). Бо в пісні співають: „На вулицю не іду, і в хаті не всижу. Хіба іду до дівчини, *підкопаю хижу*, цеб-то підкопаю й улізу до неї через продухвину, щоб ніхто не вглядів. Не в хижку ж (в комірчину) парубок думав влізти, бо це б вийшло, що він злодій, і добувавсь, щоб покрасти щось в комірчині, а не побачитись з милою. Саме слово *хижа* виведяне од слова захищать, захистить себе од дощів та снігу, та й од злодів, або й напасників. Є й у наш час в народі переказ, що колись в давню давнину будували хати без вікон. Одна молодиця взяла сито, вийшла на двір, наставила сито проти сонця та й іде помаленьку в хату, щоб внести світ сонця в хату. Входить вона в хату, аж проміння сонця зникло. Манила вона світ у хату та й не заманила. Тоді чоловік прорубав у стіні вікна, догадався, як можна заманить сонце в хату. Доки є в Великоросії (по Тулу) хуторі, доти там кочували остготи й ставили собі *Hütte*—хуторі. Слово *хижа*, хижка перенесене на північну Русь. Це великоруське слово хижина, цеб-то поганенька

хата, якими були й стародавні наші хижі без вікон, котрі згодом стали комірчинами при хатах з вікнами.

Ц.

Цвѣтокъ, квітка; цвѣтної, квітчастий (про хустки й матерії с квітками на чорному полі хустки). Цвѣть какъ окраска сукна, матерій—колір (коліру, коліром). Цвѣтної, коліровий.

Цѣнить, цінувать яку-небудь річ, або худобу. Оцѣнять, оцѣнить, оцінувать ще-небудь.

Оцѣнщикъ, цінувальник. Оцѣнка, цінування.

Цѣль, ціль, мета. Цѣль, цѣлить, націлитися—слова однакові з німецькими: das Ziel, zielen, зовсім однакові з українськими.

Ч.

Челюсти, щелени в людей і в животин, а в печі—челюсти.

Человѣкъ съ продолговатымъ лицомъ и съ длиною „стовбова-тою“ головою,—довгобразий, довгообраза людина.

Червивый, червивий (про худобу); червоточий (про овощі); червоточі яблука.

Чепчикъ, чіпок, очіпок (у крестьянокъ). Корінь чеп, бо чепчик і чіпок очіплюють голову, начепляні на голову.

Чертить, черкать. Начеркать два листи за вечір; наробить чого-небудь багацько, нить багацько горілки: кум таки добре черкає по чарці,—це те саме, що кружляє горілку. Черченіє—черканія пером або карандашем. Черкаться об що,—черкнуться (коснуться чего): човен черкнувся дном об камінь під водою.

Членъ какого-нибудь общества, спілець. В коопераційних товариствах—спільник.

Черта, пруг, пружок, лінія. Сонце на вечерньому прюзі. Пружок синій од різки або батога на тілі—попруга. Пружок в писанні—тіре. Пружки меж рядками сахарних буряків—ріски. Дівчата вийшли на буряки с сапами *бить риски* (збивать на борознах бурьян, висапувать траву й бурьян (Василь, пов). Є дієслов од риска—рисувать, цеб-то йти через буряки або поле рисками, навпростець. „Щоб обійти Палажку Соловїху на по-статі, я рисувала (простувала) через поле та через буряки до шляху,—казала баба Параска Гришиха.

Чтець, читець, Читатель, читальник; читательский—читальницький. Читальня—українське слово*).

Чувствовать, почувствовать, почувать; а од почувать вид закінчений буде—почутить. Ці слова схожі словозбудуванням на харківські й волинські народні слова: очутиться, очутюваться, ті самі, що в Київщині—опам'ятається (прийти вь сознание, опомниться), схаменуться. По формі ці усі слова схожі на народні слова: напутювать, напутить кого (научать, наставлять кого на путь).

Чрезмѣрный, надмірний. Чрезвычайный, надзвичайний.

Чувственный человекъ, похитний (похотливый церк.-слав.).

Чувство, почування (в душі, в серці) чого-небудь.

Чувствительный, почутливий. Людина почутлива на серце.

Надворі холод дуже почутливий для мене (ощутительный).

Чудакъ, чудачество, химерник,—чудний чоловік, чудернацький, чудернацтво, чудасія, чудасійство. Ой ти, брате Мусію, чи бачив ти чудасію? (Нар. пісня).

Чучело, чуширадло. Корінь *чуп*. Од його пішли слова: чуприна, чуприндир. Чуширадло, це щось чубате, з великою чуприною, патлате, кудлате, те, що й опудало, по-галицький страхопуд.

Чубукъ (при трубкѣ), цибук (при люльці). Слово цибук вийшло од слова цибатий чоловік, і птиця з довгелецькими ногами. „А внадився журавель до бабиних конопель... таки—таки журавель, таки—таки цибатий“. Од слова цибуля, виведяне слово цибатий бо кажуть так: цибуля пішла в стрілки, в цибуки,—бо спершу ці цибуки бувають з гострим, як стрілка, пуп'янком,—а потім вона йде в цибуки, довгі стовбурі з дудочкою й продухвиною всередині. (Про салату, кріп, постернак так само кажуть: пішли в стовбур (стволь) без дірочки всередині). Од цього слова вийшло й слово цибук і великоруське—чубукъ через зміну *ц* в букву *ч*, звичайну в давні часи (стародавні збірники *Цѣли* й *Чѣли*. В

*) Викарний київський єпископ Ієронім (Екземплярский), виїзджаючи на самотійну єпархію в Тамбов, довідався, що небіжчик Конисський добре освіданий за народню просвіту в Галичині. Він запросив на одйїзді Конисського й роспитував за читальні в Галичині для народа по селах, бо мав на думці позаводити народні читальні в Тамбовські губерні. Ієронім позаводив в Тамбовщині читальні при школах, і це назвище пішло в пісьменстві.

французькі мові є слово *sibule* (в німец. *zwiebel*—цибуля); це головки часнику з зубчиками (по великорус. луковица), але таких схожих слів в індо-європейських мовах є чимало, в українськ. польськ. й великоруські мовах, як от: німецьке *Wolle*—вовна, *Welle*—волна (великор.); соборъ—*Domkirche* (домкірхе), латинське *domus*—дом, латин. *motus*—рушіння, українське моторний, во-рушлива, проворна й весела людина.

Ш.

Шагъ, шагать, шагнуть, ступінь, ступать, широко ступнуть. Од цього коріння виведяне слово *сту́па* *ножанá*, бо на товкач ступи стають обома ногами, розчепірівши їх, мов на ході, однією ногою стають в ямку на кінці товкача (колодки), що заправляний в лапки з ніжками, а другою на середину товкача (с клювачем). Ступи й валюші для сукна в млині вже ніби ступають зверху вниз, неначе підскакують, або ходять по східцях на сходах.

Шаръ, шарик, галька с хліба, глини, камінці. Шаръ земной, куля земна.

Шевелить, шевельнуть, шевелиться, ворухить, що-небудь, ворухнуть щось, ворухіться, ворухнуться. Поворухить щось, дрова в печі, пашню в купі, розворухить комашню, поворухиться, — така тісна одежа на міні, що й поворухиться міні трудно.

Швырять, шкурлят (мячемъ), жбурлят, пожбурити чим важким, мискою, одежею.

Шерсть, вовна на вівцях, шереть на животинах, волосінь у волячих та кіньських хвостах. Зменчувальн. одна волосина, одна шерстина, шерстинка, волосинка. Слово вовна має корінь, спільний з німецьким словом *Wolle* (вовна).

Шляпа соломенная, что плетуть крестьяне, бриль. На литовські мові таксамо—бриль (*bril*). Шляпа поярковая, капелюш, Зимняя и лѣтняя барашковая шапка съ наушниками, которые лѣтомъ поднимаются вверхъ, а зимою опускаются на уши, а иногда съ овечьими ножками для завязыванья на шеѣ—капелюх.

Широко пошитый костюмъ, мѣшковатый,—бахматий, бахмата свитка, бахматий сѣртук. Од цього слова пішли назвища міст: Бахмáч, Бахмут (в Харківе. губ.).

Ширить что-нибудь, поширшувать що-небудь, одяжу, убрання; росповеюжувать (про книжки, оповістки), широчить шось. **Шириться**—ширшати, поширшати, широчиться. „Високий дуб та височиться, лист на йому та широчиться“ (народня пісня). **Вширину**, **вдлину**, **ввышину**—**вширину**, **вдовжину**, **ввершину**: в нас дзвіниця **вширину** на пять сажнів, а **ввершину** з високим шпилем та хрестом—на вісімнадцять сажнів.

Шпиць, шпиль на дзвіницях, баштах, вежах (баштах). Гострі зверху горби зуться шпилями. Слова—шпиця в колесі, шпичастий і шпичка мають корінь сільний з німецьким spitzig, spitz—гострий, як і великор. слово спичка—сірник.

Шляться, швендять, швандять, чляться (Канів. пов.).

Шутить, жартувать. **Шутка**, жарт. смішки. **Жартувать** має корінь сільний з німецьким—scherzen і в українскі, і в польскі мові.

Шпіонь, шпигун. **Шпіонить**, шпигувать.

Щ.

Щебень, жорствá, котрою посипають доріжки й стежечки в садках. Вийшло од слів—шерсткий, жорстокий.

Щекотать, лоскотать. **Щекотка**, лоскот. **Вопрось щекотливый**, питання ущипливе.

Щепотка, пучка чогось, пучка соли, перцю. **Кінчики пальців** зуться пучками, бо як скласти три пальці кінчиками, то виходить ніби пучок с пальців.

Штукатурить, щикотурить. **Заштукатурить** глибокія ямки на долу (землѣ) **въ хатѣ**, **въ печкѣ**, на припечку—**тинькувать**, **потинькувати**, **стинькувать**. (Таращ. пов. Київ. губ. Гайсинс. пов.). **Тинькують** рудою глиною хати поміж колодками, де в щілини запахані мохом, або стіни нових хатів знадвору, як їх клинцюють (оббивають густенько клиночками), або й дранкують розколотими тоненько дралицями, котрими оббивають ніби смужками стіни навхрест, та ще й навкосі цвяшками (Канів. пов.), щоб лучче й міцніше держалась глина на стінах. **Вальки глини** передніше запихають глибоко в щілини, а потім шпарують рівненько руками, або припліскують й вирівнюють кружечком з держалом, або з вушком. **Клинцювання** й **драчкування** та й сама

шпарівка поміж колодками трохи схожі на маленькі тинки, од чого й вийшло слово тинькувати.

Б.

Бдкій, Бдко, ущіпливий чоловік, ущіпливо.

Бда, йїжа, все, що споживають люде. Вареная бда—страва, виведяне од коріня слова—(с) трава, од чого виведяно багцько слів: потрва (число блюдь оббда), потравка—соус, (як і в польські мові), стравне (йї постояле—плата в заїздах,—гостиницях за йїжу й харчування погоничів і за коні й віз), травить, перетравить, перетравлювать поживок у шлунку, тривний (нарбч. тривно міні)—питательный, отрута, отруїть (і отроїть) кого, отрутник, отрутка (Васильк. пов. Києв. губ.). Од коріня страва вийшли й великоруські народні слова: потрава—спаш на полі або на луках, на сіножаті, отрава, отравлять кого (бо отруту звичайно дають в страві); стравить что кому, дать щось іззїсти кому (Мужикъ на полѣ сѣялъ овесъ, по полю разсыпая, то видя, лошадь молодая... говоритъ: стравиль бы лучше мнѣ иль Гнѣдому. Бас. Хемнице-ра), травить зайців із собаками (цькувати—од цюцю!), щоб уніймать дичину на страву, на печеню та на поживок таки й для собак. Слово ядь церковнославянське й вийшло од слова—ясти, яденіе, снѣдь, снѣденіе, бо яд певно всипали в йїжу, в страву.

Э.

Экземпляръ, примірник книжки або рукопису.

Экзамень, йспит (од слова вишитать). Схоже з церков. сл. испытывать, испытаніе в монастирях послушників та ченців.

Эпидемія, пошестъ на людях, худобі, вівцях. Од слова йти, пішов, що пішло по людях. Пішов помірок (моръ) по селах, але не холера, бо люде мерли не дуже, бо то була якась пошестъ на людей. Васильк. пов.

Эпидемическій, пошестный; эпидемическія болѣзни, пошестні хвороби.

Эпилепсія, чорна хвороба, падючка. Припадокъ эпилепсіи—перехід. Эпилептикъ (и лунатикъ), причинувата людина.

Эпитимія, покута, кара за гріхи й провинності. Ісполнить эпитимію, спокутувать гріхи. „А хто мене поцілує, усі гріхи спокутує“ (народ. пісня).

Эхо, луна, од котрого вийшов дієслов лунать. Виводять слово эхо од латинського ego (я), цеб-то ніби-то обзывается десь далеко хтось такий, як я. Але з цім трудно згодитись.

Ю.

Юбилей, юбілей. Це слово пімецьке. На латинські мові ювілей. Лучче вживать німецьке назвище.

Юг, південь, сторона світа супротележна півночі,—де сонце стоїть на небі саме опівдні в 12 години. Юг слово церковно-славянське.

Южный, південний. Южный вѣтеръ, південний вітер, віє с південних теплих країв.

Юфть, юхта. Юфтяной, юхтовий. Юхтові чоботи. Німецьке—Luchte.

Я.

Явлення, зъявище в природі, в житті. В театрі на сцені—*віхід* 1-й, 2-й і т. д. (а не ява)—цеб-то зъявок.

Являться, явиться, зъявляться, зъявитись. На селі оце зъявилась якась проява, шось придуркувате (а не явилось, бо слова являться нема в народні мові).

Ящикъ, шухляда—в столах, камодах, внизу в шафах. По-німецький schublade, що висовується спід дошки у стола, спід—„ляди“; а в нас ляда, це заслонка над коритом в сажах для годівлі кабанів, або покрійка на сільському погребі. Є ляда й у верстаті, бо верстат таксамо німецьке слово, як і шафа die Schaffe.

Языкъ, язык, мова, як от у німецькі мові: sprechen—говорить, die Sprache—мова, а Zunge—язык у роті.

Загальні примітки до словаря.

I.

В цьому маленькому словарі я зібрав небагацько українських народніх та книжніх слів, потрібних для сьогочасного українського пісьменства, маючи на увазі теперішню плутанину в нашій книжній пісьменській мові при вживанні декотрих слів. Для своєї граматики міні довелося звернуть пильну увагу на одділ граматики про словобудування. Зацікавившись словарем французької мови д. Літтре (Littré), в котрому він розбірає й товмачить сливе кожне слово *історично*, а часом і психологично, я витовмачив декотрі слова теж на такий спосіб. Усякові умовиводи, часом несподівані задля мене, с такого розбірання українських слів, вийшли от які.

По звуках і по вимові українська мова належить до західньо-європейських мов, бо вона, що стосується до вимови, дуже близька до їх. В українській мові давній звук, назначуємий колись буквою *ѣ*, змінився на *і*, а *ѣ* в наш час зосталося тільки в північній Черніговщині та в Седлецькій губернії на півночі і то тільки в корінях, а не в падіжах: на хлібі (хлѣбі), корж на оліі (на оліі), а в великоруській мові букви *ѣ* і *е* вимовляються однаково в словах, як *є* мяке (приміром дерево, єль). В французькій мові буква *e* вимовляється, як наше *e*, і тільки подекуди в словах вона вимовляється з йотою в складі *ie* (ріесе-пъес), як от у нас читає, синє, та в німецькій мові тільки с початку слів воно вживається з йотою (ieder). В німецькій мові ще й до того півзвучні букви *d*, *l*, *n*, *t* перед буквою *i* вимовляються таксамо, як *i* ці букви в українській мові перед буквою *і*, твердо, як у нас в словах: тверді, білі, гречані, напнуті, ті, лій, ніс, полій

(на льоду). Тільки буква *l* вимовляється, як тверде *л*, і перед складом *ie*—*lieber*, а перед одним *i*—мяко (*Lindé*-липа). На цю прикметність, коли не помиляюсь, звернув увагу ще проф. Соболевській.

Свою лексікою українська мова принаймні найменше, як третьою часткою слів свого словаря належить до західно-славянських мов: словацької, польської, чеської (особливо в Моравії), лужицької, а найбільше до словацької. Через такі слова, як от: працюю, роблю, пильно, пильную, лякаю, певний, шукать, треба, зайвий, заздрий (зажерливий), дякувать, а в Галичині, Подольські й Волинські губ. в південних повітах—тримати, чекати, принаймні, витать, розмовлять, привитать кого, трапляться, питать, сподіваюсь і т. д. і т. д. українську мову розуміють усі західні славянські народи. З словаками я розмовляв в Карпатах, ніби з своїми сільськими дядьками. Вони все розуміли, за що я розмовляв з ними, а в їх мові рідко траплялось слівце, для мене незрозуміливе. Вже недалеко од Відня, в мандрівці по Європі, міні трапилося сісти в вагон, де було повно селян словаків. Ці словаки вертались додому з весілля з якогось села. В їх проділі були проділяні не збоку, а посередині голови, як у великоруських селян. Я розбалакався з ними, і вони розуміли мою мову, як і я—їх балачку, бо ще й до того, вони вимовляли букву *ъ*, як *i*, як вимовляють *йіі* й хорвати. Здається, вони думали, що й я таки словак, тільки пан, і трохи закидаю в мові якоесь по-инчому, так що вони спитали в мене: „чи пан рожони, чи робьони?“ цеб-то: чи ви з роду панського, чи тільки вас зробили паном за службу в урядовцях (думали, що я чиновник). Весілля певно ще одгукувалось у їх головах, бо вони незабаром заспівали пісні: „Сіла-м собі на припечку: припечку-печку, припечку. Дала-м йому цибульки, цибульки-бульки, цибульки“.

Як я питав у тих крамарів словаків, що в нас їх звуть звичайно *венграми*, котрі розвозять у нас крам по селах, чи розуміли пак вони мову, як вперше прибули на Україну, вони сказали міні: вшитко розумели, вшитко! і тут, і в Польщі. Таксамо й поляки розуміли українську мову, як довелося міні пересвідчитись колись, як я їхав аж коло Лодзі

с товаришом. Ми йїхали в другому класі й зумисне розмовляли по-своєму, щоб нашої розмови ніхто с панів не втямив. А пани замовкли, довго слухали, а потім згодом таки не втерпіли, та й питають: на якому язикові ви розмовляєте? чи то по-сербський? Ми сказали, що по-український. „А ми вшистко розумеми, за цо паньство мувілі, вшистко!“—Оттуди! А ми думали, що розмови про наші *секрети* там ніхто не втямить...

Те ж саме трапилося міні й з моравцями й чехами в дорозі в вагонах. Вони розуміють мою мову, але я вже менче розумів йїх мову. Чехи навіть не перекладають Шевченкового Кобзаря, а читають український оригінал. Та й не диво! бо в українські мові сливе третя частка слів спільних з західньо-славянськими мовами.

Перше славяно-руське племя прийшло з Дунаю й оселилося в середніх Карпатах і в Галичині, а вже звідтіл рушилось і посовувалось селітьбами до Київа й на Полісся в Гроднянщині та Черніговщині. На заході воно всунулося клином поміж инчими славянами, поляками, моравами й словаками, котрі певно ще передніше позаймали займища по Віслі та в Чехії. Славянсько-руські селітьби, як показує проф. Грушевський, колись тяглися ще далі на захід, сливе похід Краковом, і були потім згодом одіпхнуті на схід сонця до теперішнього Токая й річки Тисси. На південь од йїх заселяли край сербо-хорвати й словінці, бо тоді ще не прийшли туди венгри чи угри з Уральського краю. Недиво, що наші предки говорили мовою з багатьма спільними словами в мовах західньо-славянських. На схід сонця племя давніх київських та черніговських руських славян було вже на краю славянського племя, і певно звідтіл вийшло назвище Україна, тоб-то край славянського племя. Новгородське племя, що посунулось на північ, вдержало старе давнє назвище „славяни“ певно с тіві причини, щоб одрізнять себе од чудської вже зовсім инчої, чужісінької раси, як от, приміром, галичани вдержали до нашого часу назвища *русини*, та *руснаки*—на самому краї в Карпатах, щоб одрізнять себе од поляків, як инчого племя—словаків і мадярів.

Чимала частка слів в українській мові зовсім самотійних, яких нема ні в великоруській сьогочасній мові, ні в інших славян, як прикладом, слова: оберемок (охапка, од—оба рамена), міркувати, митикувать, гадка, настачать, бачити (в Галичині—видіти), силкуватись, спромогтись, опудало, мурло, хмиз, трусок, скалка, тріска (в Нестерові літописі—трѣска), тьяма, тямити, кендюх (сичугъ), залякнуть, потилиця, жужелиця, жмут, жужмом, притичина, батіг, вохкий, цвіль, і т. д. Це таксамо дуже заважає великоруссам розуміть українську мову, як і слова вищого порядку в мові, спільні з західньо-славянськими. З цієї причини великорусси, прибувши на Україну й уперше почувши народню мову, признавалися міні, що спочатку не розуміли її зовсім. А в дорозі в вагонах в Великороссії як було заговорю зумисне по-українській чи з селянами, чи с панами, то вони нічого-сінько не розуміють, що мене тоді дуже здивувало. Притичиною в цьому служать і слова, і инча фонетика й вимова таких звичайних простих слів, як от:—кінь, віл, мій, твій, ніготь, чий, міль, і слова з зміняним *ъ* на *і*,—тінь, хліб, біс, олія і т. д. хоч у теперішній великоруській мові може з четверта частка слів спільних з нашою. Але це все слова такі, котрі спільні для усіх славянських мов чи в меншій, чи в більшій мірі, як, прикладом, вода, рука, нога, голова, палець, плечі, рот, ніс, небо, кінець і т. д. І тільки тоді, як великорусси поживуть на Україні, добре дослухаються до мови, оббудуться, оговтаються з нею, вони розбірають зміну букв і починають розуміти її, та й то в простіших реченнях в котрих не трапляються опрічні спеціальні українські слова.

Третій умовивод з розібраного мною словозбудування українських слів в словарі показує, що Київ був не тільки „матерью городовъ русскихъ“, але вкупі з давнім Галичем був матірью й новішої своєї білоруської підмови й нового великоруського язика. Одлічивши в книжній великоруській мові складову частку з церковно-славянських слів, та слів, перейнятих з стародавнього київського пісьменства Ломоносовим і виробляних київськими вченими з цього давнього церк.-славянського язика, ми зауважимо, що в мові давньої Русі, котра колись звалась Київською й Галицькою Руссю,

та й у сьогочасні живі мові Галичини й України знаходиться коріння сучасного народнього великоруського язика. І тепериньки в українські мові та в українсько-галицькі, а особливо в Карпатах, ми знаходимо корінні назвища предметні та дієслова, котрих чимала частка перейшла в живу народню великоруську мову, або стала темами для розвитку цілого рядка слів в Великороссії, але самі дієслова вже втеряні — певно обрусілою мордвою. Часом трапляються в Великороссії слова, виведяні од українських йменнів предметних, котрі й на Україні вже стали старі і вже заміняні инчими, а передніші старовинні слова хоч і животіють ще в українських піснях або в живі мові, то трапляються рідко, подекуди. Найбільше трапляється так, що дієслова утворились на Україні, і з їх виведяно в нас і в Галичині багацько слів, і тільки кілька виводних слів од цих дієслів перейшли в теперішній народній великоруський язик, як от од горнуть—гореть, пригоршні, або од питать—пытливый і т. д. Є в теперішні українські мові слова, ніби теми, котрі в нас так і зостались, не розвившись в низки виводних слів инчих часток мови й зостались поодичними словами, а в великоруські мові од їх виведяний рядок слів, як от в Галичині слово *тоскно*, а на Україні—*тошно* в пісні: „Не хилися, сосно, бо й так міні *тоскно*“ (в Галичині) і „Не хилися, сосно, бо й так міні *тошно*“, в значінні—сумно (на Україні). Ціх слів вже нема в сьогочасній живі українській народній мові, а вони зостались тільки в піснях, бо народні пісні дуже давні. В великоруські мові з цих слів розвився рядок виводних слів: тоска, тосковать, тоскливый, а слово тошно (сумно) вживається в значінні—„тошнота, тошнить, затошнило“, що на Україні назначується вже инчими словами: нудить мене, нудно, занудило і т. д. Зате ж слово *тоскно* й виведяні од його слова є в польські мові: *тенскне* (я тоскую). Міні зрозуміливо й ясно, що такі теми нових слів занесені на далеку північ с поступінним переселінням та посовуванням руського племя далі й далі ік півночі, де утворювалась инча опрічняя мова, одрізняна од київсько-галицької старовинної мови.

Филологія й етнографія покажуть нам уявки й ту путь, ті шляхи, котрою посовувалось найдавніше первопочаткове насеління од давнього Київа й Галича. Воно простувало широкою смугою проз Польщу та Литву й осідало осадами на Поліссі, займаючи займища на верхньому Дніпрі, Західні Двині, де осілись дреговичі та кривичі, теперішні білорусси, а далі дійшло до новгородського краю, де оселилось новгородське племя. А звідсіль по річці Північні Двині новгородці посунули свої селітьби до Білого моря й Північного Льодового окіяна. Відомі новгородські промислові люде ушкуйники на ушкуях плавали по північних річках й заводили свої селітьби в чудьському краї Вятку та Пермь, а потім Архангельськ. Посовувалися вони на північ білше річками, ніж суходолом, що було легше й догідніше. Край був не залюдняний, сливе порожній, були нетри та пуці, та зелені соковиті випаси, не те, що сухі спалені влітку південні степи. Рибні ріки й море давали легший і білший поживок, ніж ліси. Финські племя Чуді, корели та лопарі були мирні; їх селітьби були роскидані рідко. Поживок у річках добувався легко без великої труднаці та напруження й силкування. Приходьки та усякові заволоки осідали по новгородських річках та озерах. Треба зауважить, що ще й досі в Архангельські губерні ті усі 300,000 душ засеління обсажені сливе вийнятково по Північні Двині, Сухоні та дрібніших річках, бо річки давали приходькам багатуючий і легкий добуток поживку.

Шляхи й путі по річках і понад річками од Київа й Галича були прості й задля кочовників по-тодішньому недалекі. І от на цих місцях ми теперички бачимо білоруссів, у котрих мова та ж таки сама, що й на Україні та в Галичині, і словар їх мови, і три чверті пісень українські*). А звук *dz* замість *đ* в їх вимові зьявився аж в XVI віку. В наш час це мова така, як у німців *швабська* підмова. Це наші шваби. Бо в швабів коло Рейна в Бадені й у Швейцарії, в Вюртемберзі й Страсбурзі мова німецька, але кожне німецьке слово трохи зміняне й переинакшене. Як ще не бу-

*) „Бѣлорусскія пѣсни“ Романова, Шейна, Полевого і в двох томах давнього „Етнографическаго Сборника“.

ло українських словарів, славянські вчені читали українські книжки по давньому білоруському словареві Носовича, чого неможна зробити, щоб читати українські книжки по „Словареві великоруск. живого языка“ Даля. Наші українські селяни розуміють усю до решти білоруську розмову. Тільки ті українські селяни, котрі чують вперше білорусса, як от бессарабські прочани хотинці в Києві,—казали міні: Ой, Господи! якої мови тут у Києві по монастирях не почуєш! Оці литвини якось чудно вимовляють слова, хоч ми й розуміємо ті слова.

— Але ж ви розумієте, що оті дзекуни литвини (їх народ на Україні й досі зве литвинами) говорять.

— Та ми розбіраємо, що вони говорять, але мова в їх якась чудна,—казали вони,—бо й справді мова не тільки в білоруссів, але й у задесенських черніговців чудна для того, хто вперше її чує.

В Гроднянські губернії й тепер українська мова, сливе не змінана й добра, виступає найдалі ік півночі. Нею говорять аж у Білостоцькому повіті, де за м. Заблудовим вже вона кінчається. (Труды Экспед. въ югозап. край Чубінського. „Заблудовській говоръ“). За Білостоцьким повітом в Сокольським повіті ік півночі вже починають дзекать. Це вже там оселяні чорнорусси. Але в західні частці коло Соколки живуть *курпіки* (по-польський *kurpie*). Ці курпіки ще й посунулись в саму Польщу в Ломжинську губерню. Вони католики, але мова в їх українська з чималою примішкою польських слів. І якби вони були православні, то їх треба б було залічувать в число українців. Їх мова це давній поступінний перехід од польської до української мови.

Окрім того на північ од Київщини та Черніговщини і в наш час в Річицькому пов. Мінської губ. в середні частці повіта сливе до самої Річиці, і в Гомельському повіті Могилівської губ. ще нема в мові звука *дз*. А вже аж за ними починається характерна білоруська підмова. Самі люде Річицького повіта казали міні, що вони так говорять, як за Дніпром, цеб-то в городнянському повіті в Черніговщині. Поступінність переходу української мови на північ примітна в чорноруссів північних повітів Гроднян. губ., в Віленські

губерні та в межуючім з нею повіті Мінської губерні Ново-грудськім. Тут і тепер оселяні чорнорусси. Вони вдягають-ся в чорні свити й шапки, а не в білі, як могилівські білорусси, і їх мова зовсім українська, тільки з дзеканням. В їх додержалась галицька форма дієсловів на ти (ці): хадзіці, рабіці, есці (йісти) і т. д. Така мова, дуже близька до сьогочасної українсько-галицької, тягнеться ще далі на північ од Вилнської губерні в Лепельський повіт Вітебської губерні до самої Західньої Двини, а за Двиною мова вже ближча до псковсько-великоруської й білоруської. В цім краю я почував, ніби я ще вдома. Мою мову розуміло кожне. Од однієї захожої білоруски молодиці я почув в розмові слово карпатсько-угорське домов—додому, великор. домой: „Я тут служила і вертаюся вже до́мов“. Треба зауважити, що в Могилівській губ. ще й досі не вивелось стародавнє українське жіноцьке убрання: *плахта* й намітка. Ці плахти вже вивелися в Київщині, і їх носять іще в Черніговщині. А намітки в Київщині скрізь вивелись, де багацько сахарень, і zostались тільки під Києвом та в Васильків. повіті.

І тут, як у Мінщині, й далі, можна почути щиро українські пісні, тільки білорусси співають їх на *инчий* голос, тоб-то инчим мотивом. Колядки в Мінщині ті ж самі, що й у Київщині, ті ж таки святі вечери напередодні Різдва й Ордані, те ж саме святкування обрядне с кутею й узваром, як і на Україні. Старовинні звичаї українські додержались до нашого часу в Білоруссії.

Треба зауважити, що в Псковській губерні з вікон вагона я скрізь бачив оббіляні хати з вікнами на чотирі шибки, истинно такі, як у нас на Україні, і міні уявилося, чи не помиляюсь я, що я йїду не по Україні, а десь надто далеко од неї.

Що стосується до мови, то в їх фонетика, вимова змінилася на польську, бо в білоруській мові з'явився звук *дз* замість *д* перед мякими повнозвучними буквами, а буква *т* змінилася таксамо на *ц*: дідь—дзед, мати—маці, ходив—хадзів або хадзіу(в). Звук *ъ* і мяке *е* відповідає польському *іе*: не жалуйціе лапцув (не жалуйте лаптів), а звук *е* тверде зміняне то на *я*, то на *а*: ня хачу, пяракладзіна (перекладина). (Б'лорус. п'єсни Шейна, Романова).

Відомий вчений Міклошич вперше налічив дев'ять са-
мостійних славянських мов, а білоруську мову признав
„*поднарѣчїемъ*“, тоб-то підмовою української мови. Та на
Білі-Русі українські книжки читають, як і свої і все до-
чиста розуміють, бо слова в їх і в наші мові сливе теж-
самешні. Обмежованими мною шляхами таксамо переходили
й заносились „Київські былины“, й само по собі київська й
галицька мова зосталась там, а з начні частці й додержалася в
наш час на далекі Півночі в давніх новгородських краях, і
примітна навіть і досі й сама наша вимова. Новгородці „окають“:
вимовляють букву *о*, як *о*, а не як *а*, кажуть *недѣля* за-
мість воскресеніє Поморяни коло лимана річки Мезені ви-
мовляють *е* твердо, як і українці, кажуть *отэць*, а не *отец*;
слова на *ский* вимовляють з м'яким знаком: ми новгород-
ські, ми вологодські, ярославські. В деяких місцях букву *ѣ*
вимовляєть, як *і*—білі стіни. По мові край Олонецький має
найбільше українських слів, особливо поліських та галиць-
ких, за що я вже писав в переднішій статті: а Бог яму ка-
жа (каже), тогди (коло Камянця), оттуль і т. д. Ціх спеці-
ально українських слів там багацько: цвѣль (псковс. губ.)
тогди, віхоть (г. Вологда), вѣхоть, оны, отець, чеботарь
(пермс. губ.), скриня; навіть цілі речення ще не загубляні:
„що я кажу“ (тверск. г., Торжков. пов.) замість—что я го-
ворю.

Як міні довелося вперше розмовлять с салдатами з нов-
гор. губ. в Седльці, куди прислали партію новгородських не-
крутів, то я слухав, слухав, як вони розмовляли, а далі пи-
таю: чи ви з Волинської, чи з Гроднянської губернії? А во-
ни кажуть: ми новгородські. Вимова й мова їх була схожа
на ту мішану мову, котрою розмовляють українські салда-
ти, що служили кілька год в москалях, стояли в Орлі й
вивчилились трохи по-русьському, вдержавши й свою україн-
ську вимову.

Врешті треба сказати тім великоруссам, котрі наважились
казать: „малороссовъ не было, нѣтъ и не будеть“, що
малорусси були, бо, меж инчим, ми маємо не тільки *писа-
ні* документи за це, але й *живі* етнографічні документи.
Од Києва й Галича й до Білого моря й північних поморян,

коло Льодового окіяна й од Польщі й за Смоленськ по всій ці етнографічні широчезні смузі рясно розкидані в народі українські слова ще й мова там, а найбільше на далекі півночі зосталась з українським теперішнім вимовлянням слів. А таких слів і навіть форм мови там дуже багацько, якби списати й докладно полічить усі ті слова. Але де ж би вони там узялися, якби не були занесені з давньої Київської та Галицької Русі?

За Дніпром давні черніговські сіверяни розселялись по Десні. Це свідчить, що славяноруське плем'я сунулось с півдня на північ, коли річка Десна (по церков. славян.— Права) припадала на праву руку од Дніпра, а не на ліву. Вони зайняли займища до м. Путивля, а потім і до Рильська й Білгорода, бо в путивлян зосталася й у наш час вимова черніговська з відомими двоєголосними звуками: куїнь, вуїл і т. д. На північ од сіверян займища по Сожі й Оці зайняли радимичі та вятичі, котрі згодом посовувались далі по цих річках. Ці племя були виведяні Радимом і Вятком с Польщі, „отъ рода ляшьска“, і вони накидали в краї чимало польських слів. В цих краях радимичів та вятичів мова має багацько спільного з білоруською мовою, котра прийняла вимову польську, бо в орлов., курск. й вороніжські губ. буква *e* вимовляється як *я*—ня хачу, сястра і т. д. і в дієсловах в 3-ій особості поодиночого числа вживається *ть* і вкорочені форми на *я*; читаєть, пишець (що й тепериньки ще трапляється і на Україні, особливо в Васильківск. пов.), або—онъ читая, онъ ходя, кажа (каже), а буква *г* вимовляється (в Курські губ.), як у нас і білоруссів і в церков. слав. мові, а не як у великоруссів *г* (кг). Але й племя сіверян посовувалось на схід сонця в теперішню Курську й Вороніж. губерні де теперички живуть вже воликорусси в північних частках цих губернь. Бо тип великоруссів курських та вороніжських трохи скинувся на тип черніговців. І там, і в Черніговщині люде довгообразі с тонкими прямими носами, так що їх впізнають одразу навіть на Уралі, як вони переселяються за Урал на Сібір. Але черніговці чорняві, як серби, й дуже нагадують по типі іспанців, чорнявих і довгообразих, а куряни й вороніжці великорусси русяві, або й

біляві. Міні траплялося кмітити за купами прочан в Києві в монастирях, як вони сидять на цвинтарі купами й їдять свій поживок після служби божої, і я одразу впізнавав їх і не помилявся, з якої вони губернії. Черніговські молодіці убрані в усе чорне (це давні меланхлени), а куряни й вороніжці в убраннях ясніших. Черніговці чорняві с темними очима, куряни й вороніжці з сірими, і вони багато біліші на виду. Тільки в вороніжських купах прочан бувають часто прочани з дуже широкими ротами, як кажуть на селі,—аж до вух. С такими надзвичайно широкими ротами й плисковатими видами я бачив партії москалів татар з Оренбурського й Уральського краю; ці вороніжці перевертні татар.

Бестужевъ-Рюминъ в своїй „Русской исторіи“ помічає, що фінське плем'я в незапам'ятні часи заселяло землі аж до теперішньої Черніговської губернії й до Києва. Русько-славянська раса, поступінно й мирно посовувалась на північ меж селітьбами тієї давньої літописної „Чуді“. Але вона йшла далі в краї цілого плем'я мордві й черемисів, плем'я суцільного, одноманітного народу, с котрим вона змішувалось до купи ще в незапам'ятні часи. Мордва й черемиси, приймали християнську віру й мову нових приходків, і врешті з цієї мішаниці в новіші часи виник один знов орічний народ. Мордва й черемиси навіть змінили самий тип приходків славянсько-руських на свій зразець. Бо чистий тип тамтешнього великорусса—це тип мордвина й черемиса, так що по типі, по виду, по тварі й неможна одрізнити сіл мордовських та черемиських од великоруських. Але й досі до нашого часу zostалися ще чималі оази мордві й черемисів навіть в Тамбовській, Рязанській й Пензенській губерніях. І професор Ів. Ал. Сікорський правду каже в свої книжці „Русские і Украинцы“: краниологія уявки показує, що в тих краях усі викопані в землі черепи дають 40 процентів славяноруських і 60 мішаних, бо в органічну мішанку тамтешнього великоруського плем'я входили не одні тільки слав'яни, але мордвини, та й інші фінські народці: черемиси, мещеряки і т. д. Та й тепер *вишивки* й *мережки мордовські* показують уявки, що великоруські

зразці вишивок перейняті од мордви, од зразців давніх національних мордовських вишивок. Нова примішка усякої мордви тетюранської й инчої мала вплив на саму вдачу народа. Проф. Сікорський в своїй гарно й правдиво написаній статті в „Всеобщей психології съ фізіогомікою“ доходить до таких умовиводів, що характер і вдача великорусса однаковісінька з вдачею людей финської раси.

Племя славян новгородців посовувалось на далеку північ, де *инородців* було обмаль, де не було одного суцільного финського племя, а були роскидані на безмірному просторі усякові финські селітьби корелів, лопарів, зирян, самоїдів, чухонців. З цієї причини в новгородській колонизації лучче додержався тип південно-славянської давньої Русі; зосталася навіть давня вимова й багацько слів південної Києво-Галицької Русі. На річці Оці та Волзі змішався з приходьками суцільний народ мордовський та черемисський, і це різко й виразно наддало русько-славянському племю приходьків опрічні виразніші прикмети, котрі одопрічили його од національності давньої Київської й Галицької Русі так, що там, в далеких краях, та ще до того пробувши 200 год під монгольським ярмом, приходьки навіть забули в тій завсідні тарапаті з Сарайською ордою саме слово *Русь* і згубили саме своє давнє назвище. Аж Богдан Хмельницький, прилучивши давню Київську Русь до Московського царства, сказати б, одродив там це назвище й нагадав за його, написавши: „Я зостанусь жити в Чигирині й зоставляю Київ для пресвѣтлаго царського величества, „цеб-то як давню столицю колишнісь Київської Русі й давнів київських великих князів, що звались „Руссю“ на прізвище. На півночі було тільки відоме давнє „Московское царство“, і за гряницею тільки й знали „московітів“. А московіти звали українців навіщось черкасами. Богдан Хмельницький почав підписуватись „Гетьманъ України“, тоб-то народнім назвищем, таксамо давнім, відомим в літописях од тринадцятого віку. Бо й ще до часу Богдана Хмельницького польські королі, як от Стефан Баторій й инчі, писали свої універсали доконче *руською* мовою отак: „Божією милостію мы король польській

и великій князь України Кіевскія, Брацлавскія (Подоліі) и Черниговскія. Ознаймуємъ всѣмъ, кому о семъ ведати належить“. Костомаров каже, що в XVI віку в давні Москві слова: „поѣха на Русь“ мало значіння—поїхав у Київ або в Галич. А цар Олексій Михайлович перший почав писати в указах: царь великія, малыя и бѣлыя Руссіі.

В давні Галицькій та Київські Русі було мало городів дуже давніх, як от, приміром, Київ, давній Плѣснеськъ, Галич, Чернігов. Розсовуючись навкруги од зайнятих стародавніх займищ і посовуючись згодом потроху й поступінно на далеку північ, давні руськославянські племя закладали нові городи й у найдавніший час звичайно давали їм назвища *нових городів*. Так-то сіверяни заклали Новгородъ-Сѣверскій в Черніговщині (1125 року), волинці древляни—Новград-Волинський (Звягель по-народньому); потім кривичі заклали Новогрудек (в Мінщині 1236 р.), і на півночі був закладаний ще передніше Великий-Новгород, а потім згодом з'явився на Волзі Нижній Новгород (1221 р.). Посовуючись все далі на північ, славяно-руські племя не забували своїх давніх місців та селітьб і, певно памятаючи й згадуючи давні рідні краї й місця, давали новим, там виникаючим городам давні півдечно-руські назвища, як от міста: Перемишль в Калужські губ. (1328 р.), певно згадуючи галицький Перемишль, Галичъ Костромської губерні, закладян. 1237 р., Владимир на Клязьмі 1116 р. на памятку про Владимир-Волинськ (990 року), Переяславль-Залѣсскій (1152 року), на памятку про Переяслав коло Дніпра (900 року). На згадку про давні рідні місця й теперички усякові приходькі й зайди дають на нових займищах назвища своїх давніх місців або сіл та городів. Так, в Приморські області по дорозі од Владивостока до китайської гряниці є невеличкий, але гарненький городок Києвець, закладаний захожими киянами; Новочеркасск у донських козаків, названий по назвищі старовинного козацького міста Черкасси на Дніпрі і т. д.

Але я повинен знов нагадати, що якби не трапилась велика історична подія Богданової справи с Польщею та Московським царством, то там на далекі півночі, а може й у

нас на Україні навіки загинуло б і саме слово Русь, як воно вже було загинуло в Московському давньому царстві. Бо слово Русь, руський було просто прізвище (фамілія) варяжських князів. І слова Русь, руснак, русин може в наші часи тільки й zostались би в Карпатах та в Галичині загалом, де вони стали народними і вживались для назначування *національної* одлички од сусідів мядярів та поляків. Слово Україна (Оукраина) згадується ще в XIII віку (Історія русько-україн. літер. Ом. Огоновського), а в наш час в Київщині як питаю, де та Україна, то селяни кажуть: та оце ж навкруги нас од Стеблева: Корсун, Богуслав, Кирилівка, Моринці, Шендерівка, Сміла. Це те, що німецьке Land (страна), Фінляндія і т. д. Тільки діди ще памятають це слово в загальному розумінні національним, а особніше на Поліссі за Києвом. Але в козацьких та й побутових піснях дуже часто згадується слово Україна: „Ой, Морозе, Морозенку! ти славний козаче! За тобою, Морозенку, уся Україна плаче. Вийду на могилу, розвяжу торбину. Та й випущу діти на всю Україну“, (цеб-то на весь околишній край.

Окрім того, що переселенці давали на нових займищах своїм городам назвища міст Київської й Галицької Русі, вони ще й називали нові свої городиу країнськими назвищами: Калуга, цеб-то Калюжа, як на Україні й тепер її звуть всмішки. А новгородці заклали нове місто з назвищем Вятка. Це українське слово *ятка* (по-остготському буда, будка), Певно ятки ставили на тому місці новгородські ушкуйники, заводячи завсідні селітьби. Ятками в нас у Канівщині звуть і будочки з дощок, і крамнички в містечках, і в тих місцях на Росі, де є порони для перевоза через Рось, повіточки по один бік Росі: на двох товстих стовпах с перекладною, на котрі намотана товста кодола, другим кінцем причепляна за Россю до товстого стовпа. Щоб не гнила намотана кодола, зверху на стовпах ставляють покрівлю, вшити куликами,—це й єсть ятка. Це слово схоже на слова: ятір і вятір; ятка і Вятка—город.

II.

В Європі, та й не тільки в одній Європі, нема чистих одностайних суцільних націй, навіть нема чистих од міша-

ниці й самих рас, а не тільки одопрічнаних с плином часу опрічних нарізних народів. Відомий д. Діонео, проживаючий тепериньки в Англії, зацікавився цією справою, як українець (з Ялисаветграда), перевірив справу складання національностей загалом по дослідах видатних вчених і пише, що „Исторія челоуѣчества не знаеть чистыхъ націй*^{*)}. Такіє термини, какъ англичанин, французь, турокъ совершенно условные. На основаніи всякихъ взглядовъ на національность такихъ ученыхъ антропологовъ, какъ Литтре, Маицкни, Blunmschli... мы в самыхъ чистыхъ расахъ встрѣчаемъ брахицефаловъ (короткоголовыхъ) и долихоцефаловъ (длинноголовыхъ) (довжина черепа—од перенісся через лоб до потилиці з випнутим ззаду черепом), свѣловолосыхъ и темноволосыхъ, что показываетъ притокъ разныхъ кровей. Что касается до територій, то на одномъ и томъ же мѣстѣ мы сплошь и рядомъ находимъ этническія пятна разнаго происхожденія. Максъ Мюллеръ въ своихъ изслѣдованіяхъ показываетъ намъ, что племена *разнаго происхожденія* усваиваютъ новый языкъ“.

До цього правдивого погляду міні доведеться додати тільки кілька прикладів. Давні римляни з дуже залюдненої Італії йшли на пересеління в сумежні краї, в Іспанію (Іберію), Португалію (Лузитанію), в Галлію (Францію) і навіть потроху в Англію (в цих усіх краях були кельти) й Німеччину на Рейні (Кельн — Кольонія; Мюнхен-Монанахіум, Відень — Віндабона). Римляни змішались з іспанськими кельтами-іберами, а згодом с тієї мішанки вийшли іспанці (кельтське племя—баски зосталось тільки в Піренеях), але вже не з латинською мовою, а переробляною од мішанки з давніми іберами кельтської раси. В Португалії римляни змішались в одно племя з лузитанами, а в Галлії (Франції) с кельтами-галлами, і вийшли національні нові мови: португальська, провансальська й французька. В Англії жили давні кельти: брітти, уелли й скотти (в Шотландії). В цю кельтську Британію перейшло двоє німецьких племів: англи й сакси, змішались с кельтами, — і вийшла не та або

*) „Русское Богатство“ 1912 г., книжка 11. „Изъ Англії“.

друга нація, а спільна, і не з німецькою мовою, а з англійською, переробляною з німецької на свій опрічній зразець.

Таке достату зъявище в рушінні славянської раси ми бачимо й у Східній Європі. Славяни моравці посунулись в Чехію (Богемію), поляки зайняли займища на Віслі, за ними згодом потім рушили славяни в Карпати й на Дніпро. Це вже були славяни наші прапредки, що с плином часу назвались усяковими місцевими назвищами, а потім згодом варяги чи норманни дали цім славянам своє сімьове прізвіще *Русь**). Це якраз так, як потім пізніше звали усю задніпрянщину—Вишневецькою, де усі сливе землі підвернув під себе відомий рід князів Вишневецьких. Варяжські князі, прийшовши в Новгород, а потім у Київ, вже прийшли „на шапкобрання“, вже тоді, як славяни вже мали свої збудовані міста, початок котрих невідомий в історії: Київ, Новгород, Полоцьк, Смоленськ. Рушіння й посовування славян до того часу йшло цілі віки. Вже в V віку єрусалимський грек Павел мандрував через славянські краї і, вертаючись до Єрусалима, записав дещо про славян. Він спитався, що ви йісте? (певно на мигах). Йому одповідали—*страва*, (*στραβα*); що ви пьєте? Йому назвали медос (*медос*). Ці слова, записані грецькими буквами, але от слова, — *страва*, *мед* показують, по гадці небіжчика проф. Антоновича, що то були морави (або словаки), але ці слова є і в наш час в українській мові. Це такі давні слова, що можна сказати с певністю, що вони таксамо стосуються і до так званого *праруського язика*, як і сьогочасні галицькі слова лише, лиш, *також*, *здви́г*, котрі й тепер животіють в Галичині й коло Кам'янця—Подольського, бо слово *також* є в одному старовинному московському рукопису про „Смутное время“, одданому мною в Київський музей. Але цього слова вже в наш час нема в народній нашій й великоруській мові.

Мордва та черемиси (Пензенськ. губ.), як суцільні й чималі народи, цілком увійшли в великорусько-славянське плем'я й змінили його давню мову й вимову на опрічній

*) І тепер на шведській мові слово *русс* значиться—рудий (рыжий), а слово *зась*, котре є і в нас, там кажуть—собакам: *зась!* (тубо!). (Д'єдлов: „Выставка въ Стокгольмъ“).

зразець, ще й надали цьому вже новому штукованому од мішанки племям свій опрічній тип, вид і характер чи вдачу. З'явився новий тип руського племя, котре одначе було вже й забуло за давнє своє київське назвище й було назване згодом потім — московським по назвищі осередкового міста Москви. А татарське лихоліття зовсім загамувало старовинне давнє назвище — Русь за 200 год панування в цім краї Золотої татарської Орди.

Финсько-чудське племя, що увійшло в складову частку нової нації, прийняло віру певно культурнішого тоді славянського племя, та ще й християнську вищу й культурну віру, але змінило в славян не тільки мову, а й саму вдачу. Проф. Сікорський, обмальовуючи національні типи кількох більших європейських націй та євреїв, каже, що тип, вид і вдача великоруссів, це вдача финської раси з додатком психичних прикмет, загальних в усіх славянських народів. Финни понурі, невеселі на вдачу, не говорючі, з дльавим мисленням, нерушливі, але практичні; хоч часом бувають ледачі, але як кинуться до роботи, то один финн упорається в роботі за трьох. Ці прикмети вдачі злучились в великоруссів с прикметами загально-славянськими, ворушливістю, жвавим почуванням, вражливістю, нахильністю до журби й практичністю, а через те в їх примітна практичність і сила волі, бо на далекі півночі (додаю я од себе) треба ж доконче дбати за шматок насущного хліба, щоб животіть на світі*).

Що стосується до вдачі инчих славянських народів, особливо українців, то, як каже проф. Сікорський, в українців у менчі мірі примітні ті нові прикмети вдачі, які придбали великорусси од примішки финнів, і вони більше вдержали й зберегли прикмети духа і вдачі загально-славянські — переважність вражливости почування. З цієї причини малорус вийшов більше *ідеальним*, а великорусс більше практичним, діяльним, здатним до здійснення будлі-чого (Костомаров: „Двѣ русскія народности“). Малорус, — каже Леруа-Болье (Leroi-Beaulieu) більше рушливий, більше здатний до

*) Всеобщая психология съ физиогномикой, 1912 г., 2 изд., стр. 85.

міркування, має більше розвятий розум, але менше діяльний; його почування тончі й глибші; він більше поетичний і здатний до внутрішнього аналізу (тоб-то докладного мислення). Треба до цього додати, що не тільки фінни та великорусси понурі, зателепуваті, не жваві, з дльавим філософським рушінням ума, але такі усі народи далекої півночі, як от важкі фламандці, шведи, норвежці та й англичани, хоч вони усі дуже практичні й з міцною волею та упертістю. Відомо, що англичани такі не жваві в мові, що як один прибуде в гості до другого, то часом довгенько сидять мовчки та курять, і це в їх не вважається за незвичайність.

Проф. Сікорський поминув одну прикмету українського типа в національній вдачі українського народу: це великий та веселий гумор та жартовливість, чим українці схожі на англичан. Недурно ж навіть пишуть, що правдивий гумор є тільки в *малоруссів* та в англичан, а ці певно перейняли веселий гумор од примішки раси кельтської, цеб-то ирландців. Бо були великі гумористичні письменники й природжені англичани: Діккенс, Штерн, але великі „англійські“ (бо писали англійською мовою) гумористи Шерідан та Свіфт були родом ирландці, і коло їх в Лондоні скупчувався в свій час ирландський гомруль*). Ця національна українська прикмета вдачі дала таких великих гумористів, як Іван Котляревський та Гоголь, і менчих — Квітку-Основяненка, Олексу Стороженка, Карпенка-Карого (Тобилевича „Мартин Боруля“) і т. д. Та й українська нація не раз виявляла в історичному житті надто велику силу й волі та завзятости хоч би в козацький час, в час війн Богдана Хмельницького за незалежність од Польщі, або й завзятости Запорозької Січі, цього козацького „лицарства“, що вславило себе походами на „чайках“ на турків, на міста в Малі-

*) В нас дурнісінько ремствуємь на відомі „Сцени и рассказы“ Раєвського, в котрих скупчився народній гумор. Хоч би то були й часом анекдоти, але це все є проявок народньої національної української вдачі. „Хоч би дуже давні утвори були навіть казочні, але вони варті і вваги через те, що в їх виявлюється національна вдача француза,— каже Тен (Taine) в свої „Історії англійськ. літер.“.

Азії та й на самий султанський Стамбул, за що згадує й сам проф. Сікорський („Русские и украинцы“). Неможна по-минути і великої сили волі й завзяття і давніх вчених Київо-Могиллянської коллегії, котрі встоювали в книгах за свою віру, за оборону й захист своєї релігії од сполячення й покатоличення України. Вони утворили велику літературу для захисту народа, а козаки та вчені ченці в монастирях написали багацько літописів, і декотрі з їх дуже поетичні й художні, як і літопись Нестора, почавшого списувати „Повість временних літ на Русі“. Вони ще од XVI віку заходились і коло перекладів Св. Пісьма і Євангелії і потроху біблії, навіть апокрифів біблійних книжок, бо в Галичині в Карпатах д. Франко познаходив у схованці в скринях селян переклади найцікавіших апокрифів про „Валаамову ослицю“, про Авраама й його батька Фарру“, майстра вавилонських ідолів.

Пересеління славян с південної Карпатської та Київської Русі потім посовувалося потроху далі на північ. Прапредки черніговців сіверяни звались сіверянами тим, що вони й справді були в найдавніші часи північне славянське плем'я, й оселялись оселями на північ од полян та древлян, а за ними далі на північ жило вже инче плем'я, мордовське, широко роскидане селітьбами. В теперішні Орловські губерні ми бачимо великоруське плем'я, котре говоре так званою „южно-великоруською“ підмовою (нарѣчіемъ). Ця підмова перехідна. В її велика примішка українських слів,—може десяте, або двадцятье слово—українське. Вимова в орловців або білоруська, або українська. І теперички орловці, поживши трохи на селах на Україні, як і білоруси, швидко вичуються розмовлять українською мовою навіть без великоруського акцента. Пробуваючи влітку на дачі в Васильк. пов. в м. Білі-Церкві, де що-року влітку бувають маньоври, я часом розмовляв з усякими москалями й часом помилявся в національності салдатів. Одні з салдатів розмовляли зо мною українською мовою, прикидаючи великоруські слова: то були салдати з околиць сіл коло Білої-Церкви, котрі, обертаючись до пана, в розмові силкуються примитивувати свою мову до „панської мови“ і все закидають по-

трьох книжк. В Білорусії справляють аж три кути: багату

великоруському. Інчі салдати розмовляли зо мною настояще українською сільською мовою. Але я, зирнувши на біляве обличчя ніби не українське, несамохіть питаю, з якої вони губернії, і вони одповідали міні, що з Орловської. Я їй догадавсь, що вони невідомі тому, яка в нас мова паньська, і яка мужицька. Тим часом салдати з середньої Великороссії, оженившись та приставши в прийоми в сім'ї крестян у нас у Стеблеві, і на старості літ балакають з акцентом, як і нас, українців в Петербурзі одразу впізнають і зараз питають: вы изъ Малороссіи? Ця прикмета свідчить, що за межею давніх сіверян було обмаль мордовських осель, і славянський елемент прийняв незначну примішку побічного чужородного вливу. Недурно ж калужани дражнять всімішки орловців *хохлами* *), як у нас дражнять людей з чотирьох північних повітів Черніг. губ. литвинами, тоб-то білоруссами. І вже далі за межею Орловської та Курської губернь ми чуємо истинно великоруську мову й вимову, бо там було густіше селітьб мордовських та черемиських (в Пензенськ. губ.), ніж великоруських. Саме обличчя орловців, курян та вороніжців ще скидається на українське. Меж ними примітно навіть два типи; один білявий і русявий, а другий чорнявий, довгобразий, зовсім черніговський. Бо сіверяни посувались не тільки на схід, але й на північ на теперішній Нижній-Новгород. Чорняві типи міні траплялось бачить і меж нижегородцями, чи „мижигородцями“, як вони себе звать. На цю одличку уявки показують й українські оази в Орлов. губ. (Мценськ. пов. де с. Спаське, маєтність Ів. Сер. Тургенева; він певно там дізнався за україн. мову й переложив на великоруську мову оповідання Марка Вовчка). Два чималі оази україн. сіл є на північ од Вороніжа, де селяни говорять україн. мовою, а в Тамбовс. губернії є чимало українських оазів, розкиданих по південній частці, принаймні стільки, скільки й мордавських. Це оази пізніші, бо українці з'явилися там аж в XVI віку в нижегородських пущах маєтності князя Пожарського, сучасника й сутрудовника

*) Отъ Кишинева до Калуги в 1833 г. (Письмо инспек. калуж. а прежде Кишинев. семинаріи игумена Ант. Жуминскаго. Сообщ. Львом Ст. Мяцевичемъ.

Мініна, де цих „черкассів“ знайшли несподівано пуправителі князя. Князь звелів позайсувати їх в своє підданство й не зачіпав їх. (Кіевск. Старина. Діло знайдяне в Тамбов. архиві). Ці оази засвідчують, що рушіння на північ черніговських сіверян по традиції йшло на північ в давньому уділі Черніговських князів, котрий тягся до Волги, де ще давно київ. князь Ярослав заклав місто Ярославль на Волзі. Певно ті переселенці й занесли назвише „поленица“ (паланиця) в Тамбовск. губерню.

З славяноноруським племям, котре посувалось на північ і злилося до купи з мордвою й черемиссами в один все таки славянський народ, трапилось те, що з славянами, котрі жили за Дунаєм в теперішні Болгарії. З Волги перекочувало й оселилось тамечки поміж славянами уральське плем'я болгар (волгари). Вони змінили дорешти мову давніших селітьб славян, змішавшись з ними до купи, і з цієї мішаниці вийшов вже инчий народ—сьогочасні болгарі, і вийшла болгарсько-славянська мова, само по собі, вже инча, зовсім таки далека од церковнослав. мови, котру й теперички болгарі вважають за свою переднішу мову. Така мішаниця з двох народів в Великороссії й Болгарії мала вплив і на самі звичаї й на народній світогляд. Відомо, що в усіх славянських народів, як от у сербів, поляків, чехів, словаків, українців та білоруссів напередодні Різдва й Ордані справляють „Святий Вечір“, чи відому „Кутю“ багату, а перед Орданню голодну з своїми опрічними обрядами й звичаями. Горшки с кутею й узваром з обрядною церемонією ставляють на покуті під образами. Переносе горшки доконче маленький хлопець і повинен, переносячи їх і ставляючи, квокчати, як квокче квочка (щоб курчята добре лунились). Горшки ставляють на покуті на сіні під образами, а в кутку ставляють епів снопа або принаймні жменю жита й пшениці. Потрави повинні бути обрядні: доконче капуста, горох, риба. Кутю їдять з медом-ситою й з маком. В Галичині ще на столі кладуть частку плуга на знак наступаючого орання поля весною. Посилають родичам, с котрими ще родаються, та кумам і бабі повитусі, що брала дітей у хазяйки, вечерю с трьох книшів. В Білоруссії справляють аж три куті: багату

кутю проти Різдва, голодну кутю ввечері впереддень перед Орданню, а третю напередодні Нового року. Ввечері й другого дня Різдва колядують, а на Новий рік щедрують, і хлопці посипальники ходять по хатах посипать пашнею, пшеницею, житом і т. д. Це празник Весни, передчування весни й нового хліборобського року,—і празник народіння Христа, що був покладаний в яслах на сіні, і знак — одродіння сонця, що припало саме в день Різдва, цеб-то повертання сонця на літо. („Поетическія воззрѣнія славянъ на природу“ Афанасьєва). Почування краси природи було в славян таке велике, як у стародавніх еллінів, котрі навіть обобличчили й обтідили усі сили природи в чудовоюшних образах богів та красу пишної природи Еллади. Та й у нас на Святий вечір засвічують перед образами лямпадки й свічки, курять ладаном і перед вечерею моляться до образів, і світлиця—стає ніби храмом і в честь Різдва Христового, і на радість одродіння природи. Ніякого такого Святого вечора не справляють тільки в Великороссії та в Болгарії. В Великороссії тільки пьють ситу (сичений мед), а в болгар і цього звичая нема. Річ зовсім зрозумілива: обславяняні волжські болгары та мордвини й інші чудьсько-финські народи мали свій опрічній світогляд, і не розуміли давніх славянських свят, що справляли славяни в ознаку одродіння сонця й наступання весни, і з цієї причини занедбали цей старовинний поетичній звичай, як незрозуміливий і зайвий, котрий не порушував у душі ніякісінької поезії передчування тепла й весни.

В сумежних з Україною великоруських губернях в Орловській, Курській й Вороніж. мова, сказати б, обсіпана такими українськими словами, як—свита, хата, кожух, черга (очередь), жонка (жінка), а в Вороніж. великоруській половині є так звані там *штокалы* і *щокалы* (щокали є і в тверській губернії), котрі вкидають в свою мову або *что*, або *що*, а далі на північ по губернях в великоруській мові трапляється ще чимало україн. слів од Тульської до Нижегородської губерні. У Льва Толстого (в Тульск. губ.) в його утворах, виданих дочкою Олександрою, є чимало українських та й польських слів в оповіданнях, котрих зміст взятий з народнього, або

загалом з сільського життя, як от приміром: кучерявый (кудрявий), досконально (польське), „я бы не говорила, коли не время“ (Попъ Василій. Т. III). „Да ужъ дюже (дуже) трудно, батюшка“, домовище (домовина-труна), да буде! (да оставь! буде! годі!), напруживая (напрягая) здоровыя широкія плечи (по-український—напрудить, напружувать;—жили напрудились на руках), кóтомъ (пóкóтом), доконать (доканати кого), тае, тае (тоє, тоє з аканням, а українські селяни приказують „теє, теє, як його“, як запикуються в мові, коли не знаходять підхожих слів), ни кштя, ні моля (лопавшь водку ут-ром). *Кштя* слово польське од кшціць—христить, цеб-то-ні христившись, ні молившись,—лопавшь водку. В Нижегородські губер. кажуть: трошки, ширинка (хусточка, в Венгерські Русі—ширинка), поженихались і т. д. місцями буква *ъ* змінюється в Великороссіі на *і*—хлібъ, снігъ і т. д. Така зміна в словах *ъ* на *і* (Русс. сказки Афанасьєва 9 книжекъ), трапляється на Волзі по ціх казках таки рясенько. В Московські губ. замість церковно-слав. вездѣ вживають українське—скрозь (скрізь).

В М. Горького в його народніх оповіданнях і в нові повісті „Хозяинъ“. (Современникъ 1913 г. Мартъ стр. 33, и апрѣль), в котрі автор оповідає за робітників з сіл в хазяїна пекарні кренделів, таксамо селянина, трапляється чимало українських слів і навіть польських: кучерявый (кудрявий), омманулся замість обманулся (в цьому слові виникло словозбудування од українсько-київського слова — мана, а не галицького—обмана); доля в українському значінні (судьба, а не доля—частька чогось), замазанн्या мухами стекла (выпачканн्या), повѣть (повітка), домовикъ (домовой), опаскудились (выпачкались), я здоровше (здоровѣе) тебя, она маненькая (полтавське маненька), дробно барабаниль пальцами (дрібно), перемогаясь (перемагать що), особливья слова, братикъ (братецъ), дѣнь десять (десять день), куша (куча) деревьевъ, понуро (похмуро), кур...ы грѣлись въ булочной, Богъ „зна“ до какой поры, никчѣмный народъ (нікчѣмный, ни въ тѣхъ ни въ сѣхъ (ні в сих, ні в тих), взворушитъ ее (зворушити її), ажъ до колѣна (почти до колѣна), загребай жарь въ печі („Загортай, мати, жарь,—буде тобі

дочки жаль“; жар—красные угли), пузатый (брюхачь); эхъ, вы, кацапы!—лає один робітник не мордвинів і татар, а своїх односельців великоруссів. Ты лайдакъ! (ледащо). Це слово польське є польської живої мови. Як додати до цих слів українськ: слова—трошки, они поженихались й инчі (в повістях д. Боборькина), то ми зауважимо, що в Нижегород. губерні, де великоруська мова гарна, українських слів додержалось так багацько, як і в новгородсько-олонецькому та архангельському краї; їх більше, ніж в галицькій народній мові польських, таких, як—карк крок (ступінь), мешкане, мешкати, *кавалок* хліба і т. д. як звичайно буває в перехідних окраїнних підмовах. Але в Новгородщині це ж не перехідна мова до лопарської або самої руської мови, а давня предавня.

Усі ці перелічені мною українські слова, що додержались до останнього часу по всій Великороссії, стоять, як живі свідки того факта, що „малоросси“ були на світі давніше, ніж великорусси, коли вони залишили живі документи свого животіння й своєї мови до північного Льодового окіяна *).

*) Про книжки й статті таких людей, як Савенко, Меншиков, С. Щоголів, Юркевич, проф. Струве, (ліберал прогресист), про їх погляди на „нове“ (наша література дуже давня) літературне рушіння в наш час ми скажемо, що їх неварто й розбирати й цінувати. В їх утворах говорить не *наука*, а *політика*, а частіше—карьєра. Науку, етнографію й філологію вони ставляють напереверт, догори ногами, і з цієї причини—в їх виході не наука, а тенденції, котрі з наукою не мають нічогосінько спільного. Це якісь сім мішків гречаної вовни, та всі сім—неповні. А про наших українців, котрі люблять свій край і свою літературу, треба пам'ятати, що меж ними є люде усякові: і поступовці, і прогресисти, і ретрогради, і радикали, і свіцькі, і духовні особи, і соціялисти, і усяких сутінок, що стосується до сучасних партій у Державні Думі. Партійність—це справа опрічня, і до української літератури зовсім не стосується. Про книжку С. Щеголева „Современное Украинство“, треба сказати, що це не *історія*, а якийсь *книгоперевертень*, бо в його історії виході так, що великоруське плем'я йшло не с півдня на північ, а напереверт, а українці буцім-то були тільки в Галичині та на Волині. Ще давно проф. Соболевській проводив ту гадку, що українці колись в давнину займали селітьбами тільки Галичину й Волинь, а давні поляни й сіверяни були великорусси, і в давньому Києві жили великорусси. А після спустошення старого давнішого Києва Батием буцім-то туди пересу-

Як захопив тільки невелику кількість українських слів в великоруській народній мові, сказати б, налічив їх тільки для зразця може десяту частку, бо їх там багацько. В „Словарі живого великорус. языка“ Даля 1-е видання нулись волинці. Давні сіверяни, тоб-то теперішні черніговці були таксамо великорусси й буцім-то згодом потім вони змалорусіли. В змаганні з ним виступив проф. Кримський, котрий (в Києвск. Старинѣ) доказав, що ті десять місців у літописях, де є великоруські слова, на котрі обірались доводи проф. Соболевського, трапляються не в Київські літописі „Кіянина“, а в новгородські, і що „Кіянинъ“ був родом не с Киіва, а новгородецъ на прізвище Кіянин, бо побував у Киіві. Проф. Грушевський писав, що пристає до думки й гадки проф. Соболевського й уступає йому сіверян-черніговців. Щоголів певно не доглядив, що сам проф. Соболевський вже зрікся своєї гадки, що в Киіві до часу спустошення Киіва ордою Батия жили великорусси. Але проф. Грушевський дурнісінько поступився сіверянами-черніговцями. Бо етнографія й філологія уявки показують, що Черніговщина це все одно, що й Галичина, що стосується до етнографічних і філологічних прикмет. Ці дві окраїни України дуже багацько мають спільних прикмет, за що ми скажемо докладніше в опрічній статті. Скільки в Галичині великоруських слів, стільки в теперішній Черніговщині—польських, і напереверт. За Дніпром проти Киіва в Остерев. пов. в Вігуровщині й у трех Слобідках є, приміром, спеціяльні *галицькі слова—цілком*, це було *передом*, а далі є слово—*підтримувати* і т. д. чого зовсім нема в Киівщині. Як бачимо з оцього мого Словаря, истинно Галичина й Волинь, ця давня єдина *Шоголівська Малороссія*, найбільше дали *коріння* теперішніх великоруських слів, а найменше *Київська земля*. Д. Щоголів певно й не добачає цього, усього й навіть не знає, що проф. Соболевський вже зрікся своєї гадки. Певно він не знає, що в новому учебникові „Русской исторіі“ Елпатьевського, вже заведяному в середні школи, говориться, що „великорусское племя образовалось изъ племени русскаго, подвигавшагося на сѣверъ и смѣшавшагося з чюдскими племенами (цеб-то мордвою і т. д.). При ці нагоді згадаємо, що в прізвищі автора—Елпатьевскій корінь *ель* турецький або татарський:—*ель* значиться *рука* (цеб-то—*Рукинъ*, або *Руковцевъ*). Щоголів пустив чужі помилки й видає їх за правду, маючи шось *инче* на думці, тільки не правду.

Відомо, що в 1904 року вже перед самим оповіщенням конституції й виданням закона, щоб скрізь обірали посланців у Державну думу зібрався квітет міністрів на раду, чи можна скасувати передніші укази (1863 р. і 1876 року), котрими було забороняне видання книжок на українські мові. Рада міністрів послала запит в Академію наук, в Київський та Харківський університети й Київському генерал-губернаторові, чи буде безпешно дозволить видання усякових книжок та газет на українські мові. Усі послали одповідь раді міністрів, що можна дозволить, бо в ці справі нема ніякої небезпешности для російської держави. Академія наук по-

вони підписані—*малоросс.* бо Даль зібрав слова переважно в південні Великороссії, а не в Олонецко-архальгельському краї. Великоруські письменники не вживають цих українських слів в своїх писаннях вже с тієї причини, що вони належаться до окраїнних говірок та підмов. Та вони мабуть і не знають, сидячи в столицях, за саме їх животіння в великор. народні мові. Боборикин був почав вживати такі свої нижегородсько-українські слова, але друкував їх курсивом, зумисне позначував їх. Лев Толстой в своїх народніх утворах вживав ці слова, вважаючи їх за народні великоруські слова. Це так, як і наші письменники не вживають польських та великоруських слів, які знаходяться в Галичині й північні Черніговщині, одкидаючи їх, як провінціяльні, що робиться і в инчих європейських літературах, бо такі слова мало кому й відомі в великих містах та ще й в осередку нації. В Франції є такі підмови, як от овернська, та в північних департаментах Пікардії й Артуа—пополовині з голандськими словами, але для їх є опрічні словарчики, і їх не пускають в звичайні французькі словарі книжньої осередньої письменської мови. В Німеччині в німецьких словарях зовсім нема слів швабської підмови на Рейні та в Швейцарії, як от, приміром: і, бі, нісх замість осередкових саксонських—ісх, бін, нісх і т. д.*).

слала в комітет міністрів докладну „Записку“ за українську мову. Один з академиків проф. Соболевський подав отаку думку: „Малоросійській языкъ такой же древній, какъ и великорусскій. Въ старыхъ лѣтописяхъ встрѣчаются слова чистаго украинскаго типа“. Цеб-то український язык не єсть підмова великоруського языка, а самостійний опрічний од великоруського языка. Бо *типичних* укрупських (сьогочасних) слів найбільше в київській літописі Нестора літописця. Ця „Записка“ Академії наук надрукована й видана 1910 року (виписка з неї надрукована в „Україн. Жити“ 1913 р. кн. 4). Вона смертельно вдарила книжку С. Щоголева неначе обухом. Мабуть з цієї причини С. Щоголев так лютує й лає академію наук ніби за спрїяння справі українського письменства. Бо в його книго-студній налігана безпідставних поглядів ціла низка, що, мовляв, „українскаго языка нѣтъ, не было“ и неповинно бути. А тут на лихо люде справдешньої науки кажуть зовсім инче, що український язык і був, що він такий стародавній, як і великоруський, що він є й тепер, і що він навіть повинен бути.

*) Для зразця швабської мови я виписую місце з серії швабсько-швейцарських оповіданнів. „Schwizer Dütsch“ з оповідання „En Aus-

III.

Українське плем'я суцільне, як плем'я сербське, польське, чеське, словацьке. Усі ці народності суцільні, і вони склалися споконвіку з одного народу, а не стулялися з двох опрічних з самостійними мовами народів, котрі ввійшли, як складові частки, і згодом потім з їх витворилася одна національність, один суцільний народ. Кронеологія показує, як каже проф. Сікорський, що й в українському плем'ї, як і в великоруському, знаходиться 40 процентів черепів славянських і 60% мішаних. Але черепи під землею, а живі люде, живі національні типи на землі, і истинно по їх і треба домитиковуватись за усякову мішаницю й примішку в нації. Мішаниця черепів є в кожні нації, де б вона не знаходилася. Проф. Сікорський додає, що на Україні лучче й повніше додержався тип славянський і має переважність над инчими типами. Історія не показує нам, щоб на всьому просторі, котре залюднюють теперішні українці й галичани, будлі—коли в передніші часи було суспіль залюдняне це усе місце инчим плем'ям. В русько-українське плем'я входили тільки частками, сказати б спорадично, невеличкі примішки, котрі роставали й всисались в українську націю, як зайди й приходьки. Ми знаємо, що татари заходили й

schiesset“. J meine nämlich so unsgänds d'r fünfzer Johre, do isch es amenen Unsschiesset chrüzfidel und bodelustig zueg'gange. Es hed aber au untaufte Most gnuengha, und bi de „Rose“ hed mer e guet übercho. 1. 2. Heft. seit. 31 „Aus dem Kanton Luzern. 1885. Zürich.

При цьому буде не зайвим зауважити, що отакою мовою вчать дітей не тільки в Швейцарії, але по Рейні скрізь, де народ говоре швабською мовою. Бо діти там нічого не втямили б, якби вчителі говорили до їх книжньою німецько-саксонською осередковою мовою. (Hochdeutsch). Та й по всі Германії є офіційальний закон, щоб у народ. школах спочатку вчителі вчили школярів не своєю мовою, а мовою дітей, як вони балакають в селах, доки вони навчяться добре читати й писати. А потім згодом вже вчать дітей книжньою німецькою мовою.

Відомий педагог К. Д. Ушинський, черніговець родом, побувавши в Швейцарії й придивившись, як і якою мовою вчать в швейцарських школах, надрукував свою статю „Педагогическая поѣздка по Швейцаріи въ Журналѣ Министерства Народ. Просвѣщенія, 1863 г. Январь“. Він радить на такий зразець, як в швейцарських школах, вчити дітей і в українських народніх школах спочатку українською мовою.

приставали, як подинчі особи. Відомо, що козацький Богданів полковник Джеджалик був татарин. Чернець Памва Беринда в Лаврі, що написав „Словарь“, був таксамо з роду татарського. Кримські татари не оселялись на Україні, а самі забирали в полон людей і гнали їх у Крим, а самі не zostавались на Україні. Наші князі брали в полон половців і, як відомо з історії, оселяли їх селітьбами в Переяславщині та коло Росі, де й теперички в наш час є села Велика-Половецька й Мала-Половецька (Васильк. пов.). Один час дружина київських князів була вся с половців. Угри (венгри) тільки пройшли проз Київ, але в нас за Росю на гряниці Канівського й Черкаського повітів за Стебле-вом таки покинули трошки венгрів, бо там в село Сегединці, а в Венгрії в місто Сегедин. В назвиці Сегединці навіть вдержалось г (як ж), що рідко трапляється в нашій мові. Монголи обладували Україну й Галичину 80 год, і їх баскаки навідувались, щоб збирать десятинну подать, але вони нігде не оселялися селітьбами.

Князь Вітовт побив на Воркслі татар, забрав у полон й оселив їх купку в Гроднянські губерні за Брестом і на Північні Волині, здається, в Ковел. пов. Йх кілька сіл живе й досі в Гроднян. губ. і в м. Білі Седлецької губерні єсть багацько слуг цих татар, а на Волині зосталося одно село, і ці татари й досі зостались магометанами, хоч і говорять українською мовою. На півдні України примішались греки з давніх грецьких колоній, а після завоювання турками Константинополя греки рушили в Італію й на Україну. Грецький монастир був на острові Дніпра проти Катеринослава. Греки жили і в нас у Стеблеві, як подають старі люде, на острові Росі, що зветься Замок, бо там потім згодом була козацька твердиня. Були греки й на Волині, і в Києві вони оселились у монастирі Св. Катерини на Подолі, де й в наш час вони живуть. В Галичині, понід Карпатами, де м. Коломия, й тепер говорять поганою мовою з багатьма польськими словами. В Галичині кажуть, що там певно оселились мазури й прийняли українсько-галицьку мову, але збавили її таки добре. В недавні часи на Кубань ще в двадцятих роках XIX віку переселилось 16 тисяч

мирних черкесів, але вони швидко пристали до християнської віри й прийняли українську мову. (Черном. войс. Королєнка). В двадцятих роках минушого віку с Крима виселилось 20 тисяч греків, і вони заклали місто Маріуполь над Азовським морем і зайняли осадами землі поблизу од міста. В наш час вони стали українськими селянами й зовсім забули грецьку мову, так що як мій товариш достав місце директора вчительської семінарії в селі коло Маріуполя, і сусідні греки навезли хлопців на іспит в семінарію, то усі хлопці говорили тільки по-український, і одеський попечитель звелів їх усіх прийняти в семінарію. В недавній час в XVIII віку були покликані серби й хорвати для захисту од кримської орди, котра в той час стала дужа й велика й завсігди вчиняла напади на Україну. Полковник Хорват, родом серб, накликав хорватів та сербів. Їх, допомочи запорожцям, оселили на запорожських землях у теперішній Херсонщині од теперішнього Ялисаветграда до Славянська на *линії*. Усі ці приходьки та усякові зайді й заволоки в наш час поукраїнілись. Їх селітьби поназивали так: Перша Рота, Пята Рота, Девята Рота і т. д. бо повернули, за часу царя Олександра I та його любчика відомого Аракчеєва, на „Военныя поселенія“. Міні трапилось бути в тих селах—„Ротах“. Там я бачив тільки українських селян з українською мовою. Але вони одрізнялись трохи од наших людей. Вийшло плем'я дуже гарне з лица, чорняве, с темними очима й з матово-білим сербським коліром лица, так що люде в літню спеку були зовсім білі, бо с таким коліром лица люде не запалюються од сонця.

Афанасьєв-Чужбінський в свої книжці „Очерки Дністра и Дніпра“, оглядівши Дністер, мандрував од лимана Дністра, а потім через Херсонщину до Дніпрових порогів через Ялисаветград, каже, що усі молдавські села, що були колись роскидані од Ананьєва аж до порогів, поукраїнілись, і зосталася тільки *лайка* на молдавській мові, бо та *лайка* така завзятуца, така замашна та люта, навіть сороміцька, якої нема в українській мові. Один сільський вчитель с такого села був у мене й читав свою українську драму, в котрій він написав таку *лайку*: бодай тебе побила свята Венера! Я

казав йому, що він мабуть помилився й написав замість свята Варвара—свята Венера. Але він казав, що в тому селі були колись молдавани, і вони й досі так погано лаються не дідьком, а якоюсь Венерою.

На Україні є такі латочки з чужородців, як старовірські сельця коло Новозибкова в Черніговщині і коло Ялисаветграда; є оази німців колонистів в Катериносл. губ. 30,000 та в Херсонщині 18,000, на Волині 85,000. Але це все живе опрічним життям й органічно не змішується з нашим народом, а стремить собі, як от, приміром, євреї по містечках та містах, на зразець колоній.

За Дніпром у теперішні Полтавщині меж викопаними кістяками трапляються кістяки, схожі на кістяки жильців Середньої Азії, цеб-то Туркестана. І справді, меж сьогочасними українцями тепер трапляються типи бухарців, хивінців, туркестанських текинців та сартів, типи країв, залюднених монгольською расою, але переміщеною з бородатими арійцями персами, бо бухарці й хивінці забирали в полон персів ще недавнечко, хапали на полях у жнива женців, молодниць та дівчат, ходили загонами й нападом забирали людей, як у нас забирали людей і гнали в Крим татари. На полях перси мурували зумисне башти-твердині, куди тікали й ховались робітники перси. Я бачив такий малюнок башт, до котрих тікають перські женці с полів. Финсько-чудська монгольська раса біла й безборода. Туркестанці жовтуваті й блідуваті, але вони такі бородані, як і перси. В илюстрованому гарному виданні „Autour du monde (Paris) є багацько илюстрацій типів Бухари й усякових текинців спід Ташкента. На цих картинах є бухарці з справдешніми типами українськими. Міні довелось бачить у Києві бухарського емира й його по́чет (свиту) з міністрів зблизька. Усі вони бородані, з чорними примітними бровами, з чималими темними очима, жовтуватими тварями. Такі типи часто трапляються й тепериньки в нас меж людьми. Такий достату тип відомих у Києві Лебединцевих (с котрих один Теофан Гаврилович Лебединцев завів відомий журнал „Кіевская Старина“), відомі міні сімьі Коломацьких, Троцьких, сімьі Завіновських й инч. Трудно напевно довідаться, де й коли

ще в двадцятих роках XIX віку переселилось 16 тисяч

трапилася така примішка до нашого племя, бо може вона трапилася ще в Ірані, де тільки що наклеювалось складання усякого племя й усяких ватаг і орд народів і мов, що потім згодом усе це рушилось на Захід та в Європу, посовувалось через наші херсонські степи, понаставляло камяних бабів і понасипало багацько спадистих могил.

Усі ті дрібні племя, назвища котрих записали греки, подаючи за їх звістки: торки, берендеї, (коуї), чорні клобуки, меланхлени—всі ці дрібні кочовики певно були славяноноруського коріння, окрім хіба берендеїв. Ярослав Мудрий закладав міста на Росі для захисту од нападів усякових „брóдників“: Юрьєв (тепер Біла-Церква), Богуслав і Торческ. Костомаров і Куліш приїзжали в Стеблів до мого панотця, оглядали місце, й річечку Боровицю та потік Хоробру (Храбрую; слово хоробріє воїны—є в „Слові о полку Ігоревім“), що вливається в Рось в самому Стеблеві. Возив батько їх і в Корсун, щоб вони обдивились „Різаний Яр“ (балку з дуже крутими боками), де була битва Богдана з польським військом. Костомаров вагався показати напевно на місце стародавнього Торческа, бо од Стеблева до Корсуна всього сім верстов одлежности, але схилявся до думки, що найпевніше Торческ був закладаний на великому острові „Замку“ на Росі в Стеблеві, бо це місце було дуже придатне для захисту й оборони краю од нападів. Але вже одне те, що Ярослав дав місту назвище Торческ, натякає, що він не давав же назвища в честь і пошану торків, якби вони були хижі приходьки чужинці, бо він дав назвища—Богуслав на пошану Бога, а Юрієв, як другий Юрієв (Дерпт) на півночі він заклав на пошану свого християнського ймення—Юрій. Мабуть торки були ще кочовий паросток руського племя, але ще хижий, хоч і свій. Бо од коріння цього назвища в наші мові є слова: торкаться об що, торкаться, торочить (робить торочки), торочки (бахрома), торочить—казати нісенітницю. Може це племя й було *торочками* осередкового київського племя полян. Племя коуїв неначе й чудне, але в Великій Польщі коло Каліша частка польського племя зветься *Куяви* (мазури, кракуси, кашуби й куяви), схоже на коуї, а пісні куявів зветься куявяки, як у нас козачки й коломий-

віта дитя такі білоголові, що як йдеш через село, то аде-

ки, Меланхлени (грецьке слово—значиться—чорні) й чорні клобуки це паростки теперішніх черніговців—сіверян, що потім згодом посунулись на південь до Переяслава, Ромнів, Лохвиці і далі на південь. І теперички вони ходять у чорному убранні, а чорні клобуки це чорні шапки, котрі носило те плем'я. Куни прочан задніпрянців на землі на цвинтарях чорніють у чорному убранні, в чорних юбках та хустках, і я їх впізнаю одразу й не помиляюсь. Слово Бердичів вийшло не од слова берендеї, а од бердиш (келеп), і од цього слова вийшли й назвища міста Бердянск і прізвище Бердяєв і т. д. яких у нас багацько. Ці бердиші—списи з широкою, довгою й тонкою причепляною до держальна сокиркою нижче од списа зверху, які я бачив у Кракові. З ними ходять поліцейські сторожі вночі по вулицях. В пізній одній священника с козаком в ніженському полку за довги згадується 1746 року с. Келеберд'ївка *). Це чудне слово склядяне з слів келени—бердиші. Тепер це село зветься Келеберда. (Од слова келеп вийшли слова зателепуватий, телепнуть чимсь важким, теліпаться,—про щось важке, що висить і теліпається, бо буква *k* змінюється на букву *m*: „князи людстїи собрашася на Господа“—людські князі).

Відомо, що один з синів св. Володимира Мстислав достав уділ Тмутаракань під Кавказом. Славяно-руське плем'я було розкинулось далеко на південь. І вже потім згодом, як насунулись усякі орди, воно певно перекочувало назад, як тепер перекочовують наші киргизи влітку з своїми чередами на віпаси навіть в гори Тянь-Шань і Алатау в Семиріч. області. Може й справді саме назвище *Київ* пішло не од князя Кия, а од коуїв, бо в цім слові чується відомий черніговський діфтонг, двоєгласне *ou*. Проти самого Києва черніговці кажуть: коунь, на високоуї горі, голодноуї кумі хліб на умі (Никольск. 3-тя Слобідка), а далі вже *ou* стягується в *u*, *i*—голодні, голодний, голодні. В с. Борисівці вже кажуть—голодни кумі хліб на умі. При такі зміні виходить з слова коуї слово Кий—Київ, бо в літописях слово Київ пишеться з буквою *u*, *Кыевъ*,—та й саме наше слово *кий*.

*) „Русс. Богат.“ 1914 г. В. Мякотинь. Очерки соціал. истор. Малор. стр. 206.

IV.

Звідкіль пішов вплив німецької мови на українську й навіть великоруську мову, це не трудно витовмачить. Ще в третьому віку після Різдва Христового одно з племянів німецьких—остготи оселились в Криму й на херсонських степах і сиділи осадами 220 год. В Криму вони, хоч може й не всі, прийняли християнську віру од папи римського св. Климента, засланоного на заслання з Рима. В Криму остготи мали житла в печерах, де zostались витесані в скелях престоли для одправи служби божої. Остготи певно жили оселями й садибами і в херсонських степах, і на Україні, та ще й зараз за Россю, де теперички Стеблів та Корсун (Канів. повіта) на Росі, де Рось загинається найдалі на південь, бо зараз на південь од Росі звенигородський повіт межується вже з Херсонщиною, з Ялисаветградським повітом. Покинули вони сліди після себе дуже ясні. В ці місцині є назвища сіл та урочищ зовсім німецькі. Зараз за Стеблевом в хуторі мого панотця є Ходаків *шпиль* (Schpil); за три верстови од цього шпиля є здорове (5.000 українців) містечко Шендерівка. Не трудно впізнати у цьому назвищі німецьке слово Schön-Dorf (Шендорф) цеб-то—гарне село. Друга Шендерівка коло Бердичева, а в Брацлавському повіті Подол. губ. є село Шендеров. Од Шендерівки за три верстві далі стоїть корчма й присілок Гута (Hute, скляна фабрика), де й тепер коло корчми лежать здоровецькі кучугури попелу, піску та поташа. Трохи далі за цією Гутою вже в Звенигородському повіті меж с. Моринцями, де родився Тарас Шевченко, та Журжинцями є друга Журжинська Гута, це вже певно була селітьба Gute—Добре; є ще третя Гута в Липовецькому повіті. На лівому березі Росі є село з чудним назвищем Шандра, недалечко од Канева, в котрому не трудно впізнати німецькі слова Schade-Dorf, цеб-то шкідливе, негарне село. В Курські губерні навіть єсть „Аммоновская волость“; є німці по фамилії Аммони навіть у самому Києві.

Треба зауважити, що в цій Шендерівці Канівськ. повіта діти такі білоголові, що як йїдеш через село, то зда-

ється, неначе бачиш по улицах біленькі ягнятка. А потім вже згодом дівора, як виростає, то й голови в її темнішають і стають зовсім темними. Мабуть тут зосталася якась частка остготів і змішалась з українським народом. В інших сумежних селах, в Моринцях, у містечках Стеблеві, в Корсуні усі діти, що бігають по вулицях, мають темне, а часом і чорне волосся. Такі білоголові діти часом трапляються там і по інших селах. Очевидячки, що угри залишили тут таки за верстов 15 далі селітьбу й назвище Секгединці, а остготи залишили свої селітьби, як от Шендерівка й три Гути.

Далі за ними на південь є в Черкас. п. село Будища. Це назвище показує, що воно виникло на тому місці, де колись стояло село Буда, котре було зруйноване, і те місце звалося в народі будище. Коло самого Києва коло станції Боярка є село Будаївка. В полтавщині є село Будища, і в Подольській губернії село Будаї, а в Звенигородському повіті є село Будища. А далі в Чигиринському — є знов село Буда й друга Буда Макієвська. Це назвище буда німецьке Bude—й має значіння—маленька крамничка (по-український буда, будка *ятка*), а дрібний купець зветься Budenkrämer. Там, де тепериньки ці Будища, мабуть в давній час мали селітьби й крамнички остготські дрібні крамарі, бо й у наш час крамарями звать дрібних купців. Є село Буда і в Ніжен. пов. в Черніговщині. На Росі коло м. Вогуслава на лівому боці Росі в яругах та лісах є село Вахутинці недалеко од горяних Семігор. Це назвище таксамо німецьке, складяне з слів Wacht—сторож (пригадаймо німецьку пісню „Wacht am Rhein) і Hütte—хатка (Вахт-гютте), цеб-то Вахутинці—по-український буде сторожка-хатка. Тутечки певно в давній час була оселяна остготська сторожа, котра була повинна назирати й кмітити з високих горбів, звідкіль видно дуже далеко на північ ік Києву за наступлінням княжого війська, може щоб сигналами застерегать заросянських остготів, як це робили й наші козаки, ставляючи сторожу на вищих місцях на баштах, щоб подавати знак при нападі татарських кримських загонів. Недалечко од Вахутинців є село Юхни; це назвище нагадує слово Jüchte—юхта, а да-

лі село Шупики, що має корінь в німецькому Schuh—чобіт. Може в тому місті була селітьба остготських шевців. В Васильківс. повіті на річечці Раставиці, де вона недалечко вливається в Рось, є велике село Шамраївка. Це назвище утворилося з слів Scham—сором і Rand—край, цеб-то Сором—край, край сорому. Певно там князі побили остготів. Треба при цьому мати на увазі, що я дошукуюсь німецьких назвищ сіл та урочищ по сьогочасній німецькій мові, і мої виводи можуть бути незовсім докладні, може й помилчані в деяких словах. Старонімецька остготська мова певно дала б більше показчиків у ці справі. Але рукописи остготського переклада біблії єпископа Ульфїлли IV віку знаходяться в схованці в Упсалі в університетській бібліотеці в Швеції.

Друга частка остготів попрямувала на північ до Балтійського моря. Але там місця мабуть були осаджені, і вони зайняли низину до самих Уральських гір й опанували усей той край, як пізніше згодом монголи. Місцеве фінсько-чудське плем'я, меж котрим певно вже оселились і слав'яни, не знесло ярма й підняло бунт, бо остготи певно таки добре грабували та мордували. Остготи, в час цієї ворохобні роспинали їх на хрестах. Але остготи нічого не вдіяли й мусіли посунуться на захід, в теперішній Прибалтійський край, а звідтіль і в Швецію, де вони заклали місто Готбург і змішались до купи з свеями, далекарлійцями та лапландцями, із цієї мішанки й вийшла шведська нація й шведська мова в Готланді.

Остготи залишили після себе на північній чудсько-славянській рівнині страшне слово *кнут*, а на Україні такі погані слова, як мордувати (нівечить), (побита) морда, (напухша) пика. Певно вони били людей піками по лицях так, що вони й пухли. З цієї причини в краях давньої Київської, Галицької та й Московської Русі зостався чималий вплив остготської, тоб-то німецької мови і в багатьох словах, збудованих на німецькій зразець, і в реченнях. Багато німецьких слів, навіть не перетворених на славянський зразець, так і позоставалось і до нашого часу, або ледві перетворених, як от прикладом: биндюги (рѳспуски),

село Биндюги в Київ. пов. од німец. binden — звязувать, бинда—стрічка в Подол. губ. Binde—завязка, кіт, кицька—Katze, ринва,—ривчан для стікання води,—Rinstok, блідий bleich (блѣдний), великор., *ника*, *никироваться*, пикировка—од Picke, копа жита, грошей, яєць од koppeln звязувать, пика (морда) таксамо од Picke—лице набрякше, певно поштрикане остготскими піками; шпарувати, зашпарувать рудою глиною щілини, шпáри—од spranzen берегти, захищать стіни од вітру й дощу; каплун-Караун, баки забивать комусь, тоб-то не давать комусь говорити, од Baske, щоки; лаштувать вози, обід, полудень, сніданок—од lasten накладать ваги на щось; Last—вагота, тягота, вантага; бук (дерево) Busche; великорус. лоханка (помийниця)—од слова Loch—дірка, „трактирь“—од Tractir, tractiren годувать гостей, витання йїжею й напоями гостей; Busen — грудь (мати каже дитині: „не плач! я тобі дам бузі“—пóкорму з груді, а наші поляки кажуть до дітей замурзаних: йди лиш, я тобі вмию бузю (вид); наборг брать у крамниці, боргувать, брать в кредит у крамниці—borgen; буда (собача маленька,—яточка (а до буди!—ганяють собак)—die Bude—крамничка (українське давне—ятка, яточка), од чого вийшли українські слова будувать, будування (строєніє), будівля (постройка), будівничий (архітектор), халабуда, будка в екипажах; буйвол Buffel; бурці на щоках,—Bürste—щітка; верстат (великорус. верстакъ, за Дніпром—верстáта, біб, част. пад. бобу—Bohne, великор. буравъ—Bohrer; буравить—bohren, струг Strug, од чого вийшли слова стругать (великор. строгать), стружка; великор. мачта (щогла) Matte, це вже пізніше слово, певно перейняте Петром Великим за гряницею; великорус. кучер (погонич) Kutscher; штука Stück, штукований, штукар; кухар, кухня, кухарка і т. д. це все остача мови остготської, як і в степах слова гарман, гарманувать снопи (в болгар. харман). Harn значить ся клопіт, журба, harnen—клопотать ся. Певно те молотіння було клопотом для кочових готів, важкою роботою—для кочового народа. Од цього слова harnen вийшли й слова—гармидер і гармодáрма (людина).

Ще давно міні казали стеблівські німці, що служили в суконні фябриці та в сахарні, що слово *книш* німецьке.

І справді, це назвище обрядового хліба на панахидах за душі небіжчиків має корінь, спільний з німецькими словами *das Knie* коліно і *knien* ставати навколішки. Бо загнуті кругом коржа вирізані лалки в середину книша дуже схожі на вишнуті навкругі колінця, щоб була ямка, куди наливають в піст олії, а в м'ясиці сала з вишкварками, або кладуть печену курку й кільце ковбаси, а в піст вязку бубликів, певно таксамо обрядового пісного хліба, бо бублики на селах звичайно печуть бублейниці й перепічайки й продають в кошиках на цвинтарі для спасеників. (Назвище бублик має спільний корінь з словом бубнявить, бо сирі бублики, вкинуті в окріп, бубнявлють, наче намочений горох та квасоля; та вони й круглі, наче бубка зерна або бубон—решето з бразкотьолами. Слово бубон — звукопідробне, од котрого й вийшов дієслов бубоніти—(про лайливих людей). Слова бр'овар (пивоварня), броварник (м. Броварі за київським мостом в Черніг. губ.) вийшло з німецько — остготського *Bracegei*. Бр'оварі на Україні дуже давні, бо ще в другі половині сімнадцятого віку, як полтавський полковник Пушкар підняв ворохобню проти гетьмана Івана Виговського, то він збунтував у Полтаві усяких ремісників та броварників. Од слова бровар вийшло й слово брага, котру колись робили на Україні і в Московському царстві (мужики... бражку ковшикомъ пють, Кольцовъ; „Так до мене дівки липнуть, як до брагі свині“! народ. піс.). Ця брага певно єсть первочаткове остготське пиво з яшного солоду (*Bard*).

Небіжчик Доманіцький недавно одкопав під намулом з глини в с. Колодистому Уманського пов. в Київ. губ. з вальків тік, добре вбитий, утрамбований. Це певно там зостався тік—гарман, де остготи гарманували снопи на полі, запрявши коні в гарман, важку колодку, котра й вимолочувала зерно з снопів, як і в наш час в Бессарабії й у Херсонщині на гарманах молотять снопи на полі. Слова гарман, гарманувать снопи—німецькі. Та й старі люде коло Богуслава, де понад Россю в глибоких ярах та в лісах стоять села Шупики, Семигори, Вахутинці, подають переказ що тамъ колись давно жили німці, як і в Стеблеві, що на острові Замку на Росі в давню давнину колись жили греки.

Примішка остготська мабуть була чимала на Україні, а найбільше в південній половині, бо там скрізь буква *л* перед твердими повнозвучними буквами *а, о, е,* и вимовляється дуже мяко, а особливоше в Звенигородщині, в південній Канівщині та в Пирятинському повіті в Полтавщині і в Полтавському повіті. Небіжчик Мордовцев, побувавши в селі доб. Костомарової в Пирят. пов., написав в свої статті, що там усі, навіть старі діди кажуть: ходиля, робиля і т. д. Я чув мову пирятинців, і вони не кажуть—ходиля, робиля, а ходила, робила чисто й настояще—по-німецькому. Коло Києва і на Поліссі, та й у Західніх Карпатах чуть змягчене *л*, котре змякішало й букву *и* (*ы*) після себе, як і в Черніговщині. Тільки в Середніх Карпатах у гуцулів зосталося тверде *л* і *и* (*ы*), зовсім таке, як великоруське *ы*, певно од впливу горяного, суворого климату, а звідтіль це тверде *л* пішло на південну половину Волині. Певно туди по-сунулось залюдніння з середніх Карпат.

Од остготів україно-руське плем'я перейняло й тверде истинно німецьке *р* по всій теперішній Україні на кінці слів: цар, господар і т. д., а на Поліссі на північ од Києва й перед мякими повнозвучними буквами: цара, прасти (прясти), трох (тръох), цару (царю) і т. д. бо в німец. мові нема мякого *р*. Це тверде *р* скрізь у словах трапляється подекуди навіть в Подольській губ., а в Черніговщині, принаймні в остер. повіті вживають і тверде, і мяке *р* на-перемінку. В теперішній Великороссії остготи допомогли (окрім суворого климата) змінити давнє церковнослав. українське й білоруське *г* на твердий звук *г* (кг.). І в наш час в Великороссії тільки на самому півдні в Курській губ. та в Орловській губ. вимовляють букву *г*, як українці й білоруси,—по церковно-славянській. Треба зауважити, що під впливом остготської мови українці та й великор. і білоруси збагатили свою давню славянську мову багатьма словами, виводячи с про-стих остготських назвищ предметів цілі низки слів, як приміром, од слова *Vude*—будувать, будівля, забудування і т. д. тим часом в сучасній нам німецькій мові вживаються виводні слова инакше: *bauen* (будувать), *bau*—збудування; од німецького назвища *Strug*—струг у нас і в великорусів

виведяні слова стругати, (великор. строгать), стружка, а в німецькі мові для цього є инче—hobeln. На Україні звать струмент, котрим стружять і вирівнюють підлогу або дошки—гембель (рубанокъ), а од його єсть виведяні слова гемблювать, гемблювання.

Само по собі буде зрозуміливо для наших читальників, що де-які німецькі слова і в нас, і білоруссів, та й поляків і в Великороссії, ніби позичені й перейняті, мають, тільки спільний корінь, як от в словах streng — великор. строгій, bleich — (блѣдный) блідий, scherzen (шутить) жартувати, brav, бравий (по німецький—храбрый), bravo, bravo і т. д. Може ці слова в час виникання національностей з загального гурту будлі-якого племя були загальні в корінях і потім згодом вже с плином віків переинакшувались й укладались в ясні опрічні форми слів, як от Bauch — великор. брюхо, der Baden, дно—бодня, цеб-то довбанка з дном, der Balken — балка, еволок, і балка, довгий узький яр, неначе колода.

Під впливом остготської мови та й органічної расової примішки в західньо-славянських мовах і в нас—в Галичині і в Карпатах виникло вживання займенника ся окроми од дієсловів, котре в Галичині та й у польські мові ще й до того ставляється поперед дієсловів, а на Буковині, особливо в Карпатах ставляється далеко поперед дієсловів зараз після—що і т. д.: я не знаю, що ся у вас там трафило. Це зовсім таки на зразець вживання німецького sich, котре ставляється перед дієсловами, і дуже трудить школярям при виучуванні німецької мови.

В нові церков.-славян. мові займенник ся вживається тільки в одному реченні: „Чермнуєть бо ся дряселуя небо“. В апокріфах „Завѣты дванадесяти патріарховъ“, „Книга Еноха“, „Сивилла“, писаних старославянською мовою, нігде не пишеться ся окроми од дієсловів і стулюється з ними докупи.

Може здаватиметься химерним і чудернацьким для читальників, що українське й польське слово кохати, kóchas, кохання виникли з німецького слова kochen варить страву й будлі-що инче. В стародавніх підмовах слова

варить має значіння не тільки варіння страви в печі, але й стосується й прикладається до серця, до усякових опріч-
 ніх печуваннів: моя корова вночі зайшла в погрібник (ку-
 рінь над погребом) і завалилась у погріб. Люде збіглись з
 весілля в сусіда й почали витягати її вірьовками, замота-
 ними за роги, бо вона була тільна. Її витягли, але вже
 мертву; корова од струсу одійшла (здохла). Міні стало *ва-*
рить коло серця, а я пішов у повітку та впав на солому
 й лежав і ніч, і ранок, і до пів дня. (Остерс. п. Черн. губ.).
 Міні стало варко (Лебедин. пов.). Надворі було варківно
 (Галицк.) *). Бѣ бо варъ (надворі) церковн.-славян. — було
 душно, гаряче (в Укр. Словарі Грінченка не показане зна-
 чіння слова варить—коло серця). Речення—варить міні ко-
 ло серця, назначує не тільки пекуче почування горя, але й
 пекуче почування любові. Це гостре почування любові, біл-
 ше, ніж звичайна любов, було зміняне на німецько-остгот-
 ське слово kochen—варить певно в дуже давній час. Бо в
 розмові та й у народніх піснях вживається це слово так:
 „Люблю тебе ще й кохаю“ (Канівс. пов.), цеб-то білше й
 гарячіше, ніж звичайно люблять люде. Це найвищий сту-
 пень, найгарячіше почування любові.

В Польщі й Чехії примітний ще білший вплив німець-
 кої мови, ніж на Україні. Остготи певно навчили наших
 предків наприклад вставлять вікна, бо усі назвища в вікні
 німецькі, тільки ряма (рамена) славянське назвище (а може
 й німецьке die Rahmen—ряма). Та й неможна мати такої
 гадки, щоб будлі—яка велика раса, така, як були остготи,
 одкочувала уся дорешти й не покинула багацько селітьб
 на насиджених місцях меж инчими народами тубольцями,
 приставши в прийми при сімьях тубольців. Ми ба-
 чимо аналогічній факт у теперішні Греції, котру були за-
 воювали славяни й покидали після нападу села с такими
 славянськими назвищами, як Береза й инч. в Морей.

В четвертому віку остготи (певно передні ватаги) ру-
 шились далі на захід й опинились на степах сьогочасної
 Венгрії й тамъ прийняли християнське аріянство, а єпископ їх

*) Укр. Словарі Б. Грінченка.

Ульфілла навіть переложив біблію на остготську мову (рукопис цієї біблії є і в наш час в упсальському університеті в Швеції). Але зрозуміливо для нас, що вони тоді посунулись не всі до решти. Автор „Слова о полку Игоревім“ каже, що „готскія дѣвы пояху пѣсни“, радіючи, що половці подоліли й побили Игореве військо. Очевидячки, готи були сусідами Київської Русі, як от в наш час, прикладом, мелитопольські й херсонські німці, а може то були й ті, що оселилися за Россю в давніх Шендерівках та Гутах, в Шкарівках (певно Оскарівках) ще ближче од Київської Русі. А коли автор „Слова о полку Игоревім“ каже про веселі та радісні пісні „готскихъ дѣвъ“, то може бути, що ця чутка доходила до його, або може він чув і на свої вуха ті пісні. Може, як він був в Торческу (в Стеблеві або в Корсуні), та ходив на Ходаків шпиль, то з цих високих горбів він бачив за дві верстви на низині, як на долоні, Шендерівку (Schön-Dorf) і міг чути, як готські дівчата верещали й рóили радісні пісні про побиття половцями Игоревого війська. Це ж діялось вже в XII віку.

Ми бачимо приклад примішки німецької мови й у наш час на Волині, де живе багацько німців. Німецькі парубки женяться на дівчатах і пристають у прийоми в сім'ї своїх тестів ради поля. Вони навіть силують своїх жінок ходити до кирхи, але молодиці не хотять цього. В Овруцькому повіті на Волині вже пішли в народі такі німецькі слова: бунда—спідничка на дітях є пришитим нагрудничком, фосса—рівчак глибоченький для стікання води на мочарах (Fussil—те що викопується в землі). Але слово фосса є й у нас в Канівщині, як і слово гальма (Halt! — стій! спинись!) і слово гальмувать, і од цього дієслова halteu вдержувать, спиняти й пішли слова: гатить греблю, щоб спинить воду, гатка для причала поронів, загата з двох тинів, напхана гноем та соломою од півночі в загородах для волів, щоб спинять північний вітер.

Міні можуть зробити закид, що після таких страшних подій, як напад Батиевої монгольської орди на край, або Велика Руїна на Україні в другі половині XVII віку, коли Київщина й Поділля були спустошені сливе до-

решти, остготські назвища урочищ та селітьб могли зникнути і злизнути навіки. Але треба знати місцину цього горяного краю понад Россю в тім місці, де вона заганяється найдалі на південь. На верстов 40 од Мисайлівки вище од Богуслава до м. Стеблева й Корсуна, та ще й далі за Корсун скрізь місцина дуже горяна, скрізь по обидва боки Росі на верстов 40 таке бескеття, такі круті „Ламані“ гори та глибокі довгі яруги, що в ціх місцях, як міні здається, можна було сховаться од усяких орд, ватаг, та великих армій. (Дивись „Кайдашева сімья“—село Семигори, „Старосвіцькі батюшки та матушки“—село Хильки). Ці гори понад Россю в нас звуть—„Ламаними горами“. Обидва береги Росі сливе скрізь горяні ще й скелисті. Якби Корсунська битва Богдана Хмельницького трапилась не коло Різаного яру, коло Корсуна, а на рівнині або в степу, то навряд чи розбив би Богдан військо Потоцького. Польські гармати й коні просто таки котились с кручі, на котру трудно й вийти. Села в тіх місцях скрізь неначе поховалися по довгих ярах с крутими горбами. Певно тут склалася пісня: Котилися вози з гори—поламами осі. Як показує Костомаров, в цьому краї в час Великої Руїни вийшли за Дніпро зовсім таки не всі жителі суспіль. В Корсуні тоді було 25,000 жителів,—але мало з їх вийшло за Дніпро. В Богуславі зосталось три хаті. А в решті сіл в околиці певно ніхто й не рушався. Неможна й думати, щоб військо короля Яна Казимира або московське військо заходило в ці яруги, круті горби та Ламані гори. З цієї причини за Россю й досі додержалася культура садовини—*бессарабська*. В селі Сухинах усі садки черешневі та з волоських горіхів. Нижче од Корсуна скрізь по селах садки дерену (кизілю), і скрізь садки старі, давні. Є там і село Деренківець. Тут є й стародавні виноградники, тоді як Лавреські виноградники під Києвом усі були вибиті й витоптани, за що писали ченці до царя Олексія в Москву.

V.

В українські мові животіє й досі чимала зостаха стародавньої церковно-слав. мови, а особливо в Галичині в Кар-

патах. В давні часи ця складова частка нашої мови певно була білша. Болгари гарбають цю мову собі с тієї причини, що Кирилл та Мефодій, як відомо, жили в Солуні (Салониках) і через це знали цю старовинну мову, як свою рідну. Але коли вони йшли на розповсюдження християнства в Моравію, то певно й моравська мова була тільки підмогою цієї старовинної мови. Старовинна тодішня мова в Київській та Галицькій Русі певно була тежсамешня з моравською, і може в її була принаймні третина тієї мови, бо чомусь Нестор літописець надто швидко опанував її й доладу й гарно писав цією мовою, мов своєю рідною, але з додатком українських слів сливе на кожні сторінці,—певно прохощлювався несамохіть в таких словах, як—намисто, Олексій, трѣска *). Міні й не дивно, що в сьогочасні українській а найбільше в карпатській та українсько-угорській мові додержалося до нашого часу білше форм церковно-славянської мови, ніж в усіх славянських мовах. Три падіжі в іменнях предметних чоловічого й жіночого роду зовсім церковно-славянські с тежсамешньою зміною букв: чоловікові—чоловіче, на чоловікові; луг—луже, на лузі; дух—духові, душе, в дусі; горіх, горіхові, горіше, в горісі; нога, ного, на нозі, на руці; жінка—жінці, жінко, на жінці. Додержалося й двойствене число в імен. предметних середнього й жіночого роду: дві вікні (окнѣ), три селі, дві відрі, дві жінки, (множест. число—жінкі), дві нозі, дві руці (руцѣ распростерѣ);—це на Україні, а в Галичині його нема: додержались падіжі й займенників в Галичині й на Волині подекуди: мі, ті, сі (міні, тобі, собі), мя, тя, ся (себя), ю, ню (її, на неї); це ю трапляється навіть в Полтавс. губ. Додержалися й слова давньої славянської мови в Галичині й на Волині: нині (нынѣ),

*) Як польського короля Казимира витурлили с Києва, він з недобитками дременув на Берестя. Там князівські дружинники кричали до його: мы тебѣ прободемы чрево трѣскою (тріскою). В „Журналѣ министер. нар. проев.“ в одні статті за це було сказано, що—„слово *трѣска* до сих поръ оетается не выясненнымъ“. Але теперички коло Бреста ще й досі світять *лучиною*. Тріскою загостряною чи скалкою і справді можна проколоть чрево. (Ми скрізь користуємось усякими такими відомостями з цього журналу сливе за 25 год).

ниньки, виджу, вім, віси, вість (вѣмъ, вѣси, вѣсть) і т. д. здоровий, здорово, в Чернігов. губ. і в Карпатах (най будете здорові!), а в Черніговщині в остерськ. пов. кажуть: надворі здорово сьогодні, прийшов млади чалавѣк (Городнян. повіт); напрасно, напрасний (внезапно), напрасна смерть. Слово *напрасно* навіщось недавно викинули з молитовника й поставили великоруське—внезапно, чого вже наш народ не втямить.

В польській мові є тільки один падіж церковно-славян. кликальний: чловече! панно! Юзю! (Юзь). Болгарську мову так змінили приходьки з Волги, що в її зникло два падіжі орудний і місцевий, нема давального падіжа на ові, еві, а падіж кликальний давній церковно-славянський таксамо зник і зостався тільки в йменнях предметних людських йменнів обох родів: чловече! Марію! Назвища предметів неживотніх чоловічого роду мають тільки чотирі перші падежі: столъ, стола, столу (на стола), столъ. Ці усі ймення предметні чолов. роду в множеств. числі змінюють тільки закінчення й зовсім не мають падіжів: чловець, столове (давал. пад. столове-тѣ). Ймення жіночого роду не мають зовсім падіжів і змінюють у множ. числі тільки закінчення: тиква—тиквы. Ймення предм. середнього роду таксамо не мають падіжів в обох числах і змінюють тільки закінчення: момче (дитина), множ. число момче—та (як в україн. дівчата, курчята), і тільки в давальному падіжі обох чисел мають маленьку зміну: на момче—то, на момчета-та. Окрім того в новій болгарській мові зовсім зник необзначений спосіб дієсловів; творити, яти, пити, а замість його вживається ймення предметні умові. Але в сьогочасній болгарській мові вдержалось слово азъ з дієсловами на *амъ*: азъ питаемъ (питаю, спрашиваю), азъ гледамъ (дивлюся, гляжу). Примішка инчої, монгольській раси вчинила зміну форм у падіжах і спряжинні дієсловів, спростила склоніння. Зате ж болгарии додержали такі давні слова, як *кметъ*, наглядач (городський голова), яке є і в нас—кміта, і в „Слові о полку Игоревім“—кмети; займенник—*азъ* (*я*), або як от слово—туга, котре є і в українській мові (туга—уныніе).

Теперички можу сказати, що українське плем'я ще од первопочатку свого животіння було й зосталося до нашого часу *суцільним* племенем, що стосується до національності й мови. Воно одопрічилося од славянського гурту й утворилося як самостійне, в самому осередку славянського племені, займало займища меж західними та південними славянськими народами, хорватами й болгарами і вже потім згодом посунулося далеко на схід сонця, як от плем'я сіверян та усяких дрібних українських народів на півдні од сіверян. Проз його потім згодом йшли з Азії усякові орди й ватаги народів, спинялись, зоставались якийсь час на кочуванні й посовувались далі усякі готи, угри, гунни Атиллині (котрі були розбиті й не вернулися назад, а розсипались в Німеччині). Через це-то українців ні на який спосіб неможна назвати *инородцями* таксамо, як і білоруссів. Тим часом великоруське плем'я неможна назвати *суцільним* племенем навіть в давніші часи. Воно ще спервопочатку було *штукване*, складяне з славян та давньої Чуді, переважно мордви, черемисів, а в новгородському краї з славян та жовтоволосих финнів, корелів, лопарів, зирян і самоїдів. І вже потім с плином віків утворився суцільний народ, як у Франції з римлян та кельтів—галлів, британців та й німецького племені франків утворилась вже суцільна нація французька. З цієї причини на всім просторі українського племені нігде нема оазів або латок з инчих народів. Незначна примішка колись змішалась до купи. І коли вже мова йде за *инородців*, то великоруське плем'я більше инородське, ніж українське, бо й тепер має в собі живі латки з чужородців навіть в губернях, межуючих з московською губернею. Що стосується до української мови, то вона дуже давня й пустила од себе паростки на північ. Коріння великоруської сьогочасної народньої мови ми знаходимо в краях давньої Київської, Галицької та Черніговської Русі. Найбільше корінів великоруських слів ми бачимо в Галичині, в Карпатах, а особливо середніх, де живуть відомі *гуцули*. В їх тип щиро славянський, підхожий до сербського. Очі в їх врівні з очима українців та великоруссів білші й темніші, ніж в українців, і схожі на очі сербів або сербохорватів, котрі колись були їх сусідами на південь од

Карпат до прихода угрів-мадярів в закарпатські *пушти*. В гуцулів до нашого часу zostалися сербсько-хорватські широкі шкурятяні паси (пояси) з блискучими мідними гудзиками. Гуцули вимовляють звук *ы* дуже твердо, як великорусси, і навіть наше українське *і* м'яке позмінювали в мові на широке *й* цупке *ы* сливе скрізь в словах: на полі (на полі), тіни, (тіні), Івановы, Петровы (Іванові, Петрові), нацяя, поезыя (нація, поезія) і т. д. І така цупка вимова букв *і* та *и* (може й під впливом суворого горяного завжди холодного краю) пішла й скрізь по Галичині й навіть по Волині. В гуцулів білше ніби великоруських слів, або їх зародків і тем, як у Галичині, як от, прикладом, лиш, лише (только), (зостався *лиш* я один), если, або самий його корінь *сли*, од котрого й вийшли українські слова—сливе, сливи, сливинь (почти) і великоруське *слыть*, *слыветъ*, котрі назначують умовність події або непевність; пратати (і прибірати у покоях, і великорус. прятать, спрятать,—і наше ховать—мерця), видіти, виджу (видѣть, вижу), падіж часточний—*зімною* води, *красною* панни і т. д. Оттак тошнісінько і параллель галичан давні сіверяни (черніговці) мають у народні мові чимало або великоруських слів, або тільки корінів їх та тем, як от, прикладом, ползніше, ползительніше (слів—польза, полезный нема в Черніговщині, бо це слова церковно-славянські), ростопира, одличіє (одлічка), награждать (награда в церков.-славян. мові—мзда), міні жудко коло серця (мнѣ жутко чого-то), старатливий чоловік (старательный книжне слово), *читать* книжку *прозрачно* (од чого пішло в Великороссію слово—прозрачный), чахнуть (про людей, про їх здоров'я), приятный (церков. слав. всякъ творяй благостыню пріятенъ ёму есть); замість та, так подекуди кажуть—да, дак, ти да я, росталь (ростопель), ретивий і т. д. В цих краях давніх сіверян, як і галичан ми вже постерегаємо зародок в багатьох словах теперішньої великоруської мови, та й вимови, що с плином часу при поступінному рушінні колонизації в краї мордві, черемисів та корели і т. д. і змішування їх з славянами надало опрічній тип великоруссам і змінило їх мову й вимову.

Одповідно зміні в староболгарській мові ми бачимо зміну і в великоруській народній мові од примішки финсько-чудського племя, мордві й черемисів. В ній змінні три падіжі славянсько-української мови: давальний, кликальний і місцевий, а в множест. числі й винувальний для йменнів предметних, назначуючих збірні животні предмети, домашні й дикі животини, птиці, риби й комахи та кузки: чоловікові—человѣку, чоловіче—человѣкъ, на чоловікові—на человѣкъ, духові—духу, на злодієві—на ворѣ, руці, руко, на руці—рукѣ, рука, на рукѣ, я пасу коні, воли, бачу бджоли, ловлю мухи, ловлю раки, окуні, корони: я пасу лошадей, воловъ, вижу пчелѣ, ловлю мухѣ, карасей і т. д. Окрім того в великоруській мові зникло й двойствене число, як і в Галичині.

Що стосується до фонетики, до вимови, то мушу сказати, що великоруська мова дуже одступила од вимови церковно-славянської й української. В ній в усіх словах буква *ѣ*, назначувавши в старовинній церков.-славян. мові і колись в староукраїнській до XVIII віку звук *e* мяке—*ьe*, або в україн. *ie*,—і буква *e* скрізь в усіх словах вимовляються, як *ьe*: хлѣбѣ, снѣгѣ, дерево, село, у него, теперь і т. д. Це *самостійна* прикмета великоруської мови врівні з усіма європейськими й навіть з східними мовами. Тверде *э* зосталось тільки, як початкове в деяких словах: *этотѣ, эва! эхѣ! э!* В німецькій мові *e* йотироване вживається тільки як початкове в небагатьох словах: *jeder, jener, jetzt, jedoch* і т. д. В французькій мові тільки в слозі *ie*, *piese* і т. д. Грузини й армяни, турки, розмовляючи по-великоруській, кажуть: не хочу, нетѣ і т. д. Друга самостійна форма великоруської вимови це вимовляння букви *o* сливе скрізь, окрім того, що стоїть під наголоском слів або після наголоска, як *a*: харашѣ, назвѣльте, аднѣ і т. д. Але великоруські селяни вимовляють *o*, як *a* і після наголоска: давѣльна і т. д., як і білорусси: *кѣлас* (колосѣ), що надає мові якусь одноманітність й однотонність. Але великоруська мова додержала багацько старовинних славянських слів, як *от: что* (в сербській мові і в угроруссів—*што*, в україн.—*що*, *шо*); додержала закінчення умових назвищ на *ie*, *ьe*: *чтеніе, пѣніе, пѣнье, житье* і т. д.

достоту таке, як і в українських старовинних підмовах галицькі та черніговські: життє, бажаннє і т. д.; додержала вживання букви *ы* в тих самих словах і випадках, де воно вживалося в церков.-славян. мові: быти, быхъ, бы і т. д. вживання м'якого *и*, як і в церковно-славян. мові і т. д.

Але й українська мова с плином віків дуже змінилася, бо кожна мова в кожного народу змінюється сама по собі й без примішки инчого племя. Додержавши до наших часів стародавні церковнославянські склоніння в чоловічому й жіночому роді, вона змінила падіжі в середньому роді в йменнях предметних певно під впливом остготської мови: життя, розуміння, в часточ., винув. й кликальному падіжах буде таксамо—життя, розуміння; чотирі падіжі вийшли однакові, а п'ятий падіж орудний став таксамо змінаний: не церков.-славян. житієм, разумѣніемъ, а життям, розумінням, пущенням. Такі слова з стародавнім закінченням на *е* зостались і досі в галицькій та черніговській підмовах. Та і в йменнях жіночого роду на *я* тепериньки три падіжі однакові: часточ. давальн. і місцевий—вівця, возовня част. пад.—вівці, возовні, давал. вівці, возовні, місцеа. на вівці, у возовні. Окрім того в склонінні йменнів предметних неживотних, як от стіл, ніж і т. д. падіжі давал. винувал. і місцевий вживаються двойчасто: столу і столові, стола і стіл,—посунь стола, або стіл. Нічого такого нема в великорус. мові. Та і в фонетиці, в вимові сталася велика зміна. Буква *ѣ* ще в XVI в. й сливе в XVII змішувалась в писанні з буквою *е*: „всѣмъ, кому ведати належить“ і т. д. Потім у XVIII віку вона вживалась вже обмежено в відомих словах, як і в старовинні церков.-славян. мові, що й забрав і вніс в книжню великоруську мову Ломоносов. Але в XVIII в. буква *ѣ* в народ. мові вже змінилась на Україні на букву *і*: хлѣбъ, снѣгъ—хліб, сніг. Зосталось це давнє *ѣ* тільки в північній Черніговщині за Десною та в Седлецькій губернії на півночі йї в корінях слів, як звук *іе*: хлієб, на хлієбі, а в Черніговщині і в наш час змішують букви *ѣ* та *е*: лєнивий, мєшок, пєсок. Буква *о* в українських словах чоловіч. рід під наголоском змінилася на *і* м'яке: конь, волъ—кінь, віл, але—воля, доля в жіноч. роді зостались без зміни *о* на *і*.

Проф. Кримський недурно писав, що „нарѣчія“, старі підмови—це истино скарб (кладъ) для філологів. І цьому без помилки можна йнять віри. А небіжчик Пав. Житецький в своєму утворі „Очерк. малорусск. нарѣчія“, дає такі умовиводи, що осередкова українська й великоруська мова в свої лексиці, в словозбудуванні, вимові і т. д. найновіші од усіх окраїнних підмов та говірок. І ця його гадка зовсім правдива, не помилчана, бо вона справдилась при пильніших і докладніших дослідах етнографічних та філологічних.

В славяно-руськiм племі старовинний церковнославянський язик можна поставити в паралелі з давньою латинсько-римською мовою і по культурному просвітньому значінні (хоч не в однаковій мірі), і по її впливові при збудуванні й складанні нових мов з латинського коріння. Стародавньою церковно-славянською мовою говорили давні болгары, бо тільки в одній болгарській мові додержалися дієслов минушого часу стародавньої церк.-славянської форми—азъ читахъ, азъ питахъ (питав—спрашивалъ). І Кирилл та Мефодій, живши в Солуні (Салониках), могли знати гаразд цю мову. Але йдучи на проповідь меж славянські народи, вони певно знали, що цю мову добре втямлять їх слухальники. Те ж саме можна сказати й про Угорську та Галицьку Русь, бо в Угорській Русі й теперички кажуть: я бих ходив, я бих робив, а в нас на Україні кажуть: я був ходив, я був робив колись. Моравська й галицько-руська й київська давня мова були дуже близькі до старовинної переднішої болгарської, цеб-то церков.-славян. мови. Латинська мова, що переносилась римськими колоніями, як от Кельн—Colonia і т. д. вже в ті часи розбилась на говірки, і ці говірки переносились в Галлію, Іберію, Лузитанію, в теперішню Румунію (з Ломбардії. Історія рум. народа Нако 1888 р.) на Дунай. Ці латинські говірки с такими словами, як *cavalus* замість *equus*—кінь (по-французькому *chevalle*, а не старе латинське слово *equus*—кінь) с причини змішування римлян в Галлії с кельтск. племям, давні галли, дуже позмінювали й поперекручували латинські говірки на новий опрічний зразець, і з цієї мішаниці склалася й вийшла про-

вансальська та французька мова*) з самостійною лексикою й вимовою. Потім Галлію завоювало й підвернуло під свою власть німецьке плем'я франки, котре й дало своє назвище Франції, як у нас варяги-нормани дали своє назвище Русь Київській та Галицькі землі (Русс по-шведський значиться—рудий, русявий). (Д'єдловъ „Выставка въ Стокгольмъ“). Франки внесли в французьку мову тільки 80 слів німецького коріння, таких, як от приміром *le feu* огонь,—німецьке вкорочене *das Feuer*, менше, ніж остготи покинули в великоруські та українські мови. Тимчасом в Альпійських горах в Швейцарії, в французьких кантонах в Фрибурзі та в Женеві в народній французькій мові латинська мова позоставалася ще зовсім ціла в де-яких словах. В народній фрибургській пісні в Швейцарії співають: „*La tota (tota) terre*“ (латин. *totus, tota*), а французи вже переинакшили на *toute* (тоуте, в вимові—тут) *la terre*. Молдавська мова вважається за найближчу до давньої латинської мови. І в Карпатах в Галичині найбільше додержалась старовинна церковно-славянська мова, бо певно те русько-славянське плем'я, що застрягло в горах, то вже так і зосталось з непорушною мовою. Горяни всюди, через горяну місцину й трудноцію в стосунках з сусідами, мало єднались з сусідами, котрі живуть на далеких рівнинах й зостались ніби сховані й замкнуті в своїх крутих та стрімких горах та щілинах, неначе в тюрмі.

В самій теперішній Італії в мові дуже багацько німецьких слів, бо Ломбардію завоювали німці лонгобарди й згодом змішались з латинцями в одну суцільну купу. А німецька ватага Алариха в 1410 р. зруйнувала Рим дорешти, бо він горів у пожежі сім днів. Німці перевели столицю в Равенну, а через сто год військо визиготів знов напало на Рим під приводництвом Гензериха, котрий привів військо з Іспанії. Уся ця німота певно мала вплив на північну латинську мову, але не південну флорентійську та неапольську.

Як гадають вчені, вже в VIII віку після Різдва Христового в латинських краях закінчилося утворіння латин-

*) Всеобщая история литературы под редакцією В. Ө. Корша (а потім—под редак. Кирпичникова) томи XIII, XIV і XV.

ських націй і їх мов. Бо як французький король Карл Великий був у Марселі, де вже давно була заведена вища школа, то звелів священникам казати проповіді в церквах місцевою, *провансальською* народньою мовою, а не латинською. Очевидячки він прикмітив, що народ вже не тямив і не розумів латинської мови своїх пастирів. Він був у Марселі або в кінці восьмого, або з самого початку девятого віку. І справді од того часу в X віку провансали ще писали латинською мовою, але вставляли в її рядки провансальської мови, опрічньої од французької, бо провансали це самостійна національність. Тоді вже в Франції одрізняли дві мови: мову *langue d'oc*, (од чого вийшло назвище провінції в Провансі Лангедок), і мову *langue d'aill*, цеб-то одна мова визначувалась закінченнями на *ок*, а друга—закінченнями переважно на *айль* (*travaille* і т. д. *).

Але Карл Великий радив казати проповіді провансальською народньою мовою, а не писати по-провансальській. І вже самі співці трубадури почали складати і писати свої пісні провансальською мовою з початку XI віку; за ними потім згодом в кінці того таки віку в північні Франції співали французькою мовою свої пісні трувери, а менестрелі й складали самі й співали свої утвори. Але вчені пісьменики все-таки писали свої книжки стародавньою латинською мовою, як от філософи Декарт у Парижі, а в Амстердамі Спіноза ще в XVI віку, хоча вже в Франції ще в XV віку писав французькою мовою поет Віллен, а за ним писали свої сатиричні й гумористичні повісті славний аббат Рабле й Скаррон. І вже в XVI віку один вчений, Мессільон видав французький словар і вставив в йому латинські слова вищого порядку, переробивши закінчення латинських слів на зразець французьких слів, і од того часу й французькі вчені почали писати свої книги французькою мовою. Те ж саме робили і наші стародавні вчені в Києві, перероблювали церковно-славянські слова на український зразець, утворюючи з їх нові сло-

*) Як у той час прибули в Марсель французькі посланці, то казали в свої промові до провансальців: Вибачайте, що ми розмовляємо з вами своєю простою грубою мовою, бо ми не знаємо вашої мови, цеб-то провансальської. (Всеобщ. история литературы В. Ө. Корша).

ва, примитикувавши їх до научних предметів і вмішуючи ці слова в українську народню мову. Оці слова й забрав Ломоносов, що вчився в давні Київо-Могилянські академії, переніс їх на північ і почав писати, вживаючи в своїх писаннях ті київські слова, само по собі з вилучуванням й викиданням українських народніх слів. Це було зробляно достоту так, як було зробляно і в Франції ще в XVI віку. Без вагання можна сказати, що це притулювання до народньої мови инчої київсько-славянської книжної мови дуже збагатило великоруську книжню мову. Але це й наробило багацько шкоди, бо ця доточка зробила її незрозуміливою для великорус. народа й міського міщанства. Таке достоту зьявище ми бачимо і в давні Україні. Київські вчені й козацькі літописці понатикали в українську мову багацько церковно-славянських слів, що може колись в давню давнину були й народніми, утворюали нові вищі слова не з народніх слів, а з стародавніх. Врешті с плином часу вийшло те, що в другі половині XVIII віку за царювання Катерини II Моргулець видав у Почаєві свою книгу „Сѣмя слова Божія“, цеб-то проповіді, в котрі „Проповѣди в великій постъ“ в кінці книги написані зумисне простою народньою мовою мабуть для прочан спасеників, бо певно він вже пересвідчився й почував, що прості прочани не зрозуміють його „казаннів“, промовляних у Лаврі книжньою вченою мовою.

Відомо, що як Данте вже в XIII віку вперше написав свою „Божествену комедію — Пекло й Рай“ на народній італіянській флоренцькій мові, а не на латинській, то пісьменики закричали й зарепетували, що він пише книжки *мужицькою* мовою, а не латинською.

Сьогочасна українська мова росте й досі й органічно розвивається, а найбільше в Київщині і в її продовженні Херсонщині. Зьявляються *нові слова*, котрих передніше не було. Питав я в дуже старих селян, чи були пак давно деякі слова, а вони казали, що не було, що то певно баби вигадують якісь свої вигадки та тулять нові слова, та мабуть од бабів і пішла поведенція на ті слова по людях. Я сам записую ці нові слова, котрих не чув змалку, в молодих лі-

тах, вчу їх напам'ять, а потім часто переглядаю й повторюю, щоб не поперекручувати їх у писанні.

Але, не вважаючи на те, що коріння слів великоруської народної мови знаходиться навіть в наш час в галицькоукраїнські народні мові, великоруська мова в наш час таксамо вже єсть самостійний язик, опрічній од українського й його білоруської підмови. Найбільше корінів великоруських слів дала Галичина й Карпати та Черніговщина, край давніх сіверян. Київщина, край давніх полян, дала найменше коріння в мові північних славян, сучасним нам великоруссів: тошно (сумно), а в Великороссії—тошнить, тошнота, цеб-то нудно; тороплений (торопиться), назря (васильк. повіт, де є й слово церков.-слав.—*лесть*), напроп'али (напропа-люю) гуляти. Самостійність великоруської народної мови виявляється в таких прикметах, що вона одкинула три давні церковно-славянські й такі ж самі українські падіжі на ові, еві (давал. і місцев.) і кликальний на е, о, у з їх зміною букв: чоловікові, чоловіче, на чоловікові, рука—на руці, нога—на нозі, жінко? сину? і т. д. і спростила їх, вкоротивши закінчення, утворивши вже *три самостійні падіжі* хоч і не пішла так далеко в цім прямованні, як болгарська, що викинула в множ. числі усі падіжі; одкинула вона зовсім і двойствені числа в середн. й жіночому роді: дві руці, трі селі і т. д. Окрім самостійних падіжів у йменнях предметних, є ще й самостійні падіжі й у йменнях прикметних та займенниках, заслоняні давнім етимологічним церковно-славянським правописом: часточний падіж в чоловічому роді: *добраво, истиннаво, бальшово, жаво, чево (чаво), моево*, і в жіночім роді часточн. і давальний падіжі: *доброї, великої*—в церк. слав. мові—*добрыя, великія* („очисти насъ отъ всякія скверны“; „просимъ... великія и богатыя твоея милости“: в українск. мові: *доброї великої багатой твоеї милости*); *доброї* женѣ, в церковн. сл. *доброї* женѣ, а в україн. мові—*добрі* жінці, *добрій* молодиці, свої сестрі, свої небозі. Займенник *она* в великорус. мові змінаний в порівнянні з церков. славянським та українським—*вона, її, їй і її, на неї* (на ню, на ю, як в церков. слав.) на самостійні: *она, ея, ей, ее*.

Од захода, кривичі, посуваючись на схід, додали радимичам і вятичам.—„отъ ляхська рода“ ще місцеві падіжі усі з буквою ѣ: бо в польські мові вживається в деяких словах тверде е—„о музице“, а корінне ѣ в великоруських словах тежсамешне в уживанні є польським корінним звуком *ie* в відповідних випадках в словах: *chlieb* (хлѣбъ), *śnieg* (снѣгъ), *mniej* (менѣе), *miejsce* мѣсто і т. д. І врешті всього—в великоруській народні мові в усіх словах букви *e* та *ѣ* перейшли на одну лінію—вимовляються мяко, як буква ѣ. Великор. мова одкинула й складове спряжіння дієсловів старокиївське (воно ж і церковнослав. болгарське) і навіть українське: я був робив, був читав, (а на Угорські Русі й теперішнє я бых робив, бых читав), і українськ. складчастий 2-й будущий час дієсловів—ходитиму, бігатиму, ще й закінчення в необозначеному способі дієсловів *ти*: читати, турбувати, спростивши його і вкоротивши на *ть*—читать. Филологічний закон такий, що як у будлі—які мові, чи хоч би й підмові є три саможостійні падіжі в йменнях предметних, то за ними вже слідком потягнеться чимала низка нових форм і в инчих частках мови й безліч нових опрічних слів саможостійних, або змінаних передніших, хоч би це трапилось в суцільних народністів без примішки зовсім инчої нації. А як два опрічні народи злучаються й змішуються укупі й перемішуються, то зрозуміливо, що зъявиться нова вже мова, вже тільки трошки схожа в дечому на переважающую й запанувавшу мову більшого й дужчого по скількості народа.

В наш час неможна вже сказати, що испанська, португальська або французька мова це підмови (нарѣчія) італіянської сучасної нам мови, хоч вони й вийшли од старовинного коріня латинського, або теперішня мова великоруська єсть підмова сьогочасної української мови. Але колись в передніші віки, хоча вже за історичних часів французька, провансальська й испанська мови були справді підмовами й говірками старовинної латинської мови Ціцерона, Овідія та Горація, і коріння ціх новіших мов знаходяться в латинські та й у новіші італіянські мові, хоч і кожна мова суцільних націй через 600 год або через тисячу год сама по собі зміниться в формах так, що й упізнати її

буває трудно. Пять сьогочасних великоруських підмов колись були говірками старокиївської та галицької мови, бо недурно ж яке великоруське теперішнє слово візьми, то й одкопаєш його корінь або в Галичині, або Черніговщині та в Київщині. А політикою—законів природи не переробиш.

Вплив климата безпремінно одбивається на органах вимови й без примішки инчого племя, а примішка инчого племя, само по собі зрозуміливо, матиме *вплив органічній* в вимові. Недурно ж кажуть: як переступить за межу великих морозів та рівної зими, цеб-то за лінію рівнозімника (ізохімена), то зострінеш або українців, або білоруссів. В північних холодних краях в усіх народів переважають в мовах букви півзвучні, а в південних расах, як от прикладом, араби, индуси, говорять ніби роздявляним ротом, бо в їх у мові переважають певнозвучні. Певно з цієї причини великорусси перевели в вимові усі *e* на *ъ*, а звук *o* на *a* (до самого наголоска над *o*), котре в їх вимовляється сливе не роздявляним ротом, а широко ростягнутими губами, як я зумісне кмітив при розмові. Кожний добрий кміта одразу прикмітить при розмові, що в великоруссів язик гостріший, а в українців ширший, і через це великоруссам легко вимовляти гострі звуки і т. д. Зміна звука церков. слав. і українською *г* на *г'* (кг) пішла ще од радимичів та вятчів, бо вони були „от рода ляхьска“, як каже літопись. А в польські мові сливе нема звука *г* (h), а єсть буква (й звук) *g* (кг),—до пієго, до шєго і т. д. Окрім того в великорус. мові буква *в* вимовляється, як *ф*—любофь, фтарой і т. д.

Треба пам'ятать, що слова—мова й підмова (языкъ и нарѣчіе) це терміни умовні. На великоруським перекладі біблїї написано: переводъ „на великорусское нарѣчіе“. В цьому випадкові певно мали на увазі церковнославянську старовинну мову, до котрої можуть стосуватись, як підмови, сьогочасна болгарська, і українська, і великоруська. Житецький в своєму утворі „Очерки малорусскаго нарѣчія“ так само виявлює думку, що слова *нарѣчіе* и *языкъ* тільки умовні; розумій мов їх, як хочеш. Як трапиться так, що на підмові розростується велика література, то це вже й буде мова, язик. Великоруська література дуже розрослася вла-

ство в XIX віку, а почалася властиво од Ломоносова за царювання цариці Єлисавети. Але ж до того часу й українська література була велика в її *середні віки*, тоб-то в XVI та в XVII віках в добу письменників літописців і ченців, і козаків та українських полемистів. Вона була більша, ніж німецька середньовікова література в ті віки й за часів Лютера. Вже не згадуючи літописця Нестора та за Слово о полку Игоревім, за Печерській Патерик й Литовський Статут, ми бачимо великий рядок письменників козацьких літописців, котрі писали с прімішкою однієї третини церков.-слав. слів до української мови, та багацько апологетів, що часом писали сливе доброю українською мовою, як от — Лазарь Баранович, Голятовський, Дмитрій Ростовський (інтермедії), Гаватович (драми), Транквиліон, Теофан Прокопович, котрий, перейшовши в Великоросію, вже навертав свою мову потроху на великоруську, Іоанн Вишенський, Мелетій Смотрицький (написав граматику), Іннокентій Гизель (написав „Синописисъ“ перший учебник по історії Русі), Моргулець (Сѣмя слова Божія, видане в XVIII в. в Почаївській Лаврі) і т. д. З їх усіх Іоанн Вишенський писав часом вже мовою чистою народньою українською в XVI віку. В XVI віку було надруковане перше видання державного акта, „Литовського Статута“, писаного так само гарною народньою українською мовою. Гаватович писав свої драми щиро народньою мовою ще спочатку XVII віку. Найдавніший писаний пам'ятник це універсал литовського й польського короля Ягелла, виданий *на Русь* 1410-го року, хоча в йому українська мова чуднувата, старовинна. В цей середньовіковий період в давньому Московському царстві письменство було навіть убоге врівні з тодішнім українським письменством. В ці середні наші віки письменське русіння було велике, коли так рано з'явилися переклади євангелії на українську мову, а в Галичині в наш час по знаходили й надрукували уривки біблійних апокрифічних найцікавіших оповіданнів „Авраамъ та ґарра“, Валаамова ослиця“ і т. д. Тим часом в давньому Московському царстві XVII-го віку до Петра Великого писали церковносл. мовою, і тільки Котошихин, утікши в Швецію, написав свої

записки про царський двір великоруською мовою, та Манківєвъ (здається він був Манько, галичанин, бо в його союзи поставляні на галицький зразець (так-як замісць як-так). А коли українська література не розвивалась, то цьому розвитку заважали притичини, усім відомі.

Яка причина тому, що слова в українські мові, спільні з словами західньо-славянськими й навіть з сьогочасними болгарськими, не животіють в сучасній нам великоруській мові? Причина дуже проста й зрозумілива. Кажуть же, що не в один день Краків збудований. Те ж саме треба сказати й про мову. З Галичини й Київської Русі та Черніговщини славянське плем'я посувалось на далеку північ помаленьку, поступінно й певно посунулось ще тоді, як і на Русі Галицькій та Київській ще до прихода варягів не було тих слів, як от, приміром, ми бачимо, що на півночі є тільки слово журить, як дійсний залог, а на Україні ця форма вже померша, а натомісць з'явилась форма журиться в загальному залозі, ще й пустила од себе багацько паростків: журавель, журба, журливий, жур. Або хоч, наприклад, взять слово питать (спрашивать): є воно в польській, словацькій, чеській мові, є і на півдні в болгарській: азъ питамаъ, і в польській—я питаю (ja pytam). Або може в Великоросії й були такі спільні слова, але вимерли в обрусілих мордовських селах. Чимало слів, котрі є в „Литовському Статуті“ і в позивних актах XVI й XVII віку, недавнечко добутих Ор. Ів. Левіцьким в полтавському архіві, в наш час вже вимерло, бо в наш час вже їх не вживають в живій народній мові на Україні.

Филологи пишуть (Журналъ Минист. Народ. Просв.), що в великоруській мові знайдено дев'яност лядських (польських) слів старовинних, котрі вже здебільшого не животіють і в лядській живій мові. Ми покажемо один зразець такого мовного рушіння й простування на північ мови. В Карпатах є слово *пратати* (Федькович). Має воно значіння—прибрати у покоях (убирати), чистити, упорядковувати усе в хаті. Має це слово однакове значіння й спільний корінь з лядським словом *пржонтаць* (przotać—тут заховано пратаць старопольське),—прибрати в кімнатах.

Але в Карпатах на Буковині воно має двоє значіннів: і прибірає в покоях, і ховать мерця (погребать, хоронить): „я пратав тоді свого помершого брата“ (Словарь Грінченка). В великоруській мові слова—прятать, спрятать що значяться ховать якісь речі в скриню або камоду, а виводні од цих слів *опратно, опрятный* неначе виведяні од карпатського слова в значінні чистоти й прибирання. Не ходили ж карпатці й поляки переймають ці слова в Великороссію, а певно діло трапилось напереверт. На Україні зовсім нема цих слів в обох значіннях, але є слово патрять—заколоть поросята, або зарізати кури, обпарить окропом, обскубити й викидять тельбухи, нірки, кендюх і т. д. Тут у слові зробляна переставка букв у карпатському слові пратать в значінні—прибірає, обчистить. А таких слів карпатських на Україні є переставкою букв єсть чимало. Або візьмімо для зразця карпатське й українське слово кіптяга. Великоруське коптѣть, копоть значять димить, чадіть, як кажуть там про лямпу, або свічку. В Карпатській Русі та й на Україні слова кіптити, кіпоть, кіпно, кіптяга мають инче значіння. В Галичині слово *кіпнити*, значиться—теплішать взімку; *кіпно* надворі має значіння—одлига (оттепель) й грязь од роставшого снігу. (Словарь Желехівського). Слово кіптити в Галичині ще має значіння—димиться, як кажуть за туман. „Не туман то в полі кіптить, не грім гремить“ (Галичина. Піс. Головацького), а на Україні слово *кіптяга* значиться пилюга, курява на шляху або в хаті: кіптяга (на дорозі) така, що й світу невидко (Черкас. пов. Київ. губ.); кіптягу збили в хаті діти (Лохвиц. п. Полт. губ.). Усі ці слова показують на тепло взімку, на грязь в одлигу на шляхах та на туман або куряву на дорогах. В великоруській народній мові значіння цих усіх українських слів повернуте в инчий бік од зъявищ в природі й метафорично перенесене на світло в лямпі або свічці, або в печі на той випадок, як на склі буває тепло й грязь (сажа), а замість туману й куряви—дим од світла й од печі. Але корінь цих слів знаходиться в Галичині й на Україні,—і в українському значінні ці слова до світла лямпи й до печів зовсім не стосуються.

Візьмемо для зразця ще одно речення. Кажуть так: пішов десь та й *чляється*, десь задлявся, загаївся, забарився, пішов та й сів! пішов та й неначе кріз землю пішов; пішов та й захряс. Значіння їх таке: пішов, та бродить, десь загаївся—пішов неначе в гай, забарився—неначе пішов за баркан (за огорожу, за баркан на старовинних валах кругом Київа), та й сів там, і не вертається довго додому. В великоруській мові в цім випадкові вживаються слова: *ушоль* куда-то и *замѣшкался*, *мѣшкаетъ*. Це вийшло од лядських слів—*мешкане*—житло; *мешкаць*—жити десь в селітьбі або в хаті (в мешканю по-лядському). Це все одно, що в нас кажуть, пішов, та й сів! (*ушоль* куда-то и долго не возвращается, какъ будто поселился надолго, навсегда въ другомъ „мешканню“ (жилицѣ). Я вже колись писав передніше й згадував за новгородське старовинне лядське слово *асень* (позаторік), за слова—досконально, ні кштя, а в великоруській половині Вороніжс. губерні є лядське слово *карок* (затылок, потилиця), котре є і в Черніговщині в значінні слова й потилиця, і верхня частка шиї в вола.

Польських слів в великоруській мові є чимало і в наш час, як от, прикладом *lajdak* (лайдак, ледащо) в повісті Горького „Хозяинъ“ (в Нижегород. губ.); *ні кштя*, ні моля, досконально і т. д. в оповіданнях Л. Толстого; *карок* потилиця (в Вороніж губ.). Окрім того в великоруській народній мові є ще чимало польських слів, як от, прикладом, *шальной* (*szalony*—шальони), що поукраїнський значиться навіжений, навісний. Це слово є і в Черніговс. губ. і в чисто польській формі—шальоний, навіть шальони (*szalony*), шалений, шалено (в Куліша). навіть в Харьківс. губ. куди по-сунулись стародавні сіверяни. На Подніпрянщині та в Київщині (давніх полян) цього слова нігде нема. А од цього слова в великоруській мові навіть виведяні слова *шалить* (пустувать), *шаловливый*, (по польс. *swawolny*), *шаловливо*. Слова *милий*, *мило* і в великорус. і в українс. мовах вийшло од польс. слова *miłość*—любов, а не од загальноруського *милость*—спобоління, соболізування, дарування, надарування. В старовинній церк.-слав. мові зовсім нема слова *милий*. В українській мові вживається однозначне з цім сло-

во *любий* і часто вкупі з ним: „Козочки мої милі та любі!“ (казка), а в великорус. мові кажуть: „не любь ты мнѣ“. Усі ці польські слова само по собі занесені в теперішню Великоросію літописними радимичами та вятичами, котрі були „отъ рода *ляшьска* й зайняли займища по Сожі й Оці та посунулись в теперішні осередкові великоруські губернії в глибиню сьогочасного великоруського племя. Ці ж виселенці „отъ рода *ляшьска*“ принесли в своїй давній мові й багацько дечого польського, окрім того, що старовинні славянські мови колись в давнину і без цього їх впливу були багацько ближчі одна од однієї. Вони принесли в свої мові звук букви *ъ* (іе, йе), котра єсть і теперички в усіх польських словах, котрі відповідні й схожі з великоруськими: *chlieb*—хлѣбъ, *s'nieg*—снѣгъ, *czlowiek*—человѣкъ, *wiek*—вѣкъ, *spiew*—напѣвъ, *pieśń*—пѣсня, *bardziej*—болѣе (порівняльна степінь), *wiem*—вѣдаю, знаю і т. д. Радимичі й вятичі захистили цей звук од знищення, котрий в українській мові змінився с плином часу в перші половині XVIII—віку на і: вік, сніг, хліб, і котрий почав вже змінюватися таксамо на звук букви *і* й на північних окраїнах великоруської мови, в Новгородс. Нижегород. і Тверські губерніях—стїни, вѣхоть—віхоть (Вологод. губ.) й по верхній Волзі. Радимичі й вятичі змінили усі звуки з буквою *e* на йе, є, ѣ). Бо в польській мові усі початкові букви *e* в словах вимовляються як *є* (ѣ): *jesli* (єсли), *jeżeli* (єжели), *jego* (єго), *jej* (йей ей), *jeden* (єден). В польській мові в наш час вживається тверде *e* тільки в падіжах, котрі в великорус. мові мають инче закінчення: *dobrego*—добраго, *swego*—своєго, свого, *oni obdazone*—одаренные. Врешті слів в корінях та часом і в падіжах безліч звуків букви *e* вимовляється м'яко, як і великоруське *e*: *talentem* (талентем), *nie chce* (не хачу), *niebò* (небо), *ziemia* (земля), *smierc* (смерть). І з цієї причини під впливом польської мови радимичів й вятичів в Великоросії усі пепіль звуки букви *e* змінились на *e* (ѣ). Під цим таки впливом в великорус. мові після букви *ц* буква *ъ* вимовляється твердо—цѣлый, або змінюється на *a*—пацалууй (поцѣлуй), цаловать (я чув в Москві), бо в цих випадках в польській мові стоїть буква *a*—цѣлый—сауу (цалы), цѣловать—саловаѣ. Ще додаю, що прізвища наші на *o*

склоняються в польській мові по жіночому роді: do swego Szewczenki, do Kosciuszki (до Шевченкі, до Костюшкі). А слова *нацяя, редакцяя*—це ж по польській та великорус. вимові.

Колись давно Катков гукав у своїх „Московскихъ вѣдом.“ що Україна, довго будши під властю Польщі, збавила свою мову полонизмами. Але виходе по приказці: насміялася верша з болота, коли дивиться—аж вона й сама в болоті.

Зникло на Україні й слово видѣти*) й зосталося тільки в Галичині, та остача його є в словах на Україні—чи то відано? чи це ж виданське діло? та в словах видно, невидно. На Україні таксамо зникло й давніше україн. слово пахати й замі-

*) В Галичині нема українського й лядського слова—бачити, а є тільки слово *виджу*, котре є і в лядській мові *widze* (відзе). В таких словах в цьому випадкові звуки *дз, дж* тежсамешні. Бо в Великій Польщі коло Каліша звук польської мови *дз* вимовляється так, як наше *дж*, що кинулось міні в свіже вухо, як я вперше почув його. В мазурів воно більше підкоже до *дз*, але все таки не ясне, якесь середне. Тільки наші білоруси вимовляють його чисто, як *дз*. В Галичині цього *дж* багацько в словах: *виджу, сиджу, ходжу* і т. д. що відповідає лядським словам: *ходзе, відзе, седзе*. Слова з звуком *дж* трапляються найбільше в татар та в турків і китайців: *Джавид* (Давид), *Джеджалик*, *хаджі*—(святий турецький). Як по вашому святий?—питаю я в київських турків. Вони відповідають міні стиха—*хаджі*. Я чую звук *дз* й кажу: кажіть голосніше! Вони кажуть—*хаджі*. Я вже чую звук *дж*, але якраз такий, як польське—*дз*. Цей звук, любий для польської мови і надаючий лядській мові особливу вдачу, показує в племі таксамо примішку тюркської раси ще в незапам'ятні часи, в котрі органи вимови були примитиковані до цього звука, як і в наших білорусів. Бо тип лица в усіх славян без вилучки середній меж типом німців, римлян, греків і типом монгольської раси. В німців, римлян і т. д. виски *гладенькі* або й випнуті й вилиці неприємні, а в усіх славян виски увігнуті, а вилиці часом дуже примітні й чималі, як от у болгарів, або в китайців. Я балакав с китайцями, київськими рознощиками краму, і вони в свої великоруські мові вимовляють т, те, як *дз*. Тянь-Сянь—Дзянь-Сянь, Яндзе-Кіаго (річка Янтсе-Кіанг). І в їх мові є потяг до дзекання. В Черніговщині, як у паралелі Галичинин, та і в Харківщині, де потяглися давні сіверяни, ще більше примітно це джекання: *виджу, сиджу, джало, дженджуристий* (дзендзюристий), *дженджеруха*—(чепоруха) і т. д. На Україні наддніпрянській єсть у мові цей звук, але в не багатьох словах: *джерело, гренджоли, джерелина, джеря*, а коло Києва й на Поліссі по лінії меж Галичиною й Черніговщиною вже чуть причасники: *садок насаджений батьком, молода ізряджена* і т. д.

няне теж давнім українським словом орати, орать. В судових позовних українських актах та в універсалах гетьманів вживаються вони обоє наперемінку ще в XVII і навіть с початку 18-го віку. В 1691 року на один позов за захопління посполітими крестянами монастирських полів та лук Мазепа так писав: „межи (на грунтах) посполити селяне собѣ позакопували и позаорували“. В 1691 року „Жители села Раскова й м. Переволочной (Прилуцького полка) стали *пахать* где кто захватилъ, і стали *орати* уже подъ десяток леть (літ)“. (В. Мякотинъ. Рус. Богатст. 1913 № 11). В пізніших актах вже зовсім нема слова пахать, а скрізь вживається слово орать. В наш час слово пахать зосталося тільки в Великороссії, а слово орать має там значіння, дуже кричать аж дерти горло. Певно славяни застали в мордовців *соху* для орання поля, але вже й не знали куди притулити слово, винесене с Київщини, й притулили його до горлового крику й репетування. Слово пахать вийшло од слова пашня (зерновой хлѣбъ) і од слова паша (кормъ для скота, сѣно, солома). Пахать значиться готувать землю оранкою для посіва пашні, зерна і потім на толоці після жнив—для паші худоби й отар овець. А корінь слова орать тежса-мешній з церков.-слав. словом рало с приставкою о (о-рало), цеб-то щоб розривать, рити поле на скиби. Але як зъявився плуг, то в нас плугом стали орать, а ралом після оранки вже ралють поле впоперек смужок скиб ріллі.

Але треба памятать, що і в лядські мові є чимало великоруських і українських слів, як от приміром стараць се, старанно, або давне слово—скоро (*skoro*) та ще в такому значінні, як воно вживається в Галичині і в Черніговщині та в Харківщині, куди потроху посунулись давні сіверяни, як *тільки* (лишь только): Król Kazimirz, *skoro* poslyszal o nich (про татарський загон 1489 року на Дніпрі), wyrzawil prze-
ciw im Jana Olbrachta skokom, цеб-то, король Казимір, як *тільки* почув за напад татар, послав скоком Яна Ольбрахта (подає Ів. Франко в свої статі с хроніки Бельського. Записки Н. Т. І. Шевченка, Львів, 1912 р. кн. V, ст. 28—29).

Це слово—скоро вживав і Грінченко (харківець) не в значінні швидко, а в значінні—як тільки. Так вживають його

й галичани й де-які черніговці. Мазури в Седлецькі губерні вживають чимало й українських слів—німа (по-польск. niema), хліб (пол. хлѣб, chlieb), і т. д. В лядському словарі, виданому недавно, перелічені слова, химерні й чудернацькі для самих поляків, забрані ще давно в краківські книги церковно-славянські слова з Галичини, і автор каже, що і в відомого славного письменника Сенкевича є українські слова. І вони й справді є.

В давні часи руські мови й польська стародавня мова були ближчі одні до других, то й не диво. В одній лядській хроніці, писаній старопольською мовою либонь XIII віку нема складових звуків, котрі в наш час назначуються двома латинськими буквами gz. й носових e, a, u, бо назвище міста *Сендомірж* написано так Sodomir (Судомір), як от у нас Житомир. І вже згодом потім з плином віків ці мови одопрічнилились, розійшлися далі й різкіше одокромились у звуках одна од однієї, і польська, і великоруська, і українська. І то незумисне, а само по собі по законах природнього органічного розвитку й зросту. Бо вже за моєї пам'яті українська мова поновилась. Зміна української мови прямує од Правобережньої України на Лівобережню за Дніпро, а другий шлях поновління її йде с півдня, од Заросся, с південної Канівщини, Черкащини, Чигиринщини й Херсонщини, з давніх козацьких та запорожських країв. Це вкорочені форми дієслів, як от: говоре, ходе, робе, косе, носе, замість давніших—говорить, косить, носить; співа, чита—замість давніших форм—співає, читає, співаєть, читаєть (що є й тепер в Білі-церкві, Васильк. пов.). Таке вкорочення слів ми кмітимо, прикладом, в французькій мові, в котрій одначе ще пишуть букви на кінці слів, але їх не вимовляють в живій мові, в читанні й розмові. Ця нова зміна закінчення дієслів за моєї пам'яті вже дійшла до Києва й навіть на північ за Київ. Те ж саме примітно і в дієсловах з закінченням на *ти*—читати, орати, *читать, орать* і в падіжах—на високій могилі—на високі могилі і т. д. Букви *и, й* випадають в важких, зателепуватих формах для полегкості в мові: білійше (в Галичині)—біліше, на високій горі—на високі, добрії люде—добрі люде, молотити—молотить,

тая—та, цяя—ця і т. д. Але я напевно пересвідчений заздалегідь, що ця поновка мови не зайде в Галичину, а особніше в Карпати, в цей *музей* закостинівших форм і слів української мови.

С певністю можна зробити такий умовивод, що в княжу добу нашої історії, за часів київських князів народ говорив такою мовою, як у нас тепер в Карпатах та за Десною в Черніговщині, особливо в Городнянському повіті в давньому сіверянському краї, а на північні Русі в олонецько-новгородському й архангельському краї. Що сказав і звелів Карл Великий провансальцям ще може с початку 9-го віку, те зробив на Великі Русі для мови Петро Великий аж с початку 17-го віку, бо він перший почав видавати укази великоруською мовою, котрі певно писав киянин, що вчився в Римі, відомий Теофан Прокопович. Бо Пипін недурно каже в свої „Исторіи русской литературы“, що *реформу* робили Петро Великий та Θ. Прокопович удвох: один ділом, другий пером у книжках і загалом в приказах і наказах самого Петра Великого. Ще до часу Ломоносова мова в Теофана Прокоповича була хоч давня київська, але підправляна великоруською мовою. Теофан Прокопович поклав початок мови так званої „доби мови Петра Великого“ ще до часу „п'ївца Елисаветы“ Ломоносова.

Що стосується до так званих „полонизмів“ в українській мові, що ставляють їй на докір декотрі великоруські пісьменики, як Катков й инчі, то с такою гадкою треба бути обережним. І в писаннях старовинного київського часу духовних особ, і в актах козацької доби, в універсалах гетьманів та козацьких полковників, людей свіцького стану є багацько польських слів. Ми бачимо там сливе скрізь слова ніби польські: *альбо* замість *або*, *же*, *иже*, *жеби*, замість *что*, *що*, *перешкода* (і теперички й досі вживають галичани в книжках), *подлуг* того і т. д. А тимчасом на Угорські Русі в живі мові і в наш час є слова *альбо*, *жеби*, де ніколи й не було поляків. Та ще в літописі Нестора є таке слово: „сѣ дружиною *налѣзу* злата и сребра“, *цеб-то* по-польському *znalaze* (зналязе, знайду). А царградський імператор казав до княгині Ольги по-український: *переклюкала* ти мене, Ольго, (од-ключка, котрою смикають сіно та солому).

Ще як був живий небіжчик Мордовцев, був напад на українську мову відомих „катковців“, що в її зник зовсім церковно-славянський елемент. Мордовцев мусів писати оборонну статтю проти таких докорів. Але то певно писав якийсь газетний нетяма, котрий мав на думці книжню великоруську мову, де й справді є велика частка мови „Ломоносовської“, цеб-то давньої київської, а то ще й з додачею таки чистої церковно-славянської. Цей мало тямущий в мові напасник певно думав, що такі слова, як от—благѣвидный, добродѣтельный, благожелательный, путешествіе і т. д. великоруські народні слова. А воно зовсім не так. Я вже писав, як один англичанин, певно довго бувший в Росії, писав у Англію, що в Росії розмовляють заразом на двох мовах: на народні великоруські й церковно-славянські мові, про який цікавий погляд були писали тоді і в нас в газетах. Але й у першому давньому виданні Петерб. Академії наук великоруського словаря були уміщені вкупі з великоруськими словами сливе усі церковно-славянські: говорить, глаголати, смотрѣть, смотрѣти, смотрѣніе, хранить, блюсти і т. д. Відомо, що й Костомаров, поклавши гроші на премію за словар української мови, постановив умову таку, щоб в український словар були умкнуті й церковно-славянські. Але і в нас ніхто не пристав на це, і сама Академія наук не встоювала за це.

Костомаров писав, що „южнорусь“ це *старший* брат великорусса с тієї причини, що великі князі зробили Київ столицею усієї Русі. Можна додати, що цей южнорусс—українець багацько старший брат великорусса й по мові. В українські мові трапляються слова, котрі переносять думку в дуже давню давнину, може в ті часи, коли тільки що складалася мова українців. Слово страва показує уявки на той час, коли люде переходили од натурального поживку, од трави, лопуцьків, брукви, калярєпи, ріпи, дикої цибулі—до вареної на жару багаття страви, с котрої вже готували усякові потрави. Од дієсловів горнути, гортать, котрих нема і в давні церковно-славянські мові, виведяна безліч слів і в українські, і в сьогочасній великоруські, та і в самі церковно-славянські

мові, як от слово „горнило“ (горен), гортань, горб і т. д. *). Од цих же дієслів виведяні й слова горщик, горня (вел. гаршокъ) може ще тоді, як славяни виліпили перший горщик; гарний, через зміну *o* в *a*, замість горний—гарний для одлички двох слів: горяний, горний і гарний (така зміна в деяких словах трапилась вже за моєї памяти: це замість—було колись *попереду*, тепер вже кажуть: це було колись передніше, бо попереду значиться уперед: йди уперед, попереду, а я за тобою). Гарний має значіння таке, як хороший, красний. Гарний той, кого хочеться пригорнути до себе руками, або загарбати собі якусь гарну річ, (в слові загарбать зробляна переставка букв в слові заграбити щось у кого).

Слова в нашій мові зір, прозир, та церковнославянські—зрѣніє, зрѣти, узрѣти (Узрѣвъ же народы, взыде на го-

*) Може в давню давнину ці дієслова горнуть, громадить, загортять, як і дієслов питати (спрашивать) були колись і в великоруській мові, але вони були загубляні в селітьбах мордвинів, черемисів, корелів та усякої Чуді, котрі змінили свою мову на славянсько-великоруську й певно не всі слова дорешти забрали з цієї мови. Бо в націях не суцільних, а складяних з двох плем'їв, справді зникають слова в мові однієї з двох націй, котра навіть взяла перевагу в мові по своїй кількості. Владимирці, мої товариші казали міні, що в їх нема в мові слова *класть*, а є тільки слово „ложить, положить что-нибудь“ а не класть. Так, прикладом, в сучасній нам французькій мові зовсім нема дієслова *стоять*, а в латинській мові, котрою балакали латинсько-римські колоністи в давній Галлії, є дієслов *sto—стою*. В французькій мові нема відповідного слова пасти (худобу, вівці), хоч і є дієслова *pastrer, pasager, пастись*, і слово *pastrage* випас, пасовище. Ці слова певно були забуті самими латинцями серед галлів-кельтів, в котрих у мові певно не було відповідних забутих латинським старовинним словам. В молдавській мові нема слів обідать, снідати, вечерять і йменнів предметних—снідання, сніданок, обід, полудень, вечеря, а вони кажуть: йісти вранці, йісти вдень, увечері, хоч у латинській мові й є слово *coena: post coenam stabis, aut centum pedes (ступінів) meabis*. (По обіді стій, або сто ступінів пройди). Через примішку до своєї раси славян молдавани певно погубили латинські слова, як новоболгари од примішки волжських туран погубили необзначений спосіб усіх дієслів. Я вже й не кажу за новоболгарську сьогочасну мову, в котрій загубляні *усі дієслова* в необзначувальнім способі, як от-питати, читати, що були в їх колись в старовинній їх мові, цеб-то в церковнославянській.

ру. Матѳ. гл. 5), ці усі слова можна витовмачить старовинним черніговським словом проздрачно (читає книжку) і загальноукраїнським — уздріти: „Як уздріла, то й зомліла (побачивши парубка), народ. пісня. А в колядці „Світ змислений днесь народивсь“ співають про Ирода: „Уздриш, уздриш свого сина, як янгола справедлива“. В словах проздрачно, уздріть стоїть в коріні *здра*, од котрого вийшли й слова: драть, дерти, дрань (на покрівлях). Проздрачно читає та людина, що читає виразно, спиняючись на кожному слові, неначе в реченні оддєрає опрїчні слова й вимовляє кожне окреми, неначе продєрає в мові дірки. Той самий процес, та ж сама справа неначе робиться в зорі с поглядом од очей, котрий, бувши кинутий на будлі—який предмет, та ще й прозорий (прозрачний) або прозорчастий, як, прикладом, скло, вода, решето, сито, неначе вникає в предмети й продєрає їх наскрїзь, як вони прозорі, й промикується наскрїзь, як от через скло, сито, або принаймні вникає глибоко, як у чисту прозорчасту воду. Через це й звуть в Київщині прозорною книжкою таку, котра надрукована чималими й ясними буквами, бо в її зір чи прозїр вникає легко й швиденько, то й кажуть, що читає таку книжку прозїрно. Українські слова уздріти, проздрачно очевидячки старовинніші, ніж церковно-славянські: узрѣти, зрѣти, і од їх вийшли північні пізніші слова: прозрачний, проздрачно, та й саме церковно-славянське слово—прозрѣти.

Метафоричним способом в цїм разі в мові перенесена справа од одного предмета книжки, чи ясного будлі—якого предмета (на сонці листя на дереві прозорне, або прозїрне) на инчий, на очі, на погляд. Є в нашій мові ще такі слова: заздрівать, заздрїний і заздроний чоловік (подозрѣвать, в Кониського—приздрівать), заздросний, заздрий. Ці двоє слів не польські, бо мають инче значіння—зажирливий, жирливість (Канів. пов.), а не завидливий, зависний, як у польській мові, бо що стосується до почування зависности до когось, то для назначування цїх почуваннїв у нас є двоє опрїчних слів—зависний та завидливий. В цїх словах заздрівать, заздроний чоловік, заздросний показується промикування в душу почування од погляда очей поганой потайной люди-

ни, небезпешної для инчих людей, або почування од зору, од погляда на гроші, на ціновиті предмети людей, що ладні пожерти жадобними очима усякові скарби. Цей самий корінь *здра* ми бачимо і в слові ніздра (ніс—здра), цеб-то місце продерте в носі по обидва боки, хоч само по собі ніздрами та носом ніхто не дивиться на світ божий, як очима, але в ніздрах є инче почування нюхання, котре ніби промикується в квітки, в пахощі, в сморід, як зір та погляд ніби продераються, промикуються в прозорі предмети аж в осередок їх. Од цього уявління й вийшли слова наврочить очима, що в великоруські мові *сглазить* показується ясніше, ніби око лихої шкодливої для когось людини промикується аж у душу й тіло инчої людини й має якусь надзвичайну силу чарів. Та воно таки цьому й правда, бо почування кохання блискає в очах і промикується ніби в душу, в серце другої людини, і люде ніби розмовляють очима й навіть *їдять очима* одно одного, як кажуть наші селяни.

При ці нагоді я повинен сказати, що в половині Черніговщини в південних повітах до Десни мова дуже гарна, так що в Німеччині та в Франції такі мови врівні з Черніговською не мають навіть за підмови, бо в тих мовах безліч говірок з невеличкими змінами та одличками в будлі—яких словах та в вимові. В Черніговщині додержались двоєголосні звуки в двох випадках: куїнь, вуїл, куинь, вуил та в йменнях прикметних: на доброуї землі, на доброуой землі, голодноуї кумі, голодны кумі, голодній кумі, голодні кумі. Подекуди промайне там у мові козелецький хвоуст, дек (дяк); часом трапляється польське—шалено, замислився, часом великоруське якесь слово або схоже на великоруське: ростопира, приятний (приємний), або слова з *джеканням*—джало (жало), сиджу, ходжу. Але загалом сказавши—це усе в розмові ледві примітно, як от слово росталь (одлига) *) і т. д.

*) Треба зауважить, що слово одлига має спільний корінь з словами налигач, залигать воли, одлигать, спільний з латинським *geligio* та французькими *ligue*—союз, партія та *ligner*—з'єднаться в союз, звязувать, од котрого вийшли слова релігія—звязок людини з Богом, ліга мира (товариство), і т. д. Налигач—це звязувальник, котрим звязують воли докупи за роги, залигують. Морози звязують воду й землю, що стають тверді. *Одлига розв'язує* лід та мерзлу землю. Може наші прапředки були колись сусідами латинців і набралися од їх і налигачів, і скринь. і цибули (*sibus*—поживок, *sibula*—цибуля).

Черніговська підмова починається аж за Десною, де вже чуť *акання* в мові, бо нахильність до акання трапляється і в українській мові врядигоди в кількох словах: хазяїн, гаразд, гарячий, ганчірка, ганчар. Але і в цих повітах мова ще гарна, як вилучить з неї звук *ъ* (хліб) та акання. А в чотирьох північних черніговських повітах це вже мова перехідна до білоруської з одного боку й великоруської по другий бік, як великоруська орловська та вороніжська мова—це поступінний перехід до української мови.

Те ж саме треба сказати й про галицьку мову. Міні довелося йїхати з дідами в однім вагоні од Дубна й Радзівілова станцій з шість по дорозі на Львів. Скрізь тутечки й навіть коло Львова мова гарна, українська, як і в західніх Карпатах. Недоладньою підмовою розмовляють коло Коломиї попід Карпатами та на самому кінці Галичини за Перемишлем коло Ярослава. Тут пішли вже говірки з чудернацькими словами й польськими наголосками. В Збірнику галицьких пісень Головацького в піснях та колядках мова мало в чому одрізняється од української, бо різниця ледві примітна в кількох формах: сонейко—сонечко, ци—чи, весілле (весілля) і т. д. Проф. Соболевський має рацію, коли знаходе на Україні не три, а дві підмови: північну, котра тягнеться вузькою смужкою за Десною в Черніговщині, потім в Мінщині до Річиці та в Гроднянщині по краєчку за Білосток й м. Заблудово, та в Галичині на окраїні північній та західній. В „Трудахъ експедиц. в Юг.-З. край“ Чубінського на картках мови показано багацько підмов, але то не підмови, а детальні говірки в дрібязках. Само по собі зрозуміливо, що таких *сутінків* у народніх мовах у формах та й деяких словах надто провінціяльних неможна бгать в літературну книжню мову, як от Здвиґ св. хреста (Воздвиження. Черніг. й Галицьке), джало (жало), йно, нім (ніж) і т. д. бо йїх публіка не втямить по всі Україні. Та й ці Звиґи св. хреста й инч. будуть навіть сьмішні, і вони пошкодять нашому пісьменству. Такі підмови мають у Франції свої опрічні словарчики—для людей науки. Небіжчик Драгоманов видав у нас чудові оповідання Федьковича, але вони пішли в продаж дуже погано, що навіть вдивило Драгоманова. Але він і

не прикмітив того, що мова в їх карпатсько-руська з венгерськими *легінями* (молодцями), *ґаздами* (хазяїнами), *бадіками* (братіками), і словами—тото, сесе і т. д. чого в нас широка публіка не втямить і не читатиме книжок с такою мовою ніколи. Почування омани й краси штучництва й художности утворів, писаних такою мовою, зникне в читальників, бо буде затуманяне чудернацькою й химерною провінціальною мовою. Суспільство скаже, що воно й написане ніби й нашою мовою, але... ми багацько дечого не розберемо й не втямимо, бо заважає й справді химерна мова.

Те ж саме може трапиться й с тіми книжками, журналами й газетами, що в наш час видаються на Україні для народа мовою с примішкою галицьких слів, або й навіть нових книжніх слів, хоч би вони й були написані народньою мовою Шевченка й Куліша. Бо коли б хтось с пісьмеників писав для народа про такі речі та предмети, котрих народ зовсім не знає, і котрі по свої вдачі стоять вище од розвитку народа ще недійшлого просвітністю, то народ все одно не постереже їх змісту, бо він перевищуватиме їх розум, як от, прикладом, розум дитини, ще зовсім незмисленої. Для народа й дітей треба витовмачувать усе, розжовувати й тоді класти в рот, і аж тоді народ споможеться проковтнуть той просвітній поживок. Але за це вже написав небіжчик Грінченко, як і що треба писати й видавать для народа. А в нас завжди стикаються на те, що мов „язька Шевченка недостаточно для літератури, а галичане имѣють научную літературу“. Вони-то мають, але... через їх мову й тіві научної літератури ніхто й не читає на Україні... бо вона ще й досі знаходиться в становищі старовинної мови гетьманських *універсалів*, тільки з маленькою поновкою з народньої галицької—не мови, а якоїсь окраїної-галицької підмови та усякових говірок з додачею безлічі полонизмів, зайвих і непотрібних.

Врешті треба зауважить, що в Черніговщині, в цім краї стародавніх сіверян, в ці параллелі Галичини, польських слів є чимало. От які польські слова трапляються в Черніговщині: навколо (в писаннях д. Романової і в піснях нар.), шалений, шалено, (в П. Куліша), шальоно, шальона дівка

(Остер. пов. Черн. губ. село Вігуровщина, записане од Марьяни Погрібнякової),—ці слова вже в чисто польські формі *szalóny* подекуди кажуть навіть без букви *y* на кінці; замислиться (задуматься) (Козелец. пов. „Чудовий перстень“, драма Нещерет-Козелецької), мисливий чоловік—вловчий; дитинний вік (польс. *dziecinny*, але в значінні дитячої недосвідности. Берзен. пов. трапляється в Конісського), яскравий (ярий, искрянний), правиця—права рука (в П. Куліша), примусить кого, присилувать кого (в Гриц. Коваленка), завеликий, замалий—(завельки, замали), дуже великий, дуже малий (Черніговські дівчата горнишні в Києві навіть повеликоруський кажуть: *въ насъ домъ забольшой*); карк потилиця в людей; бруд, брудний (грязь), враз, воднораз (*jednoraз*).

Такі й інші польські слова трапляються і в північних межуючих з Черніговщиною повітах Полтав. губ. і в Харківщині, куди посунулись давні сіверяни. В Прилуцьк. повіті кажуть: людина статечна, нестатечна (*stateczny*), тоб-то статковита; кажуть—притримать, потримать (і там в кількох селах навіть вживають *від*—відчепись од мене). В Харківщині таксамо місцями трапляється в мові—шалено, шалений, бруд, брудний. Само по собі вже зрозуміливо, що ці усі слова в новоку виданні Словаря Грінченка доконче треба позначкувати словом—*польське*, як позначкував Даль в своєму Словарі живого великор., яз. українські слова—*малорус.*

Окрім того в черніговські вимові животіють слова с польським наголоском—*не́сти, вéзти, принéсли, б́ула, б́уло, привéзла*, західньо-українське—до нього й галицьке *джекання*: *сиджу, ходжу, насаджений, блуджу* і т. д. Дуже рясно трапляються ймення прикметні з закінченням польським на *и*, а не на *й*: *добри чоловік, млади* (молодий, городнянс. пов.), навіть в Прилуцькому повіті, як в польські мові—*mlady, dobry*. В Черніговщині глечик звать гладишка, як на Волині гладушчик, а в Галичині коло Коломиї—гладун. Закінчення слів на *e* замість *я* в середньому роді: *життє, читаннє, питтє, пушаннє*, як і в Галичині—*житє, питє*, дуже чудне для нас, котрого й досі не кидають черніговці, ще й заводять в газетах в Полтаві, як от Грицько Коваленко,

в Харькові в „Снопі“. В Черніговщині кажуть: надворі здраво,—і в Карпатах додержалося це слово: най будете здраві! Ці усі прикмети черніговської мови уявки показують, що коли черніговська мова й досі родичається з галицькою, то виходе, що вона єсть друге крило галицько-волинської мови й належитья, дійсно за Десною, до північноукраїнської підмови, як і перше крило—Галичина *).

Оця ж то черніговсько-сіверянська задеснянська мова вже нахиляється до південновеликоруської мови. Ми вже показали передніше, як од найдавнішої сіверянської форми—читати *прозрачно* вийшла новіша київська форма *прозорно*, або прозірно читать, прозірна (і прозёрна) книжка, прозорна трубка. В великоруські мові вже зьявилось виводне пізніше слово—*прозрачный*, а в українські—прозорий, прозорчастий. Черніговські слова з рушінням людей далі на північ змінювались потроху. Черніговські слова—старатливий, старатливо, утворені з народнім суффіксом, а в великоруські мові (книжній) були змінянні с приставчанім в кінці старовинним церк. слав. суффіксом тель—старательный, старательно (в польські мові—старанны, старанно). В Черніговщині задеснянські звук *i* стає вже гострий: ми робілі, одчінілі двері. Це вже натякає на органічну зміну в язиці, котрий на півночі гостріший і менчий, а на півдні ширший, для котрого зручніше вимовлять *ы* або середнє *и*: ходили, робылы. Та й як літописні радимичі та вятичі були „отъ рода ляшьска“, та прийшли не співдня, а сливе од заходу, то вони й принесли свою польську вимову: ходзілі, робілі, з гострим звуком, бо й сьогочасні поляки в мові вживають звуки *ы* та *i* достоту в тіх випадках, в тіх таки словах, що й великорусси і таксамо, як і давні кривичі—цеб-то білорусси. З Черніговщини посувались і слова в зародках сьогочасної великоруської мови, й навіть слова, як от, прикладом: награждать, корзина (кошиками там звуть плетяні з оситняка), приятний, приятно, пойшов, пошов, пошла, ростопира й инчі.

*) З цього видно, скільки правди в книжці С. Щоголіва „Современное Українство в Россіи“, що мов тільки галичани та волинці були *малороссы*, а Черніговці—сіверяни це були *великороссы*. Його книжка, що стосується до науки, є й справді книгоперевертень.

В черніговсько-сіверянські мові є зародки й ніби теми великоруських сучасних слів, і це тільки уявки служить за доводи, що ці усі давніші передніші мови, як українська, великоруська, польська, були колись багацько ближчі одна до однієї, бо й у теперішні великоруські народні мові є не тільки стародавні польські слова, але й сьогочасні, як от лайдак, карок, досконально, а передніше мабуть їх було ще білше. Але с плином віків з осередкової мови починає вироблюватися инча, вже опрічня мова, з инчими словами, з зміною граматичних форм, і мови по якихсь потаємних органічних і псіхичних причинах все одопрічнюються далі й далі одна од однієї й стають самостійніші, розходячись все далі та далі.

Маємо приклад живий в українські народні мові. Окрім слів утворених під впливом остготів і на Україні, і в західніх славян, і в Великороссії, в українські мові народ утворив безліч слів нових, котрих зовсім нема в инчих славянських мовах, або є тільки якесь натякання на їх, як прикладом: падкувать, міркувать, падковитий (усердствовать, усердный — церковн. слав.), поміркований, настачать, вистачать, хист, захищать, захист (огражденіе), моторна людина, мартопляс, мазена (размазня, про лице негарне, широке), колиска, люлька (трубка), мерва (під стіжками потерть), тяма (смысль), тямить, туга, тужить, чепурний (опрятный), чепляться, причепа, джигнуть, дзендзюристий, джерело, чуб, чуприна, захлянуть, захлять, хлять, литки, кульша, конання, канать, оберемок, опинитись десь (очутиться), торкати, торгать, прочуматься, торочки (бахрама), спинитись, схаменуться (опам'ятатись), роїти пісні, гарний, гарно, горнуть, загортать, личить кому, прияличувать, пріять, пеклюваться, нехтувать когось, постать, поставна людина, статковитий хазяїн, стать (фігура), статкувать на що, порать, напорать (зробить), напорали за день пять кіп (цебто нажали), пораться, патрать порося, кури, квапитись, кебета (здатність), сить (жирь), оговтаться десь, вгавать, щільники (соты), тулить, зслизнуть, хамло, хмиз, хамулуватий кінь, або чоловік, куйовдить (може од слова коуї, що куйовдили краї), зателепуватий, кміта, кмітить за чим (церков.

слав.—блюсти, наблюдаютъ, польско-латинське-обсервоваць—(observo), бунька, банька, кича (бугай), булька, лапать, мана, омана, червоний, страва, спинять кого, порпляться, припинять когось, впинить, вгамувать (унять кого), валасаться, войдуваться с кимсь, нишпорить і т. д. Це слово — нашпорить вийшло од слів—нишком—пораться коло чогось, цебто докопуваться, досвідчуваться, шпигунить. Воно мабуть виникло після Гайдамачини, як поляки трусили людей по клунях, боялись гайдамацької різанини. Ці усі самотійні слова вкупі з словами остготського коріння і в західньо-славянських мовах, сливе спільних, служать притичиною для великоруссів в розумінні розмови українців. Міні здається, та й без помилки можна сказати, що українська народня мова найбагачча од усіх славянських мов загалом, а особніше найбагачча на слова, назначуючі втямки вищого порядку, так що й дороблювать їй вищими научаними словами доведеться небагацько. І я радив би нашим пісьменникам недуже квапитись та силкуваться утворювать неологізми часом невдатні, часом помилчані й непотрібні, і з цієї причини часом смішні, як от майбутній (вѣроятный), ймовірний, але цім добродіям уявляється, що воно значиться і справді — *будущий*. Наш народ сам ще й досі розвиває мову й утворює нові слова поступінно з дальшим вищим своїм розвитком, та ще й нові виводні слова, і утворює їх лучче, доладніше, ніж наші просвічені добродії. Український народ надто давній, як показує його мова, перебув усякові історичні доби, зазнав остготів, перебув великокнязівську історію, оговтувався з усякими народами й завжди був в близькому єднанні й стосунках з ціми народами, з давнішими культурними греками, болгарами, перебув турботи лядського ярма, жив вольним життям в козацьку добу, набрався досвіду, зазнав багацько лиха, але зазнав і волі за часу козацької доби й розвив у собі велику індивідуальність, почування своєї вартности й навіть гордоців. А монгольсько-татарське ярмо було задля його мабуть одно з найменчих і легших, немультких, котре не дуже то муляло в шию та в спину, хоч тоді й трапилася найбільша часова різанина, якої не зазнав він за весь час свого животіння. Во-

но окошилось усією вагою більше хіба на князях та правлениках і дружинах, ніж на народі. Але монголи не заводили панщини, котру завели на Україні польські королі й пани, що запанщили наш народ.

Є чимало українських слів, походіння й народіння котрих трудно витовмачить, як от, прикладом: рдіть пісні, ка́довб (кадуб) — це певно колись були довбанки-діжки, шаплик (цебер), росприндиться (розгніваться), ха́лаштун, халаштан (віхалаштаний чоловік), ярмис, опі́шній день, коіть, накоіть лиха (може од племя Коуі), циндрить, проциндрить гроші або маєтність, кульша (ляшка), литка, халяви, рундук (од остгот. *rund*—круглий), драбина. В великоруській мові таких чуднувятих слів багацько, як от, прикладом: холостой, холостякъ, творогъ, меринъ, кобель, ужинъ, изба, голбець, ларчикъ, нари, ребенокъ—замісць дитя (і в новоболгарській мові зникло слово дитя, і замісць його вживається *момче*), воръ (церкор.-сл. тать), воровать, икры, ляшки, корга, рубаха, портки, понева́ (спідниця), кузовъ і т. д.

Дуже старовинних українських слів, котрі звичайно звуть пра-руськими, неможна вживати в книжній мові, бо вони вижили свій вік і зникають. Через те вони здаватимуться химерними, і їх не втямлять зовсім, або дивуватимуться з їх. Такі слова: також, безперечно праруське; було воно і вже зникло на Великі-Русі; зособна (зокрема) було в козацьких актах, а тепериньки замісць його вживають—особніше (сквирс. пов.); закінчення слів на є — насінне, житте, лишень, *лиш* (як тільки) є в галицькій й великоруській мові, а в нас воно змінило значіння на часточку після дієсловів: дай лишень, дай лиш міні (дай-ка, по великор.); старопольське скоро в значінні—як тільки (скоро ти увійшов у хату, ми засміялися); іно, йно (тільки), здвиг (Є воно й у великор. мові). Треба зовсім викинуть с книжньої мови галицькі слова чекати, тримати, зиск, від, рух, рухіння, бо їх не втямлять на Україні. В редакції „Світової Зірниці“ були надруковані листи зза Дніпра з Лохвиці за ці слова, що там мов їх не розуміють. Приставки в словах *від* так змінює обличчя й форму багатьох слів, що в нас на селах не тільки школярі, але й літні й дорослі люде не розумі-

ють тіх слів, а в нас їх пускають і в книжки для дітей. Сло́ва Україна неможна змінювать на Вкраїна, бо воно втрачує своє обличчя. Шо б сказали в нас, якби будлі—хто наперемінку—писав замість Франція—Пранція?

В другому виданні Словаря Грінченка доконче треба позначкувать *польські* слова в Галичині й Черніговщині, щоб їх не вживали в книжні мові, як позначкував Даль в своєму „Словарі“ українські слова підписом—*малорус.* і їх не вживають великоруські пісьменики, як слів провінціяльних та архаїчнихъ, старовинних.

* *
* *

В кінець усього й напоследку я повинен сказати кілька слів про декотрих українців, котрі дійшли до таких думок, що, мовляв, ви пніться не пніться з українським пісьменством, але як мине 200 год, то з української народньої мови мабуть нічого не зостанеться, або зостанеться незначна решта мови, попсований жаргон, *покидьків брат*, як кажуть у примовці. І як тепер в наших губерньських містах розмовляють великоруською, хоч і препоганою мовою, так будуть розмовлять і по селах.

Само по собі так можуть думати та гадать якісь нестями, мало тямущі теоретики, або й зовсім не відомі в історії усякових мов та підмов. Провансальська мова (а не підмова) животіє в цілому виді й досі ще од початку одинадцятого віку, од того часу, як провансальські відомі трубадури почали записувати, складать та співати свої пісні й поеми на місцевій провансальській, а не французькій мові. І ця провансальська мова (*Langue d'oc*) животіє й досі, і на йї і в наш час розвивається своя, опрічня од французької література, бо Прованс має таких видатних нових пісьмеників, як Жасмен, Руманіль та геніяльний поет Містраль. А в останній час в самому Парижі завелись *провансальські громади* с провансалів, які у нас колись були позаводились у Києві, в Харкові, в Одессі. Ці провансальські літературні товариші носять в петельці на грудях срібні значки—травяного коника (стрекозы). Вони збирають свої народні пісні, дуже поетичні й гарні, й записують їх музичні мо-

тиви; всі вони дбають за дальший розвиток своєї літератури, і до їх громад пристає багацько й французів, спочувуючих їх пісьменські справі й спріяючих їх направи (стремленію). Такі ж самі спочуваючі українському пісьменству великорусські гуманисти є і в нас у Києві в „Научаному Київському товаристві“, в редакції „Украинская Жизнь“, що видається в Москві. Це свідчить тільки про потяг до з'єднання й поєднання й побратимства меж французами й провансалами, як і меж українцями й деякими великоруссами, котрі не гадають і не думають виступати з ворожнечею проти правдивої справи розвитку української літератури.

Швабська підмова німецької мови таксамо дуже давня в Швейцарії, Бадені, Вюртембергському королівстві по Рейні, в частці Баварії коло Аусбурга, та в Вестфалії. Вона така споконвічна, як і німецька мова в Саксонії, Австрії, Пруссії і. т. д. І, не вважаючи на великий вплив загальнонімецької літератури, вона й досі животіє в тих краях й животітиме, як і провансальська, не вважаючи на великий вплив широкої французької літератури та німецької. В краях швабської мови, і в Провансі та в Оверні скрізь у народніх школах починають вчити сільських дітей по-швабський, по-провансальський і навіть на підмовах (на патуа) овернські та в Пікардії й Артуа, межуючих з Голандією; а потім, як діти гаразд навчяться читати й писати, школярі переходять на німецьку й французьку мову, і вчать ці мови дуже добре в школах з чотирьма, п'ятьма (і білше) класами. І все таки маси в селах зостаються при своїх давніх мовах—швабські й провансальські й не забувають їх.

В Швейцарії в білших кантональних городах говорять гарною німецькою книжньою мовою. Але по селах і хуторах селяни й досі говорять швабською мовою, й часом трапляються такі, що зовсім не вміють розмовлять німецькою мовою. Навкруги Люцерна подекуди роскидані хати селян, неначе хуторі хазяїнів, котрі мають свої садиби, поля й садки коло домів. В цих хуторцях усі забудування будуються рядком, сукупно, під однією покрівлею, а на домі вгорі з одного боку написано чорними здоровецькими буквами на сті-

ні одятої покрівлі на причілку: Wirtschaft (Хазяйство). Блукаючи по цих хуторках, я часом заходив у ці доми, роздивлявся в середині, заглядав на полицки, де звичайно стоїть рядочок німецьких та швабських книжечок маленького формату. В цих підгородніх хатках чоловіки й молодіці вміють балакати німецькою книжньою мовою. Міні траплялося ходити й далеченько од Люцерна, за озеро й виходить на перші терраси високої гори „Пілятус“, де чередники пасуть череди селян, вигнані на ціле літо на пасовища на горах. По дорозі я стикався с пастухами селянами, котрі то йшли на гори, то сходили з гір з широчезними баклагами—плисковатими барильцями з молоком, привязаними на спині. Вони носять з гір у місто свіже молоко на продаж сливе що дня. Я распитував у їх по-німецький, кудюю йти вгору на терраси. Вони мою мову розуміли гаразд, але одповідали міні своєю сільською мовою, котрої я зовсім не розумів, а вони не вміли говорити німецькою мовою, хоч були й пісьменні. Та вже трапилась на стежці жінка с хутора коло самого Люцерна, котра витовмачила міні й переложила пастухову мову по-німецькому.

Я стямкував, що там у містах говорять по-німецький, а на селах по-швабський. Це виходе якраз те, що і в нас на Україні: в білших містах розмовляють великоруською книжньою мовою, а на передмістях, як от у Полтаві та в Житомирі, та по селах розмовляють своєю українською мовою.

Треба зауважить, що в Швейцарію влітку прибуває в гори безліч німців туристів, котрі й спріяють росповсюдуванню щиро німецької мови в містах, усякових курортах і по вокзалах.

Зовсім инакше стоїть справа німецької книжньої мови в Вюртембергському королівстві, котре межується з Швейцарією, де міні доводилося спиняться на деяких залізнодорожніх станціях, щоб пообідати або напитись кофію (бо там, як і в Швейцарії, можна зоставаться на годину або й на дві на станціях, щоб попоїсти або й пообідати). Тут вже на станціях усякові слуги й офіціанти розмовляють тільки своєю швабською мовою, хоч і розуміють, як питаю в їх за будлі—що по-німецький. Але вони говорять до мене, а я нічо-

гісінько не втямлю, про що вони міні розказують. Навить у самому Ульмі, невеличкому гарненькому місті, в ресторанах усі офіціанти розмовляють швабською мовою, і тільки деякі старіші одповідають по-німецький. Селяни, скільки я їх бачив і обертався з розмовою, не розуміють німецької мови, як в нас приїзжі великорусси спочатку зовсім не розуміють української мови. Недалечко од Ульма, це вже в Баварії, де в цьому клаптику говорять швабською мовою, в Аусбурзі на домах висять вівіски: Schule für Schwaben, цеб-то для швабів. Ця швабська підмова животіє з давніх-давен ще од часу Карла Великого, як він підвернув під свою власть Галлію (Францію), цеб-то ще од девятого й десятого віку після Різдва Христового. Це мова старовинних визіготів, франків та аллеманів. Сини Карла Великого говорили промови до свого війська на Рейні мовою того війська. Ці промови записані, і вони є на швабській мові в „Всеобщей исторіи“ Смарагдова. Ця їх мова тільки скидається на мову пізніших остготів, на німецьку. Але вона вже в деяких французьких, або схожих на французькі словах не схожа на сучасну нам швабську мову. Але то була мова швабська, котра вже животіє на світі тисячу год—й далі буде животіти, не вважаючи на пізніший величезний вплив в містах та в школах німецько-саксонської мови (hochdeutsch) книжньої.

Таксамо й животітиме й українська мова й її білоруська підмова, і великий вплив книжньої великоруської мови нічого не вдіє з нею й не заподіє її загибілі й знищення.

Провансальців у Франції восьма частка залюдніння в усі Франції: їх буде може с пять милліонів. Швабів буде білше,—може з дванадцять милліонів. А українців в одні Росії живе с тридцять милліонів, а „Еженедѣльное обозрѣніе“ налічує їх тридцять сім милліонів. Та їх ще є з чотирі милліони в Галичині, на Буковині та в Угорщині, та в Америці один милліон. Це ж така сила народа, мову котрої не подоліє ніякий вплив та ще при такому нікчемному числі народніх школ.

Великоруські школи на Україні, при навчінні по великоруських букварях, поставляні так, що в їх школярі нічого не втямлять в тих букварях та „Первыхъ книгахъ послѣ букваря для чтенія въ школѣ“. І з цієї причини наші школярі незабаром, таки може через рік забувають ті кільки реченнів великоруської мови, котрі вхоплять у школі, а згодом забувають навіть читати й писати. Уся та наука зслизає згодом в головах, і... нічого не зостається в пам'яті, хоч починай знов с початку вчити буквар. Бо слова чужої мови не напечатуються гаразд в великому скупчувальному мозку, не доходять до душі, не порушують готовісіньких форм та образів в душі, котрі вже там залягли з молоком матері й з матерньою мовою. Минає час, і вся ця книжня випадкова падь (налётъ) на мозок десь зслизне й зникне, неначе од вітру—пух та пір'я.

А в Німеччині, де скрізь починають вчити дітей на їх мові й на мові їх батьків, ця справа йде швидче вдвоє й коштує менше грошей, і користи з неї білше, бо наука в школі користується тим натуральним скарбом слів та й образів, поназначуваних рідними словами, котрі змалку міцно залягли й ніби приросли до мозку й до мислі. І через це в швабських дітей та в провансальських розвиток розуму й міслення йде швидче й легше для дитвори, та й цікавить і навіть бавить саму дитвору. Там школа нігде не буває „пеклом“, нудним та неприємним, а білше цікавою забавкою, котра не мордує й не калічить мозку й не наведе нудоти, як на нас колись у школі наводили нудьгу латинська та грецька мова.

Деякі великоруські авторі великоруських „Букварів“, як приміром, Одинцовъ и Богоявленскій („Книжка вторая для чтенія въ церковно-приходскихъ школахъ 1899 г. С.-Петер.) пишуть, що ця книжка призначена для усіх школ, як „великорусскихъ такъ и малорусскихъ, потому что народъ вездѣ говоритъ на одномъ русскомъ языкѣ съ небольшими отличіями“, та ще й додають от що; „Въ Малороссіи языкъ теперь не тотъ, что былъ въ началѣ девятнадцатаго столѣтія“, цеб-то, що він дуже наблизився до великоруської мови, тоб-то через вплив міст та усякових канцелярій, та

через службу в салдатах, і що, мовляв, і українські, і білоруські школярі вже гаразд зрозуміють мову букварів Бунакова і Богоявленського й інших.

Само по собі зрозуміливо, що такі автори, пишучи такі свої погляди, виявляють тільки свої потаємні бажання, щоб так сталося, як вони того бажають; виявляють свої *pro desideria* (благочестиві бажання), і не догадуючись навіть, що їх думки це—*mala desideria* (лихі бажання), котрі лихом та горем окошаться на українських та білоруських дитячих головах. Але їм за це байдужісінько. А я повернув би напереверт їх справу: чи пак добре було-б для великоруських дітей в великоруських губернях, якби позаводидли там у школах замість великоруських букварів—українські та білоруські букварі? Чи швидко й легко вивчилися би читати й писати діти самих цих Богоявленських, Бунакових, Одинцових, якби їх вчили спервопочатку по українських букварях? Але за це вони й гадки не мають, і ніколи й не думали.

Такі педагоги проводять в своїх книгах зовсім таки не педагогічні гадки, бо вони *теоретики* й *політики* передніше од усього, а не розумні й справдешні педагоги. Нехай мов вчать разом і водночас і букварі,—і великоруську мову. Про мордування наших дітей їм і гадки немає. Нехай, мовляв, діти чужомовних батьків подурнішають, то може це й лучче... як не наберуться багацько розуму, аби тільки швидче попусували й забули свою рідну мову.

Врешті усього не буде зайвим додати, що нашим та великоруським історикам і філологам деконешно треба знати наочно й докладно і українську, і польську мову, бо меж історією й мовою українською, великоруською й польською завжди були стосунки й спотички, а найбільше в давнішу старовинну добу, в старовинних актах, писаних старовинною українською й польською мовою, без знання котрих трудно обійтись вченим історикам та філологам. Деякі українські вчені історики мусіли самі виучувати польську мову. А наші професори, навіть українці зовсім одбиваються й одмикують од української мови. А великоруські вчені історики й філологи зовсім не знають докладно українсь-

кого язика й з цієї причини часом пишуть таку смішну нісенітницю, що, мовляв, слово трѣска в літописі Нестора „до сихъ поръ не выяснено“; тим часом це слово могла б вяснити кожна українська баба. В Краківському польському університеті вже давно була кафедра руського, (цеб-то церковнославянського) язика. А теперички там є вже кафедра великоруського язика та й українського, лектором котрого став тепер галичанин письменник д. Лепкий. Незабаром буде там кафедра ще й болгарської мови. Було б непогано, якби в Росії були в усіх університетах кафедри старовинного й нового українського язика та й принаймні старовинного польського язика, щоб в університетах читали й розбірали старовинні декотрі українські літописі, та гетьманські універсали й деякі старовинні польські хроніки.

Декотрі великорусси, і меж ними може й такі педагоги, автори великоруських букварів, як от, прикладом, Одинцов, Богоявленський, Бунаков і инчі може й дійшли до такого самопіддурювання с тієї причини, що мандруючи через Україну по залізниці, вони скрізь чули великоруську мову і в містах, і на вокзалах, і на станціях. Але на станціях і в вагонах од служників вони чують великоруський не язик, а жаргон, бо на станціях бувають на службі сльиве вилучно бувші салдати, котрі трохи нахапались великоруської мови. Але якби ці Одинцови та Богоявленські звернули од станцій та вокзалів трохи набік на села, то те самопіддурювання про обрусіння мови селян зникло б в одну мить: вони нічогісінько не зрозуміли б в розмові селян і може б змінили свої пересвідчення, що, мовляв, теперички на Україні „малоросійській язукъ“ вже не той, що був с початку ХІХ віку.

Міні траплялася гадка одного філолога, що як одна нація опанує другу й заведе скрізь своїх правлеників й свою адміністрацію й правленські інституції й школи, то через сто рік при великому напірянні й напосіданні на другу націю в школах, в війську, в судах, увійде в мову опанованої нації тільки з сотня слів с пануючої мови.

Міні здається, що й це неправда... Я родився й зріс на селі в Канівщині, служив перші роки служби в Полта-

ві, добре кмітив за сільською мовою ще змалку, а свідомо—років 65 (бо міні теперички вже 76-й рік). І можу сказати по власному досвідові, що в українську мову по селах за цей час не ввійшло ні однісінького справжнього великоруського слова. Часом тільки фабрицькі парубки та бувші салдати кажуть—*ну да*, замість *еге!* та салдати кажуть—хорошо замість—добре.

Вчився я в Києві, а в останній час вже живу в Києві 28 год. Я кмітив і тоді, й тепер за мовою задніпрянських черніговців, котріносять міні молоко, привозять вугілля, дрова і т. д. І ті молошники й углярі, котрі були парубками, стали дідами. А мова в їх та сама й неодмінно однакова, черніговська. Єдине великоруське слово вони завжди кажуть, як прощаються: „до свиданія“. Але в себе вдома ледві чи вони й це кажуть. А вони ж, особливо молошники бувають у Києві сливе що дня, і ні як не нахапаються багацько великоруських слів. Але я прикмітив за весь свій вік, що українська мова й за Дніпром вже змінилася. Колись я чув од цих задніпрянців (ще бувши хлопцем од 1853 року)—сей, ся, се, мені, а в наш час вони вже кажуть в тих таки ж селах—цей, ця, це. міні. А поновка мови с півдня в формах—говорить, ходить,—говоре, ходе йде по лініях залізнодорожніх с півдня на північ, на Полісся. Як звернеш набік, далеко од залізної дороги, там ще кажуть по-давньому: ходить, говорить. Виходе, що залізници ведуть не псування мови, не обрусіння, а й—поновку мови по законах природнього розвитку прогрессуючої сільської мови.

І українська сільська мова животитиме до віку—до суду, як животіють вже тисячу рік провансальська мова й швабсько-німецька підмова на Рейні та в Альпах в Швейцарії, хоч на їх напосілась така могутня й багатюща культура й просвітність, як французька й німецька.

1914 року.

КІНЕЦЬ.

Друкарські помилки.

Стор.	Надруковано.	Треба читати.
24	Кнів	Кнів
34	заювістить	заповістить
34	вивадаються	виводяться
38	в звичайної	з звичайної
41	теперечки	теперички
41	тямлучість	тямучість
51	лічбових	лічбених
52	волі	волі
54	містойменни	містойменник.
62 од низу 4-й рядок	ставляється <i>винувальний</i> падіж	ставляється <i>всяковий</i> падіж
82	двигятель	двигатель
82	од загяльних	од загальних
83	вивидяні слова	виведяні слова
89	задумано роботи	задуманой роботи
89	до хозяіна	до хазяіна
89	од 3 особности	од 3 особости
93 на самому кінці внизу	вони були хлалими	вони були хвалимі
94	приснився мені	приснився міні
106	йїх укупі сто	йїх укупі с—то
106 внизу	Вони мають	Предлоги мають
112	в стітлиці	в світлиці
112	с стані в поле	з стані в поле
127	сказуємими	сказуємими
130	частки мови	частки мови
135	суффікс ени—я	суффрикс ени—я
135	вавідомліня	завідомління
140	суффікс—слецьк	суффікс—елецьк
145 перший рядок вгорі	на двоє <i>а</i>	на двоє <i>о</i>
148	залога	залогів <i>і</i>

BW 537

I

(3)